

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
И
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

СРПСКИ
ДИЈАЛЕКТОЛОШКИ
ЗБОРНИК
XLII

РАСПРАВЕ И ГРАЂА

Уређивачки одбор
Др Павле Ивић, др Асим Пецо, др Мишар Пешикан,
др Слободан Реметић и др Драго Ђујић

Главни уредник
ПАВЛЕ ИВИЋ

БЕОГРАД
1996

Секретар часописа
Мр Никола Рамић

Израду и штампање финансира Министарство за науку и технологију Србије.

Финансирање су помогли: Покрајински секретаријат за просвету и културу, Приштина; Скупштина општине Призрен; Призренски округ; Д. Д. „Графика“, Призрен; Београдска банка – Косовско-метохијска банка А. Д., филијала у Призрену; Д. Д. „Фармакос“, фабрика фармацеутских и хемијских производа, Призрен; УТРО „Душанов Град“, Призрен; ПКБ „Косововино“, Мала Круша; ИСФ „Прогрес“, Призрен; Д. Д. „Принтекс“, текстилна индустрија, Призрен; Д. П. „Стан“, Призрен; Д. Д. „Комуна“, предузеће за производњу обуће, Призрен; ТРО „Лирија“, Призрен; Д. Д. „Елан“, грађевинско предузеће Призрен; Завод за заштиту споменика културе, Призрен; ДОО „Прогрес-експорт“, ремонтни сервис у Призрену.

Издају

Српска академија наука и уметности, Београд, Кнез-Михаилова 35/II

и

Институт за српски језик САНУ, Београд, Ђуре Јакшића 9

Израда програма и компјутерска припрема за штампу:
Ненад Вукадиновић и Давор Палчић

Штампа: Стручна књига, Лоле Рибара 48, Београд

САДРЖАЈ

	Стр.
Вилотије Вукадиновић: Говор Црне Траве и Власине . . .	1-317
Слободан Реметић: Српски призренски говор I (гласови и облици)	319-614

ВИЛОТИЈЕ ВУКАДИНОВИЋ
ГОВОР ЦРНЕ ТРАВЕ И ВЛАСИНЕ

***Родишљима,
Надежди и Милољубу***

Садржина овог рада је делимично измењен текст докторске дисертације која је одбрањена 10. новембра 1992. године на Филолошком факултету у Београду, пред комисијом у саставу: академик Асим Пецо, др Душан Јовић, др Недељко Богдановић.

Са посебним поштовањем сећам се свих саговорника из власинских и црнотравских села без чије помоћи овога рада не би било. Овде наводим имена само неких саговорника, без намере да будем неправедан према другима. Ту су тетка Радица из махале Струмићеви, баба Вела из махале Попови (Црна Трава), баба Стојадинка и баба Максимија из Брода, тетка Васка из Млачишта, баба Стевка и тетка Така-Станимирка из Преслапа, баба Радмила из Власине (Округлице), Бранка из Власине (Рид), деда Пера из Доброг Поља, тетка Стевана из Кривог Дела, Марионка из Јабучовика. Неки моји саговорници нису више међу живима. Свима изражавам велику захвалност. Њихова доброта и однос према животу храбрили су ме и обавезивали да истрајем у раду.

Породици Славковић из Црне Траве дугујем посебну захвалност. Она је за све време помагала мој рад на терену и много допринела да заволим Црнотравце и њихов крај.

Захвалност дугујем члановима комисије др Душану Јовићу и др Недељку Богдановићу. Њихови савети и упутства помогли су ми да решим многе дилеме. Академику Асиму Пеци захваљујем на подршци и стрпљивом односу при решавању појединих задатака.

Професору др Недељку Богдановићу захваљујем што је део свог драгоценог времена одвојио за заједнички рад на терену у почетној фази прикупљања грађе. Та је помоћ мени много користи. Захваљујем проф. др Слободану Реметићу на помоћи и разумевању у свакој прилици, литератури коју ми је обезбеђивао из своје библиотеке, спремности да помогне у многим тренуцима.

Захваљујем академику Павлу Ивићу на помоћи код коначног обликовања текста за штампу, на поверењу које ми је указао док сам се припремао за теренски рад.

Својим укућанима - супрузи Загорки и сину Ненаду - такође дугујем захвалност за разумевање, стрпљење, одрицање, а сину Ненаду и за техничку помоћ у коначној изради рукописа.

*Овај рад потпомогнут је средствима пројекта *Тилолошка истраживања српских говора на југоистоку Србије*, који се, уз помоћ Министарства за науку и технологију Републике Србије, реализује у Центру за научна истраживања САНУ и Универзитета у Нишу.

САДРЖАЈ

	Страна
ЛИТЕРАТУРА	9
Лингвистичка литература	9
Географска, етнографска и историјска литература	15
СКРАЋЕНИЦЕ	17
а) Публикације	17
б) За врсте речи	18
в) За падеже	18
г) За глаголске облике	18
д) Остало	19
УВОД	21
ЦРНА ТРАВА И ВЛАСИНА	21
Положај	21
ПРОШЛОСТ ЦРНЕ ТРАВЕ И ВЛАСИНЕ	24
СТАНОВНИШТВО	30
ЕТНОЛОШКА И ДРУГА ПРОУЧАВАЊА	34
ЈЕЗИЧКА ПРОУЧАВАЊА	37
ПРИЗЕНСКО-ТИМОЧКИ ГОВОРИ	44
НАПОМЕНЕ О ИСТРАЖИВАЊУ	48
НАСЕЉА ЦРНЕ ТРАВЕ И ВЛАСИНЕ	51
ДЕО ПРВИ	53
ГЛАСОВИ И АКЦЕНАТ	53
А. Фонолошки систем	53
Вокали	53
Консонанти	53
Б. Фонетика	54
ПОЛУГЛАСНИК	56
ВОКАЛНО Р	67
ЗАМЕНЕ ЈАТА	73
РЕДУКЦИЈА (ЕЛИЗИЈА) ВОКАЛА	75
ВОКАЛСКЕ ГРУПЕ	77
ПОКРЕТНИ ВОКАЛИ	77
ГЛАС Ј	84
СУДБИНА ГЛАСА Х	86
ГЛАС В	88
ГЛАС Ф	90
ГЛАС S (ДЗ)	91

СУДБИНА ФИНАЛНОГ Л	93
АФРИКАТЕ Ч, Џ < *šj, *đj	95
УМЕКШАВАЊЕ К, Г	98
ПРИРОДА СОНАНАТА Л, Н ПРЕД ВОКАЛИМА Е, И	99
СУГЛАСНИЦИ У СУГЛАСНИЧКИМ ГРУПАМА	101
О РЕЗУЛТАТИМА РАНИЈИХ ГЛАСОВНИХ ПРОМЕНА	109
ЈОТОВАЊЕ И ДРУГА УМЕКШАВАЊА	109
ПОРЕМЕЂАЈУ У РЕЗУЛТАТИМА ПАЛАТАЛИЗАЦИЈЕ	113
ЈЕДНАЧЕЊЕ ПО ЗВУЧНОСТИ	114
АСИМИЛАЦИЈА ПО МЕСТУ И НАЧИНУ ТВОРБЕ	114
АФРИКАТИЗАЦИЈА	115
ДИСИМИЛАЦИЈА	116
ДАЉИНСКА ДИСИМИЛАЦИЈА	116
ИСПАДАЊЕ СЛОГОВА	117
ИСПАДАЊЕ СУГЛАСНИКА	117
УМЕТАЊЕ СУГЛАСНИКА	118
МЕТАТЕЗА	118
СУГЛАСНИЦИ НА КРАЈУ РЕЧИ	119
АКЦЕНАТ	119
Акценатски дублети	124
Атонација	124
ДЕО ДРУГИ	127
ОБЛИЦИ	127
А. ДЕКЛИНАЦИЈА	127
ИМЕНИЦЕ	127
Први деклинациони тип	128
Други деклинациони тип	133
Трећи и четврти деклинациони тип	137
ПОСЕБНЕ НАПОМЕНЕ О РОДУ И БРОЈУ	139
ОСТАЦИ ДРУГИХ ПАДЕЖНИХ ОБЛИКА	141
ЗАМЕНИЦЕ	143
ЛИЧНЕ ЗАМЕНИЦЕ	143
ИМЕНИЧКЕ ЗАМЕНИЦЕ	151
ПРИДЕВСКЕ ЗАМЕНИЦЕ	155
Показне заменице	157
Присвојне заменице	174
ПРИДЕВИ	190
Придевски вид	190
БРОЈЕВИ	193
ЧЛАН	197
Б. ГЛАГОЛСКИ ОБЛИЦИ	203
ИНФИНИТИВ	203
ПРЕЗЕНТ	203
ПОМОЋНИ ГЛАГОЛИ	207
АОРИСТ	213
ИМПЕРФЕКАТ	217

ПЕРФЕКАТ	220
ПЛУСКВАМПЕРФЕКАТ	221
ФУТУР I	222
ФУТУР II	223
ПОТЕНЦИЈАЛ	223
ИМПЕРАТИВ	223
ГЛАГОЛСКИ ПРИДЕВ РАДНИ	225
ГЛАГОЛСКИ ПРИДЕВ ТРПНИ	226
ГЛАГОЛСКИ ПРИЛОГ ПРОШЛИ	228
ГЛАГОЛСКИ ПРИЛОГ САДАШЊИ	228
НАПОМЕНЕ О ПОЈЕДИНИМ ГЛАГОЛИМА	229
В. НЕПРОМЕНЉИВЕ РЕЧИ	236
ПРИЛОЗИ	236
ПРЕДЛОЗИ	246
ВЕЗНИЦИ	247
УЗВИЦИ	247
РЕЧЦЕ И ПАРТИКУЛЕ	247
ДЕО ТРЕЋИ	251
СИНТАКСА	251
1. ИЗ СИНТАКСЕ ВРСТА РЕЧИ	251
2. ИЗ СИНТАКСЕ ПАДЕЖА	253
3. НЕКЕ ОДЛИКЕ ГЛАГОЛСКИХ ОБЛИКА	259
ПРЕЗЕНТ	259
АОРИСТ	260
ФУТУР I	261
ПЕРФЕКАТ	261
ИМПЕРФЕКАТ	262
ПЛУСКВАМПЕРФЕКАТ	263
ИМПЕРАТИВ	263
ГЛАГОЛСКИ ПРИЛОГ САДАШЊИ	263
ТРПНИ ГЛАГОЛСКИ ПРИДЕВ	263
КОНГРУЕНЦИЈА	264
ДЕО ЧЕТВРТИ	267
ЗАКЉУЧНЕ НАПОМЕНЕ	267
ДЕО ПЕТИ	273
ТЕКСТОВИ	273
THE DIALECT OF CRNA TRAVA AND VLASINA (Resume)	317

ЛИТЕРАТУРА

Лингвистичка литература

- АБГал Александар Белић, *Галички дијалекат*, СДЗБ VII, Београд 1935.
- АБДекл Александар Белић, *Историја српскохрватског језика II*, св. 1 - Речи са дефлективацијом, Београд 1965.
- АБДиј Александар Белић, *Дијалекти источне и јужне Србије*, СДЗБ I, Београд 1905.
- АБДК Александар Белић, *Дијалектолошка карта српског језика*, Санктпетербург 1905.
- АБКовј Александар Белић, *Историја српскохрватског језика II*, св. 2 - Речи са конјугацијом, Београд 1962.
- АБМат Александар Белић, О дијалектолошком материјалу О. Brocha: *Die Dialekte des südlichsten Serbiens*, СДЗБ II, Београд 1911.
- АБМис Александар Белић, *Мисли о прикуљању дијалектолошког материјала*, ЈФ VI/1926-27.
- АБСхД Александар Белић, *О српским и хрватским дијалектима*, ГЛСКА LXXVIII/1908.
- АБФон Александар Белић, *Основи историје српскохрватског језика - Фонетика*, Београд 1972.
- АМВок Александар Младеновић, *О вокалском систему прародног језика дубоког периода XVIII века*, ПЗБ 8-9/1979.
- АМТэфт Александар Младеновић, *Тешер Нишавске митрополије из XIX века - споменик филолошког значаја*, ЗФЛ XIX 2/1976.
- АП-БМРес Асим Пецо, Бранислав Милановић, *Ресавски језик*, СДЗБ XVII/1968.
- АПАкц Асим Пецо, *Основи акценологије српскохрватског језика*, Београд 1971, четврто издање: Београд 1988.
- АПАфр Асим Пецо, *Природа африката српскохрватског језика*, ЈФ XXV/1961-1962.
- АПДСхЈ Асим Пецо, *Место дијалекта у савременом српскохрватском језику*, КиЈ 2-3/1979.
- АПЂерд Асим Пецо, *Језик ђердајске зоне*, ЗФЛ XV/1/1972.
- АП-ЖСЕЛ Асим Пецо, Живојин Станојчић, *Енциклопедијски лексикон, Призренско-тимочки говори*, Београд 1972.
- АПИзг Асим Пецо, *Изјезик звучних суласника на крају речи у српскохрватском језику*, ЗФЛ IV-V/1961.
- АПИст Асим Пецо, *Из фонетике проблематике истарских језика*, ЗФЛ XX/1/1977.
- АПКЈ Асим Пецо, *Књижевни језик, стандардни језик и народни језици*, КиЈ 1/1977.
- АППНС Асим Пецо, *Промена нејалних суласника у вези са ј на српскохрватском подручју*, ЈФ XXVIII/1972.
- АППрел Асим Пецо, *Један језик језика*, Прил. ХЛIII, св. 3-4/1977.
- АППСД Асим Пецо, *Преглед српскохрватских дијалеката*, Београд 1978, четврто издање 1989.

- АПУтиц Асим Пецо, *Сїрани уїицаји на фонейику срїскохрвайскої језика*, АяФФ 6/1966.
- АПХерц Асим Пецо, *Говор иѕточне Херцеїовине*, СДЗБ XIV/1964.
- АПШћак Асим Пецо, *Икавскошћакавски їовори заїадне Босне*, БХДЗБ I/1978, III/1982.
- АШТурц Абдулах Шкаљић, *Турцизми у срїскохрвайском језику*, Сарајево 1989.
- БВГГов Божидар Видоески, *Горанскиої їовор*, Прилози XI/2 МАНУ, Скопје 1986.
- БВКум Божидар Видоески, *Кумановскиої їовор*, Скопје 1962.
- БВМак Божо Видоески, *Севернише македонски їовори*, МЈ 1, 2/1954.
- БКИст Блаже Конески, *Иѕторија македонскої језика*, Београд - Скопје 1956.
- БМЛеск Брана Митровић, *Пушевима еїимолоїије лесковачкої їовора*, ЛЗБ XXIV/1984.
- БМРеч Брана Митровић, *Речник лесковачкої їовора*, Народни музеј, Лесковац 1984.
- БПСхБС Бојан Попов, *Положај срїскохрвайскої језика у балканском језичком савезу*, ЈФ XL/1984.
- ВВАГол Вилотије Вукадиновић, *Анїроїонимија Голака*, ОП VII, САНУ, Београд 1986.
- ВВАиТ Вилотије Вукадиновић, *Анїроїонимија и їоїонимија села Белоиња*, НЗБ 15, Ниш 1985.
- ВВИнс Вилотије Вукадиновић, *Називи инсекїа у їовору села Белоиња код Серљиа*, Прил. ФФНС 20, Нови Сад 1984.
- ВВЈез Вилотије Вукадиновић, *Језичке каракїтеристїке їоїонима у сливу Височице*, ПЗБ 14, Пирот 1986.
- ВВМСкот Вилотије Вукадиновић, *Микроїоїонимија Сокобањске коїлине*, ОП/XI, САНУ, Београд 1990.
- ВВОном Вилотије Вукадиновић, *Ономасїика села Мужинца у оїїїини Сокобања*, Разв. 3, Зајечар 1984.
- ВКРеч Вук Стеф. Караџић, *Срїски рјечник* (1818), Просвета, Београд 1969.
- ВСГПч Владимир Стевановић, *Говор Пчиње*, (дисертација у рукопису), навођење по П. Ивићу из: *Dona Slavia Aenipontana*, München 1987.
- ВСЈез Владимир Стевановић, *О језику їлавної јунака у Кошїани Боре Сїанковића*, ЗБФЛ XX/2/1977.
- ВСПољ Владимир Стевановић, *Говор Пољанице*, ВГл V/1969.
- ВСРуд Василије Симић, *Рударсїво и їрерада ївожја у їоїономасїинци и їерминолоїији власинскої краја*, ОП I/1979.
- ВСЦГ Владимир Стевановић, *О неким фонейским и морфолошким особи-нама данашњеї їовора Црне Траве*, ЗБФЛ XXI/1/1978.
- ГЕРеч Глиша Елезовић, *Речник косовско-меїохискої дијалекїа*, СДЗБ IV/1932, VI/1935.
- ДБГСМ Данило Барјактаревић, *Говор Срба у Меїохији*, Јединство, Приштина 1979.
- ДБДИ Данило Барјактаревић, *Дијалекїолошка иѕїраживања*, Јединство, Приштина 1977.
- ДБДСл Далибор Брозовић, *Дијалекїиска слика срїскохрвайскоїа језичкої їросїора*, РФФЗ 8-9 (1968/69, 1969/70), св. 8, Раздио лингвистичко-филолошки (5).
- ДБЈГЗ Данило Барјактаревић, *Јужноморавска їоворна зона у свеїлу Белићева иѕїраживања и данас*, Пос. изд. САНУ књ. CDXVIII, Одељ. јез и књиж. 28 (Белићев зборник) 1976.

- ДБКрит Далибор Брозовић, *О сѣруктурним и ѣнејшким кришеријима у класификацији срѣскохрвајских дијалеката*, ЗБФЛ III/1960.
- ДБПБГЗ Данило Барјактаревић, *Прешевско-бујановачка ѣоворна зона*, ВГл 2/1966, Врање, прештампано у: Данило Барјактаревић, *Дијалектолошка истраживања*, Јединство, Приштина 1977.
- ДБСлав Далибор Брозовић, *Досељавање Славена и њихови додири са сѣаросједеоцима у свјетлу линѣвистичких истраживања*, Центар за балканолошка истраживања (посебна издања XII), књ. 4, Сарајево 1969.
- ДБТорл Далибор Брозовић, *Торлачко нарјечје*, Школски лексикон (језик), Панорама, Загреб 1965.
- ДБУдв Данило Барјактаревић, *Удвајање предлоја и одвајање предлоја од именске речи*, ЗБФФП VII/1970.
- ДЗРеч Драгољуб Златковић, *Речник шумачења ѣословица и ѣоређења у ѣиройшском ѣовору*, СДЗБ XXXIV, Београд 1988.
- ДЗФраз Драгољуб Златковић, *Фразеолоѣија сѣраха и наде у ѣиройшском ѣовору*, СДЗБ XXXV.
- ДЗФраз Драгољуб Златковић, *Фразеолоѣија омаловажавања у ѣиройшском ѣовору*, СДЗБ XXXVI.
- ДИФутур Душанка Игњатовић, *О једном незабележеном дијалектском шѣиу футура са осврћом на будуће време уойшће*, ЈФ XXIV, Београд 1959-1960.
- ДИИм Душан Јовић, *О ѣроблему именица у неким шѣокавским ѣоворима*, ЗБФЛ IV-V/1961-62.
- ДИИмпф Душан Јовић, *О имѣрфектѣу у ѣоворима околине Врњачке бање*, ЗБФЛ II/1958.
- ДЈКрд Душан Јовић, *О сѣарини косовско-ресавској дијалекта*, ЗБФЛ XI/1967.
- ДЈМорф Душан Јовић, *Морфофонематски сѣстем у косовско-ресавском дијалектѣу ѣрема књижевној норми*, Прил. XL, св. 3-4/1974.
- ДПАкц Драгољуб Петровић, *Основни акценатски сѣстемѣи у срѣскохрвајским дијалектима - ишторијска ѣерѣсекѣива и акѣуелно сѣање*, ЈССС 1980.
- ДЈТрст Душан Јовић, *Трѣсенички ѣовор*, СДЗБ XVII/1968.
- ДЈФакт Душан Јовић, *Социолнѣвистички факѣтори језичких ѣромена у жуѣском ѣовору*, КиЈ 2-3/1979.
- ЂДСК Ђура Даничић, *Речник из сѣарина књижевних срѣских*, Београд 1863-64.
- ЗПСКон Звездана Павловић-Стаменковић, *Консонантске секвенце у шѣокавском дијалектѣу*, ПрПЈ 4/1968.
- ЗПСуфик Звездана М. Павловић, *Суфиксални шѣворбени модел -шѣица и ѣеѣове варијанѣе и срѣскохрвајској хидронимији*, ОП I/1979.
- ИГПерф Ирена Грѣцкат, *О ѣерфектѣу без ѣомоћној ѣаѣола у срѣскохрвајском језику и сродним синѣаксичким ѣојавама*, САН Посебна издања ССXXIII, Институт за српски језик књ. 1, Београд 1954.
- ИПИст Иван Поповић, *Ишторија срѣскохрвајској језика*, Нови Сад 1965.
- ЈАБл Југослава Арсовић, *Главне фонетске особине ѣовора Бѣаца и околине*, ПрПЈ 9/1973.
- ЈВИст Јован Вуковић, *Ишторија срѣскохрвајској језика*, I део, Београд 1974.
- ЈВ-ДБ-АП Јован Вуковић, Далибор Брозовић, Асим Пецо, *Уѣишник за ишѣишѣвања босанскохерцѣовачких ѣовора*, БХДЗБ I.
- ЈДДод Јакша Динић, *Додашак речнику шѣмочкој ѣовора*, СДЗБ XXXVI, Београд 1990.
- ЈДПрил Јакша Динић, *Приѣој речнику шѣмочкој ѣовора*, Разв. 13, Зајечар 1989.
- ЈДРеч Јакша Динић, *Речник шѣмочкој ѣовора*, СДЗБ XXXIV, Београд 1988.

- ЈЛГов Јован Јовановић, *О лесковачком говору*, ЛЗБ XXVIII, Лесковац 1988.
- ЈМЛГ Јован Михајловић, *Лесковачки говор*, Народни музеј, Лесковац 1977.
- ЈshЕЈ Језик, srpskohrvatski/hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski, Jugoslavenski leksikografski zavod "Miroslav Krleža", МСМЛХ 4, Zagreb 1988, izvadak iz II izdanja.
- ЉЋГЛ Љубисав Ђирић, *Говор Лужнице*, СДЗБ ХХИХ/1983.
- ЉЋИстр Љубисав Ђирић, *Досадашња исцраживања њиројској говора*, ПЗБ ХИХ/15/1987.
- ЉШЉЛу Љубица Штавланин-Ђорђевић, *Прилој ѡроучавању ѡрује лу у говорима ѡризренско-јужноморавској дијалекта*, ЗБМСФЛ ХХХИИ/1990.
- МВВис Милосав Вукићевић, *О једночланим називима у ѡйонимији Височице*, ПЗБ 14, Пирот 1986.
- МЋМКрС Милан Ђ. Милићевић, *Краљевина Србија - нови крајеви*, Београд 1884.
- МЋМКСрб Милан Ђ. Милићевић, *Кнежевина Србија II*, Београд 1876.
- МИИинстр Милка Ивић, *Значења срјскохрвајској инструментшала и њихов развој*, Београд 1954.
- МИРеп Милка Ивић, *Рейершоар синтаксичке ѡроблемашике у срјскохрвајском дијалектима*, ЗБФЛ VI/1963.
- ММРеч Марин Младенов, *Бујарско-срјскохрвајски речник*, Нолит, Београд 1967.
- ММФон Милан Могуш, *Фонолошки развој хрвајској језика*, Загреб 1971.
- МНПир Милорад Наумовић, *Неке фонейске особине ѡиројској говора*, у: *Огледи н искуства (Зборник радова наставника Педагошке академије) 3*, Пирот 1977.
- МПГЈ Миливој Павловић, *Говор Јањева*, Нови Сад 1970.
- МПГСЖ Миливој Павловић, *Говор Срејечке жује*, СДЗБ VIII, 1939.
- МСЋак Михаило Стевановић, *Ђаковачки говор*, СДЗБ XI/1950.
- МС-МХР *Речник срјскохрвајској књижевној језика*, Матица Српска, Нови Сад 1967-1976, 1-6.
- МСПрил Маринко Станојевић, *Прилози речнику шимочкој говора*, СДЗБ III/1927.
- МССхј Михаило Стевановић, *Савремени срјскохрвајски језик*, I 1964, II 1969.
- МСТим Маринко Станојевић, *Северношимочки дијалекат*, СДЗБ II/1911.
- МТГСвин Миле Томић, *Говор Свиничана*, СДЗБ XXX/1984.
- МТТоп Миле Томић, *Тойоними срјских и хрвајских насеља у Румунији*, ОП/VII, Београд 1986.
- НБАП Недељко Богдановић, *Говор Алексиначкој Поморавља*, СДЗБ ХХХИИ, Београд 1987.
- НБББП Недељко Богдановић, *Говор Бучума и Белој Пошока*, СДЗБ ХХV, Београд 1979.
- НБГиЈ Недељко Богдановић, *Говор и језик*, (поглавље), *Културна историја Сврљига II*, Сврљиг - Ниш 1992.
- НБГиМ Недељко Богдановић, *О говору и именима*, Просвета, Ниш 1990.
- НБГЛ Недељко Богдановић, *Говор Лужнице*, (приказ), НЗБ 15, Ниш 1985.
- НБГолак Недељко Богдановић, *Микрошйонимија Голака*, ОП VII, Београд 1986.
- НБДЛекс Недељко Богдановић, *Дијалекатска лексикографја на раскршћу*, ЗБФФП 1, Приштина 1992.
- НБИзогл Недељко Богдановић, *Изолосе јуоисшочне Србије*, Просвета, Ниш 1992.
- НБЈез Недељко Богдановић, *Језик друшйвене средине*, НЗБ 1, Ниш 1973.

- НБПарал Неделько Богдановић, (са В. Вукадиновићем), *Једна језичка њаралела*, Гласник Баштина 1, Приштина 1991.
- НБПојк Неделько Богдановић, *Пиройски ојконими*, ЗБМСФЛ XXXIII, Нови Сад 1990.
- НБРеч Неделько Богдановић, *Један особен речник*, (Речник лесковачког говора), Градина 7, Ниш 1984.
- НБТГов Неделько Богдановић, *Тимочки њовор и њравци њејовој даљеј ѡроучавања*, Тимочка крајина у XIX веку, Зборника реферата, Књажевац 1988.
- НБТраг Неделько Богдановић, *Језички ѡрајови у сѡаринама*, Градина 3. Ниш 1974.
- НБТрг Неделько Богдановић, *Говор села Трјовишња у сокобањском крају*, Разв. 1/1979.
- НЖРеч Новица Живковић, *Речник ѡројској ѡвора*, Музеј Понишавља, Пирот 1987.
- НСАкц Никола Спасић, *Акценај ѡвора Пољанице*, ЗБВШВ, Врање 1975.
- ОБДС Olaf Broch, *Die Dialekte des südlichsten Serbiens*. Schriften. der Balkankommission, Linguistische Abteilung III, Wien 1903.
- ПБСтсл Петар Борђић, *Сѡарословенски језик*, Нови Сад 1975.
- ПИГГС Павле Ивић, *О ѡвору Галијољских Срба*, СДЗБ XII, Београд 1957.
- ПИГе Павле Ивић, *О дијалекатском облику је, ѡде*, ЗБЈК, 1/1972.
- ПИГлог Павле Ивић, *Исѡишњавања ѡвора села Глојовца код Свејшозарева*, Гласник САНУ IV/1952.
- ПИДекл Павле Ивић, *О деклинационим облицима у срјскохрватском дијалектима*, ГФФНС IV/1959, V/1960.
- ПИДиј Павле Ивић, *Дијалектолојја срјскохрватској језика*, Нови Сад 1956.
- ПИДист Павле Ивић, *Развој ѡринција дисѡрибуције фонема у срјско-хрватском језику*, КиЈ 2/1968.
- ПИДиф Павле Ивић, *Основи асјектѡи сѡрукѡуре дијалекатске диференцијације*, МЈ XI-XII/1960-61.
- ПИИДиј Павле Ивић, *О неким ѡроблемима наше исѡоријске дијалектолојје*, ЈФ XXI, Београд 1956.
- ПИИзв Павле Ивић, *Извешњај о дијалектолошкој екскурзији ѡо ужој Србији окѡобра 1959*, ГФФНС IV/1959.
- ПИИњв Павле Ивић, *Инвенѡар фонетске ѡроблематѡике шѡокавских ѡвора*, ГФФНС VII/1962-63.
- ПИИСН Павле Ивић, *Књижевни и народни језик Срба*, у: Историја српског народа II, СКЗ, Београд 1982.
- ПИИсп Павле Ивић, *О условима за исѡадања ѡлоуласника у срјскохрватском језику*, ЗБФЛ XVII 2/1974.
- ПИИСхј Павле Ивић, *Изабранн огледи II*, *Из исѡорије срјскохрватској језика*, Просвета, Ниш 1991.
- ПИЈез Павле Ивић, *Језик у*: Историја српског народа I, СКЗ, Београд 1981.
- ПИКлас Павле Ивић, *О класификацији срјскохрватских дијалекатѡа*, КиЈ 1/1963.
- ПИКонс Павле Ивић, *Два главна ѡравца развоја консонанѡизма у срјскохрватском језику*, ГФФНС II/1957.
- ПИ-МГЗа Павле Ивић - Милица Грковић, *О ѡочецима замене ѡлоуласника са А у ћирилским сѡоменицима*, ЗБФЛ XIV/1, Нови Сад 1971.
- ПИНСВ Павле Ивић, *Неколико гласовних ѡјава у ѡвору Новој Села Видинској*, В памет на проф. Д-р Ст. Стојков - Езиковедски иследованија, Софја 1974.

СРПСКИ ДИЈАЛЕКТОЛОШКИ ЗБОРНИК
КЊИГА XLII

69 326SU 1460
XL
7/01 31150-50 N.U.E

ACADÉMIE SERBE DES SCIENCES ET DES ARTS
ET
INSTITUT DE LA LANGUE SERBE

RECUEIL
DE DIALECTOLOGIE
SERBE
XLII

TRAITÉS ET MATÉRIAUX

Comité de rédaction

*Dr Pavle Ivić, Dr Asim Peco, Dr Mitar Pešikan,
Dr Slobodan Remetić et Dr Drago Ćupić*

Rédacteur en chef
PAVLE IVIĆ

BEOGRAD
1996

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
И
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

СРПСКИ
ДИЈАЛЕКТОЛОШКИ
ЗБОРНИК
XLII

РАСПРАВЕ И ГРАЂА

Уређивачки одбор

Др Павле Ивић, др Асим Пецо, др Митар Пешикан,
др Слободан Реметић и др Драго Ђујић

Главни уредник
ПАВЛЕ ИВИЋ

БЕОГРАД
1996

- ПИПир Павле Ивић, *О пореклу и особинама његовој говора*, ПЗБ 8-9/1979.
- ПИПол Павле Ивић, *Судбина њогуласника у српскохрватском језику*, КиЈ 2-3/1972.
- ПИСД Pavle Ivić, *Die serbokroatischen Dialekte, ihre Struktur und Entwicklung*, The Hague 1958.
- ПИСН Павле Ивић, *Српски народ и његов језик*, СКС, Београд 1971.
- ПИСЈД Павле Ивић, *Изабрани огледи I, О словенским језицима и дијалектима*, Просвета, Ниш 1991.
- ПИ-СРРе Павле Ивић, Слободан Реметић, *Рефлекси акценћованих вокала е и о у говорима њризенско-јужноморавској дијалекта на земљишту Косовске њокрајине*, КМЗБ 1, САНУ, Београд 1990.
- ПИ-СРФО Павле Ивић, Слободан Реметић, *Фонолошки ојиси*, Сарајево 1981, Ораховац (с. 579); Пљачковица (с. 587); Кална (с. 590).
- ПИСхД Павле Ивић, *Изабрани огледи, Из српскохрватске дијалектолојје*, Просвета, Ниш 1991.
- ПИРеф Павле Ивић, *О рефлексима слојшворној а у њризенско-шимоцкој дијалектајској области*, *Dona Slavica Aenipontana, München* 1987, прештампано у: *Изабрани огледи III*, Ниш 1991.
- ПИФлек Павле Ивић, *Нацрт љишника за флексију шћокавских говора*, ЗБФЛ XXXV/1, стр. 196-212, Нови Сад 1992.
- ПСЕтим Петар Скок, *Ејшмолојјски рјечник хрватскоја или српскоја језика*, I-IV, Загреб 1971-1974.
- РАТАц Ronelle Alexander, *Torlak accentuation*, München 1975.
- РА-СВАБ Р. Алексић - С. Вукомановић, *Основне особине александровачкој и бруској говора*, АнФФ 6/1966.
- РБГрам Радосав Бошковић, *Основни љјоредне јрамашике словенских језика*, Београд 1968.
- РБДГов Рангел Божков, *Димишровјрадскијш (Царибродскијш) говор*, София 1984.
- РБЧлан Радосав Бошковић, *Одабрани чланци и расјраве*, ЦАНУ, Титоград 1978.
- РечМС *Речник српскохрватској књижевној језика*, I-VI, МС-МХ, Нови Сад - Загреб 1967-1976, друго фототипско издање 1990.
- РечСАНУ *Речник српскохрватској књижевној и народној језика*, Институт за српскохрватски језик, I-XIV, Београд 1959-1991.
- РјЈАЗУ *Рјечник хрватскоја или српскоја језика*, књ. I-XXIII, Загреб 1880-1976.
- РМГоран Радовије Младеновић, *Горански говор у односу на јраничне српске и јраничне македонске говоре*, *Зборник ВПШ Призрен*, XII/1986.
- РМЖупа Радивоје Младеновић, *Говор Срба у Сирињској жуйи*, (магистарски рад у рукопису), Београд 1990.
- РСДПр Радоје Симић, *Из дијалектајске јроблемајике*, ЗБФЛ XIX/2/ 1976.
- РСДСк Радоје Симић, *Скица за дијалектајску каршту северне Србије*, ЈССС 1980.
- РСДСС Радоје Симић, *Пишање јорекла и еволуције дијалектаја северне Србије*, Прил. XXXIX/1973.
- РСЛев Радоје Симић, *Левачки говор*, СДЗБ XIX/1972.
- РС-ОБФ Радоје Симић - Бранислав Остојић, *Основни фонолојје српско-хрватској књижевној језика*, Титоград 1981.
- РСПрил Радоје Симић, *Прилој јроучавању говора Србије*, АнФФ 11/1974.
- РССинт Радоје Симић, *Синшакса левачкој говора*, СДЗБ XXVI/1980.
- СГАНтр Светозар Георгијевић, *Аншройонимијски наставак -оја*, Четврта ономастичка конференција, САЗУ, Љубљана 1981.

- СГВласи Светозар Георгијевић, *Власи у средњовековној Србији*, НЗБ 6, Ниш 1976.
- СГГЈС Светозар Георгијевић, *Вук и његови југоисточне Србије*, ННов 19-20, Ниш 1985.
- СГЕтим Светозар Георгијевић, *Етимологија имена места СР Србије*, Балканолошке студије VII-VIII, Ниш 1985.
- СГОјк Светозар Георгијевић, *Ојконими, еџници и кџеџници са џла Србије*, Балканолошке студије III-V, Ниш 1975.
- СГОрн Светозар Георгијевић, *Орница-арница*, НЗБ 9, Ниш 1980.
- СГРасп Светозар Георгијевић, *Расџрава о балканизмима шума-џора-џланина*, Балканолошке студије I, Ниш 1967.
- СГТопон Светозар Георгијевић, *Топоними, еџници и кџеџници оџџина Бела Паланка, Пироџ и Бабуџница*, ПЗБ 3, Пирот 1971.
- СМИст Стојан Младенов, *Иџџориа на бџларскиџ џзик*, Соџџа 1979.
- СНСстл Светозар Николић, *Сџарословенски џзик I*, Правопис, гласови, облици, Београд 1978.
- СПСтар Светислав Првановић, *Тимочке сџарине и џзик*, Зајечар 1973.
- СР-ПИФО Слободан Реметић, Павле Ивић, *Фонолоџки оџиси* (види код ПИ-РСФО), Сарајево 1981.
- СРШум Слободан Реметић, *Говор Централне Шумадије*, СДЗБ ХХХI/1985.
- ССКВГ Станислав Станковић, *Неке карактеристичке власџиначкоџ џвора*, Задужбина 17, март 1992.
- ТБОгл Тихомир Ђорђевић Р., *Оџледи из џрамаџике народноџ џвора у Алексиначкој Морави*, Караџић, Алексинач 1903.
- ТМГрам Томислав Маретић, *Грамаџика хрваџскоџ или срџскоџ кџижевноџ џезика*, Матица Хрватска, Загреб 1963.
- Упџт Уџиџџник за Срџскохрваџски дијалекџолоџки аџлас, (Власина, Црна Трава), Попунио Миљивој Павловић.
- ФО *Фонолоџки оџиси српскохрватских/хрватскосрпских, словеначких и македонских говора обухваћених општесловенским лингвистичким атласом*, Сарајево 1981.

Део цитиране литературе дат је и у Напоменама.

Један део кориџћене литературе садржан је у Библиографџи призренско-тимочких говора, припремљеној за Научни скуп (17-20. јун 1992) „Говори призренско-тимочке зоне и суседних дијалеката“, Институт за српскохрватски џзик САНУ, Београд - Филозофски факултет Ниш, Ниш.

Географска, етнографска и историјска литература

- АСВК Александар Стојановски, *Врањски кадилук у XVI веку*, Народни музеј, књ. 9, Врање 1985.
- ВНВГН Видосава Николић, *Врањска и џрделичка насеља у 19. веку и џихово сџановниџџво*, ЛЗБ V/1965.
- ВНВК Видосава Николић, *Вук Караџић о Лесковцу и Врању*, ЛЗБ III/1963.
- ВлСЕпид Владимир Стојанчевић, *Велике еџидемије куџе у крајевима југоисточне Србије*, ЛЗБ XIII/1973.
- ВлСНП Владимир Стојанчевић, *Народни џокреџ за ослобођење и локални уџџџаници у Нишком санџаку за време срџско- -џурскоџ рџџа 1877-1878. џдине*, ЛЗБ IX/1969.

- ВСЕтн Видосава Стојанчевић, *Етнолошки проблеми проучавања лимитрофних области у залеђу Лесковачке Мораве (Власина и Лужница)*, ЛЗБ XXVII/1987.
- ГАКЦ Група аутора, *Кална црношравска*, Црна Трава 1987.
- ГШГран Гавро Шкриванић, *О јужним и југоисточним границама српске државе*, Ич САНУ, књ. XI, Београд 1961.
- ДААП Драгослав Антонијевић, *Алексиначко Поморавље*, СЕЗБ LXXXIII, књ. 35, 1971.
- ДБЗак Душанка Бојанић, *Турски закони и законски пројиси из XV и XVI века за Смедеревску, Крушевачку и Видинску област*, Београд 1974.
- ДТНБ Драгољуб Трајковић, *Аустријски документи о Нишкој буни у 1841. години*, ЛЗБ II/1962; *Грађа за историју Нишке буне у 1841. години*, ЛЗБ VIII/1968.
- ДТСЛК Драгољуб Трајковић, *Становништво лесковачког краја од насељавања до 1941. године*, ЛЗБ II/1962.
- ЕЈ Енциклопедија Југославије, Загреб MCMLXXI, 8.
- ИСН Историја српског народа, прва књига, СКЗ, 1981, друга књига 1982.
- ЈЈПР Јован Јовановић, *Пуста Река* (антропогеографска и социолошка истраживања), ЛЗБ XV/1975.
- ЈМЕЛЈ Јован Ђ. Марковић, *Енциклопедијски лексикон Југославије*, Свјетлост, Сарајево 1988.
- ЈТВКт Јован Трифуноски, *Врањска коњлина*, књига I, Скопје 1962, књига II, Скопље 1963.
- ЈТМиг Јован Трифуноски, *Најновије миграције становништва у области Грделичке клисуре*, ЛЗБ VII/1967.
- ЈЂСРС Јован Ђирић, *Социјалистичка Република Србија*, (део о Црној Трави, III том, Књижевне новине, Београд 1985.
- ЈХВСрб Јован Хаџи Васиљевић, *Јужна Сџара Србија* (Прешевска област), књ. II, Београд 1913.
- ЈЦАП Јован Цвијић, *Антропогеографски проблеми Балканског полуострва*, књига I, СЕЗБ, СКА, Београд 1902.
- ЈЦБП Јован Цвијић, *Балканско полуострво и јужнословенске земље, основи антропологије*, ЗУНС, Београд 1966, Загреб 1922.
- ЈЦИзв Јован Цвијић, *Извори, шресаве и водопади у источној Србији*, Глас СКА LX, први разред 18, Београд 1896.
- КЈИС Константин Јиречек, *Историја Срба*, прва књига, Београд 1922.
- МВДС Милан Васић, *Дербенцијска села у Дубочици у XVI веку*, ЛЗБ X, Лесковац 1970.
- МЂМКС Милан Ђ. Милићевић, *Краљевина Србија, нови крајеви*, Београд 1973. (репродукција оригинала из 1884. године).
- МЈГКЛ Милан Јовић, *О неким старим насељима у Грделичкој клисури*, ЛЗБ II/1962.
- ОЗ-ЕИП Олга Зиројевић - И. Ерен, *Појис области Крушевца, Тојлице и Дубочице у време владавине Мехмеда II (1444-1446)*, ВГл IV/1967.
- ОЗЛН Олга Зиројевић, *Лесковац и његова нахија од 1455. до 1683. године*, ЛЗБ XXIII/1982.
- ОЗУређ Олга Зиројевић, *Турско војно уређење у Србији (1459-1683)*, Историски институт, књ. 18/1984.
- РКЦЛ Радомир Костадиновић, *Црношравске лејенде*, Наша реч, Лесковац 1972.
- РКЦТ Радомир Костадиновић, *Црна Трава и Црношравци*, Лесковац 1968.

РНКрај	Риста Т. Николнћ, <i>Крајишће и Власина</i> , СКА, СЕЗБ, књига XVIII, Београд 1912.
РТТанз	Радош Требјешанин, <i>Токови шанзимања у Лесковачкој нахији од 3. новембра 1839. до ослобођења 11. XII 1877. године</i> , ЛЗБ XIV/1974.
СВДП	Станиша Војиновић, <i>Димишрије Д. Појовић, сакуљач народних умотворина у околини Власошинца и Лужници</i> , ЛЗБ XXIX/1989.
ССПеч	Симон Симоновић Монка, <i>Печалбарство и немарство црношравског краја</i> , Црна трава 1983.
ССЦС	Симон Симоновић Монка, <i>Црношравска свињања</i> , Црна Трава 1988.
ФКСрб	Феликс Каниц, <i>Србија</i> (земља и становништво од римског доба до краја XIX века), 1,2,СКЗ, Београд 1985.

СКРАЋЕНИЦЕ

а) Публикације

АнФФ	Анали Филолошког факултета, Београд,
Archiv	Archiv für slavische Philologie, herausgegeben von Vatroslav Jagić, Berlin 1876 ff,
БХДЗБ	Босанскохерцеговачки дијалектолошки зборник, Сарајево,
ВГл	Врањски гласник, Народни музеј, Врање,
Г	Градина, Ниш,
ГБашт	Гласник Баштина, Институт за проучавање културе Срба, Црногораца, Хрвата и Муслимана, Приштина,
ГСКС	Годишњак Српске краљевске академије, Београд,
ГСУД	Глас Српског ученог друштва,
ГФФНС	Годишњак филозофског факултета у Новом Саду,
ЕЈ	Енциклопедија Југославије, Загреб,
З	Задужбина, Вукова задужбина, Београд,
ЗБИЈКСН	Зборник за историју, језик и књижевност српскога народа, издање САНУ и Научно дело, Београд,
ЗБЈК	Зборник за језик и књижевност, Друштво за сх. језик и књижевност СР Црне Горе, Титоград,
ЗБВПШП	Зборник Више педагошке школе у Призрену,
ЗБПАВ	Зборник Педагошке академије у Врању,
ЗБФЛ	Зборник за филологију и лингвистику Матице српске, Нови Сад,
ЗБФФН	Зборник Филозофског факултета у Нишу,
ЗБФФП	Зборник Филозофског факултета у Приштини,
ЗУНС	Завод за уџбенике и наставна средства, Београд,
ИСН	Историја српског народа, СКЗ, Београд,
ИчСАНУ	Историјски часопис, Историјски институт САНУ, Београд,
ЈПр	Јужни преглед, Скопље,
ЈССС	Југословенски семинар за стране слависте, Филолошки факултет и МСЦ, Београд,
ЈФ	Јужнословенски филолог, Институт за сх. језик САНУ, Београд,
КиЈ	Књижевност и језик, Друштво за сх. језик и књижевност, Београд,
КМЗБ	Косовско-метохијски зборник, САНУ, Београд,

ЛЗБ	Лесковачки зборник, Народни музеј, Лесковац,
МЈ	Македонски јазик, Институт за македонски јазик, Скопје,
НЗБ	Нишки зборник, Градина, Ниш,
НЈ	Наш језик, Институт за сх. језик САНУ, Београд,
ННов	Народне новине, Ниш,
ОП	Ономатолошки прилози, Одбор за ономастику САНУ, Београд,
ПЗБ	Пиротски зборник, Музеј Понишавља, Пирот,
Прил	Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, Филозофски/Филолошки факултет, Београд,
ПрПЈ	Прилози проучавању језика, Катедра за јужнословенске језике Филозофског факултета у Новом Саду,
Разв	Развитак, Новинска установа „Тимок“, Зајечар,
РЈА	Рјечник хрватскога или српскога језика, ЈАЗУ, Загреб,
РМС	Речник српскохрватског књижевног језика, Матица српска, Нови Сад,
РСАНУ	Речник српскохрватског књижевног и народног језика, Институт за српскохрватски језик САНУ, Београд,
РФФП	Радови Филозофског факултета у Задру,
СДЗБ	Српски дијалектолошки зборник, Институт за сх. језик САНУ, Београд,
СЕЗБ	Српски етнографски зборник, Етнографски институт САНУ, Београд,
СКЗ	Српска књижевна задруга, Београд.

б) За врсте речи

им.	именице,
зам.	заменице,
прид.	придеви,
бр.	бројеви,
гл.	глаголи,
предл.	предлози,
прил.	прилози,
везн.	везници,
узв.	узвици.

в) За падеже

Н	номинатив,
Г	генитив,
Д	датив,
А	акузатив
В	вокатив,
И	инструментал,
Л	локатив,
ОП	општи падеж.

г) За глаголске облике

през.	презент,
аор.	аорист,
импр.	императив,
импф.	имперфекат,
перф.	перфекат,
пот.	потенцијал,

фут.	футур,
р. прид.	радни придев,
т. прид.	трпни придев,
г. прил.	глаголски прилог садашњи/прошли,
плускв.	плусквамперфекат,
инф.	инфинитив.

д) Остало

мр	мушки род,
жр	женски род,
ср	средњи род,
јд	једнина,
мн	множина,
л.	лице,
пад.	падеж,
м.	(у)место,
с.	страна,
т.	тачка,
мт.	микротопоним,
Зјд	треће лице јединице,
Змн	треће лице множине,
Нмн	номинатив множине,
Нјд	номинатив јединице,
ТЛ	тимочко-лужнички (говори),
СЗ	сврљишко-заплањски (говори),
ЈМ	јужноморавски (говори),
д	„десно“, за стубац у цитирању двостубачне литературе,
л	„лево“, за стубац у цитирању двостубачне литературе,
V	вокал (у формулама),
С	консонант (у формулама).

УВОД

ЦРНА ТРАВА И ВЛАСИНА

Положај

1. Црна Трава и Власина су области на југоисточном делу Србије, до границе са Бугарском. У ширим границама то подручје географски се може овако омеђити: са југа реком Врлом, путем Владичин Хан - Сурдулица - Власинско језеро и североисточним странама врха Стрешер; са југоистока врховима Букове главе и Плешивца; са истока косама и врховима Велике и Мале Плане; са североистока државном границом према Бугарској и планином Руј; са севера планинским висом Тумба и странама клисурасте долине реке Власине; са запада Остроzubом и висовима према Грделичкој клисури, одакле граница креће на југоисток, јужно од села Млачишта и Баинаца, па у луку јужно од села Битврђе и планинског виси Чемерника, избија на североисточне падине Стрешера, градећи један неправи ромбоид (Карта бр. 1).

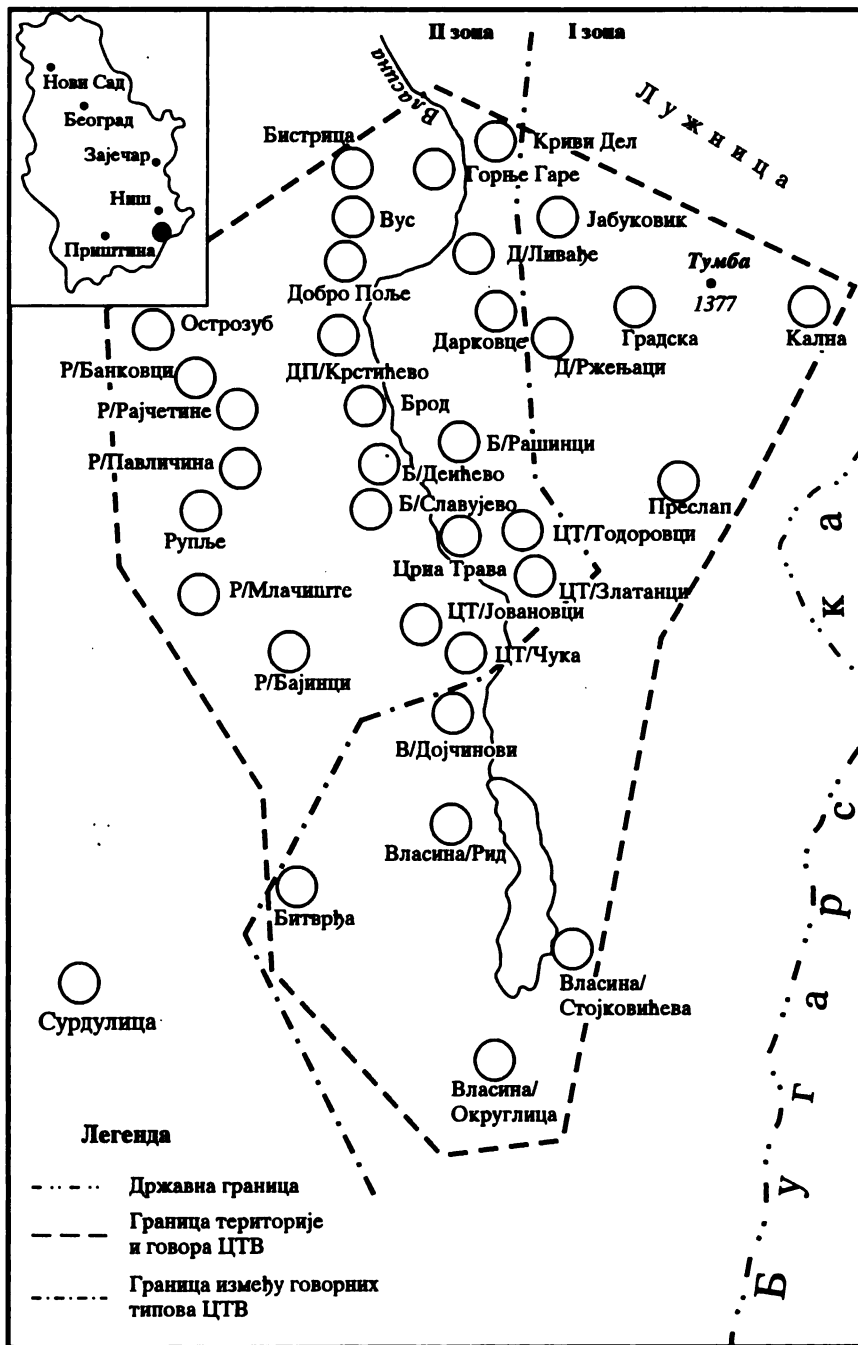
2. О географским границама Црне Траве и Власине мишљења су подељена. Крећу се од оних која овим областима додају и подручја која овамо никако не припадају¹ до оних која га сужавају само на појас око Власинског језера (раније Власинског блата) и насеље Црна Трава.² Ова је територија, раније, у науци више била позната као област Власине, а Црна Трава само као један њен део.³ Географи ову област овако одређују: „Власинска висораван, у врањском округу и непосредној близини границе према Бугарској, јесте од највећих и највиших висоравни у Србији. На север се врло стрмо спушта према дубоком Знепољу или Трнској котлини, а тако и на југ према Врлој реци, а у осталим правцима прелази преко у високе и врховите планинске венце, од којих су најпознатији Руј,

1 РКЦГ 7.

2 ЈМЕЉ 48 и 290.

3 РНКрај 6.

Карта бр. 1



на северу, и Стрешер, на југу. Она је, управо, најшири део развођа са којег теку притоке Струме, Јерме и Биначке Мораве (...).⁴

3. Власина је административно, економски, културно и просветно више била везана за Врање, мада је њен економски значај за Врање споредан, периферијски.⁵

Део Црне Траве (источни) био је у прошлости упућен на Трн (сада у Бугарској) и административно тамо припадао. Западни део је припадао Власотинцу и Лесковцу.⁶

Административно, просветно и црквено средиште црнотравског краја је варошица Црна Трава, а Власине Власина Рид. Власини припадају још насеља Власина Округлица, Власина Стојковићево и Битврђа, а сва остала места нав. у т. 82, без обзира на то којој говорној зони припадају (в. ниже), налазе се у саставу црнотравске општине.

4. Ово су изразито планински предели са висовима од 1200 до 1900 м надморске висине. Власина је таласаста висораван око Власинског језера (надморска висина 1208 м). Црна Трава је део Власинске висоравни, северно и североисточно од Власинског језера, испресецана удолинама, брдима и планинским косама. На њеном терену створене су три дубоке долине (скоро клисуре). Најдужа и највећа је она којом тече река Власина (правац југ-север) и у чијем горњем току се налази насеље Црна Трава. Друга се у луку протеже од Преслапа, преко Калне и Градске до Састава Река и ушћа Градско-каланске реке у Власину. Трећа, у западном делу, почиње испод северних обронака Чемерника, пролази кроз Рупље, и наставља преко села Козаре и варошице Грделице до Грделичке клисуре. Читавим овим пространством доминира планина Чемерник (на југу), са бројним врховима, повијајући се у луку према северозападу до Острозуба и Добропољске чуке. На истоку су врхови Мала и Велика Плана, а на северу вис Тумба.

5. Власина и Црна Трава заједно (као области) обухватају површину од 451 км². На овом простору постоји данас 16 насеља у ужем и 32 у ширем смислу. У неколико насеља Црне Траве (области) постоје делови који се сматрају посебним селима (в. напомену испод прегледа насеља).

Црна Трава има статус градског насеља од 1919. (1923) године,⁷ иако је по броју кућа и становника дуго била мања од

4 ЛЦИзв 76.

5 РНКрај 10.

6 РНКрај 10.

неких својих махала. Поред насеља наведених у прегледу (т. 82), етнички и језички овим областима припадају још и ова насеља: Битврђа, Црвени Брег, Доње Гаре, Козило и Тегошница. Наведена насеља нису ни природним границама одвојена.

6. Бржа урбанизација насеља ове области почела је пре тридесетак година. Тада Црна Трава „постаје и културно-просветно седиште за подручје пограничне области Власине.“⁸ Са друге стране, насеља под заједничким називом Власина (Рид, Округлица, Стојковићева) остаће изван ове урбанизације, будући да су административно припадала Сурдулици и Врању. Овај се део, „нарочито од 1878. године до другог светског рата формирао као депопулациона погранична зона, каква је остала све до наших дана.“⁹ Смањење броја становника наставља се у свим насељима, па и Црној Трави као општинском центру. То је вишеструко непожељна чињеница.

ПРОШЛОСТ ЦРНЕ ТРАВЕ И ВЛАСИНЕ

7. Црну Траву и Власину, као целине, нико до сада није посебно испитивао. Истраживачи ових крајева у ширем смислу (у оквиру истраживања других области) истичу да су то врлетни, тешко приступачни предели, испресецани дубоким удолинама, даље од главних комуникационих праваца долинама Јужне Мораве, Нишаве и Струме. Крајња њихова источна граница прелази преко висова и коса који чине вододелницу између сливова Мораве и Струме. Мада су природни услови били неповољни за живот, и преко ових области, од најранијих дана насељавања, водили су путеви који спајају долине Мораве и Струме. „Од тих линија две су главне: једна је из долине Моравине полазила уз Власину, а друга уз Врлу реку; обе су избијале у Знепоље.“¹⁰

8. Нема поузданих података када су ове области у даљој прошлости насељене, али је то, свакако, било пре доласка Словена. На то указују остаци насеља и материјалне културе и називи места на земљишту. Називи места (топоними) ће бити навођени као грађа. Овде се често сусрећу називи везани за селишта, манастиришта, гробља,¹¹ који упућују на засељавања,

7 РНКрај 10.

8 ВСЕП 90.

9 Исто.

10 РНКрај 12.

11 МЈГкл 121.

насељавања и нестајања насеља. Они се заснивају на легендама и народној традицији, а до данас нису потврђени археолошким налазиштима.

9. Остаци материјалне културе, и предања, углавном се везују за време када су у овим крајевима боравили Римљани. Податке налазимо у делима истраживача какви су били Каниц,¹² Цвијић,¹³ Хаџи-Васиљевић,¹⁴ Риста Т. Николић.¹⁵

Каниц наводи да је на многим местима уз долину Врле реке и Градске реке видео остатке насеља и старих утврђења.¹⁶ Путовање је наставио преко Власине према Црној Трави, записујући податке о рударству и остацима утврђења. Низ реку Власину, испод Црне Траве, према Добром Пољу, наишао је на остатке неколико римских кастела.¹⁷ Каниц је радо приписивао Римљанима и оно што није римско, те није поуздан као информатор.

10. О најстаријим становницима овог краја нема писаних података. Сви се заснивају на народним предањима. Риста Т. Николић наводи да су то, по причању мештана, били Цидовци или Циведанци, затим Латини.¹⁸ Народ и данас говори о великој погибији Латина, али не зна време када се то догодило. Према историјским изворима ови су крајеви „године 971. ушли у састав Самуилове државе и у њој остали све док је Василије II није уништио (1018. г.)“.¹⁹

11. У време Немањине државе ови крајеви нису били у њеном саставу. Касније, на картама XIII и XIV века, види се да граница према Византији и Бугарској пролази источно, остављајући ове крајеве у границама српске државе.²⁰ Вероватно је да су области Црне Траве и Власине биле саставни део државе Немањића, јер је и тада један пут водио од Врања преко Власине и Знепоља за Средец (Софију).²¹ Шта се, управо, догађало на овом терену у средњем веку (до маричке и косовске битке) није јасно. „За остали део родопске области врло је вероватно да је за Душанова живота било бојно поље 'отворено свакоме', како каже Стојан Новаковић,

12 ФКСрб Види литературу.

13 ЛЦБП Види литературу.

14 ЈХВСрб Види литературу.

15 РНКрај Види литературу.

16 ФКСрб 269.

17 ФКСрб 274, 276.

18 РНКрај 164-165.

19 ДТСЛК 24.

20 ИСН И 367.

21 ИСН И 667, 435, 576, 585.

али за то немамо никаквих конкретних доказа.²² Крајем XIV века ови су предели били у саставу државе Драгаша и Константина Дејановића.²³

12. Врло је вероватно да ови крајеви нису пали у турске руке одмах после косовске битке. Десетак година пре коначног пада Србије 1459. године, извршен је попис села и мезри у области Дубочице, Топлице и Крушевца.²⁴ Сачувани пописи становништва, које је водила турска администрација, показују да је највећа нахија у Крушевачком санџаку била Дубочица. Захватала је простор сливова: Пусте реке, Јабланице, Ветернице и Власине.²⁵ Простирала се до данашње југословенско - бугарске границе, источно од села Калне.

Први попис овдашњег становништва, за који знамо, извршен је 1444-1445. године, али је од њега сачувано само неколико фрагмената. Много потпунију слику турских феудалних поседа овога подручја даје попис из 1516. године.²⁶ У њему налазимо податке о путевима на овом простору. Такав један пут водио је уз десну обалу Власине до ушћа Тегошнице, а одатле између Тегошнице и Градско-каланске реке на Дешчани кладенац, па у Знепоље.²⁷ Други пут водио је од Трна за Власотинце, односно Лесковац, преко Планае, низ Корубе у Црну Траву (дербенд), преко Брода (дербенд) и настављао долином Власине.

Данашњи пут Власотинце - Свође - Црна Трава - Власина (Власинско језеро) је новијег датума, посебно онај део од Свођа према Црној Трави и Власини. Његово просецање започето је између два рата, а завршено око 1950. године. Макадамска подлога урађена је 1954. године, те је од тада у употреби. Раније је већи део црнотравских и власинских насеља користио старе путеве преко Чемерника, Добропољске чуке и Острозуба према Предејану (Грделичка клисура), Власотинцу и Лесковцу. То су средњовековни путеви о којима се говори у писаним документима. Они су, углавном, избегавали долине и клисуре, а хватали се брда и планинских коса.

22 ГШГран 9.

23 КЈИС 85. „До године 1394. велика област беше територија браће деспота Драгаша и Константина. Према њиховим повељама, та је област обухватала већи део источне Македоније: Струмицу, Петрч, Тиквеш, Штип, Кочане, Кратово, Велбужд (данас Ђустендил) (...) и саму врањску област.“

24 ОЗЛН 211-267.

25 Исто.

26 Исто.

27 Исто.

Данас се до Црне Траве и Власине може доћи из четири правца, три са српске и један са бугарске стране: из долине Јужне Мораве од Лесковца преко Власотинца и Свођа (асфалт); од Предејана преко Рупља (или Млочишта) макадамским путем; од Владичиног Хана преко Сурдулице и Власине (асфалт); од Власине према Црној Трави (асфалт); и из Бугарске од Знепоља (асфалт).

13. Податке о насељима Власине и Црне Траве налазимо и у турским дефтерима из XVI века.²⁸ Реч је о дербенцијским селима каква су постојала на свим путевима у турској држави од XV до XIX века. На путу који је повезивао Босну преко Дубочице са Софијом и Истанбулом помињу се „дербенцијска села и локалитети: Добро Поље, Брод, Црна Трава, Гарe, Јабуковик, Кална.“²⁹ Село Кална је шездесетих година XVI века имало 12 до 28 кућа. Тешко је утврдити када је које село проглашавано дербенцијским, јер је то зависило од унутрашњих прилика у турској држави. Села Јабуковик и Кална јављају се као дербенди у свим пописима из XVI века, а њима се придружује и село Гарe (данас села Горње Гарe, Доње Гарe и Криви Дел). То се потпуније види у прегледу.³⁰

Насеља	Број кућа у време пописа		
	1516.г.	1536.г.	1580-90.г.
Бојишина? (можда данашње Дарковце и махала Бојишини)	-	26	-
Брод (друго име Трлина)	-	22	50
Гари (данас Горње, Доње Гарe и Криви Дел)	30	42	-
Јабука (данас Јабуковик)	14	13	30
Кална (некад Кална Лука)	14	12	28
Калуга - Брлог (можда је то данас село Власина)	86	-	17
Црна Трава	-	13	35
	144	128	243

14. Први попис је фрагментаран, а други је потпунији. Они, заједно, омогућавају да се праве претпоставке о саставу и броју становништва ових крајева у XVI веку. Реч је о онима који су били

28 МВДС 31.

29 Исто.

30 ОЗЛН 211-267.

обавезни да Турцима дају одређене дажбине. То говори о словенском, односно српском, становништву. На то указују и лична имена у дефтерима, само хришћанска имена (Алекса, Богдан, Ђура, Илија, Лазар, Лука, Марко, Степан, Стојан).³¹ Њих су, ван сваке сумње, носили Словени. Претпоставке се могу правити и о броју становника, јер су пописиване само мушке главе и удовице као порески обвезници. На основу бројности ондашњих породица-задруга може се одредити приближан број становника једнога подручја или села. Велике промене у броју кућа појединих села између два пописа, или више пописа, указују на чињеницу да се тако занста и догађало. Многа села су пустела и поново се насељавала у размаку од 20 до 30 година. На то су утицале честе и велике епидемије (народ их назива моријама) и турска насиља, због којих је становништво бежало у друге крајеве.

15. Запис о Власини (селу), као једном од највећих дербендских села у Врањском кадилуку, налазимо у турским дефтерима из XVI века.³² У табеларном прегледу пописа из 1519. до 1570. године помињу се села Власина (91 - 104 куће) и Рупја (5 кућа), али топоним Рупја (данашње Рупље) није поуздано убициран.

16. За наредна два века нису нам познати извори о насељима Власине и Црне Траве. Једино се зна да се у време великих сеоба Срба 1690. и 1739. године један део народа склонио у ове планинске области. Можда таквих података има у турским дефтерима који још нису прочитани и преведени.

17. О власинским и црнотравским насељима поново се чује у време првог и другог српског устанка. Иако далеко од главних попришта битака, Власинци и Црнотравци ће учествовати у борбама на овим теренима, али ће и даље читаву област остати у саставу Турске све до почетка 1878. године. Црнотравци ће учествовати и у борбама 1836. и 1841. године, а Турци ће за одмазду, после слома нишке буне, спалити на овом простору, јужно од Ниша, 104 села, међу којима Рупље, Брод, Црну Траву (са четири околне махале) и Горње Гаре.³³

18. Колико је овај крај био непознат у XIX веку сведочи и један запис Вука Караџића из 1827. године у којем стоји „да је читав овај крај (мисли се на Лесковац и околину), као и шире суседно подручје, готово потпуно непознат и неописан“.³⁴ Власина

31 Исто.

32 АСВК 30.

33 ДТНБ 124.

ће као насеље бити поменута у попису врањских и грделичких насеља око 1861. године. Овде се помињу Битврђа са 19 домова и Власина са 21 махалом. Цела Власина имала је тада 353 куће.³⁵ Новија истраживања и проучавања прошлости овога краја дају другу и потпунију слику.

19. Значајне промене у овом крају догодиће се после 1878. године, након ослобођења од Турака и прикључења Краљевини Србији. Ратне операције Србије дочекане су овде одушевљено. У децембру 1877. и јануару 1878. године, у позадини турске војске, развио се народни покрет. Црнотравци и Власинци су се дигли на општи, оружани устанак, који је захватио Власину, горњи слив реке Власине, Црну Траву и Знепоље.³⁶

20. По завршетку рата, и Берлинског конгреса 1878. године, овде ће бити повучена државна граница између Србије и Бугарске, са југа према северу линијом: планински врхови Плешивац - Букова глава - Гаџина Махала - Велика Плана - село Преслап - планина Руј. Тако ће се поред границе, ближе или даље, наћи села Кална, Преслап, Дарковце (део атара) и Црна Трава (део махала), као и делови Власине (Гаџина Махала, Власина Стојковићева и део махала Власине Округлице). Биће прекинуте везе између Знепоља, Трна и Ђустендила у Бугарској и Власине на српској страни. Ту границу људи и данас називају „стара граница“.

21. Одмах после успостављања нове границе 1878. године доћи ће до прве масовније миграције становништва ових области у новоослобођене крајеве Лесковца, Пусте реке и Топлице. Према неким новијим истраживањима етничког састава предела око Пусте реке са Власине је досељено 559, а из Црне Траве (области) 789 кућа.³⁷ Ови досељеници задржали су до данас говорне одлике старог краја.³⁸

22. После првог светског рата граница се 1921. године помера на исток, а Југославији се прикључују насеља западно и југозападно од линије: село Стрезимировци - Босиљград - Осоговске планине. Данас се сва она (између старе и нове границе) рачунају у подручја бугарског језика на територији Југославије. Наравно, овде нећемо разматрати говор становништва ових насеља.

34 ВСВК 59.

35 ВНВГН 74.

36 ВлСНУ 171-176.

37 ЈЛПР 63.

38 До овог сазнања дошли смо обилазећи нека села у области Пусте Реке (Бублица, Злата, Кацабаћ, Бријање, Стубла...).

СТАНОВНИШТВО

23. Подручја Црна Трава и Власина занимљива су и по насељавању и расељавању у прошлости. Ово је, пре свега, одређено неповољним географским условима за живот. Овде су се догађале честе промене од првих засељавања до данашњих дана. „Најзначајније етничке промене десиле су се у почетку и крајем средњег века. Отпочеле су досељавањем Словена, особито крајем VI века, и завршиле са најездом Турака у XIV веку.“³⁹

Насељавања и расељавања овог простора јављала су се због три разлога: 1) тешких природних услова за живот и пренасељености (здрово становништво се брзо повећавало), 2) епидемија ширих размера које су десетковале становништво, 3) насиља Турака, већег или мањег обима, за све време постојања турске власти. Турска је у XVI и XVII веку била позната по честим, скоро непрекидним, епидемијама у разним деловима простране државе. Оне нису мимоишле ни ове планинске области. У народу још живе приче како је чума уништила село Битврђу,⁴⁰ а и име Црне Траве, по веровању, потиче отуда што је село „била чума или колера, како ће по који рећи.“⁴¹

24. Јован Цвијић метанастазичким назива оне области у којима је становништво измешано. На другој страни, области које су примиле мало досељеника, и где су вршена унутрашња сељакања, назива аметанастазичким. У такве области убраја Црну Траву и Власину (шопска област).⁴² О досељеницима ових области може се говорити: а) према пореклу одакле су, б) према времену када су се доселили.⁴³ За ово подручје карактеристична су унутрашња, а спорадична спољашња миграција. Прва представљају пресељавања из једног у други крај исте области, а друга се тичу блиских и далеких крајева изван ове области.⁴⁴

25. Најпотпунију слику миграција ових области дао је Риста Т. Николић у студији „Крајиште и Власина“. Та се слика није битније изменила до завршетка другог светског рата. Неколико је таквих миграција: 1) крајишка, 2) знепољско-крајишка и 3) власинска.

39 ЛЦБП 104.

40 ВлСВЕпид 13. Навођење је дато према Ристи Т. Николићу из књиге *Крајиште и Власина*.

41 Исто.

42 ЛЦБП 136-137.

43 РНКрај 188.

44 Исто.

26. *Крајишка миџрација* обухвата сва она кретања становништва у широј области која се назива Крајиште; из Ћустендилског крајишта у Врањско крајиште и Власинску област, али и из Врањског крајишта у Ћустендилско и Знепољско. Ова миграција има карактер међусобног преплитања и не може се тачно разграничити.

27. *Знепољска миграција* полази из Знепоља и области између планина Руја и Гребена. Обухвата област Власине, око Власинског језера (раније Власинског блата), горњи слив реке Власине и нарочито слив Градско-каланске реке и Тегошнице. Отуда су ти крајеви етнички исти. Према западу она се шири све до Грделичке клисуре. „Појава ове миграције била је поглавито у доба крџалија и спада у ред правих насилних миграција.“⁴⁵ Миграције унутар Власине везане су и за време рударске делатности. Вероватно су трајале више од два века, све до постављања данашње границе према Бугарској. Оне су, делимично, везане и за природни прираштај и пренасељеност Знепоља.

28. *Власинска миџрација* је веома изражена и има је у свим правцима: низ Врлу реку, ка Грделичкој клисури (преко Чемерника), долином Власине, према Знепољу и Ћустендилу. То се посебно запажа у горњем сливу Власине, „где је веома јак слој становника пореклом са Власине: у Дарковцу, Црној Трави и Преслопу.“⁴⁶ Једино је нема према југу (Пчиња, Прешево, Врање). Ова се миграција на северозападу шири према сливу Рупско-козарске реке, а на запад низ десну обалу Врле реке. Према североистоку и истоку кретање становништва са Власине шири се у Бугарско крајиште. Власина, горњи сливе реке Власине и десна страна Врле реке чине етничку целину.

29. *Унутрашњим миџрацијама* припадају и миграције из суседних, блиских северних области, по етничком саставу истих (од лужничког Стола и Суве планине).⁴⁷

30. *Спољашње миџрације* обухватају досељавање из ближих и даљих области, изван ових крајева, а по броју досељеника заостају иза свих унутрашњих миграција.

31. *Лужна (македонска) миџрација*, из области Скопске Старе Србије и Македоније, постоји од најстаријих времена и трајала је све до ратова 1876/1878. године. Према северу ова се миграција

45 РНКрај 192.

46 РНКрај 193.

47 РНКрај 197.

завршавала на Власини, јер је северно одатле, у горњем сливу Власине, нема.⁴⁸

32. *Зајадна и северозајадна миџрација* захватиле су западне делове ове области од Патарице до Острозуба, а делимично и нешто даље на исток. Та је миџрација, вероватно, везана за развој рударства и турска насиља у западним крајевима. Представника ових двеју миџрација има данас у Битврђи, Црној Трави и Рупљу.⁴⁹ По причању мештана староседелачке породице припадају овим струјама.

33. Миџрација са севера скоро и не постоји. Њој припадају само неке породице у насељима поред северне границе ове области (Кална, Јабуковик, Криви Дел), али се њихов број може занемарити.

34. Занимљиво је да овде нема миџрација из источне и централне Бугарске. Вероватно су то узроци што у говору становништва нема карактеристика бугарског језика.⁵⁰

35. Од наведених миџрација за нас су најважније две: а) она која се вршила унутар ових и суседних области (посебно са суседним Знепољем), б) јужна, из области Скопске Старе Србије, која се завршава на самој Власини. Ове миџрације обухватају становништво које, са мањим или већим разликама, припада истој говорној зони (призренско-тимочким говорима). Можда у овој чињеници треба тражити одговор на питање зашто је говор ове области тако дуго, све до данас, задржао архаичне црте. Досељеници су уносили делимично нове карактеристике, а примили многе староседелачке после досељавања. Због тога се могу прихватити тврђења данашњих становника о пореклу са Копаоника, из Шумадије и северног Поморавља. Други значајан разлог је у чињеници да кретања из јужних крајева нису ишла Грделичком клисуром (она је у турско време дуго била непроходна), већ преко Пољанице, Поречја и долином Ветернице у Лесковачко поље и даље на север. Источна страна овог таласа само је делимично захватила ово подручје (до првих већих узвишења).

36. У свима антропогеографским и етнолошким студијама ова се област сврстава у Шоплук. Западне границе области Власине и Црне Траве су уједно и границе Шоплука, што значи да нема насеља ових области која су изван њега. Будући да истражујемо

48 РНКрај 198.

49 РНКрај 200.

50 РНКрај 203.

српске говоре, Шоповима и Шоплуком се нећемо бавити. Ово је питање у науци доста проучено, а када је реч о језику, дилеме је разрешио А. Белић почетком века, „доказавши да он има све одлике српског језика.“⁵¹

37. Миграција из ових области има само један правац - долину Јужне Мораве и градове поред ње - северно, ређе јужно. Нешто је мање оних који су се преселили у ближе градове: Сурдулицу, Владичин Хан, Врање, Власотинце и Лесковац. Из прегледа се види како се смањивао број становника у поратном периоду. Већ 1962. године из неких села (Бајинци, Млачиште) 30-40% становника се одселило.⁵² Ево података о броју становника:⁵³

	1948.	1953.	1961.	1971.	1981.
Црна Трава	13614	12902	12319	9672	6366
Власина	3761	3245	2780	1983	1216
Свега	17375	16147	15099	11655	7589

Неколико година иза другог светског рата почиње исељавање у блажој форми, а после 1961. оно се нагло убрзава. Прва исељавања везују се за колонизацију у Војводину. Тако ће се из Калне одселити 20 кућа у Српски Милетић. На целој територији, у већини насеља, има махала које су опустеле. У десет власинских махала нема више кућа, а драстичан је пример Соколове махале, некада са 60 кућа, која је потпуно опустела. Таквих ће махала у већини села бити све више, јер су остала старачка домаћинства која се постепено гасе. Црна Трава је, према евиденцији коју воде представници власти, данас по старосној структури становништва најстарија општина у Европи.

Рударење и печалбарење (везано за грађевинарство), раније традиционална занимања, од значаја су за исељавање са ових простора. Пашњаци на Чемернику, Плани, Острозубу и Буковој глави одавно су запустели.

38. Ове две области карактеристичне су и по типу насеља. Преслап је једино село збијеног типа. Сва остала су разбијена, те их је Цвијић сврстао у власински тип. „И власинско село заузима велике просторије, увек је на више брда или брегова, и дели се на крајеве или цемате, од којих сваки држи сам бар једно брдо и један од другог су често више удаљени но крајеви старовлашких

51 АБДјј LXXXV.

52 ЈТМиг 104.

53 ЈЦСРС 513.

села.⁵⁴ Природа је условила да Власинци и Црнотравци живе у разбијеним селима.

ЕТНОЛОШКА И ДРУГА ПРОУЧАВАЊА

39. Географска и друга проучавања у XIX и XX веку, сем студије Ристе Т. Николића, узгред се дотичу и ових крајева, јер се баве проучавањем ширих простора. У њима има много података из географије, народног живота и етнологије. Међутим, мало је грађе која се може искористити за дијалектолошка разматрања. Ако се понешто и може наћи, то је најчешће прилагођавано књижевном језику и увек изостају важне одлике народног говора (фонетика и акценат). Као мерило за истицање разлика узимају се облици речи (морфологија).

40. Најпотпунију географско-етнографску студију ове области дао је Риста Т. Николић под називом „Крајиште и Власина“ у којој, поред исцрпне грађе о географским, етнографским и другим одликама, има и запажања о језику.⁵⁵ Она су, углавном, дата у напоменама (објашњењима), а постоји и поглавље о језику. Више говора о томе биће у посебном делу. Овде дајемо општу напомену самога аутора: „Приликом ових испитивања, непрестано у разговору са становницима, запазио сам извесне особине, којима се одликује говор овога краја. Њих овде узгред помињем, и то опште одлике, у колико допуњавају поменуте етничке погледе.“⁵⁶

41. Феликс Каниц је прешао преко Власине и Црне Траве. У Црној Трави и Добром Пољу провео је по један дан. Оставио је драгоцене записе о локалитетима из римског доба, али о језику ништа, што од Каница и не очекујемо (в. т. 9).

41. Феликс Каниц је прешао преко Власине и Црне Траве. У Црној Трави и Добром Пољу провео је по један дан. Оставио је драгоцене записе о локалитетима из римског доба, али о језику ништа, што од Каница и не очекујемо (в. т. 9).

42. Милан Ђ. Милићевић у делу „Краљевина Србија, нови крајеви“, приказује делатност људи, тип насеља, рударење, обичаје, стање путева и локалитете из римског периода. У попису насеља наводи имена готово свих црнотравских села,⁵⁷ Власину и

54 ЛЦАП LXXVII.

55 РНКрај 238.

56 РНКрај 266.

57 МВМКС 118-119.

Битврђу. Напомене о говору односе се на широко подручје,⁵⁸ а биће све наведене у посебном поглављу (в. т. 54).

43. Јован Цвијић у свим својим књигама о југоисточној Србији дотиче се Црне Траве и Власине, али су подаци о језику ретки, сем онога што је речено о Шоповима на основу Белићеве студије. Називи појединих топонима су тачно записани у дијалекту.

44. У радовима Јована Хаџи-Васиљевића (има их више) Црна Трава и Власина се само спомињу, а не обрађују. По њему, границе Шоплука обухватају „Власину, Црну Траву, Рупље, Црвену Јабуку (у Лужници), Преслап и Калну“.⁵⁹ За говор он каже: „Разликује се власински од црнотравског, а сличан је говору становника села Преслапа. У Шоплуку у Бугарској, такође, се разликује говор Трнски од говора у осталим шопским пределима (Белићево мишљење о овом питању види ниже).“⁶⁰

45. Јован Трифуноски је оставио више радова, мањег или већег обима, у којима спорадично помиње Власину и Црну Траву. Најобимније је дело „Врањска котлина“ у две књиге, али ни у њима се језик не помиње.⁶¹

46. Новијег датума је књига Александра Стојановског⁶² „Врањски кадилук у XVI веку“ (1985), рађена студиозно, на основу превода турских дефтера, са потпуном научном апаратуром. Ни у њој се ништа не говори о језику. Исти аутор је, према изјави директора музеја у Врању, припремио потпуну студију о ширем подручју, али због недостатка новца она до сада није штампана.

47. Двадесетак година уназад о Црној Трави (као области) или њеним селима објављено је пет књига. Размотрићемо их сваку посебно.

48. Радомир Костадиновић је објавио обимну књигу „Црна Трава и Црнотравци“ на преко 450 страна. Првих сто страна посвећено је прошлости, са подацима о свим црнотравским селима. Овај вредни посленик озбиљно је приступио изради наведене књиге, а будући да је по рођењу Црнотравац (рођен у Броду), по струци наставник српског језика, очекивали смо да ће написати нешто и о језику, али о томе у књизи нема ниједне речи.

58 МВМКС 249.

59 ВСЕП 90. Навођења су дата по Јовану Хаџи-Васиљевићу.

60 АБДиј XLIX. „За овакве говоре у западној Бугарској може се рећи да припадају, сем дијалеката на крајњем југу, тимочко-лужничком типу, и да су некада образовали целину са њима (знају за ч, џ и др. црте).“

61 ЖКВтк Види литературу.

62 АСВК Види литературу.

49. Друга књига истог аутора „Црнотравске легенде“,⁶³ малена по обиму, требало је да буде сва саткана од народног говора, јер су легенде записане од Црнотраваца, како наводи аутор. Онда је нормално да буду све у дијалекту, али нису.

50. Са великим амбицијама писана је књига Симона Симоновића „Печалбарство и неимарство црнотравског краја“.⁶⁴ Посвећена је најважнијој делатности Црнотраваца, а доноси и податке о прошлости. Аутор се сетио да казивања црнотравских жена запише у дијалекту. Добра намера упропашћена је непотребним интервенцијама аутора о којима сам пише: „Казивања жена и мајки нисам дословно доносио у дијалекту, већ сам каткад прибегаво комбиновању: понегде сам мењао речи, понегде сам задржао чист изворни говор, и тај сам део стављао под наводнике.“⁶⁵ Изворно бележење је тачно, али речи нису акцентоване, што је за дијалектолошка разматрања неповољно.

Исти аутор написао је књигу „Црнотравска свитања“⁶⁶ у којој обрађује међуратни и ратни период. О говору, опет, нема ни речи.

51. Кална је једино село овога краја са посебном монографијом. Група аутора је написала књигу „Кална црнотравска“.⁶⁷ Приказане су географске, историјске и етнографске прилике села од првих помена до наших дана. Овде се понегде могу наћи речи и реченице у дијалекту. Међутим, говор Каланаца није посебно забележен и обрађен.

52. Више аутора је у „Лесковачком зборнику“ публиковало радове о Лесковцу и његовој околини, дотичући се делимично и ових области, али ниједан рад не обрађује посебно Црну Траву и Власину, а о говору, наравно, није писано. Нешто више о језику налазимо у раду Станише Војиновића о Димитрију Д. Поповићу, сакупљачу народних умотворина у околини Власотинца и Лужнице.⁶⁸ Димитрије Д. Поповић је 1891. године записао пет песама у Кални и мелографисао их. Код свих песама је добро забележена дијалекатска слика и права је штета што оваквих песама нема више.

ЈЕЗИЧКА ПРОУЧАВАЊА

63 РКЦЛ Види литературу. Исти аутор објавио је обимну књигу „Црна Трава и Црнотравци“ (види литературу).

64 ССПеч Види литературу.

65 ССПеч 152-154.

66 СССЦ Види литературу.

67 КЦ Група аутора објавила је књигу „Кална црнотравска“. Види литературу.

68 СВДП 89.

53. Милан Ђ. Милићевић у књизи „Краљевина Србија, нови крајеви“ о језику ових крајева каже следеће: „Неке тврде гласове у Торлаку умекшавају више него ми; наприлику често се чује *ћ* него *к* ; *ђ* него *ј*. Тако они веле: Моје руће, место руке; Широке луће, место Широке луке; ћирија, место кирија; беле ноће, место беле ноге; моје слуће, место моје слуге итд. Даље, имају *в* место *ј*, на прилику: Моја мајка ме моли да вој дам, место: да јој дам, итд.“⁶⁹

54. Милићевићева запажања односе се на широко подручје, без навођења места у којима се тако говори. Он је запазио две особине и тачно их регистровао, али је штета да о другим маркантним одликама ништа не бележи. Овде додајемо једну опаску. Ако је забележио топоним *Широке луће*, онда и први део мора имати облик *Широће*, јер је реч о истој појави и правилу. Тако и ова грађа мало даје за нашу проблематику.

55. Више грађе о језику даје Риста Т. Николић у већ поменутој књизи.⁷⁰ У напоменама су дате целе реченице и изјаве мештана у дијалекту. Грађа је, углавном, тачно записана, али није акцентована. У селима са тимочко-лужничким говором нису забележени примери промене *к*, *ј* у *ћ*, *ђ*, сем једног у Јабуковику (мајћо), као ни **tj*, **dj* у *ч*, *џ*. Или су мештани сами дотеривали говор, или је то чинио аутор, тек, ми ћемо његове примере користити увек, разуме се, када потврђују данашње стање, или од њега одступају.

Овај аутор о језику износи и следећа запажања: „Говор становника ове целокупне планинске области разликује се од говора блиских западних крајева према Поморављу, а тако исто постоје јаке разлике и према говору, какав је нпр. у Мраки, која је источно, у равни долине Струме ка Радомиру.“ И даље: „У свој области чују се ове особине говора, којих према западу у Поморављу нема. Пре свега је општа *ујојреба члана* и перфекта на *-л*. Даље, место *ми* чује се *није*, или *није*. Место *шај* кажу *шија*. Место *сад* кажу *са*, место *кад* - *ка*.“ Уз то: „по употреби извесних речи разликују се ове области од блиских западних у Поморављу. Такве су нпр. речи ових крајева: *стомна* (тестија), *грсници* (конопља), *оти* (зашто), *ижа* (кућа). Иначе је речник овога краја у основи српски.“ Николић примећује: „У неким насељима, као нпр. у Црној Трави, употреба члана је ређа“, и додаје: „Поред те

69 МБМКС 249.

70 РНКрај Види литературу.

разлике у говору становника тих села, које раздваја река Власина, постоје и ове разлике: у Дарковцима кажу 'зајел сам', у Гару 'позајмил сам', у Дарковцима 'волове', у Гару 'волови', у Дарковцима 'дека', у Гару 'где'. У том погледу Дарковцима одговара: Власина, Битврђа, Врла река, Врањско крајиште, Преслоп, Грацка и села са десне стране Власине, а Гару: Добро Поље, Брод, Црна Трава, Рупје.“ Истина „има случајева да се у појединим деловима ове области, поред те употребе, чује ч место ћ. Нпр. у Дарковцима кажу 'очу', 'нечу', а у блискоме селу Гару кажу: 'оћу', 'нећу’.“⁷¹

На крају Николић додаје: „осим те има и других разлика у говору становника појединих насеља. Тако нпр. на Власини и даље према истоку и југоистоку и у Дарковцима, и даље према северу и североистоку у говору се употребљује 'така', 'овака', 'онака', 'туа'. Тога нема у Црној Трави, Гару (кажу 'ту', 'овде') те ће због тога Црнотравчани за ове рећи како су више 'Торлаци', мада се ова реч, иначе, и не чује никако.“⁷²

Николић нигде не помиње студије о језику које су штампане пре његове књиге. Ако није знао за Брохову⁷³ и Решетарову,⁷⁴ вероватно је знао за Белићеву.⁷⁵

56. Најпотпунија студија о овим говорима, „Дијалекти источне и јужне Србије“, Александра Белића, штампана је на почетку овога века (1905). Њоме су обухваћени делимично и крајеви Црне Траве и Власине. Највише грађе Белић је дао за Рупље (Рупје), мање за Битврђу и Власину, а најмање за Брод, Добро Поље и Црну Траву. На карти (Карта бр. 2) види се да је А. Белић био у Рупљу, Битврђи и Власини, а да су му из осталих села људи долазили на разговор. Из Власине је мало примера, можда и зато што је са власинских коса Белић могао да види косе на источној страни Власинског блата, преко којих је тада прелазила граница између Србије и Бугарске. Вероватно се због тога ослонио на примере из Битврђе која има исти говор. Из других црнотравских села нема грађе. У даљем раду ми ћемо указивати на Белићеве примере.⁷⁶

71 РНКрај 267-272. (...) онда се види да су добро уочене разлике између два типа наших говора: тимочко-лужничких (Власина и друга села) на истоку (Карта бр. 8) и сврљишко-заплањских (Црна Трава) на западу.

72 РНКрај 267-272.

73 ОБДСрб Види литературу.

74 МРШДиј Види литературу.

75 АБДиј Види литературу.

76 Исто.

Карта бр. 2



57. У време када је А. Белић проучавао говоре источне и јужне Србије објављена је књига Олафа Броха.⁷⁷ Она обухвата територију јужно и источно од Ниша (покрива Црну Траву и Власину), делом исти простор који је испитивао и Белић. Због тога ће А. Белић дати опширнији коментар ове књиге,⁷⁸ не да би је негирао, већ само да би указао у којим се питањима Брох није снашао. Области које је Брох испитивао виде се на Карти бр. 3. Белић на крају коментара додаје: „(...) морамо рећи да је у њему он имао да се бори са многим сметњама и да је у многим приликама изашао као победилац.“⁷⁹

58. Средином педесетих година проф. др Павле Ивић објавио је Дијалектологију српскохрватског језика (увод и штокавско наречје)⁸⁰ у којој се налазе обрађени и призренско-тимочки говори (поновљено издање 1989. године без промена). Саставни део књиге је Дијалектолошка карта штокавског наречја. Међутим, у издању исте књиге на немачком језику ови говори неће бити обрађени као штокавски.⁸¹ (Карта бр. 4)

59. Миливој Павловић попунио је два упитника за Српскохрватски дијалектолошки атлас⁸² (Власина и Црна Трава). Примере из овог Упитника, који се буду слагали са данашњим стањем, наводићемо као потврде. Информатори су и овде, по већ познатом обичају, пред човеком са стране намештали, прилагођавали говор према књижевном језику.

60. Владимир Стевановић је много касније (1978) објавио краћи рад о говору Црна Трава у којем је, региструјући фонетске и морфолошке карактеристике, потврдио већ изнесено мишљење А. Белића да Црна Трава припада сврљишко-заплањском говорном типу. Примере из овог рада користићемо увек ради потврђивања садашњег стања, или одступања од њега.

61. Исти аутор је прикупио грађу за докторску дисертацију о говору Врањске Пчиње⁸³ (недовршену), који чини прелаз од јужно-моравског ка сврљишко-заплањском типу,⁸⁴ а налази се јужније од

77 ОБСрб Види литературу.

78 АБМат Види литературу.

79 АБДиј ХСI-CV.

80 ПИДиј Види литературу.

81 ПИСД Види литературу (немачко издање).

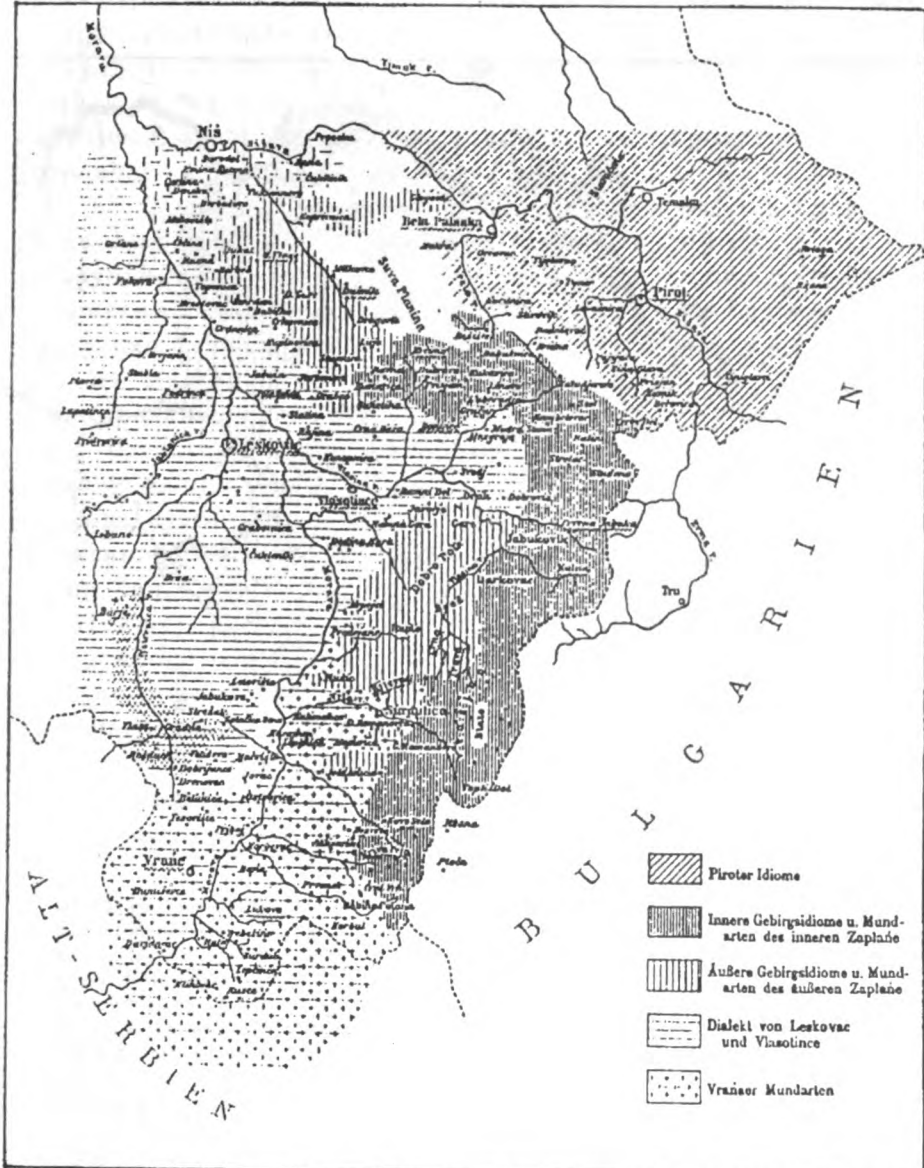
82 МПСДА Види литературу.

83 ВСПч Види литературу. Наведено према Павлу Ивићу из: *Dona Slavica Aenipontana, München 1987.*

84 ПИДС 67: ПИДиј Види литературу.

Карта бр. 3

O. Broch, Die Mundarten Südbosniens.

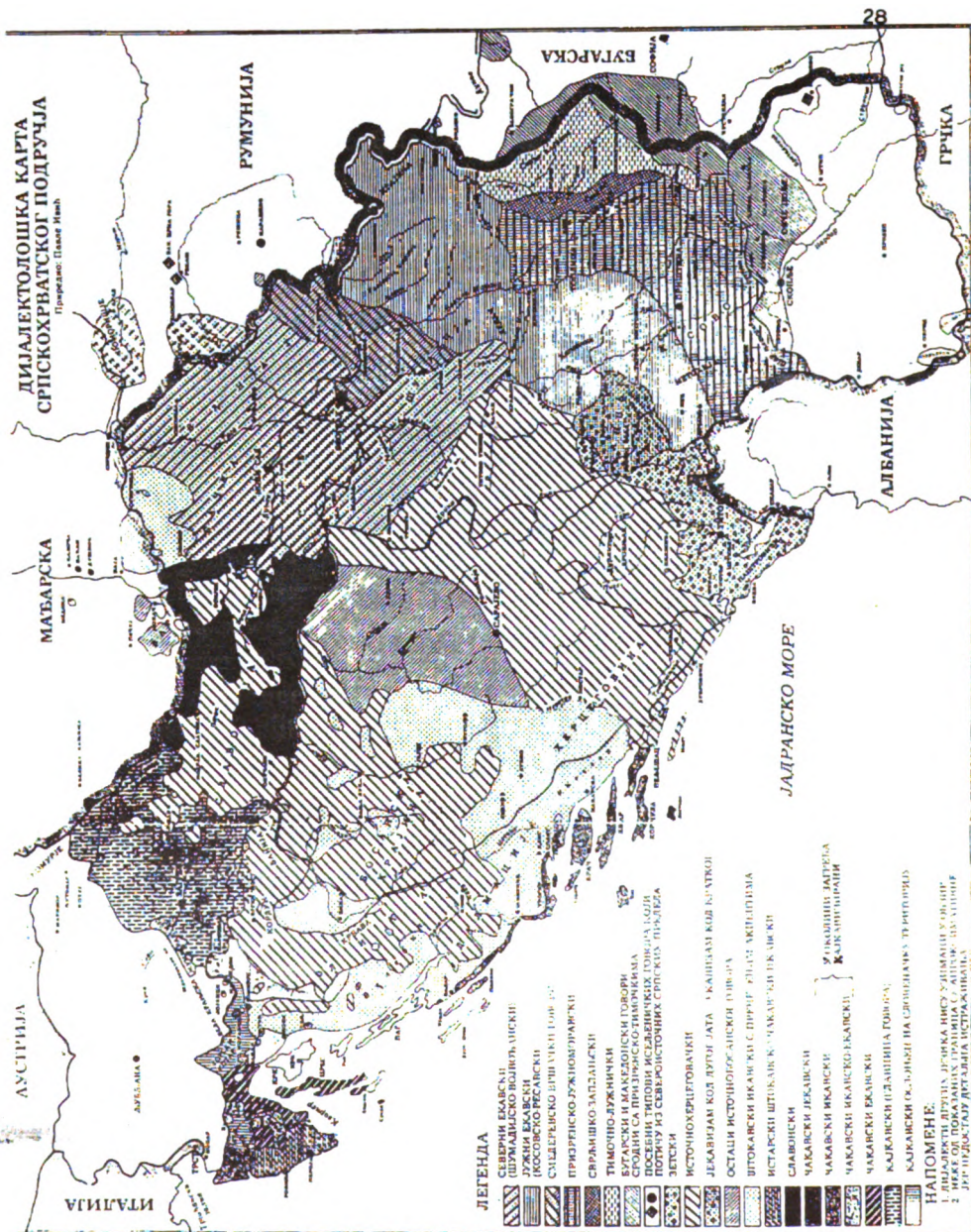


Kartogr. Anst. v. O. Freytag & Berndt, Wien.

Verlag von Alfred Holder, k. u. k. Hof- u. Universitäts-Buchhändler in Wien.

OLAF BROCH: Dijalektološka mapa južne Srbije

Карта бр. 4



Црне Траве, за коју се до сада сматрало да је крајња јужна граница сврљишко-заплањског говора.⁸⁵

62. Пре две године (1988) објављен је синтетички рад о српскохрватском језику (историја, наречја, стандардни језик): „Језик српскохрватски/хрватскосрпски, хрватски или српски“, сепарат из Енциклопедије Југославије, чији су аутори др Павле Ивић и др Далибор Брозовић.⁸⁶ У томе сепарату постоји део о наречјима, а обрађене су и карактеристике „призренско-тимочке (торлачке) дијалекатске области.“⁸⁷

63. Године 1989. штампано је четврто издање приручника „Преглед српскохрватских дијалеката“ проф. А. Пеце.⁸⁸ Приручник је обухватно и резултате новијих дијалектолошких истраживања, а даје се и обиман списак литературе. Када буде потребно, и ако буде потребно, указиваће се и на ове радове.

64. Најновија проучавања говора југоисточне Србије теку у више праваца, заснивајући се и на неким методолошким иновацијама. По плану Одбора за ономастику САНУ систематски се записује ономастичка грађа и предаје Одбору ради каталогизације. До сада су обрађена подручја општина Књажевац, Сокобања, Алексинац, Сврљиг, Пирот, а у току је обрада општина Ниш, Гаџин Хан, Црна Трава, Бела Паланка итд.⁸⁹ Прикупља се лексика и објављују речници лесковачког, пиротског, тимочког и црноречког говора.⁹⁰ Због тога се сасвим заслужено истиче: „...говори источне Србије, тако богати живописном лексиком, добили су почасно место: данас су они међу нашим дијалектима најбоље проучени у лексичком погледу.“⁹¹ Заслугом вредних појединаца, пасионираних записивача, објављује се и обимна дијалектолошка грађа, попут записа Д. Златковића из пиротског краја.⁹² Ово по-

85 ПИДиј Види литературу.

86 ЕЈсх 500-503.

87 ЕЈез, Извадак уз II издање ЕЈ. 1-119.

88 АППСД Види литературу.

89 На попису раде: др Недељко Богдановић (Сврљиг, Алексинац, Књажевац, Пирот, Црна Трава, Власина); мр Драган Лиљић, др Љубислав Ћирић, (Пирот); др М. Златановић (Врање); др Ј. Стаменковић (Врање); др Ј. Жугић (крај западно од Лесковца); В. Вукадиновић (делимично Ражањ, Сокобања, Алексинац, Ниш, Гаџин Хан) итд.

90 До сада су штампани речници: Брана Митровић, *Речник лесковачког јовора*, Лесковац 1984; Новица Живковић, *Речник широйског јовора*, Пирот 1987; Јакша Динић, *Речник шимочког јовора*, Београд 1989; Миодраг Марковић, *Речник народног јовора у Црној Реци*, Београд 1986; НББибл 11-54.

91 П. Ивић, *Књига нашла из љубави према завичају* (реч на промоцији Речника тимочког говора Ј. Динића), Развитак 3, 72, Зајечар 1989.

92 Драгољуб Златковић, *Пословице и поређења у широйском јовору*, СДЗб XXXIV, Београд 1988, 337-683; *Фразеололија стјраха и наде у широйском јовору*, СДЗб XXXV, Београд 1989,

дручје заступљено је и у мрежи дијалектолошких атласа чија је израда или у припреми, или у току.⁹³

65. Новијег датума су и три студије о говорима југоисточне Србије. Две је урадио проф. Недељко Богдановић. Прва обрађује говоре Бучума и Белог Потока,⁹⁴ а друга говор Алексиначког Поморавља.⁹⁵ Трећу је урадио Љ. Ђирић о говору Лужнице. Оне знатно доприносе употпуњавању слике о призренско-тимочким говорима и испуњавају оне задатке које је А. Белић почетком века поставио у својој већ поменутој студији.

ПРИЗЕНСКО-ТИМОЧКИ ГОВОРИ

66. Говори југоисточне Србије данас представљају најистуреније говоре српског језика према истоку. Они су се и развили из најстаријих штокавских говора.⁹⁶ Обједињавају их две групе одлика.

а) Старије, у ствари штокавске иновације до 13. века, које према литератури чине:⁹⁷

1) у фонетици: $\text{X} > \text{y}$; $\text{A} > \text{e}$; $\text{B} > \text{e}$; $\text{Yl} > \text{u}$; $\text{Y}, \text{B} > \text{a}$; $*\text{tj}$, $*\text{dj} > \text{h}$, h ; $\text{al} - \text{la}$, $\text{la} - \text{al} > \text{a}$; $*\text{dl}$, $*\text{tl} > \text{l}$; va у почетку речи $> \text{u}$ (унук, удовица); $\text{vc} > \text{cv}$ (све); $*\text{skj}$, $*\text{stj}$, $*\text{zgj}$, $*\text{zdj}$ ⁹⁸ $> \text{шш}$, шд ; $\text{чp} > \text{цp}$ (црн, црвен).⁹⁹

2) у морфологији: $-\text{ia}$ у генитиву личних заменица, придевских заменица и придева (њега, нашега, доброга); $-\text{m}$ у 1. л. јд. през.; $-\text{mo}$ у 1. л. мн. през.¹⁰⁰

б) Иновације балканистичког типа: аналитичка деклинација (свођење падежног система на два падежа (ном. и ОП), а исказивање осталих падежних односа употребом ОП и предлога); пост-позитивна чланска морфема претежно у једној зони; аналитичка компарација именица, придева, а понекад и глагола; губитак инфинитива и замена конструкцијом да + презент; удвајање личних

175-457.

93 За ОЛА се обрађују пунктови: Пљачковица (јужноморавски говор), Доњи Душник (сврљишко-заплањски говор), Кална (тимочко-лужнички говор); за ОКДА Топли Дол (тимочко-лужнички); за Српскохрватски дијалектолошки атлас више пунктова, а подручју Црне Траве и Власине најближи су Доњи Дејан (Власотинце).

94 НББП Види литературу.

95 НБАП Види литературу.

96 ПИДидј 119.

97 АБДидј 4.

98 Види ПИДидј 17; ИПИст 58; АППСД 48-50.

99 ПИДидј 119.

100 ИПИст 58.

заменица; неутрализиација квантитета код акцената и свођење на један експираторни акценат.¹⁰¹

Постоји изван број црта према којима се ови говори деле у три групе.¹⁰²

Најисточнију чине тимочко-лужнички говори са: чувањем финалног *-л* (дел, добил, бил); вокалним *д* (слнце, слзе); групом *-јд-* код глагола на *-иџи* (дојде, најде); развојем *ч, џ < *ч, *џ*; палатализацијом *к, і + е, и* или *ћ < к* иза *ј, љ, њ*; развојем члана; образовањем имперфекта типа: имао, имаомо, имаосте.¹⁰³

Најзападнији део чине призренско-јужноморавски говори са својим иновацијама: *-л > а*; *д > лу* (у ограниченом броју случајева - слунце); развој *ћ < јд* (код глагола на *-иџи*); употреба облика заменице *њума (< она)*; у једној зони (Врањска Пчиња) задржавање облика презента у 1. л. јд. на *-у* (Ја ћу раду.); у Сретечкој Жупи познат је прелаз *-л* на крају речи или слога у *-в* (бовница, радив сам); у неким зонама образовање имперфекта уз помоћ презентских наставака (имашем); заменички облици *не, ве* (нас, вас); преношење акцента у неким говорима.¹⁰⁴

Између ова два говорна типа пружа се узан појас сврљишко-заплањских говора који, сем *д > лэ* или *эл*, остале одлике имају заједно или са источним (*-л, јд, имперфекат*) или са западним (*џс > џц; џш > џч*)¹⁰⁵ уз одсуство чланске фонеме.¹⁰⁶

67. Заједничке одлике целог подручја су још и следеће: постојање африкате *с* (*дэ*); губитак фонема *ф* и *х* (са неколико супституција), а затим и десоноризација звучних сугласника на крају речи; упрошћавање сугласничких група на крају речи; африкатизација сугласника *с, ш, ж* у додиру са плозивима у већем делу, о чему ће касније бити више речи.¹⁰⁷

68. У овој, општој слици призренско-тимочких говора, егзистирају и говори Црне Траве и Власине. Њих одликују и следеће особине:

101 ПИДј 112-113.

102 ПИДј 114-115; Те су црте побројане у ПИДј 14-15; Павле Ивић, *Значај лингвистичке географије за уредно и историјско проучавање јужнословенских језика и њихових односа према осталим словенским језицима*, ЈФ XII, 186-188, а затим и у ПИСД 15.

103 АБДј за тимочко-лужнички 171-181, 191-199; за сврљишко-заплањски 106-111; за јужноморавски 114-116; МСТим 374-379; ПИДј 116; АППСД 48-50.

104 АБДј 114-116; МПГСЗ 80; АППСД 48-50.

105 НБАП 120-121.

106 АППСД 50.

107 ПИДј 113.

а) тимочко-лужнички део: палатализовање група *ке, ње, ки, њи*, постојање новог јотовања у ограниченим случајевима (цвеће, трње); чланом се означава род, број, присутност/одсутност и познатост/непознатост лицима у говору; једносложне и двосложне именице мр проширују основу у ном. и акуз. множине наставком -ове (синове);¹⁰⁸

б) сврљишко-заплањски део: *ћ, ђ < *tj, *dj*; групе *ке, ње, ки, њи* се не палатализују; ограничена употреба члана; постојање неких облика деклинације (остади старијег стања); аорист у живој употреби.¹⁰⁹

69. Старије и најстарије црте сврставају ове говоре у штокавски дијалекат сх. језика.¹¹⁰ Неке од тих црта прелазе и преко границе ових говора (подударајући се, тако, са неком цртама бугарског и македонског језика). Има црта које су настале на њиховој територији, а такве су: *ћ, џ < *tj, *dj*; палатализовање *к, њ + е, и* и у додиру са *ј, љ, њ*. Оне су заједничке и српским и бугарским говорима дуж границе (државне и језичке).¹¹¹

70. У науци је, с обзиром на сличност ових говора са бугарским и македонским говорима, била отворена расправа о њиховом пореклу. В. Јагић сматра да су ови говори српско-бугарска мешавина.¹¹² Његовом се мишљењу са бугарске стране придружује Стефан Младенов.¹¹³

71. По А. Белићу ови су говори српски будући да су најбитније одлике развили на исти начин као и остали српски говори у раздобљу до XII-XIII века. Балканистичке црте развиле су се касније, а неке од њих под утицајем бугарског и македонског језика (у њима развијене пре него код наших говора).¹¹⁴ За овакав Белићев суд потврде налазимо данас у говорима Крашована и Свиничана.¹¹⁵ Њихови преци су око 1400. године понели „узорок тимочког говора из доба пре него што је извршено упрошћавање

108 АППСД 48-50.

109 Исто.

110 АППСД 21. „Ипак је чињеница да оне особине које у нашој дијалектологији служе као критеријуми за диференцирање дијалеката, имају у овим говорима штокавски карактер.“

111 Види: Стојко Стојков, *Българска диалектологија*, Софија, 1962, 108-109; Рангел Божков, *Дијалектолошкиј (Царибродскиј) говор*, Софија 1984, 23-24.

112 VJ Archiv VIII 134-135; Ein Kapitel aus der Geschichte der sudslavischen Sprachen, Arch. XVII 47.

113 ИПИст 62; St. Mladenov, *Geschichte der bulgarischen Sprache*, Berlin ud Leipzig 1929. (Види критику: П. Скок, О бугарском језику у светлу балканистике, ЈФ XII, Београд 1933, 73-146); издање на буг. језику: Стефан Младенов, *Историја на българскиј език*, Софија 1979.

114 АБДвј LXIX-LXXXV, 4-5; као и АБДекл 89.

115 Говор је описан у: E. Petrovici, *Graiuл Caraşovenilor*, Bucuresti 1935, а говор Свинице у Миле Томић, Српски и хрватски говори у Румунији, Разв 4-5/1972. и тамо дат попис ауторових радова.

падежног система и уопште пре завршетка процеса усвајања балканизма.¹¹⁶ Новија сазнања о говору православних Срба у румунском Банату показала су да „тамо пред нашим очима настају балканизми под непосредним дејством етничког мешања са Румунима.“¹¹⁷

72. На развијање балканистичких црта у тимочко-призренским говорима (њиховог источног дела) утицало је и становништво влашко-романског порекла. Оно је српски језик примило, прилагодило га граматичкој структури свог језика, а затим је тако примљен језик вратило српском становништву, настављајући са њим да се заједно служе тим промењеним језиком.¹¹⁸

73. У расправи са Решетаром, А. Белић истиче: „Да призренско-тимочком говору треба међу штокавским дијалектима дати засебно место - то је несумњиво.“¹¹⁹ Слично мисли и проф. П. Ивић: „Закључак је очигледан: торлачки у односу на штокавски има баш онолико независан статус колико и чакавски.“¹²⁰ Постоје мишљења да говоре српскохрватског језика, према структуралним мерилима, можемо поделити на два дела: 1) торлачки (обухвата призренско-тимочке говоре) и 2) преостала три наречја: штокавско, кајавско и чакавско.¹²¹

НА ПОМЕНЕ О ИСТРАЖИВАЊУ

74. Грађа за овај рад прикупљана је током 1988, 1989. и 1990. године у летњим месецима (јул, август) 30-40 дана, али се на терен ишло, према потреби, целе године (недеље и празници). Укупно се на терену радило око 150 дана. Пре овога рада записивана је ономастичка грађа у Горњем Заплању (територија са сврљишко-заплањским говором). Истраживач је рођен на терену тимочко-лужничког говора, те тако познаје оба типа говора.

116 ПИИст II 528.

117 Исто, као и: П. Ивић, *Les balkanisms naissants dans les parlers serbes du Banat roumain*; Omagiu lui E. Petrovici, Cluj 1962, 227-235.

118 ПИСн 28; Светозар Георгијевић, *Власи у средњовековној Србији*, НЗБ 6, 129.

119 А БСЋ 100. М. Решетар је признао да је призренско-тимочки говор српски, али није прихватио да је и штокавски; ИПИст 63.

120 ПИКлас 27-28.

121 ДБКрит 72. С овим у складу су и гледања у: ДБДСЛ 28/29; „Сувремена торлачка дијалекатска скупина обухвата следеће дијалекте: 1. призренско-јужноморавски, 2. сврљишко-заплањски, 3. тимочко-лужнички и 4. крашовански-свинички.“ Богдан Л. Дабић, *Данашњи српскохрватски језик у породици славенских језика*, Југословенски семинар за стране држављане, 33-334, Задар 1984, 68. В. и ЕЈЈез 68.

75. Источна граница говора Црне Траве и Власине (ЦТВ) одређена је линијом која данас раздваја села са српским од села са бугарским језиком (источна и североисточна граница области). Записивање грађе започето је од насеља Црна Трава, јер се неке његове махале налазе на граници тимочко-лужничког и сврљишко-заплањског говора. Ту је већ уочено да постоје разлике између власинског и црнотравског говора, и да је тачна граница између ова два говора коју је утврдио А. Белић. Одступања од Белићеве границе односе се на махале Црне Траве (раштркана планинска насеља) и Брода које се налазе источно и североисточно од реке Власине. Све оне припадају црнотравском говору (сврљишко-заплањском типу).

76. Из Црне Траве се кренуло на запад, према Грделичкој клисури, ради утврђивања западне границе сврљишко-заплањског говора. Истовремено је записивана и ономастичка грађа. Пут нас је одвео у полузапустело насеље Рупље и његове некадашње махале (у новије време посебна села: Остроzub, Банковци, Павличина, Баинци, Млачиште). И овде је потврђена Белићева граница, с том разликом што сада и у Предејану има много Црнотраваца који су донели свој говор, али Предејане није обрађивано зато што представља мешавину јужноморавског и сврљишко-заплањског говорног типа и не налази се у границама наше зоне. Грађа је снимана на магнетофонске траке, затим преписивана и разврставана према фонетским и морфолошким одликама. Уз записивање ономастичке грађе, записиване су говорне секвенце, колико се стигло, односно колико су оне маркирале битне одлике говора. Сваки сусрет са мештанима коришћен је за праћење говора и бележење његових карактеристика.

77. Исти поступак спроведен је и у Власини. Поред записивања ономастичке грађе и снимања говора, проверени су и бројни примери из Упитника за Српскохрватски дијалектолошки атлас. Одавде се ишло у Битврђу да би се утврдило докле се протежу одлике тимочко-лужничког (власинског) говора. Од Власине даље на исток није се ишло, будући да се становништво национално определило као бугарско.

78. Крајње село на истоку је Преслап. У њему је попуњен Упитник за Српскохрватски дијалектолошки атлас. Вишедневни боравак у овом селу, записивање ономастичке грађе и снимање говора на магнетофонске траке, омогућио је да се стекне потпуни увид у говор (тимочко-лужнички). Одатле је пут водио на север и северозапад, преко Калне, Јабуковика и Кривог Дела, до клисуре реке Власине. Ова два говорна типа (црнотравски и власински)

шире се и преко ове границе, али ми даље нисмо ишли. За крај истраживања остала су села у централном делу Црне Траве (Брод, Дарковце, Добро Поље и Горње Гарје).

79. Пре одласка на терен истраживач је већ био упознат са Писмом А. Белића Бодуену де Куртенеу о начину записивања дијалекатске грађе,¹²² упитницима М. Ивић (о синтаксичкој проблематици у српскохрватским дијалектима), П. Ивића (о фонетској проблематици и о флексији у штокавским говорима), Р. Александер (о акценатској ситуацији). Велику помоћ пружио је ментор, дајући конкретне задатке, и упућујући на литературу. Од велике је помоћи била и сарадња са искуснијим колегама у разјашњавању појединих недоумица.

80. Информатори су били посебан проблем. Старији мушкарци нису од велике користи. Боравећи годинама, као печалбари, у градовима, изменили су говор, а да тога ни сами нису свесни. Наши саговорници биле су старије жене, рођене у истом месту, мало школоване, чије су везе са градом ређе. Користили смо и млађе саговорнике, оне који добро схватају шта се тражи, ради провере и потврђивања записаних облика. Ипак, опис ова два говорна типа (црнотравског и власинског) јесте опис говора старијег становништва.

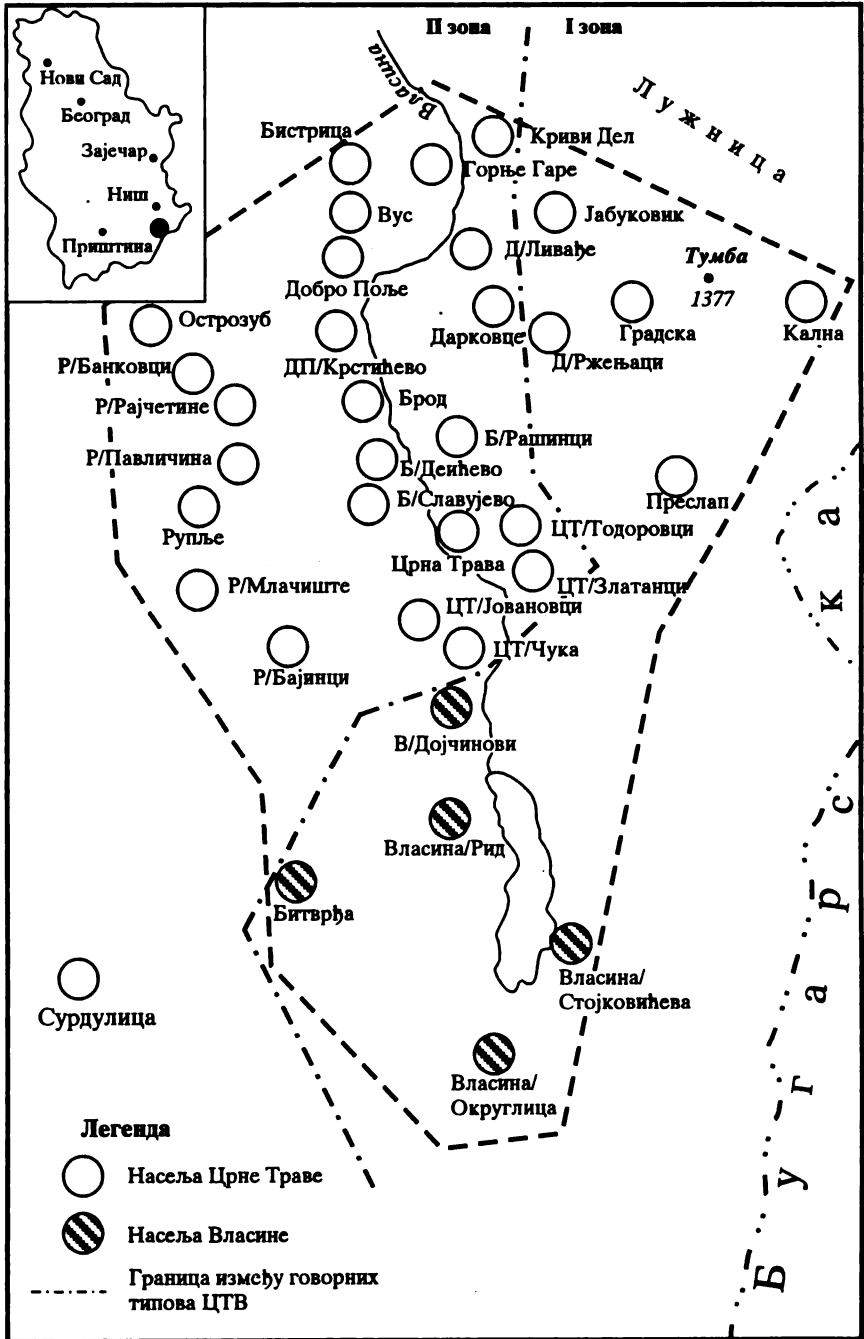
81. Иако смо остали задовољни аутентичношћу затечених говора, њихова се слика ипак мења. Од архаичних црта оба говора највише је промени изложено -л на крају речи и ту се све више учвршћује -о. У тимочко-лужничком (власинском) говору, поред -л на крају речи, све се ређе чују (млађе становништво) ч, џ < *tj, *dj и ћ, ђ од к, ĭ + е, и, или у вези са ј, љ, њ. Саговорника са овим цртама данас има мало, може се претпоставити какво ће стање бити после 20-30 година.

82. Грађа је изложена на уобичајен начин. Неке појаве биће представљене и на картама, само онда када буду регистрована простирања. Насеља су представљена кружићем и скраћеницом за назив, уз удртавање одговарајуће симболизације, а називи су дати у службеном и народном лику¹²³ (Карта бр. 4).

122 АБМис, ЈФ VI/1926-27.

123 Службена форма назива насеља узета је из Службеног гласника СРС од 31. 7. 1977.

Карта бр. 5



НАСЕЉА ЦРНЕ ТРАВЕ И ВЛАСИНЕ

Службени назив насеља	Народни назив насеља	Говорна зона	Скраћенице
Битврђа	Битрца	I	Бт
Брод (са махалама)	Брод	II	Б
Деићево	Дећеве/о	II	Дв
Рашинци	Рашинци	II	Рш
Славујево	Славујево	II	С
Баинци*	Баинце	II	Би
Власина Округлица	Власина Округлица	I	В/О
Власина Рид	Власина Рид	I	В/Р
Власина Стојковићева	Власина Стојковићева	I	В/С
Горње Гарџе	Горњо Гарџе	II	Г
Градска	Грацка	I	Гр
Дарковце (са махалама)	Дарковци	I	Д
Ливађе	Ливађе	II	Д/Л
Ржењаци	Ржењаци	I	Д/Р
Добро Поље (са махалама)	Добро Поље	II	ДП
Бистрица*	Бистрица	II	ДП/Б
Вус*	Вус	II	ДП/В
Крстићево*	Крстићеве/о	II	ДП/К
Дојчиновци	Дојчинове	I	Дч
Јабуковик	Јабуковик	I	Ј
Кална	Кална	I	К
Криви Дел	Криви Дел	II	КД
Млачиште*	Млачиште	II	Р/М
Преслап	Преслоп	I	П
Рупље (са махалама)	Рупје	II	Р
Банковци	Банковце	II	Р/Бк
Острозуб*	Острозуб	II	Р/Оз
Павличине*	Павличане	II	Р/Пв
Црна Трава (са махалама)	Црна Трава	II	ЦТ
Златанци*	Златанци	II	З
Јовановци*	Јовановце	II	Јц
Обрадовци	Обрадов(ц)е	II	О
Тодоровци	Тодоровце	II	Т
Чука*	Чука	II	Ч

* Означена насеља чине посебна села, имала су четвороразредне основне школе, продавнице, просторије за окупљање. Иако је административно и црквено и данас везано за Рупље, Млачиште

је још између два рата сматрано посебним селом. Зато га означавамо скраћеницом Р/М.

ДЕО ПРВИ

ГЛАСОВИ И АКЦЕНАТ

А. Фонолошки систем

Вокали

83. Вокалски систем говора ЦТВ има шест основних вокала: (и), (е), (а), (о), (у), полугласник (ə), уз њих вокално р (р), и вокално л (л), у ограниченем броју случајева. Тај би се систем могао представити и као:

и у
 ə
е о + р, (л).
а

Нисмо уочили затварање и отварање вокала е, о, иначе познато неким призренско-тимочким говорима,¹²⁴ и расветљено у литератури новијег датума.¹²⁵

Замене су, међутим, могуће и честе (в. ниже).

Иако је полугласник, под утицајем различитих социо-културних, и других услова,¹²⁶ потиснут ка пуној вокализацији, он је још жива језичка појава.

Консонанти

84. У односу на консонантски систем стандардног сх. језика стање се разликује у следећем:

124 НБАП 68. „Свакако најзанимљивија појава у вокалском систему говора АП јесте постојање фонолошке разлике између некадашњих дугих е и о, који се у слогу под акцентом изговарају затворено или с лаком дифтонгизацијом, и некадашњих кратких е и о, који се у акцентованом слогу изговарају отворено.“

125 ПИ и СР Реф 163-171.

126 Склони смо помисли да су школа, средства информисања, комуникације са градом, печалба, иначе врло важна за установљење, и измене, многих навика, па и језичких, умногоме утицали на „свођење“ варирајућег фонетског система у правцу стандардног језика. Ово би могло бити и иницијално за прецизнија испитивања, којима се ми сада нисмо бавили.

а) одсуствује фонема *x*, а на њеном месту може се наћи супституент *k*, или хијатски гласови *v* и *j*, зависно од окружења;

б) јавља се *s* (дз) у саставу више сугласничких група;

в) глас *ф* замењује се фонемом *в*. Постоји тенденција укључења *ф* у фонолошки систем, под утицајем многих речи из савремене друштвене праксе (техника, медицина, трговина).

85. Многобројне алтернације, резултати асимилација и дисимилација, испадање и појава секундарних консонаната, ограничења у дистрибуцији, граде специфичну слику ових говора.

Б. Фонетика

Вокал А

86. Фонетски утисак овога вокала је као и у *a* стандардног језика. Извесно мућење, у ствари затвореније и напрегнутије „а“, може се јавити у неакцентованом слогу. То је, иначе, позната појава приближавања изговора *a* и полугласника, али у мањем облику и обиму него што смо то уочили у другим зонама источносрбијанских говора. Ова ће појава бити обрађена у делу о полугласнику.

87. Честе су појаве *a* уместо других вокала, али су те замене такве да се уместо једног пуног вокала јавља други пуни вокал. Ретки су случајеви који би се, рецимо, морали бележити као *e^a*, *o^a*, *a^e*, *a^o*, мада се и на њих може наићи.

А м. *э*

88. Материјал ће бити прегледан у делу о полугласнику.

А м. *e*

89. Појава има више узрока.

а) У примерима типа: *башѝка* П, *салó* (селó) Б, *мајѝр* (мехур) П, *марáк* Р/М, *кóвчаѝ* Ј П, *кóвчаси* П, *ѝрѝсак* (пресек, део амбара) В/Р Р, *рашеѝо* КД ЦТ, *сѝбóжар* В/О В/Р Ј, *шавáр* П, *шѝбóраѝ* ЦТ, А. Белић види отварање артикулације неакцентованог вокала (слично се може видети и у примерима речи са *o > a*).¹²⁷

б) У речи *кладанац* (<*koldęzъ*) на целој територији, и далеко шире,¹²⁸ као и Кладанче мт. ЦТ, можда је могуће видети и ослањање на *клада-*, јер се ради о изворима који су се некад уређивали

¹²⁷ АБДиј 31-41.

¹²⁸ У то смо се сами уверили прикупљајући ономастичку грађу на терену између Ртња и Власинског језера, Мораве и Старе планине. В. о томе и: Недељко Богдановић, *Микрофонијонимија Голака*, Ономатолошки прилози, VII, Београд 1986, стр. 492; НБББП 162.

тако да се зидови изворишта осигуравају шупљим деблом (негде: стублина, негде: чубура, чамбура...).

в) Ономатопејског је порекла *шрасне* (<трас!) КД.

г) Мада у наведеним примерима има и речи страног порекла, издвојили смо новоусвојену реч *малишрашúra* ЦТ, и: *бајшбн* ДП/Б, *бајшонíран* КД.

90. Постоје бројне алтернације због измене у глаголским основама. Иако се у њима огледају морфолошке појаве, ми ћемо их, у прегледу, дати на једном месту (т. 143) колико ради боље прегледности, толико и зато што, иако нефонетске, умногоме боје гласовне ликове многих глаголских облика.

А м. о

91. У неакцентованом слогу: *забравíла* Г ЦТ, *майíку* КД, гúтете копају с *майíку* К П, *майшовíлка* Ј, где би се могла назрети и евентуална метатеза вокала у суседним слоговима, ако се прво претпостави *моша-*, јер се у овим крајевима може чути и *мошавíлка*;¹²⁹ *íавéсмо* Б, *Пажár* мт. ЦТ Р, нíе билó *раíбжа* Г, од *сшамáк* Г, *сшамáк* млого боли В/О, *далáй* Р/М, *удавíца* П Р/М; вóди га око онí *алшáри* (=олтари) Д, на *аíерáцији* отíшло ЦТ, нóсу *бамбóне* П, *Јарíаћија* (мушко име) Г ДП Ј, искрáдоше официáри *íалалéји* ЦТ, *Пасшáлóво* мт. ЦТ.

92. Морфолошког је порекла *а* у: *шакá* П, *шакá* рабóти В/О В/Р, *шекá* Ј Р, *шикá* П, *овакá* В/Р П, *онакá* е ишэл В/О, *одавна* напúстено Бт. Овде би се могло размишљати и о остатку конструкције *од давна*.

А м. у

93. Нашли смо само: билó *шамáк* (=шумак) В/Р. Можда је ово дошло преко *у>у²>э>эª*.

А м. и

94. Забележили смо: *Замрзавáч* Д/Р могуће је видети према основи *замрзава-*; *íойрéчаш* га озгóр Бт према *íре-*ко, а већ споминђани *íалалéј* (полилеји), иначе реч несвакидашње употребе (већ пола века овај крај нема ни једне активне цркве, где би се полилеј могао видети) већ је доживела замену *о>а*, па је и ово друго *а* могло доћи као асимилација према њему.

95. Непостојано *а*.

Забележен је лик: *срéдањ* (прс) В/Р.

Без *а*: *разбрáше* В/Р.

ПОЛУГЛАСНИК

96. Полугласник, у овом раду бележен као *ə*, општа је одлика говора призренско-тимочке зоне у целини,¹³⁰ па тако и говора ЦТВ.¹³¹

97. Разматрајући појаву полугласника на широком простору, А. Белић наводи нијансе веће и мање полугласности, иако у начелу утврђује да је „(...) обичан звук за полувокале источне Србије *a*, дакле *ə^a* или *ə_a* (...). Али поред те основне црте има још много нијанси које могу да приме наши полугласници: *ь^a_a*, *ь^e_e*, *ь_{a/o}^{a/o}*, *ь_o^o*, *ь_y^y*, *ь_ь^ь*“¹³²

98. На нашем терену ми нисмо успели да региструјемо све ове нијансе. Могуће је да се и у погледу полугласника од Белићева времена ишло ка неком учвршћивању основне фонетске системе, пошто и иначе нема онаквог „мућења“ у изговору вокала на које указује Белић, истина за много ширу зону. И у његовом раду не утврђују се увек услови под којима се јаља једна или друга нијанса, па оне, по нашем мишљењу, не ремете основне закључке о егзистенцији полугласника. И нама се дешавало да се некад на месту полугласника чује, рецимо, глас између *ə* и *e*, дакле, напрегнуто *e*, али смо у таквим примерима (*оїə^eњ, нə^eћви*) могли помишљати на асимилацију према палаталним сугласницима који следе за полугласницима; а кад смо чули глас између *a/ə* и *o*, такође са напрегнутом полугласничком артикулацијом, у примеру *сə^oбџришїе*, помишљали смо на отварање *ə>o* у неакцентованом слогу, уз истовремену лабијализацију под утицајем потоњег лабијала. Могуће је да су многи примери са Белићевим нијансама полугласника резултати асимилација, лабијализација или других појава, утицаја гласова из окружења. Истина, у неким примерима, и изговорима, чули смо на месту полугласника *e* или *o*, и то ће бити наведено.

99. Полугласника има (1) старог постања (на месту некадашњег *ь*, *ь*), у корену речи, суфиксима или префиксима, затим (2) новог постања, насталог при декомпоновању финалних сугласничких група са сонантом на другом месту (-Свə > -Сəв: *мрївə* > *мрїəв*; -Срə > -Сəр: *вєшəр*; -Слə > -Сəl: *шбїəл*; -Стə > -Сəт:

130 АБДиј 42-89.

131 Од Белићевих *Дијалеката* надаље призренско-тимочке говоре изучавали су: МПСЖ 50-67; ПИДиј 111; ВСЦГ 185-186; АППСД 48-50; ЈМЛГ; НБББП 6-11; ЈЋГЛ 19-24; НБАП 66-68; ЈДРеч; НЖРеч.

132 Овако је полугласник бележио А. Белић у Диј 45.

несъм; -Стә > бсом < осәм).¹³³ Међутим, на нашем терену полугласник, пун или са мањом полугласношћу, настаје секундарно (3) у процесу девокализације *л* (слѣнце), (4) када се постпозитивни члан -в, -ш, -н додавао на именице које се свршавају на консонант (*човѣкѣв, човѣкѣш, човѣкѣн*).¹³⁴ Секундарни полугласник настаје и (5) преласком *а>ѣ* у неакцентованом слогу. Полугласник налазимо и у неким страним речима, а редовно у турцизмима с наставком *лѣк* (< *lik*).

100. Полугласник у говору ЦТВ најтипичнији је кад је под акцентом. Такав се полугласник овде означава знаком *ѣ*. Изван акцентованог слога артикулација полугласника отвара се и такав полугласник овде ће бити означаван као *ѣ^а*.

У систематизацији која следи биће обједињени примери за *ѣ* постања (1, 2).

101. Са простора ЦТВ А. Белић је навео 30 примера са полугласником (26 из Рупља и 4 из Битврђе). У записаној грађи речи са полугласником толико су честе да он и данас представља битну фонетску одлику, те о његовом скором ишчезавању не може бити ни говора.

Под утицајем школе, телевизије и других облика комуникарања полугласник је у неким примерима дао вокал *а*. И онда када се приближава потпуној вокализацији, он задржава стегнуту изговор, а ми га бележимо као *ѣ^а*.¹³⁵

102. У говору ЦТВ полугласник се чува и под акцентом и изван акцента. Представља посебну фонему, што потврђују примери у којима полугласник опонира вокалу *а*, уносећи значењске разлике. Поред примера које налазимо код Н. Богдановића и Љ. Ћирића,¹³⁶ наводимо следеће:

орѣл (птица орао): *орѣл* (орао, рад. глаг. прид.);

лѣска (украс на женској одећи): *лѣска се* (сија се);

бѣцка (3. л. јед. през.): *бѣцка* (ОП < бѣцко, ован);

овѣј, онѣј, шѣј (м. р. пок. замен.): *овѣј, онѣј, шѣј* (ж. р. пок. замен.).

У дистрибуцији примера са полугласником коришћен је следећи редослед:

а) Полугласник под акцентом

¹³³ АБФон 85.

¹³⁴ НБББП 75.

¹³⁵ Исто 9.

¹³⁶ НБББП 6; ЉБГЛ 20 и напомена 32.

103. Једносложне речи чувају га врло стабилно, без варијаната: *бáz* (зова) В/Р П, *дán* Б В/О Ј П Р/М, *зál* (зао) В/Р П, *кád* се женил Г Гр Д/Л, *лák* (лак, лаган) Г, *сáв* (сав, цео) П, *сáї* (сада) П Г ЦТ, *сáї^к* Б ДП/К Д/Р В/Р Р/М, *сáн* (сан) В/Р П ЦТ, *шáї* Г Ј Р/М, *шáї^к* Б Д/Л ЦТ КД ДП, *шáј дán* В/Р П, *чáс* офáрба (брзо) В/Р, *чáк* тáм ЦТ.

104. У вишесложним речима *э* се може наћи у свим слоговима.

э _: *бáдље* (болест уста код говечета) В/Р, *Бáдњи дán* В/О ДП/Б ДП/К Д/Л, *бáцка ме* (боцка ме) В/Р, *вáшке* ДП/К, *дáњу* Ј К, *дáсће* П, мéсeц *дáна* В/Р Д К, *сáдњу* нитку КД, *жáцкáмо сáс слáму* В/О, *зáлва* Б КД П В/О В/Р, *лáже* П, *лáжемо* децá Д/Л, да *лáкне* Б, *лáкше* се мéси Бт, *лáсно* В/Р КД ЦТ, *лáсће* В/О В/Р Ј, *лáцка* (штуца) П, *мáсїе* њи (боје) К, *мáсїимо* Бт, *мáсїиш* Р/М, *нáђви* В/О, *сáвне* Д, *сáвну* П, да не *слáжем* КД, *сїáвни* се ДП/К, *шáвно* ДП/К П, *шáнке* В/Р Г КД, *шáyne* П;

_ *э*: *вáздán* (целог дана) В/Р Д/Р, *їлeжáн* КД, *јeдán рекáл* Д ДП/К Ј П ЦТ, *јeчáм* В/Р П, голéми *кошáл* Гр ДП КД ЦТ, *нокáш* КД, *овáс* ДП КД К ЦТ, *орáл* (птица орао) Д П;

_ *э* _: *нэчáска* П, *омáсїи* Ј К, *оїáнци* В/Р Ј КД П Р/М, *оїáнчáлїе* (узице за везивање опанака) В/О, тако *осáвну* ЦТ, *осáмнемо* КД, *Осáйна* падина мт. Ј;

_ _ *э*: *Дуїунáц* мт. Р, *некаїáш* (некада) билá В/О, *некакáв* В/Р, нéма *ниeдán* В/О.

б) Полугласник изван акцентованог слога

105. *э*: *бáїђú* (бајаги) да се *їде* В/Р, *дáскá* П, *дáскú* Д/Р, од *дáскú* КД, *сáїá* В/О, *шáїáј* (тада) смо носїли Бт В/Р, *шáквú* ЦТ, *шáйнúл* ЦТ;

бэзóвина (стабло зове) П, *Дáшчáни* клáданац К, *дáшчíца* В/О, ко *дáшчíца* направено Г Гр, *eдáмїуш* ДП/К, *окáницу* В/О, бдма се *сáбрáли* ЦТ, *сáвнúло* ЦТ, *сáвнúје* (свиће) В/Р, *сáвнúшка* (свитање) В/Р, *сáїáшњи* (садашњи) В/Р П ЦТ, *сїáвнїло* се (смрачило се) П, *шáвнинá* (мрак) П;

Вїдовдán В/О, *Гмїшровдán* Гр, *Ђурђовдán* В/О Гр Д, *Крсїовдán* Р/М, *Пешрóвдán* Р/М В/О, *Сшубáл* мт. Д;

э^а: *бэ^акэрлїв* (од бакра) В/Р, *кэ^алэй* сапун П, *комэ^арáц* В/Р, *лэ^аїáл* П, *їомбїэ^ал* В/Р, *їоћисэ^ал* П, *сэ^андáк* П, *шэ^амán* Бт В/О, *чвэ^арáк* П.

в) Полугласник на префиксу

106. *изэ* -: *изэзeм* (из земље) КД, *изэyne* (снажно замахне) ЦТ, *изэзové* мýка В/Р, *изэ^ашкáла* Бт В/Р, *изэшкэн* пешкїр КД;

одэ -: да *одáнем* (одахнем) ЦТ, *одэнул* В/Р, *одэyne* стрелý П, че се *одáни* (раздани, разведри) В/Р П, да се *одáдни* К. Код облика

111. *-a>ə/ə*: *дэ^адү* нештó В/Р, три-четири *дэ^ана* КД, *зэ^ашшó* не дóжду Гр К П, *зачэ^ас* Гр Ј К, *јáí^анци* В/Р П, *једэ^ан* ЦТ, *кэ^адá* бóде Б, *кэ^аквó* КД, *кэ^акó* мýслиш Р/М, *лэ^аíáл* П, *мэ^алечэк* (мали) В/Р, *мэ^алко* В/Р, *кэ^акó* да отйде Б, *нэчэ^аска* (ноћас) П, *овэ^ам* (овамо) Б;

кэкó Д ДП/К Ј К ЦТ, *кэквé* ДП/К, *кэкó* зовéмо ДП, *кэквó* Д КД, *некэв* Д К КД ЦТ, *некэквé* кóве В/Р П, *нйкэкэв* ЦТ, *нйкэкве* Ј, *нйкэкво* КД, *нйкэко* Д/Р П, *овэкэв* Ј ЦТ, *овэквá* ДП/К, *овэквé* В/Р, *овэквó* Г, *йлэшэнцé* су ни даváли Бт, *шэкэв* је он ЦТ, *шэквó* смо тkáле.

112. Случајеве где се *э* јавља као пратилац *л* разумемо као даљу етапу развоја *л* (в. т. 156), а не као задржавање архаичног стања пре *ьл/ъл > л*.¹³⁷

л>лэ: *клэца* (туца) Д КД К, *клэца лúk* (бели) К, *слэба* (лестве) П, *слэзе* П К Гр ЦТ, *слэнце* ЦТ, *слэй* (грана) К П ЦТ, *слэйһе* (гранчице) В/Р Д/Р К П. Остале примере в. у т. 157.

113. Секундарни полугласник јавља се редовно у саставу чланске морфеме.¹³⁸

-эв: *вóлэв* П, *дүварэв* (зид) К, *кóшэв* В/Р, *йүшэв* К, *човéкэв* В/С Гр К П (в. и т. 378);

-эй: *дэрчэкэйш* (дарчић) П, *дéверэйш* В/О П, *зэбэнэйш* В/Р П, *колачэкэйш* Д/Р, *крсйэйш* К, *ручэкэйш* Гр, *свэкэрэйш* П, *срйэйш* В/Р (в. и т. 378);

-эн: *камйкэн* (камен) В/Р П, *йбйэн* В/Р, *свэкэрэн* П, *човéкэн* В/С П, *шумáкэн* (шума) К (в. и т. 378).

114. У сугласничкој групи *с, ш* + сонант + консонант *ц* такође налазимо секундарни полугласник: *брэшэнцé* КД, *йисэмцé* В/Р, *йовéсэмцэ* КД.

115. Полугласник емфатичног постања: *бэш* нéче Бт, *бэш* такóј Д КД, *мэ^алечэк* (мали) В/Р, *йа^а шшó* ЦТ, *мэ* (ма) што В/О, *мэ* штó год В/Р, *овэй-онэй* (повремено) П, *онэк* (онако) Б ДП/Б, *йэ* колкó остáне ДП/Б, *йэ* тэкóј Б В/Р ДП/К П, *сэмо* ДП/Б, *сэмо* да не бóде Бт В/Р П, *сэмо* он остáл ЦТ, *сэмо* тóлко Ј К П.

116. „Вокализација“ полугласника:

а) Под акцентом а под утицајем књижевног језика:

э>а: *бáдњак* Р/М ЦТ, *Бáдњи дáн* Г, *Бáдњи вéчер* Р/М ЦТ, *бáцкамо* (бодемо) Б, *едáн дáн* ЦТ, трй *дáна* Д/Л, *дáнови* ЦТ, на *зáлву мýж* Р/М, *квáсац* Бт Б В/Р В/О Гр ДП/Б Р/М, *кошáл* ЦТ, да

137 АБДиј 101.

138 НБББП 75.

лажем Б, *лако* ДП/Б, *овакав* ДП/К, *ручак* Б, кад *савне* ЦТ, *саџ*^к ДП, *срдац* Г ДП, *ручак* Б, *шанко* Р/М;

б) Изван акцента из фонетских разлога:

э>а: *ілежањ* Р, *јечам* Д/Л, *јушредан* *йешак* ЦТ, *несам* Б В/О Г, *одрекал* Д/Л, *сја́рац* В/О ДП/К, *шаја́* (тада) Р/М;

э>о: *осом* Ј, *осомдесе* године Р/М, *осомсџошине* ДП Р/М ЦТ, *седом* Ј Р/М ЦТ, *седомдесе* ћила В/Р, за *собор* Б, у *соборџише* ЦТ. Објашњење ове појаве в. у т. 128;

э>е: *Велјіден*, *Видовден* (у већини насеља), *вешер* В/О В/Р ЦТ, *јабер* Д К, *денас* Г, *денес* В/О В/Р ЦТ,¹³⁹ *бјењ* В/О В/Р ЦТ, *Пејрџовден* (у већини насеља), *свакекве* П, *сврдел* (у већини насеља). Види и т. 121. Мислимо да овде може да се сврста и облик *Грэдџ*. Ова је појава можда и утицај македонских говора чији се рефлексив завршавају овде на простору Власине. За *э>е* (*шеја* а *шеја*-) в. т. 124.

э>у: забележили смо само пример *дуждџвник* П ЦТ.¹⁴⁰

117. Записана грађа о полугласнику упућује на закључак:

сем примера *эрж* В/Р, *эржишије* (њива где се сеје раж) В/Р и *эрџ*, нисмо забележили *э* на почетку речи, у суседству вокала и на крају речи (одступања в. у т. 115);

једносложне речи имају га између консонаната;

двосложне речи могу да га имају у првом, другом и оба слога, али не и на крају;

вишесложне речи, сем почетка и краја, могу да га имају на различитим местима, уз могућност да полугласници буду носиоци слога.¹⁴¹

Фреквенција речи са *э* указује да нема разлике између говора зоне I и зоне II.¹⁴²

Вокал *Е*

118. О појави *е>э* в. у поглављу о полугласнику (т. 116).

Е м. а

119. Иза некадашњих и данашњих палаталних сугласника *а>е*:¹⁴³ *ајеш* ДП, *ілежењ* ЦТ, *друџојече* П, *јерџм* Д П ЦТ, *јеребица* П, *Јесиков* врт Ј, *качемак* КД, *черџе* Бт Г, *чешере* Г.

139 АБДјј 71; РМЈ I/133. Можда се у овим примерима осећа утицај македонских говора.

140 Исти пример наводи В. Стевановић (ЦГ 186) и Љ. Ђирић (ГЛ 20). Ђирић напомиње да је пример унесен са стране, будући да је записан само једном.

141 ЉБГЛ 22.

142 Исто наводи и ЉБГЛ за говор суседне Лужнице.

143 АБДјј 18-22, НБАП 75.

120. У вези са *p* и *l* такође се јавља један број замена *a* са *e*, уз више различитих услова:

Гредџу/Граџу мт. ЦТ, *Гремада* мт. Р/М, *Гремаде* мт. Г,¹⁴⁴ *кревај* Р/М,¹⁴⁵ *кревај* му омеси ЦТ, *кревај* мesimo В/Р, *кревајчешија* Г, *Опрења* мт. К Р, *ресолница* В/О, *шрендáвил* П;

пребуља В/Р, (можда према *пребе-*), *преунучеша* Р (с префиксом *пре-*), *ређија* В/О В/Р Гр К П (с могућом асимилацијом према палаталном *h*),¹⁴⁶ а *Теремίδα* мт. (уп. у грч. *keramis* и у тур. *keremid*, *keremit*).¹⁴⁷

121. *e* м. *a* налазимо и у неколико речи у којима овај глас претходи сонантима *p*, *l*:

вешер Д/Л, *табер* Д, *тасерче* (примитивна светиљка на гас, петролеј) В/О. Истина, у првим двома речима *e* је по пореклу полугласник (в. и т. 116), те се може чути и *табэ^р* и сл; као и: *мађисер* ЦТ, *мешер* КД; (В. и т. 110 под -Срэ);

вишел (на целом простору), *Вишел* мт. Ј, *сврдел* (свуда).

122. Аналошке (морфолошке) разлоге појави *e* м. *a* налазимо:

а) у спорадичним именима *Бобиденовци* Р/М, *Шименовци* Б;

б) у трпним придевима типа: *кујени* Бт, *зацејени* Д ЦТ (в. и т. 434);

в) у придевима где према стандардном *-аси* налазимо *-ес(и)*: дбјде *жушкешо* Г, *тарес* (црн) ЦТ, *чешалес* (рачваст) КД.

123. Исту појаву налазимо и у измењеним глаголским основама: *засијемо* жито ЦТ, *исијемо* Р/М, *насијемо* ЦТ; *зовели* (звали) В/Р, најутро га *кујемо* П, *сијемо* Бт, *иосијеламо* Р/М, *сијемо* Бт, *сијеш* В/Р.

124. *e* у осталим случајевима:

шеја В/Р, *шекá* В/О, *шеквó* К;

некаде П, *ошуде* К, *шуде* Бт П, *свуде* В/Р ЦТ;

шребе (треба) Г ДП Ј П ЦТ.

У примеру *брајће* виде В/Р, чини се да налазимо контаминацију, тј. прихватање *-e* из номинатива именица ж. рода. Слично је *свакекве* П, можда према *сваке-*.

Е м. о

125. Мали је број случајева, углавном аналошке замене: *крсијеви* (формант *-ев*) Г, дариш *сиарејка* Р/М, *сиарејко* Г Д/Р Р/М

144 *Гремада* је и у сврљишком крају.

145 В. и НБАП 83.

146 НБББП 21, а о утицају палатализованог *k* на вокал испред себе в. АБДиј 19.

147 НБББП 21 и НБАП 79.

(према *сїареј-*);¹⁴⁸ *їрэвара* (провара, прво млеко, грушевина) Д/Р, вероватно према *їре-* код глагола са значењем интензитета радње у јачем степену.

Е м. у

126. Само аналошко (као промена у глаг. основи): *здењеїшо* с дрвја (саденуто) ЦТ.

Вокал О

О м. а

127. У вези са лабијалима: *боба-Васка* ЦТ, *боба-Рада* В/О, тој *обовезно* ЦТ, за *собор* Б, у *Соборишїе* ЦТ;

Ворнїчки пút мт. Р/М, *Живобљевац* мт. ЦТ, *Ливођарци* фам. Д/Л;

совелька (део ткачког разбоја; чује се и као *савельћа*) Б ЦТ, за *совельку* врљаш Бт, *Тейовчица* мт. ЦТ;

Посебну групу чине имена на -слав/-слава > -сов/-сова: *Радїсовини* фам. Ј, *Сїанїслов* Д, *Мїлосова* В/О;

моїаре П, спасїла од *моїарицу* (велики кашаљ) Г, нїсу ни *моїарци* ДП, *одморанье* (можда према: *одмор-*) П;

знаш што је *сомар* Д П ЦТ;

їоїрика П Р/М, *Преслої* (село) Гр В/О К П ЦТ, *Преслоїина* мт. К.

128. *О* у *седом*, *осом* тумачи се аналогјом:¹⁴⁹ *осмэ > осэмэ > осам > осом* (асимилација према *о* из првог слога), а онда према њему и *седам* (< *седэмэ < седмэ > седом*). Међутим, остаје питање како се ово јавља баш у говорима (и највише у њима)¹⁵⁰ који чувају полугласник. Због тога смо склони закључку да је овде реч о могућности затварања *-ам > -ом* (уз могуће наслањање на *редом*, *силом* и сл.), као и утицању македонских говора. Остали примери: *осом* Ј, *осомдесэ* године Р/М, *седом* Ј Р/М ЦТ, *седом-осомсїоїшине* кїла Р/М, *седомдесэ* хїла В/Р.

129. Остали примери: *дóда* (дада, сестра одмила) В/Р, *чорáїе* Бт В/О,¹⁵¹ *чорáїци* В/О.¹⁵² Код првог примера можда и није било *о*, а други чува старије стање и страни утицај.

148 НБАП 79.

149 АБДек 177. „(...) седмэ > седэм; осмэ > осм > осэм (...).“; МСТим 371.

150 АБДїј 66, 74, 83; МПГСЖ 59; МПГЈ 94; НБББП 76; МТСвин 214; ЈДРеч 188, 255.

151 ЉЋГЛ 29; НЖРеч чорапа, чорапак, чорапка, 170.

152 АШ Турцизми. „чарапа, чорапа ф (перс.) чарапа < тур. çorap, çorab.“

130. У *јéкѡра* (хектара) Г ЦТ мислимо да треба видети претходни ступањ *јéкѡур* (као доктур и сл.), што се налази на ширем простору,¹⁵³ а онда отварање вокала у неакцентованом слогу и *у>о* (в. и т. 135).

131. Мислимо да у следећим случајевима алтернације долазе услед аналогија:

- доле - *долéко* Бт ЦТ, *долéчна* сéла ЦТ;
- довде - *одбóвде* В/О ВТ, *одбóнде* П;
- дотле - *одбóѡле* Г;
- докле - *одбóкле* Р/М ВТ.

132. И на овом терену изгубљен је осећај за употребу вокала *е* иза палатала, тако да се већ морфологизира *-о*:

- љ+о: *ббљо* Б В/О, *дйвљо* Р/М, *крáвљо* В/Р;
- њ+о: *Гóрњо* Гáре (село) Г, *Гóрњо* сéлиште мт. Ј, *Дбљњо* сéлиште мт. Ј, на *йредáшњо* врéме П;
- ћ+о: *врúћо* ЦТ, *шелéћо* Д, *йрéћо* ЦТ;
- ч+о: *бвчó* сйређе В/Р;
- џ+о: *йуџо* П;
- ш+о: *вáшо*, *нáшо* (на цело простору), *нáјлошо* прйчам Бт.

133. Ово се преноси и на: *йóро* Б, *нáјйóро* ЦТ, али и на обра-

- зовање уз помоћ форманата *-ев(и)/ -ов(и)*:
- чáјове* В/Р, *вáри чáјове* Д/Р, *сýјоверна сэм* ЦТ;
- Радйвљовци* Р/М, *дйгни шбљови* ЦТ;
- брáшњов* ЦТ, *њбјно* (што је вероватно према: *њој*) В/Р, *йáњови* П, до *сýдњоѡа* вéка Б;
- Влáћова* падйна мт. Г;
- на *Бурђовден* смузú бвце Г;
- Јáрчови* фам. В/О, *Бурйчов* рйд^Т мт. Ј К, *Сйáрчова* падйна Ј;
- Мйлошова* ливáда К;
- нбјови* ЦТ.

134. Тако налазимо и: *Лазáровић* В/О, *йбшйáрова* Брáнка ЦТ, *йруйшови* ЦТ, *йуйшови* Б В/Р ДП, *цáрови* ЦТ.

О м. у

135. У врло ограниченем броју примера: *коийна* ЦТ, *йоскуриџа* Г, *сойлијáш* В/Р, *ћолáвка* (врста капе плетене од вуне, *ћулах*) Р/М.

153 НБББП 23: директур, доктур; ЈМГЛ 81: доктур; НЖРеч 29: доктур мн. доктурје.

136. У примеру: у *Црно-Траву* Б ЦТ, мислимо да се ради о некој тенденцији настајања сложенице, где се -о- јавља као спојни вокал, будући да се и акценатски ово често своди на *Црношправу*.¹⁵⁴

137. Један број глагола, као и на ширем простору, усталио се са о место у: *омесиш* леб В/О, *омеси* ЦТ, *омесимо* Р/М, *омивен* ЦТ, *женá-се омие* сáс молítвy ЦТ, *обрíши* се В/О, *окрóиш* (укројиш) В/О.

Вокал И

И м. а

138. Углавном аналошке замене: ја и ти смо *браћи* Р/М,¹⁵⁵ а затим: *седи* - *наседíмо* (наседамо) Р/М;

трчи - *шрчíл* В/Р, а слично је и: *ва́шију* ДП/К, *обрачу́ни* да́нови Д/Р, *свири́л* у ба́с П (ако није трчит(и), свирит(и), обрачунит(и), какве облике инфинитива можемо срести у неким нашим народним говорима);¹⁵⁶

шика́ П, *шиквá-му* ора́та (разговор) П, *шиквé* (такве) В/Р.

И м. о

140. Само у аналошким образовањима: неки́ ка́мење В/О, по́каза ни неки́ ко́рење ЦТ, неће *ни́ки* Р/М, *ни́ки* га не́-зна ЦТ, *ни́ки* не ли́та ЦТ.

Вокал У

У м. а

141. У т. 136 указали смо на могућу тенденцију стварања сложеница од двочланих топонима, при чему долази до алтернације вокала о као могућим, будућим, спојним вокалом. Овде указујемо на допуну те појаве.

Наиме, у примерима: *Вучу-руја* мт. Р, *Злу-њива* Р, такође имамо, рекли бисмо, још очигледније спајање топонимских синтагми у једну реч. Услов је да именују један локалитет, да апелатив губи акценат, да одредбени део постане непроменљив. Остаје питање да ли је овде -у- спојни вокал, или неки облик придева (акузатив, односно општи падеж).¹⁵⁷

154 НБАП 80: У Црнобару (Црну Бару); Недељко Богдановић, *Микрошйониимија Голака*, Ономастолошки прилози, VIII, Београд 1987, стр. 487: *Вучуруја*.

155 НБАП 160: то су плући.

156 АБДјј 645; АП-БМ Рес 346 (в. и П. Ивић, Дијалектологија, 102). РСЛевач 383 и литература наведена у напомени 167.

157 Види напомену 155.

У м. о

142. У туђицама: *букáл* Д ЦТ, *армуникаш* КД, *дóкшур* В/Р Р/М, као и: *убучемо* (обучемо) Р/М В/Р, *куд^е* máлога сина Р/М, *куј* (ко) В/Р, *куја* (која) В/Р, *кујó* (које) П.

У м. и

143. Забележили смо само: *склонула* (склонила) ЦТ, *свекрва Русшэна* КД.

Алтернације због промена у глаголским основама

144. И досад је већ указивано да се доста алтернација јавља као резултат измена у глаголским основама, што није одлика само наших говора (в. и т. 138).

e/a

йрезивља се ЦТ;

зайочыња се П, *найыња* Бт, *йойыња* (покушава да подигне терет) КД;

зайрешаш га с пепел Бт, *насрђамо* (виримо) ЦТ, *ојрђамо* Р/М, да мбж да *окреша* Бт, да *окрешаш* Бт, *йокреша се* КД;

зайрешаш П, *йрешычамо се* ЦТ.

o/y

145. Код глагола на *-оваши*: *куйувáл* ДП/Б П, *куйувáли* ДП, *куйувáло* Г, деца *недошкóлувана* Б, *ошрувáл* В/Р, *йсувáл* ДП/Б, такóј *йсувáл* људи ЦТ, *савешувал* Б, *сйрау^аáл* ЦТ, кад^т се *шкóлувала* ЦТ, свй су *шкóлувани* ЦТ; *куйувáње* Б, *йошшувáње* Р/М, *шкóлување* ЦТ.

и/у

146. Код глагола на *-иваши*: *дарувују се* ЦТ, *зайисувáл* Бт, *најрађувáли* га ўвек ЦТ.

y/o

147. Види т. 137.

148. Ако се изузму алтернације настале као резултат аналошких процеса и морфологизације појединих секвенци, правац замене вокала у говорима ЦТВ онакав је као и у другим говорима југоисточне Србије: *e>a*, *o>a* у неакцентованом слогу (т. 89, 91); *a>e* иза палатала (т. 119); а овде у вези са лабијалима (т. 127).

Секундарни вокали

149. Већ је указивано да се у говорима југоисточне Србије, али и шире, неједнако остварује непосредни додир двеју речи, обично у предлошко-падежним синтагмама.¹⁵⁸

На нашем терену нашли смо скоро све досад уочене појаве: *a/a²*, *и*, *е*, иначе територијално распоређене. Код нас, без посебне регионализације:

исїода цркву Р/М, најрѣда П, од најрѣда В/Р, кода² дрво В/Р, ѿода² рїд^Т ЦТ, ѿода кўћу КД, нада кўћу Ј, озїора се чўка грсница Гр;

їоди кбрен П, една мѣци њѣга Бт, стану мѣци нас В/Р;

куд^е малога сїна Р/М, што би могло бити, како мислимо код, са променом о>у у вези са к (в. т. 142), али и употреба куде са значењем „код“.

Ради се, дакле, о развоју секундарних вокала у одређеним фонетским позицијама (испод-цркву > испода цркву, код дрво > кода дрво) што је фонетски схватљиво (уп. у сх. стандардном подстрети > подастрети и сл.).

ВОКАЛНО Р

150. За критеријум идентификације овога гласа узима се његова слоготворност. Налазимо га у свим позицијама у речи, уз извесна ограничења и услове који ће бити видни из систематизације која следи.

У иницијалној позицији највише је примера са секундарним *р*: *рж* (<раж)¹⁵⁹ Бт Г В/Р ЦТ, *ржена* слáма Гр ДП ЦТ, *ржено* брашно В/Р, *ржено* жїто П ЦТ, *ржено* Бт Д, *Ржења́ци* фам. Д, *рженїца* В/О Г Гр ДП КД, *рженїцу* Р/П, *ржишїе* Г Р ЦТ, *рскавица* В/Р ДП Ј КД Р, а затим и: не *рчкај* Б Гр Д ЦТ, *рца́* В/Р ЦТ, *рца́во* Б В/Р К П ЦТ.

Овој позицији, мислимо, припадају и примери у којима се јавило *р* на почетку речи после губљења иницијалног *х*: *рња* (ноздра) В/Р, *рња́* П, *рње* (ноздра) ЦТ, *рскавица* В/Р ДП Р.

151. Иницијалном позицијом, у ширем смислу (као почетак слога, а не само почетак речи), могао би се схватити и положај оваквог *р* када му претходи префикс. У том случају може се догодити да се вокално *р* нађе и иза вокала, што иначе у другим околностима није забележено: *изрчкај* Б Д ДП Гр П, *зарца́ло* В/Р Р/М ЦТ, *зарца́л* В/Р ЦТ, *нарвана* (загризена јабука) ЦТ, *суржица* (раж и јечам заједно) Р.¹⁶⁰

152. Медијалну позицију представимо с обзиром на сугласник који претходи *р*:

158 НБАП 93. Наша сазнања са шпрег терена такође се слажу са овом, истина, глобалном, дистрибуцијом вокала у хијату.

159 Реализацију *эрж*, *эржишїе*, *эрї* чули смо само од једног информатора у Власини Рид (в. т. 156) али никако и *рж*, *ржї*.

160 За *р+V* имамо само *вр-ове* (<вр-х-ове), в. ниже.

ѡ, б + р

ѡршено Бт КД, *ѡршимо* снѣг КД, *ѡроѡрска* В/С, *Пршине* фам. Д, *ѡржимо* Р/М, *Пржине* фам. В/Р, *ѡрвњи* ЦТ, *ѡрвњо* кросно В/Р, *Прљине* мт. Р, *ѡршене* В/Р ДП, *ѡрв* Гр, *ѡрвња* кѡјћа В/О, *ѡрс* П, *ѡрзала* (клизавица) В/Р, *ѡрзаламо се* (клизамо се) П, *ѡрвначѣ* (јагње које се прво ојагњи) Р/П, *Прцков рид* Б, *наше село расѡршѡ* (разбијеног типа) В/Р, *чеѡрња* (удубљење у стени) Д;

ѡобрж Г, *ѡабрскиње* (танке гранчице) Г, *брдно* мѣсто Г, *брдо* Бт Гр П, *обрша* Ј, *набрдила* В/Р В/С Г Р/П Гр, *Обршина* мт. В/О, *брзи* (јури, тера) В/О П Р/М ЦТ, сви *обрћамо* ЦТ, *брзак* (рани кукуруз) В/Р ЦТ, *збрзиш* Р/П, *обрнуше* П, *обршамо* Г;

д, ѡ + р

Дрндари фам. ЦТ, *држѡ-гу* Б, *држѡ-се* В/Р ЦТ, *држ* Гр В/Р, *држѡ* В/Р, *дрварсѡи* лѣс В/Р, *дрвја* В/Р Г П ЦТ, *дрвља* Гр, *две-дрвља* В/Р, *дрвца* Р/П, *здржѡ* га В/Р, *ѡдржѡ-га* ДП, *дркѡи* П, *Дркинци* фам. ДП, *ѡридржавал* В/О;

Бѡшрца Бт, *ѡркло* (дебели канап од вуне) ЦТ, *ѡрла* В/Р Д П Р/П, *ѡрле* (ограђени простор на њиви за боравак оваца) В/Р Гр ДП Р/М ЦТ, на *ѡрле* ЦТ, *ѡрлица* (примитивна направа за одвајање влакана конопље од сувих стабала) Г КД ЦТ, *Трлине* мт. Б Г Д ДП ЦТ, на *ѡрлину* Г Р/П, *ѡрља* В/Р, *исѡрлаше* ДП, *Трница* мт. Б, *Тршѣвина* мт. ЦТ, *Сѡрмужница* мт. Б, *ѡрколи* (котрља) ЦТ, *сѡрколи се* (скотрља се) КД, *ѡркаља-се* ЦТ, *шѡркове* (роде) П, *ѡркала-се* Д, *ѡрѡни* В/Р, *ѡрѡну* Б, *ѡрљамо* Б, *ѡрљан* КД, *ѡрмка* (кошница) В/Р ЦТ, *расѡрѡнеш*, *расѡрза-се* В/О, *ѡрница* К, *Тршине* фам. Д, од *ѡрс* Г, *сѡршенѡца* (обрађена дрвена облица за спајање предњих и задњих кола) Г, *Тршѣвине* мт. Д, *ѡрчаѣи* В/Р ЦТ, *ѡрчи* В/Р ЦТ, *Трњаѡвка* мт. В/Р, *ѡрсѡѡка* (осушено стабло конопље) ЦТ, *запали ѡрсѡѡку* Гр, *ѡршѣвина* В/О, *сѡрѡка* (пастрмка) В/Р ЦТ, *сѡршѣл* В/Р П ЦТ, *сѡршѡ* (уништено) П, *сѡрчи* дѡле ЦТ; *Сѡрѡ-њива* мт. Б, *Сѡрмѡц* Г;

ѡ, к + р

ѡрмење (грмље) КД, *ѡрмѡѡке* (грудвице) Г, *Грбинци* фам. Г, *Грнчарѣве* фам. Г, *Грм* мт. ЦТ, *Грци* фам. ЦТ, *Грчки* грѡб ДП Р/М, *Грчка* ливада мт. ЦТ, *ѡрне* П ЦТ, у *ѡрнче* Гр, *ѡрнци* В/Р П Р/М, *ѡрбѡч* (леђа) В/Р ЦТ, *ѡрбина* (леђа) В/Р Г ДП, на *ѡрбѡну* ЦТ, *ѡрбѡв* В/Р, *Грло* мт. В/Р Р ЦТ, *ѡрљац* (оковратник) Г ЦТ, *ѡрљаѡи* В/О, *ѡрљац* В/С, ишло *ѡрвља* (гужва, гунгула) ЦТ, *заѡрша* В/Р П, *ѡрђи* (гори) П, *ѡрђе* Б, *ѡрснице* (конопље) В/С КД Р/П ЦТ, *ѡрсничѡише* (конопљѡште) Г Д, *ѡрчам* В/Р, *ѡрди* В/Р ЦТ;

крс Бт, *Крс* мт. В/Р Г, *Крсѡѡчина* бѡра ЦТ, *крсѡк* Г, *крсѡи/крсѡѡ* Г, *кршѡѡна* мѣста Г, *Кршѡѡна* бѡка мт. Г, *Крсѡѡѡѡѡ*

фам. Б Г, *Кр̀кавица* (заселак) В/О Г, *Кр̀ље* мт. ЦТ, *Кр̀ње* мт. ЦТ, *Кр̀сѝѝц* мт. Гр П, *Кр̀ѝѝнци* фам. В/Р ЦТ, *Кр̀ш* мт. П, *кр̀вацки* Р/М, *Кр̀сѝѝвден* ЦТ, *Кр̀сѝѝвден* Р/М, *кр̀ши* (ломи) П, *Кр̀сѝѝнци* фам. В/Р, *кр̀сѝѝна* (сложени снопови жита) ДП, *кр̀сѝѝача* Бт, на *кр̀сѝѝну* Р/М, *Кр̀ндару́* фам. Р/М, *кр̀н* В/Р, *Кр̀сѝѝѝица* мт. Р/М, *скр̀ши* Д, *свекр̀ва* Б В/О ЦТ, *Кр̀ковица* мт. В/Р, *кр̀уша* (крушка) В/Р ЦТ, *кр̀сѝѝачѝѝа* (крс(т)че = крстић) Бт В/Р ЦТ, на *кр̀сѝѝне* Бт, *кр̀чѝѝка* (направа на колској руди) ЦТ, *искр̀ши* ЦТ, *кр̀в* В/Р ЦТ, *кр̀вљосала* В/Р, *кр̀ѝа* В/О, *кр̀ѝољци* (крпе) Г, *Кр̀вавѝѝ* мт. П, *кр̀сѝѝац* В/С, *кр̀ѝѝца* В/Р ЦТ, у *Кр̀нино* мт. ЦТ, *кр̀чма* (чашћавање) Б, *Под^ш-кр̀с* мт. Р, *Раскр̀сје* мт. В/Р Д Ј Р Р/М ЦТ, *закр̀ѝиш* Ј;

в, м + р

Вр̀ѝаѝѝвица мт. ЦТ, *Вр̀ла* њѝва мт. В/Р Г, *Вр̀ла* странá мт. Р ЦТ, *Вр̀ло* осбје В/Р, од *Вр̀лу* реку В/С, *Вр̀њак* ЦТ, *Вр̀ћевина* мт. ЦТ, *вр̀љамо* (бацамо) Г, *вр̀љимо* В/О Г, *вр̀вина* (путања) В/Р Г ЦТ, *вр̀винка* (стазица) КД, *Вр̀ће* мт. Р/М, *вр̀нуше* Р/М, *вр̀шњик/вр̀шњѝци* Бт В/Р Г Гр Р/М, он *вр̀нуш* човѝк (ненормалан) Б, *вр̀зѝзем* (на земљи) К, *вр̀чва* В/Р, *вр̀чѝву* В/С КД ЦТ, *вр̀з* (на) В/Р ДП, *вр̀шѝдба/вр̀шѝлба* В/Р Р/М ЦТ, *вр̀шемо* В/Р, *вр̀ѝ* (врста биљке) В/Р ЦТ, *вр̀љаш* (бацаш) Бг Г, *вр̀ца/вр̀це* (канап, узица) Бт ДП Г КД ЦТ, *вр̀шѝкаш* (упредаш) Гр, *Вр̀љак* мт. ДП, *вр̀ну̀ли-се* (вратили се) ДП, *вр̀ѝањ* (врста печурке) Б Бр В/Р ДП Ј К П Р/М ЦТ, *Вр̀л-долич* мт. Б; а затим и: *вр̀за* за ези́к (веза) Г, *мојѝ вр̀жем* В/О Г Гр П, *вр̀зѝјемо* Р/М ЦТ, *вр̀жемо* Г КД Р/М, *ѝревр̀же/ѝревр̀жемо* Бт Д КД, *вр̀зана* В, *увр̀зала* Д, *одвр̀зана* Б, *завр̀жѝ* Б, *ѝовр̀же-се* Ј, *извр̀зане* стојѝ ЦТ; *ѝовр̀нем* Г, *Повр̀љено* грббје Б, *ѝровр̀шен* В/О ЦТ, *Повр̀шѝѝше* мт. ЦТ,¹⁶¹ *развр̀љане* Бт, *развр̀не*, *расвр̀љам* (разбацам) В/Р, *увр̀шѝ* Бт, *навр̀шѝ* се ЦТ, да сте *свр̀ну̀ли* П, *свр̀дал* В/Р ЦТ, *чвр̀сѝѝе* женѝ ЦТ, *чевр̀љуѝа* (птица) В/Р ЦТ, *Цевр̀љанка* мт. ЦТ;

Мр̀ѝѝва дољина мт. Р, *Мр̀ѝѝѝца* мт. Б ЦТ, *Мр̀ѝѝѝце* мт. Б ЦТ, *мр̀ѝѝѝѝѝ* В/Р ЦТ, *мр̀сна* (масна) хра́на Гр, *смр̀дљѝка* ЦТ, *умр̀л* В/Р Г Ј П ЦТ, *умр̀ло* Г Р/М, *умр̀ла* В/Р Д ДП, *умр̀зло* ЦТ.

Остали сонанти (*ј*, *л*, *љ*, *н*, *њ*) нису забележени у позицији испред *р*, а овако је и у другим говорима. О осталим консонантима в. ниже.

с, з + р

ср̀бѝж (свраб) В/Р ЦТ, *ср̀дѝц* (танак штапић на који се ставља чун са намотаним концем за ткање) Г КД, *ср̀дѝр̀це* (ср̀дѝц) Бт, *ср̀на́,*

161 Уколико и ово није од по-вра-

срнчѐ В/Р ЦТ, *срчá* (стакло) В/Р, *срчани́ца* (део воловских кола) В/Р ЦТ, *срчѐвина* (средина стабла храста) В/Р ЦТ, *срндáк* П; *зр̀но/зр̀нце* В/О, *Зр̀нка* (име овци) П.

ц, s + р

оцр̀нимо Р/М ЦТ, *̀ирицр̀њест̀о* (суцрно) Бт, *цр̀вѐн* П, *цр̀вѐња́ча* ЦТ, *Цр̀вѐни* брѐг мт. Р, *Цр̀вѐнкови́ца* мт. ЦТ, *цр̀вик* В/Р, *цр̀н* П, *цр̀не́ње* ЦТ, *Цр̀њине* фам. В/Р, *Цр̀њинци* фам. В/Р, *цр̀ни́ли* Бт, *цр̀ѝа* (черга) П, *цр̀ѝе* Б Г Гр Д ДП Р/М ЦТ, *цр̀жљачи́на* П, *цр̀ква* В ЦТ, *цр̀квиши́е* мт. Б В/О К Р ЦТ, *цр̀кло* Р/М, *цр̀кно* (отвор у леду, рупа кроз коју се пецају рибе) В/О, *цр̀квѐница* В/Р ЦТ;

наср̀нем ЦТ, *наср̀не* В/Р, *наср̀немо* (на целом простору).

153. Остали сугласници (*ш, ж; њ, џ; ч, ц* и *х*, кога и иначе нема) не налазе се у позицији испред *р*. Реч *чр̀ѝа*, која се чује у једном делу тимочко-лужничких говора, овде гласи *цр̀ѝа*. *Жр̀ѝва* је књишка реч коју овде нисмо чули, а нисмо чули ни реч *жр̀вањ*.¹⁶²

154. Секундарно *р*, које настаје после губљења вокала из позиције *Vp* и *pV* у неакцентованим слоговима, чини се да није одлика говора ЦТВ. Поред лексикализованих случајева *рж* (< раж < *гъгъ)¹⁶³ са изведеницама, затим *цр̀ѝа* (<черга)¹⁶⁴ такође са изведеницама (за обе речи примере в. напред), јављају се облици и изведенице глагола *вра̀ѝи*: *вр̀ѝам* ЦТ, не *вр̀ѝам* В/О, као и *Вр̀ѝевиши́е* мт. ЦТ, *̀иовр̀ѝа́ља* (део стана, разбоја) В/Р, *Повр̀ѝи́лиши́е* мт. ЦТ, јавља се још неколико примера: *С̀ѝр̀ни́ца* мт. ДП, *кр̀вај* (кравај, новогр. *karbeli*)¹⁶⁵ ЦТ, *кр̀з* (кроз, можда и аналогијом према *вр̀з*) Б В/Р Р/М ЦТ, *кр̀з* бр̀до, *кр̀з* мѐн ДП, *кр̀з* њѐга ЦТ, *кр̀з* нáтку КД.

155. У речи *̀ѝр̀здѐл* (поздер) Гр Ј мислимо да најпре долази до аналошког успостављања *р* према *̀ѝрс-* (оно што пршти при „чукању“ конопље), а потом до дисимилације (уз ротацизам) финалног *р/л*.¹⁶⁶

У речи *р̀жањ*, где је „слог *ра-* настао (...) по закону ликвидне метатезе“ < **orz-*, мислимо да се ради о редукцији *a* у неакцентованом слогу, која може бити и потпуна.¹⁶⁷

162 АБДпј 123-125; НБББП 12; ЉЂГЛ 28; НБАП 82.

163 Раж < рѝг; ПСЕРј III 116.

164 *Чер̀ѝа* „Балкански турцизам (?) романског порекла (*çerge* < лат. *serica*, *çergye* "ciganski šator"). ПСЕРј I 310.

165 ПСЕРј 184 1. „(...) *praslav*. (**korvaj*), 1° *kolač*, *pogačica*, 2° *babine*); *novogrč. karbeli* (...).

166 Лик *̀ѝр̀здер* налазимо у пиротском крају - НЖРеч 127, ДЗПосл 323, где налазимо и *̀ѝаздер/̀ѝроздер*, док у сврљишком крају имамо *̀ѝуздер* - НБББП 23.

167 ПСЕРј 117. „Слог *ра-* настао је по закону ликвидне метатезе. *Праслав*. изведеница од **orz-* (в. *раз-*) с помоћу придејског -*ьль* поимениченог са -*ь*.“

Није јасна етимологија мт. *Врња́к* (врх-, вра- или врлэн) ЦТ, те нисмо сигурни у порекло *р*.

156. Девокализацију сонанта *р* забележили смо само у примерима *йэрви* ДП/Б, *эрж*, *эри* В/Р, *сэрдэре* Бт, *'Рэжиши́е* мт. Р/М, *рэжа́нь* Р/М, (в. и т. 117). Овде, како видимо, испред сонанта¹⁶⁸ *р* јавља се полугласнички елемент (т. 117), што је за ову зону разумљиво,¹⁶⁹ а недовољно за потпуније разматрање (в. к. бр. 6).

У финалној позицији *р* се налази на апсолутном крају после губљења *-х*: *Вр́* мт. ЦТ, *вр́* (уп. и мн. *вровé*) В/Р, или у 1. лицу аориста неких глагола: *умр́*, *уйр́*, *овр́*, *сайр́*, на целом простору говора ЦТВ.

У даљем тексту вокално *р*, из техничких разлога, писаћемо без ознаке вокалности, сем када за такво означавање има посебних разлога.

ВОКАЛО Л

156. Према резултатима досадашњих дијалектолошких истраживања говор ЦТВ¹⁷⁰ имао би рефлексе *л > лэ*, *лэ* и у¹⁷¹ у обе зоне. Записана грађа даје следећу слику:

Забележили смо само два примера са *л*, оба у зони I: *Жр́ша* б́ука мт. В/Р, *крк* В/Р. М. Павловић¹⁷² наводи примере *врк*, *крк*, *јабр́ше* у Власини, али их, сем речи *крк* (само једном), нисмо чули.

157. *л > лэ*

а) под акцентом:

ї, *к* + *л*: *їлэ́не* П, *їлэ́ша* (гута) П, *йроїлэ́не* П, *йроїлэ́ну*; *клэ́к* (кук) В/Р КД П ЦТ, *клэ́кови/клэ́ци* (кукови) В/Р ЦТ, *клэ́кове* П, *клэ́н* (дрво кун) П, *клэ́ца* К КД, *клэ́цэне* (туцане паприке) В/Р Гр К П, па се *клэ́цају* (туцају, ломе) грснице В/Р К П ЦТ, *клэ́чник* (тучак)¹⁷³ Д К. У Белоињу (Сврљиг) имамо *ќца* са значењем 'једва дише' при ходању и сл., али само *ш́ца́м*, *ш́ца́њ* (туца, тучак);

168 По ширини јављања секундарно *р*, и њему комплементарна девокализација, у говорима ЦТВ значајно одступају од прилика у Алексиначком Поморављу - НБАП 82-84.

169 Можда: сред- > срд- > сэрд.

170 АБДиј 101, 104; НБББП 13-15; ЉЂГЛ 26-27; НЖРеч 78.

171 ПИДС 65; ВСЦГ 187. „Самогласничко *л* не постоји у говору Црне Траве; оно је замењено најчешће са у (...). У позицији иза *с* и *д* овде се ређе чује *сл* и *дл* (...).“

172 АБДиј 122; МПСДА т.

173 ПИДС 65. „Очигледно је и иза дентала *ш* рефлекс *л* био *лэ*, па је касније група *шл* прешла у *кл*. Појаву овако тумачи и А. Белић у Диј 228.

ш, ђ + ђ: *Длѣѡа бѡра*¹⁷⁴ мт. Р, *Длѣѡи* клѡданац мт. Р, *Длѣѡа* ливѡда Р, *Длѣѡа* гремаѡа мт. В/Р, *длѣѡа* вѣла В/Р, *Длѣѡа* мт. Г, *длѣѡо* В/Р ЦТ, *издлѣбено* (издубено) Г;

ѡ, б + ђ: Нема примера.

м, в + ђ: Нема примера.

с, з + ђ: *слѣба* (лестве, мердевине) П, *слѣбе* (лестве) В/Р ЦТ, *слѣзе* (сузе) В/Р КД П ЦТ, *слѣнце* В/Р Д П Р ЦТ, *слѣѡ* (грана) В/Р Гр К П, *слѣѡове* (грane) В/Р Гр К П, *слѣѡѡци* (ступци на воловским колима) В/Р П ЦТ;

ж, ш + ђ: *жлѣѡи* (жут) В/Р П ЦТ, *жлѣѡо* (жуто) П, *жлѣчка* (жуч) В/Р П ЦТ.

б) изван акцентованог слога:

ѡ, к + ђ: *ѡлѣнѡл* Гр К П, *ѡлѣѡѡње* (гутање) В/Р К П; *клѣне* (куне) П, *клѣнѡ се* (куну се) В/Р ЦТ, *клѣнѡвина* П, *клѣчѡѡѡ* (кучина, кудеља) В/Р, *клѣчѡѡѡѡ* В/С Гр К, *заклѣне се* (закуне се) П;

ш, ђ + ђ: *длѣбе* (дуби у дрвету) П, *длѣбѡна* (дубина) Ј П, *Длѣбѡка* долина мт. Р, *Длѣбѡка* падина К, *Длѣбѡки* пѡт мт. Р, *длѣбѡко* Ј К Р, *длѣѡбѡрѡзес* (издужених образа) Р, *длѣжѡна* В/Р ЦТ;

ж, ш + ђ: *жлѣна* (птица жуна) В/Р ЦТ, *жлѣѡѡѡѡ* (кромпирова златица) В/Р Ј К П, *жлѣѡѡнѡѡ* (птица жуна) П.

158. *ђ > у*

а) под акцентом:

ѡ, к + ђ: *кѡк* ДП/Б, *кѡкови* Г ДП КД, *кѡн* (дрво) Г ДП, *кѡне* Г ДП КД Р/М;

ѡ, б + ђ: *наѡѡнѡмо* Б В/Р ДП Р/М ЦТ, *ѡѡн* В/Р Г ДП П ЦТ, *ѡѡнѡмо* Гр Д К П, *ѡѡно* В/Р Гр К ЦТ, *ѡѡж* Б Г КД Р/М, *ѡѡжови* Б В/Р ДП ЦТ; *бѡа* ЦТ, *бѡѡа* ЦТ, *бѡѡе* В/Р П ЦТ;

м, в + ђ: *вѡк* В/Р ДП Ј К КД Р/М ЦТ (чешће се чује реч *курѡк*), *вѡна* ЦТ, *вѡнено* Р/М ЦТ, *вѡну* Гр Р/М Р/П, *вѡѡци* (вукови) В/Р Гр ДП К;

с, з + ђ: *сѡза/сѡзе* (говор млађих информатора).

ж, ш + ђ: *жлѡч* (жуч) КД, *жлѡчка* Р, *жѡѡѡка* КД Р.

б) изван акцентованог слога:

ѡ, к + ђ: *ѡѡѡа* Г ДП Р, *ѡѡѡње* Г ДП КД Р/М, *ѡроѡнѡнѡ* Г КД Р; *башѡа* (отац) не *кунѡ* Г КД, *кунѡ се* ДП Р/М, *кучѡна* Бт В/Р Р/М, *кучѡѡѡѡѡ* Г Д Ј КД Р/П;

ш, ђ + ђ: *дубѡ* Р, *дубѡна* ДП КД Р, *издубѡмо* Р;

174 НБББП 15. За Бели Поток се наводе примери: *длѣбок*, *длѣѡ*, *Длѣѡи дел*, *жлѣна*.

й, б + д: *найуніше* ДП Р/М, *йойуніше* Г КД, *йунімо* (аор.) В/Р Г Д КД ЦТ; *буа* В/Р П ЦТ;

м, в + д: *музé* ЦТ, *музéње* ЦТ, *намузé* Г Гр Д К Р/М, *йремузé* Д ДП КД ЦТ, *йремузу* Б Гр Д; *вучém* ЦТ, *вучéмо* Б В/Р.

с, з + д: *сузá* *сузу* стíза ДП/Б Р/М.

ж, ш + д: *жуїá* Г ДП Р, *жуїáјка* (птица жуна) Р/П, *жуїйца* ДП КД Р/М.

159. Остали случајеви:

д > ли: *длубíна* Г КД, *Длибóкица* мт. ДП, *длубóко* Г КД, *Длибочáна* мт. Г, *ý-длубин/ý-дибин* Р; нешто раније, видели смо, има и: *длэбíна*. Објашњење ове појаве даје А. Белић.¹⁷⁵

д > ле: *исклчíл* нóгу ДП/Б, где, мислимо, имамо девокализацију према *исклчíл*, *свлéкал* дрва Г ДП КД, према облику *свдчé* у Преслапу.

160. Као што смо видели, основни рефлекси *д* на нашем подручју су *лэ, у*. *д* је нешто северније. Гранична села према Лужници, на лужничкој страни, су Црвена Јабука,¹⁷⁶ Радосин и Раков Дол, али за њих Љ. Ђирић¹⁷⁷ не даје грађу. Стога се планинске косе виса Тумба могу сматрати крајњом јужном тачком до које допире *д* (в. к. бр. 6). На основу новијих истраживања говора југоисточне Србије проф. П. Ивић даје нову систематизацију о распрострањености *д*.¹⁷⁸

Из Рупља А. Белић даје реч *уждчи*. Ми смо забележили облике *жључка* и *јóрко, ујóрчи*,¹⁷⁹ са могућим значењем *уждчи*.

У Јабуковику (на граници према Лужници) забележили смо *Валунíш* (село у Лужници) за које Љ. Ђирић наводи само облик *Вадниш* а А. Белић *Валуниш*. Међутим, реч би могла бити и према *валуја* (лат. *valea* - улегнуће).

ЗАМЕНЕ ЈАТА

161. Стари глас јат (Ђ) у говору ЦТВ има доследно екавску замену, што је иначе особина говора на ширем простору.¹⁸⁰ Неке одлике огледају се у следећем:

175 АБДјј 122.

176 АБДјј ХЛШ. „Овај облик Белић наводи као *Црвена јаблка*.”

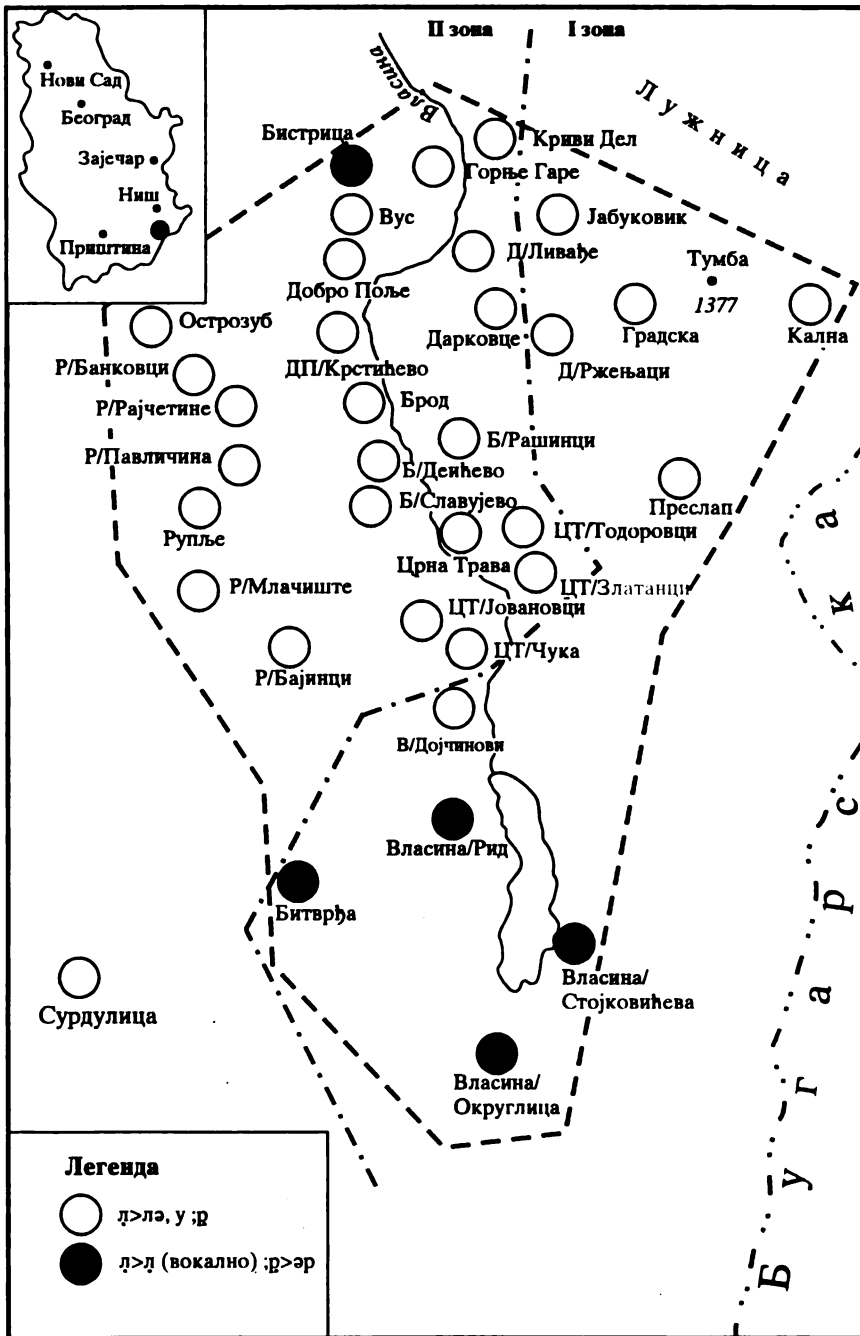
177 ЉЂГЛ 15.

178 ПИДјј 109; ПИДС 65. „Међутим, радови објављени у међувремену донели су нов материјал који налаже ревизију тумачења стања у сврљишко-заплањском дијалекту (ВС, НБ, СР, ЉЂ, њихови радови).“

179 АБДјј 95.

180 НБББП 16; НБАП 84; ЉЂГЛ 33.

Карта бр. 6



а) Одрични облици пом. глагола *јесам* имају екавску замену: *несам, несú, неé; несмо́, несѝé, несú* (на целом простору), али чули смо и облике: *нисам, нисци, није* (увек пренесен акценат).

б) Поред аналитичких, чули смо и облике компаратива *сѝарéј сѝн К КД П Р/М, млацéја брајѝа В/Р*.

в) Уопштавање наставка *-еѝе (-ѝте)* у 2. л. мн. импр.: *носéѝе, дојдéѝе, радéѝе* (на целом простору).

г) Поред доброг чувања разлике између префикса *ѝре-* и *ѝри-*, забележили смо, истина усамљен пример: *ѝречéка* (причека) *невéсту, ѝречéка* њега Б.

д) *ѝре: ѝрéd овуј зимú В/Р, ѝрéd^и кúћу В/Р П Р/М, ѝресрéd^ину га ЦТ*.

ђ) *ѝри: ѝрејдú рéку КД, ѝрédе до вóду ДП/К*.

е) Реч *сéница/сѝница* нисмо чули, али смо у Горњем Гару чули облик *синидáр* са истим значењем.

ж) Реч *секúра* (у зони II) и *сећúра* (у зони I) има само ове облике.

РЕДУКЦИЈА (ЕЛИЗИЈА) ВОКАЛА

162. Говорима ЦТВ позната је редукција вокала.¹⁸¹ Ми смо је регистровали у два облика: а) као делимично и б) као потпуно ишчезавање. А. Белић у редукцију сврстава и примере са демонстративним заменицама *овај, онај* (са значењем члана).¹⁸² Ми смо забележили и примере без редукције, али их не наводимо.¹⁸³

а) Афереза

163. *а-: Рáнђелов дáн В/Р П ЦТ, у Рáнђелов дáн КД, Свети Бóрђа [^]лémѝија Гр К ЦТ;*

е-: ^éне моé крпáре КД, ^éне га óтиде Д/Р К, ^{ѝе} га, сѝѝже ДП Ј ЦТ;

и-: дvé нéкције К, нéкцију ми дáдоше ДП/Б, Талијáни ЦТ;

о-: ^ова бóлес П, ^оваквá Д/Р, па ^овáкво КД, ^овáко КД, ^овáмо КД, што во (ово) прáве КД, ^овој детé Гр К П, од ^овóј америкáн КД, ^она П, ^она децá П, ^онај водá КД, ^онај женá П, ^онај погáча КД, ^онај ситњéвина КД, ^онеј грснице КД, ^оно нóси КД, ^оној колó КД, на ^онуј мотовáлку КД, сѝлкa (осиљка) ЦТ;

у-: вáшѝ (ухвати) ју за порóжак (конопац), са в < хв П, ја га вáшѝ ЦТ, он врнуѝ (уврнут) с мóзак Б, ^{још}вáила (уготвила) јéло

181 АБДјј 248. Појаву региструју и НБББП 25; ЉЂГЛ 36; НБАП 86.

182 АБДјј 249.

183 Исто 256.

В/Р ДП КД К Р/М, *санђија* (узенгија) В/Р, *ојшише* не билó Б В/Р ЦТ, *шóрник*¹⁸⁴ Б В/Р КД П.

Примере за редукуцију вокала *о* у чланској морфеми прегледаћемо у т. 378. Ова се одлика сусреће у зони I доследно¹⁸⁵ а спорадично и ограничено у зони II.

б) Синкопа

164. Појава је регистрована у облицима показних заменица, предлога, модалних речи, глагола и именица, најчешће факултативно.¹⁸⁶

-а-: *баји* Б ДП ЦТ, *ваљда* ўвечер ЦТ, *вршило* (вратило) В/Р П ЦТ, *дидемо* Б В/Р, *ко* (као) тараба КД, *ко* то ја Г, *дóктур мрвењак* Д/Л, *мрвени* дóктур В/Р Р/М, *срмоша* (срамота) ДП/Б Д/Р, *сйрнá* (страна) Г, *низа сйрну* Г;

-и-: *колкí, колкá, колкó; овóлки, овóлка, овóлко; онóлки, онóлка, онóлко; шóкла, шóлки, шóлко; шóл^цца/шóлцка* (стање је исто на целом простору ЦТВ, с тим што у зони I -ки=һи), од *Прокóйје* (Прокопије) В/О;

-о-: *íошви* (готови) П, *íошвила* (готовила) јéло В/Р ДП К КД Р/М, *забравíмо* (заборависмо) Г, *забрáлам* (заборављам) Б, *звé* (зове) К, *звéш* (зовеш) сáс раһију К, *крз* (кроз) В/Р Ј ЦТ, *крз* онé дўвке КД, *насрта крз* врата В/Р К П, *крз* ните Г, *кр^оз* онó брдо П, *домаһин íозвé* (позове) КД, *колкó íозвé* КД, *íозвú* се КД, *íозвú* се тáмо на свáдбу КД;

-у-: *Горнóва* доли́на (Горунова) мт. Г, *зајшре* КД, *носише с^удé* (после испадања *в* и *у* се делимично редукуја) П, *уј^ушро* смо блажйли ЦТ.

в) Апокопа

165. Регистровали смо следеће примере ове појаве:

-а: *друга íодин* П, *кућу íоловин* Д/Р, *íоловин* гóдина Б;

-е: *две íодин* Д/Р К П, *áјд* с мéне ДП Р/М, *нец-се* (нећете) затйкате (изгубите) Г, не *мóж* да бóде ЦТ, *прéко íодин* В/Р Д/Л КД;

-и: *ал* се наиграше Г В/Р Д/Л, *ел* онí били Р/М ЦТ, не *л* (не ли) ти казá ЦТ. Облик *ал* може значити и *ала* > *ал* се.

бéж одóтле Ј П Р/М, *држ* за порóжак (уже, конопац) П, *донéс* реһију ДП/К К П, *задрж* крáвуту П, *осйáй* кокóшке П;

184 РСЛев 161.

185 ЉБГЛ 36.

186 НБАП 87. „Ова појава је у облицима показних придевских заменица факултативна, док је у осталим примерима редовна“; ЈБДервента БХД36 IV, 65.

-у: не *мо̄і* да се сѣтим В/Р КД П ЦТ (в. и т. 404); по *ѡоловӣн* об̄а Б Д/Р ДП/Б, *рӣпа* (скаче) *ӯ-висин* Б В/Р ДП Ј, *отишлӣ ӯ-ѡланин* за сѣно П (чули смо и облик *пл̄анину*), акузатив именица ж. р. на *-ина*).

ВОКАЛСКЕ ГРУПЕ

166. Вокалске група настају додиром финалног и иницијалног вокала речи које граде сложеницу, елиминисањем сугл. *в*, *ј*, *х*,¹⁸⁷ или неког другог сугласника из интервокалног појаја:¹⁸⁸

сле̄йоб̄чница В/Р ЦТ, али смо чули и *сле̄йб̄чница*;

префикс + вокал: *заокрӯже* ДП/К, *заорӯје* В/Р Р/М, та га *ѡооб̄ӣђу* (обӣђу) В/О, *ѡоода̄вна* К, *ѡоора̄ше̄ше* (поразговарајте) Д/Р, *ѡоора̄ше* П, *ѡоорӯжам* (топло се обуку) ВТ, *саорӯје* (заузима тӯђу земљу саоравањем) ДП/Б;

вӣкаоше (викаху, заваху) Д/Р, окрѣнуто *нао̄ѡако* КД, *неб̄рано* ЦТ, али: *сб̄бра̄ћај* (саобраћај) Б, *зас̄ћали* (заостали) Гр Ј, ако није према *с̄ћайи*.

О настајању вокалских група испадањем *в*, *ј*, *х*, в. и т. 178, 180, 188, 199.

ПОКРЕТНИ ВОКАЛИ

167. Као и у другим говорима, и у говорима ЦТВ јавља се факултативна употреба вокала *а*, *е*, *и*, углавном код прилога (понајвише), а затим предлога и придева, делимично и код показних заменица - што тражи посебна објашњења (в. ниже).

Покретни вокали, како и А. Белић наводи,¹⁸⁹ налазе се увек на крају речи.

168. Вокал *а* / *ф*: *додѣка/додѣк* П Р/М, *дѣка/дѣк* Бт В/Р КД, *ов̄ака/ов̄ак* КД П (овде не улазимо у то откуда *-а* на месту *-о*), *овдѣка/овдѣк* КД, *озѣбра/озѣбр* П В/Р Д/Р КД, *ѡа̄ѡа/ѡа̄ѡі* (тада); *вам*, *нам*, *њим* (када није ги/м/).

Иако се употреба оваквих вокала сматра факултативном, та се факултативност не може прихватити у свим случајевима. Из артикулационих разлога њихова је употреба оправдана у случајевима где се помоћна реч завршава консонантом а нова почиње, такође, консонантом, истим или таквим који се дистрибуционо тешко „слаже“ са претходним. Обавезност вокала ту

187 НБАП 88.

188 Исто 88.

189 АБДиј 257. Појаву региструју и НБББП 111, 119; НБАП 93; ЉЋГЛ 38.

је очигледна ако би се његовом елиминацијом отварао пут неким другим, углавном асимилационим, трансформацијама сугласника у суседству. То је видљиво из примера:

а) *ѿода* крушку ЦТ, што не би било немогуће и као под + крушку *ѿош*-крушку, а затим: *нада* кућу КД, *када*-буђе В/Р П, или б) *ѿода* дупе КД, *низа* страну/стрну Г;
кроз > *кр^оз* > *крз* увек је без -а: *кр^оз* онб П, *крз* ните Г, *крз* врата В/Р К П, *крз* онé дувке КД, *крз* В/Р Ј ЦТ. Овамо иду и примери из т. 149.

169. Вокал *о* / *ф*: *овако/овак* КД П, *оамо/оам* КД, *онамо/онам* се каже КД, *шамо/шам* оцелили (одселили) П; овде можемо додати и *близо/близ* Р/М.

170. Вокал *е* / *ф*: *вече/веч* (већ) сэм стара П, *ѿоре/ѿор*, *доброме/добром* (на целом простору), на *доле/на дол* КД (и у другим селима), када није на *доброѿа*, *куде* мож/*куд* ћерку Р/М, *наѿоре/наѿор* КД, *надоле/надол* КД, *озѿоре/озѿор* КД, *одоздол/оздoble/оздбл* КД К ЦТ; *онбме/онбму/онбм*; *некоме/некому/неком*; *свакоме/свакому/сваком* (Облици на -у као да су обичнији него у другим говорима ове зоне, истина у забаченијим селима.), *ѿовише/ѿовиш* место (веће, пространије) КД.

Овде се може приметити да облике *на ѿоре*, *на доле*, дакле са финалним вокалом, према облицима *наѿор*, *наѿоре*, *надол*, *надоле* прати и чување предлога као посебне речи.

Облици *мен*, *шеб*, *себ* обичнији су без крајњег -е, о чему више у т. 324.

171. Вокал *и* / *ф*: *назemi/назем* В/Р КД Р/М.

172. А. Белић је склон да и случајеве типа *шуј/шуја*, *овдeв/овдeва*, *овдeк/овдeка* прихвати као случајеве са покретним вокалом или без њега, и то преко овде-а, овде^уа, овдева и сл.¹⁹⁰

Ми смо забележили следеће:

шуја ЦТ, *шува* П, *шбја* П, *шуј* га нбсима КД, *шуј* га мељемо КД;

шиѿаја нбсене П, на *шиѿаја* П, *шеѿај* Бт;

оваквбва П, *овдeва* Бт П, *онбва* П, *шаквбва* донeсоше П, *шова* литаѿи (врста женске хаљине) П, *шудeва* П.

173. На основу ових примера, а има их нешто више у т. 500 (о партикулама), нисмо сигурни да ли се овде ради о покретном вокалу. Истина, имамо *шуј/шуја*, *шиѿај/шиѿаја*, али никад *онов*,

190 АБДиј 262. Овој уској прузи, коју помиње Белић, припадају насеља говора ЦТВ Власина Рид, Власина Округлица, Власина Стојковићева, Преслап, Кална, Јабуковик, Градска.

шаквов и сл. И друго, честе су ове партикуле -j/-ја, -к/-ка, -ва (в. и т. 500)¹⁹¹ и овде, а и у другим говорима призренско-тимочке зоне. Поготову нисмо сигурни да је као *овдеа* > *овдева* могуће разумети *овдек/овдека* и сл.

ГЛАС Ј

174. Изговор гласа *j* (као и у многим говорима екавске територије) нестабилан је.¹⁹² Варирање изговора зависи од гласовног окружења, акцента, брзине говора, информатора и других околности.¹⁹³ Његов изговор највише се приближава ономе гласу који бележимо као (j).¹⁹⁴

175. *J* на почетку речи: *јабука* В/Р ЦТ, *јајодица* (део прста) П, *ја самá јадна* П, *ја́завци* има В/Р, *јаја* за Ћскрс Р/М, *јајце* В/Р, *ја́к* В/Р, *ја́лова* кра́ва В/Р ЦТ, *ја́ловица* (овца) В/Р ЦТ, *јаси́ка* В/Р ЦТ, *ја́риши́а* (јарад) П, *ма́ло ја́сле* П, *ја́шке* (језгра ораха) В/Р ЦТ;

Јеве́шина пади́на мт. Б, *јевши́ка* В/Р, *један* утепа́л *једно́а* П, *једеећи* (једући) ЦТ, *једнаки* П, *не́че да једе́* П, *да́вају да једе́м* П, *једна́* жена́ П, *једи* П, *јеле́к* В/Р, туј *јело* КД, *јера́м* КД, *јесени* КД, *јереби́ца* В/Р, *Јерче́товина* мт. Г, *Јерина* чу́ка мт. Б, *Јесика* мт. Б, *спре́ми се јесши́во* Р/М, *неки́ јесен* до́јде ла́дан Г, *јешр́ва* В/Р, *јечам* Р/М, *јечми́к* П, *Јечмиши́е* мт. Бт, *јецши́е* (једите) В/Р;

Јован КД, *јоши́е* ЦТ, *Јо́ца* Б Ј КД, *Јо́цине* фам. ЦТ;

јужеш́ија П, *јужје* Г, *јуни́ца* В/Р ЦТ, *јуче́р* КД, *јечми́к* П.

Немамо примера за позицију *ји-*.

176. *J* испред *e* често има нестабилан изговор који се креће од *j* до *ј* или се губи:

једно́а си́на Р/М, *једно́* имају Р/М, *једну́* недељу Р/М, *недељу једна́* Р/М, *једна́ је* има́ла П, *куде́ једеш́е* П, *једемо* овíја ле́б П, *једни́* чове́ци П, *један једно́* (дете) П, али се може и потпуно губити: *едан* В/Р ЦТ, *едва́* најдо́ Ц/Л, *еде́ње* В/Р, *све еде́м* В/Р, *едини́чаво* (ткање) Гр Ј К, *една́* водени́ца В/Р, *еди́наес* Г, *еди́наесши́и* В/Р ЦТ, *една́* фри́зерка Р/М, *по едно́* дете́ Р/М, *едно́а* В/Р ЦТ, *едну́* недељу Г, *езе́ро* В/Р, *ези́к* В/Р, *е* ли тика́ (тако) П, *Еремíја* *е* билá (празник

191 Исто 263-264.

192 РСШум 145. „Ни овде, као ни у већини других наших дијалеката, немамо право *j* него *ј* које се остварује јаче или слабије, све у зависности од околних гласова, положаја у речи, акцента, темпа говора, артикулационих способности појединих информатора и других сличних момената.“

193 НБББП 32; НБАП 94. „У говору АП артикулација гласа *j* варира у зависности од окружења у коме се налази, позиција у речи и акцента (...)“

194 СРШум 148.

Јеремија) Г, еси́ка (јасика) К, еш́рва ми е умрела В/Р, ечми́к това́ (то) П.

177. У енклитици је сонант *ј* може:

а) да се чува: бра́јња је имáл Д/Л ДП КД П, мо́ја је ма́јка В/Р КД Р ЦТ, то је мојé Б Д Ј ЦТ;

б) да се слабије чује: до́бар је он П, ишáл је П, ти́ја је најглаван (празник) П, то́лко је Б ДП П ЦТ, то́џ је Б ДП П ЦТ, то́џ је оца́к Р/М;

в) да се губи: ко́ја е кúма КД, Ерми́ја е билá Г, ма́јка е овде́ КД, то́лко е на́ша фама́лија В/Р.

Међутим, како је енклитика ненаглашени део акценатске целине, природно је да *ј* буде нестабилније, а та се нестабилност појачава и тиме што се у највећем броју примера је наслања на реч која се завршава вокалом (-в + *ј* + е), о чему више у тексту који следи.

178. Унутар речи *ј* се често налази између два вокала. Тада се може чувати, редуковано изговарати као *ј*, или потпуно губити. У обема зонама стање је следеће:

и + *ј* + и: дечíјишíа га утепáла П, сíа́рији бра́т П;

е + *ј* + и: сíа́ре́ји сýн В/Р ЦТ;¹⁹⁵

а + *ј* + и: бла́ју овца́ П, носу́ крева́ју П, ùра́ји чове́к Д/Л, литáк се сја́ју П;

о + *ј* + и: Бла́ојин зéт Д/Л, мо́ју бра́јња П, разбóји П, не мо́гу сíо́јим П;

у + *ј* + и: сíруу́ (врела вода) ЦТ, бруу́, ку́ Гр К;

и + *ј* + е: Анци́је фам. Бт, би́је вода́ КД, комши́је Р/М, ниједáн Р/М, не ù́је ниш Д/Л, ù́јење В/Р, ùо́йи́је Р/М, ранíје Р/М, би́јем П, добíје П, лиши́је но́сене П, омíје се В/Р, ùрúјешèљи П, сакрúје П, шèйсúје Р/М, увúјен во́л В/Р;

е + *ј* + е: за́рèјемо вóду П, не́је КД П Р/М, осíа́ре́је П, сéјемо П;

а + *ј* + е: зна́јемо В/Р ЦТ, ùродáјечи (продајући) П, сна́је П, шèра́јеж^ш (јеж) П;

о + *ј* + е: ко́је запричá КД, с ко́је им мíло П, ко́је ука́чено П, у мо́је вре́ме П; óје (чипке) Ј К В/Р, Присóје мт. Б;

у + *ј* + е: будúје девéрка П, дарúје П Р/М, за́йисúје В/Р, казу́јем В/Р, конаку́јемо (коначимо) Б, му́јер (врста женске хаљине од сукна, литак) Бт, ку́йу́је П, осíања́јем Б, ùресацу́јемо (опет

195 У сíарији/сíареји огледа се постојање дублета.

садимо), мѐне *ийш́ујеш* Р/М, с́н сањује П, сий́ује (сипа) В/Р, *собује* (изује, сазује) П, *чујеше* ЦТ, *целив́ује* КД;

и + ј + а: *авли́ја* П, *неква́ алоси́ја* КД, *аѿера́ција* Бт, *бичћи́ја* (тестера) В/Р, *бурейш́ија* (бурад) нашинска Д/Л, *вуни́ја* (левак) В/Р П ЦТ, *девојчейш́ија* Бт, *дбди́ја* ми П, *додијало́* В/Р, *имейш́ија* (имена) П, Свѣти *Или́ја* В/Р, *комши́ја* Р/М, *кошлейш́ија* (котлови) П, *ловци́ја* В/Р, *Милейш́ија* (<Милентија, м. име) Б ДП КД ЦТ; *мушавци́ја* В/Р;

е + ј + а: *пи́ју ірѣјану* раки́ју Р/М, *онѣја* женѣ П, *иосејали* П, *сејано* В/Р ЦТ, *сејане* В/Р ЦТ, *сш́рѣја* В/Р ЦТ, *несѣм* *умејала* П;

а + ј + а: *бајалка* (бајалица) Б, *зајац* (зец) В/Р ЦТ, *оваја* (ова) П, *кѣко сн́ја* *каже* Р/М, *ш́аја* женá П;

о + ј + а: *Двојанци* мт. Р, *дев́ојачћи* дѣвер КД, *која́ уме* В/Р, *моја́ снаá* В/Р, *неко́ја* П, *това́ је иојало́* П, на *иојаше́* ЦТ, *сш́ојаећи* (стојећи) ЦТ, *исправимо ш́ојаѿу* В/Р, с *ш́ојашку* потп́ира (подупире) КД;

у + ј + а: *ујалóвен* вóл В/Р, *ујану́ла* коѣá П;

и + ј + о: *наиали́он* (златник, дукат) ми дадоше Р/М, *чијó* бѣше В/Р;

е + ј + о: *ірѣјови* (<грехови) В/Р К П, *мѣјови* (<мехови) Гр Ј К;

а + ј + о: од рáзни *крајове* П, *вáри чајове* Д/Р;

о + ј + о: *којó* В/Р П, од *којóта* П;

у + ј + о: -

и + ј + у: *добу́ју* П, *ту́ре на кайи́ју* КД, *и́енсију* нѣма П, *раћи́ју* да пи́је Гр Ј К, *реки́ју* Б, у *шейс́ију* КД, *ши́ју* кошуље од платно́ П;

е + ј + у: *кѣко* га *зовѣју* П, *зрѣју* Гр Д/Р К П, *мршавѣју* (мршаве) ЦТ, *óчеју* (хоће) В/Р;

а + ј + у: *бе́тају* ЦТ, *ви́кају* ЦТ, да ђи не *ілѣдају* Бт, *танац и́трају* П Р/М, *си́на имају* П Р/М, *искају* (траже) В/Р, *исш́ричају* П, *знáју* да *исш́ричају* П, *најубава* (најлепша) В/Р, да *наи́рају* *каву* П, *стán нѣмају* В/Р, *обáљају се* В/Р, *но́ге ош́ицају* КД, *невѣсте* (невести) *и́евају* КД, да се *и́ридавају* (да се рађају деца) КД, *и́ѣцају* П, *и́ушш́ају* В/Р, *ш́кају* П, *чу́кају* (млате) грснице П;

о + ј + у: *брóју* П, *моју́* *ћерку* Р/М, *иоју́* В/Р П Р/М, *сш́оју́* ЦТ;

у + ј + у: *дару́ју* П, *заітрац́ују* В/Р, *добро́ ме иош́ију́* П, *и́раш́ују* (питају) П, *и́цују* КД П, *сакрањ́ују* Р/М, *ово́ј на сш́ру́ју* Р/М.

Између вокала *ј* може да буде замењено гласом *в*: *зави́ва*, *нави́ва*, *и́ови́ва* (в. и т. 198ц и 448).

179. У интервокалском положају *ј* се често редукуја и изговара као *ј̣*:

и + ј + и: *Милейш́ијина* (<Милентијина) *чу́ка* мт. КД;

е + ј + и: *Дѣи́ћеве* мах. Б;

а + j + и: *баџѝр* (пашњак) В/Р, *наѝраџимо* П;

о + j + и: *двоѝџа* раду Р/М, *одвоѝџе* се П, оделише се *обоѝи* П, *мáло ѝосѝбоѝи* Р/М, *коѝу* су *своѝу* П, *ѝрбоѝи* П, *ѝроѝџа* су *оноѝ* П Р/М;

у + j + и: *сѝруѝу* ЦТ, *бруѝу* Гр;

и + j + е: *комѝџе* Р/М, *меџаѝџе* Г, *миѝемо* се П, *ништа ниѝе* Р/М, *ниѝедно* Р/М, *нече ниѝедно* П, *лекове ѝѝѝем* П, *ѝѝѝемо* Р/М, *ѝокрѝѝемо* Р/М, *раниѝе* Р/М;

е + j + е: да *беснеѝе* П, *неѝе* *имáло* П, *ја нумеѝем* П, *сеѝемо* П, *това скуѝѝе* П, *не умеѝем* П;

а + j + е: сви *зáједно* П, да *замáје* П, *не знаѝе* Р/М, *вие знаѝѝе* П, *знаѝеш* П, *изаѝкаѝемо* Р/М, *изаѝкаѝеш* Р/М, *ѝмаѝемо* П, *ѝиѝѝáѝећи* Р/М, *нец* (неѝеш) се *ѝокаѝеш* Д/Л, *ѝреѝознаѝе* Д/Л, *неће снаѝе* П, *трлу ѝураѝемо* П;

о + j + е: *броѝе* се *џѝце* КД, *коѝе* *рѝкне* В/Р, *ова ѝе моѝе* П, *одвоѝена* сам *ја* П, *ѝоѝе* В/Р;

у + j + е: *буѝе* ЦТ, *муѝе* В/Р, *ѝруѝе* *рѝбе* ЦТ;

и + j + а: *друѝѝѝаѝ* (други) Б, с *овѝѝа* КД, *о^овѝѝа* *прѝседник* В/Р, *оноѝѝа* В/Р П Р/М, *ѝѝѝа* дэн Г Р/М, *чиѝá* *ѝе* П, *ѝѝѝа*;

е + j + а: *овеѝа* *káпе* П, у *Предѝѝане* Р/М, *грѝнице* *смо сеѝáли* Р/М;

о + j + а: *коѝá* *си отѝде* В/Р, *моѝá* *свекрва* В/Р, *моѝá* *прѝја* В/Р, *моѝáѝа* П, *ѝоѝан* *деда* Р/М, за у *ѝоѝас* КД;

и + j + у: *воѝѝу* Г, од *Светога Иѝѝу* В/Р, *омѝѝу* Б, *мáлко ѝѝѝу* П, *кóлци ѝобѝѝу* Р/М, *донесѝ* *ѝеѝсѝѝу* Р/М;

а + j + у: *кóзе* *ће врекаѝу* КД, *друкше* *вѝкаѝу* Г КД Р/М, *ѝледаѝу* П Р/М, *дáваѝу* П Р/М, *изоѝкараѝу* Р/М, *стáнове ѝмаѝу* В/Р, *накóѝаѝу* Р/М, *немаѝу* *децá* П, *моѝаѝу* се КД, *ѝобуцаѝу* (поставе бусење траве) Р/М, *слушаѝу* П, *лепо сѝремаѝу* В/Р, *сѝáвљаѝу* В/Р, *сѝáсуѝу* (расту) П, *чуваѝу* Р/М;

е + j + у: *веѝу* (жито) на *вѝтер* Г В/Р, *ѝреѝу* се Б ЦТ, *кэд насеѝу* Р/М, *не смеѝу* П.

Чини се да је велика разлика између *ѝ* у позицији *j + e*, *и*, и оног у позицији *j + a*, *о*, *у*. У другој позицији фрикација је *јача*.

То потврђује и број једних или других примера у следећој тачки (40:23). Од 25 позиција из т. 178. *j* се чува у 23, док за две (ејо, ујо) немамо примера, али се у 17 јавља и *ѝ* (сем: аја, уја, ејо, ајо, ојо, ујо, оју, ују). Свакако није случајно што су међу позицијама које немају *ѝ*, *вем* чувају *j*, све од вокала задњег реда (сем ејо).

180. Унутар речи, између вокала, *j* се губи у примерима:

дечѝиѝѝа П, *кэко ѝѝѝѝѝѝе* (питије) В/Р, *даду ракѝѝу* КД;

Бајнци (део села) Р, *Кајнци* мах. Г;

еј у *Бојшину* малу П, *девери двојца* В/Р, *кој* петнаесе В/Р, *одвојмо* плеву КД, *Сшојлково* Д/Л;

аршије исечу КД, *бие* вода КД, *леб* ми се *йриедје* П, *навиена* пређа КД, *нека йије* В/Р, *йобие* собе КД, да лј *није* КД, *ниедну* јабуку В/Р, *йокрие* вода КД, *йриешјељи* се КД;

ће га *веемо* КД, *идеечи* П, *неје* се женил В/Р, *йосеемо* семе КД, *сеем* другу КД, *бвце чувеемо*;

иледјећи ЦТ, *дизјећи* КД, не *знаје* Р, *знаеш* колкб П, *шкјасе* се КД;

избрбе се *жице* КД, *детје* *које* *йде* КД, *мојта* домаћина В/Р;

Огњава *Марја* П, у *овја* Полбм В/Р, *онија* пуздер КД, на *онија* свет В/Р, одреди се *йодрумџа* КД, *йроклешија* В/Р, и *шија* В/Р, *шуршија* КД, *чија* ЦТ;

куйјемо брашно В/Р, *куйјеше* се КД, *пређу* му *йоказуем* КД, да се *рукје* КД, са че *чуеш* В/Р;

несу смејли В/Р, *раније сејано* В/Р, *вејли* смо П;

двоа кола Д/Л, *йосшојло* е В/Р, *шрба* кола ЦТ;

чиб детје ЦТ, *чиб* *закјаче* Р/М;

по *вамјлиу* В/Р, у *шејсиу* КД, *туре* на *кайју* КД;

паприке *нашјурау* КД, да се *йознавау* В/Р, *слушау* В/Р, *товја* *сиремау* В/Р, *чувау* све живо В/Р.

181. Ј у додиру са консонантима

Иза консонаната:

п, б, м + ј: а) нејотовани облици: *Рујје* (село), *снојје* В/Р КД ДП, *йрбје* В/Р ДП Ј КД; б) остали облици: *Колјбје* мах. Д, *Лбмје* мт. В/Р;

в, ф + ј: а) нејотовани облици: *дјвјо* пјле (птица) В/Р, *дрвја* (дрвеће) В/Р П, *нема здравје* Бт, *црвје* (црви) П; б) остали облици: *Бричевје* мт. Б, *Йвје* мт. В/Р, *Ковачевје* фам. К, *Сливје* мт. Г, *Сушевје* мт. Д;

р, л, н + ј: *Барје* мт. Д К П, *Бусарје* мт. В/Р ЦТ Б, *Зарјини* фам. К, *Јаворје* мах. Г, *јаворје* (шума јавора) Д/Р Ј К, *Комарје* мт. Р/М, *Марјанова* воденица Р/М, *Пажарје* мт. Р, као и метатезирани турцизам: *барјак* (на целом простору);

д, т, з, ц, с + ј: а) нејотовани облици: *јбзје* (<гвоздје) В/Р, *йрбзје* В/Р ЦТ, *бресје* В/Р Гр Д, *јбсје* В/Р П, *лемејје* П, *иласје* КД Р/М ЦТ, *йрушје* насечје Бт, *Раскрсје* мт. В/Р Д Ј К Р Р/М; б) остали облици: *Ба²зје* мт. Р, *Зајузје* мт. Б К, *изјалови* се Гр Ј КД, *изјури* из *кућу* Д/Р, *кбзја* длака Бт Д ДП Ј П, *Кбзји* дбл мт. ЦТ, *Кбзја* странá мт. В/Р, *лбзје* В/Р ЦТ, *ујану* (<узј-) Гр К П; *бусје* Р/М, *класје* П, *литак сјају* П;

ч, ц, ш + ј: *Арни́чје* мт. Г, *Бу́чје* мт. Б В/Р Г Р, *бу́чје* (букова шума) Г, *Валóжје* мт. ЦТ, *Ву́чје* рупе В/Р, *Габри́чје* мт. Б КД, *Га́рско бу́чје* мт. Г, *Го́рњо јели́чје* мт. Г, *Зелени́чје* мт. ДП Р, *Огџма́чје* (<Оглу-) мт. Г, *Осџри́чје* мт. Р;

ју́жје (ужад) Г, *му́жје* (мужи) Б П, *ору́жје* ЦТ, *Сџру́жје* мт. Р; *Јо́шје* мт. Д, *Лéшје* мт. Д, *Плóшје* мт. Д К П;

У примерима: *òвчи сџр* имамо асимилацију *ји>ни* с интеграцијом у *и* иза палатала.¹⁹⁶ Примере из друге групе нисмо забележили.

Иначе, *ј* се иза палатала добро чува, нарочито у микро-топонимији (примери горе), мада има и одступања: *Вра́жа* глава Р, *Ву́че* рупе мт. ДП, *Ву́чи* рид мт. Г, *Мéча* дувка Ј К, *Орни́че* (<Орничје).

182. Испред консонаната:

ј + п, б, м, в, ф: *на́јџосле* дојде ДП, *на́јџрво* се љде ДП/К Г КД, *на́јџре* Б ДП; он *на́јбољ* В/Р П, да *за́јзем* П, *на́јмал* Р/М, *на́јмало* Р/М ДП; *на́јвећо* ЦТ, *на́јвише*, *на́јфино* Р/М;

ј + д, т, з, ц, с: *Ајдучки* кладанац Р, *ајдучи* ДП КД В/О Р/М, не *вајди́л* Б ЦТ, не *су́ љајде* Д/Л П, *до́јду* В/Р, *за́јде* В/О К Р/М, *на́јде* К П Р/М ЦТ, *На́јдина* воденица Р/М, *на́јду* Б ДП ЦТ, *џро́јду* Б КД П Р/М, *бајџо́н* (бетон) КД, не *бо́јше* се Б В/Р КД ЦТ, *џледајше* ДП/Б П, *ло́јџре* Г Д/Л П, *за́јџре* (<зајутре) ЦТ, *сэс зејџинчэк* КД, *казу́јше* ми КД, *оми́јше* се Б Д П, *мéне џрашучше* (питајте) П, *џерајше* П, не *чекајше* Г К ЦТ; *зајци* појели Г Ј КД, *јајце* В/Р, *Присо́јци* фам. Д; *војска* свакаква В/Р ДП; или се губи: *комши́ска* (комшиј-) Г, *Појадисци* (<Попадиј-) фам. ЦТ, *Сџамболисци* (<Стамболиј-) фам. ЦТ;

ј + р, л, н: *на́јрано* љде В/Р ЦТ; *на́јлако* В/Р П ЦТ, *на́јлејо* Р/М; *насе́јница* (део насејане њиве) Гр, *њо́јна ма́јка* Р/М, *њо́јно* ЦТ, *џово́јницу* донесу́ П, *о́јница* (уврата на њиви) В/Р ЦТ, *ру́јно* (црвено, или незрело) П, *у́јна* В/Р КД, *Осо́јна* мт. В/Р К;

ј + ј, љ, њ, њ, њ, ч, ц, ж, ш: *бра́јћа* је имал П, *ви́де бра́јћа* В/Р, побегне *дево́јћа* В/О В/Р, *ку́јћа* В/О, *ку́јћница* В/С, *куџла́јћа* (земљани суд за преношење јела) Бт, *лелéјћа/лулéјћа* (љуљашка) В/Р П, *ма́јћа* П, *со́јћа* В/Р, *у́јћа* В/Р Гр К;

калаџи́ја (<калаџија) В/Р ЦТ, *Калаџи́јски* валог мт. К; *Калаџи́ка* ант. К, *Калаџи́ски* рид К;

196 СРШум 147. „У већини говора регистрована је ослабљена артикулација испред палаталних вокала, са тенденцијом његовог потпуног ишчезавања“; 272. „Код придева типа коз(и)ји, бож(и)ји, овч(и)ји и сл. регистровао сам шаренило.“

Бајчине чўке мт. Г, *оће га девојчешија* В/О В/Ѓ П, *Дојчинове* мах. В/Р, *Зájча бáра* ЦТ, *Зájчевица* мт. П, *Кóјчевица* мт. Г, *Кóјчине* фам. Б, *Пéјчин дáн* Б, *Пéјчин дéл* мт. Г, *Пéјчине* фам. *Пејчиново* мт. Р/М, *Пресшóјчеве* фам. В/Р, *Рáјчешине* мах. Р, *Сшóјчиница* мт. Г; али и: *змичé* (змиј-) В/Р, *Пéчин дáн* Б, *Печíново* мт. Р/М;

ј + к, г, х: *девóјка* Р/М, *лелéјка* Д ДП КД Р/М ЦТ, *мáјка* е овде КД, *Пéјкићева* мт. Г, *Присóјка* ант. Д, *Рáјкићева* мт. Г, *сóјка* В/Р ЦТ, *Сшáјково* мт. ЦТ, *Сшóјкове* слíве В/Р К, *сшарéјко* Г ДП КД, *Ўјкићева* мт. Г, *тíја је нáјлаван* П, где имамо префиксални спој, будући да нисмо нашли ни једне речи са *ј + í*.¹⁹⁷

183. Ј на крају речи

На крају речи *ј* има неједнаку судбину. Оно се најчешће губи после *и*,¹⁹⁸ чува у оним речима где постоји и у књижевном језику, а јавља се као секундарно тамо где га у књижевном језику нема.¹⁹⁹

Чува се иза:

а: *íледај* В/Р П ЦТ, *дáј* В/Р, *íпрај* се ЦТ, *искарај* В/Р, *кóиај* Р/М, од *крáј* КД, *обичај* В/Р П, *овáј* сáн КД Рм, *онáј* бóр КД, *ошкáрај* П, *íомáиај* ти бóг В/Р, *íричај* П, *рачунај* Р/М, *чекај* П, *чувај*, бóже В/Р;

е: *íрéј* се ЦТ, *еј* там П, *сшарéј* сáн (стареји - због једног скраћивања није потпуно дошло и до другог) П Р/М ЦТ;

о: *брóј* (импер.) В/Р, *Навóј* мт. Д ДП Ј Р/М, *навóј* се напрáи КД, *немóј* П, *немóј* да једé П, *немóј* ју уплáшиш П, *Прибóј* мт. Р, *разбóј* В/Р, *швóј лéб*^п Р/М;

у: *казуј* кво знáш ЦТ, *куйўј* ЦТ, *милуј* га Б Ј К, *мируј*, дéте П, *смируј* ако мбжеш ДП ЦТ.

Иза *и* се губи: *завí* (импер.) ЦТ, *омí* се ЦТ, *íи кáву* ЦТ, *Пí* мт. Д, *íокрú* ЦТ, *сакрú* ЦТ, али уп. и: *Пíí* мт. Д, *чíí* си П.

184. Секундарно ј

Секундарно *ј* јавља се на апсолутном крају у следећим случајевима:

а) као партикула код показних заменица женскога и средњега рода (ова, ово; та, то; она, оно), што се преноси и на друге деклинационе облике неких речи: *овáј* женá П, *овóј* се кáже КД, *овўј* гóдину В/Р, *шáј(а)* женá П, *шóј* зéље КД, *онáј* папрíца (део воденичног витла) КД, *онéј* које певáле КД, *онўј* вóду КД, *онўј* малу Р/М; *онóј* кроснó КД, *онáј* говéда КД; *шакóј* В/Р П Р/М;

197 НБАП 99.

198 НБАП 99.

199 НБАП 92, 170.

б) као партикула код прилога: *ўрэкај нас* КД, исто *шўј* Р/М, синови *шўј* Р/М, *шўј* такој В/Р П, *шўј* га нбсимо КД, *шїіáј* престáју П.

185. У облицима заменица: *кóј* да дóјде Б, *кóј* бче (хоће) П, *кúј* кэквó йма Р/М, *некóј* га убíл В/Р, *нúкој* не П, *некóј* П, може се помислити и на мешање облика *ко* - *који*, па се узима:

а) као партикула *ко + ј > кој*, или

б) као скраћени облик који *> кој*.

Сличне дилеме налазимо и у АП, а помисао на могућност под „б“ подупире сазнање о мешању значења *ко/који* и скоро потпуном одсуству прве заменице (*ко*).

Секундарно *ј* јавља се и у примерима: *їрэј* (мн. грэхови *>* греови *>* грејови, према коме се греј/греј- може осамосталити као основа), *смéј*.

О осталим случајевима секундарног *ј* у хијату после *х* у т. 190.

СУДБИНА ГЛАСА Х

186. Глас *х* се у говору старијих становника не чује.²⁰⁰ Он се или потпуно губи, или се јављају његове замене.²⁰¹ У говору млађих становника се чује, мада не у свим речима где му је место.²⁰²

187. Глас *х* се губи на почетку речи: *áјде* Б В/Р КД ЦТ, *аљíне* В/Р КД П ЦТ, *áјд* Бт Б В/О Р, *ајдúчка* трава В/О П, *ајдúк* В/Р, *áјаї* В/Р ЦТ, *áмбар(и)* В/Р, *áјдеїше* В/Р, *áмове* В/Р, *арїїúју* КД П, *Ајдúчки* вáлог мт. Д, *Ајдúчки* клáданац мт. Г К Р, *áјеї* ДП, *арїїе* В/Р, *армуникаш* КД, *Арамліја* мт. ЦТ, *А́лка* ДП Р/Оз, *А́лче* Р/Оз, *Анцијe* фам. Бт, *án* (Владички, Булин, Страињин) Р, у *áйсу* Б, сáс *áрач* В/С, *и́аду* П, да се *и́аде* (да имају много) П, *лáдно* В/Р, *ладнóћа* К, *ладовíна* В/Р Гр ДП, *лéбац* Б В/О Д ДП К, *лáдимо* га Д, *левíне* В Г, *óһеїше* Г ДП Р, *óїше* ме (хоће) К, *óдим* Р, с мóмци смо *одíле* В/О, *óчу* (хоћу) В/Р, *рáни* Р, *рáнимо* П ЦТ, *расїóвина* В/Р ЦТ, *ришћáнин* П ЦТ, *шéл* (хтео) Б, *шéо* (хтедох) В/Р, *шéше* Р, (без *х* су сви облици глагола хтети, ходати, хранити), *úкаш* (хучеш) КД. О супституцији са *к* у неким речима в. ниже.

188. *Х* се губи и у средини речи:

а) између вокала: *аа*: *снаá* Б В/Р П Р ЦТ; *ае*: *снае* Б Р ЦТ; *аи*: *снаине* Б, *Сїрайњић* през. В/Р Р, *Сїрайњинци* фам. В/Р; *ао*:

200 АБДј 209-210.

201 НБАП Тамо наведена литература од напомене 172-173.

202 СРШум 160. Тамо наведена литература од напомене 433-454.

мабвина В/Р, наодила Д; ау: снау Ј, сѣраува́ла ЦТ; еа: Меа́не мт. ЦТ, Мла́чишке Меа́не мах. Р/М; ео: іребѣа В/Р, ме́ове П, ме́ови Р/Оз; иа: ма́џиа (маџеа) П; оо: до́бду деца́ В/Р, доодѣли В/О Д ДП Ј, до́бду гбсти Р, до́бдеше К, ѣроодѣл (проходао) Р, ѣро́бду сва (проходају) ЦТ; уу: ма́џиу има́ла ЦТ; уа: буа́ В/Р П ЦТ; уо: уо (уво) В/Р ЦТ, али у овој позицији има и другачијих случајева, ѣуови ЦТ;

б) х + консонанти р, л, н: до́рбни (дохрани) Г, да на́рбни тѣлци ЦТ, са́рбни (сахрани) Б, са́ранѣше Р; ѣрела́ди се ДП, расла́ди ЦТ, да д́бнем ЦТ, ма́ни (махни) ЦТ, узбу́не тѣсто В/С, ус́не (усахне) ЦТ.

189. Посебан је случај са речју махала, где је после губљења х дошло до удвајања вокала а, а затим до његовог сажимања. Забележили смо: у туј малу́ В/О, Ра́џина малá В/О, пре́ко малé ЦТ, у малу́џу В/Р.

190. Место х јавља се сонант ј у интервокалном положају:

аха > аја: сна́ја В/Р;

ахе > аје: сна́је П;

ахи > аји: Вла́јина (име) Р, Вла́јна (име) Д;

еха > еја: леја́ ЦТ, Мла́чишке Меја́не мах. Р/М, сѣ́реја П;

еха > ија: ма́џија В/Р ЦТ;

еху > ају: мају́р (мехур) П;

еху > еју: бе́ју (беху) В/О, меју́нка В/Р ЦТ, ме́јур (мехур) В/Р ЦТ;

иха > ија: ки́ја ЦТ, њѣ́јан ДП, љѣ́ја (кија) В/Р К П;

ихо > ијо: Бијо́рци фам. ДП;

ухе > ује: бу́је В/Р ЦТ, зове́ју (зваху) П, му́је В/Р ЦТ (в. и т. 185).

191. На крају речи х се губи:

а) именице: вр́ Гр П ЦТ, іра́ едемо В/О, кожу́ (кожух) ЦТ, ора́ (<биљка орах) В/Р Г ДП ЦТ, сиромá В ДП П ЦТ, сѣ́ра ме П, од сѣ́ра ба́ју ДП КД К П ЦТ;

б) заменице: од ва́ши ЦТ, од на́ши В/Р, од њѣ́ П, њѣ́ навела ЦТ, од овѣ́ ДП, од онѣ́ Б К ЦТ;

в) придеви: од белѣ́ П Р/М, од свѣ́ нас Б В/Р Г ЦТ, од це́ли ЦТ, бе́жи од ша́шави људи ДП/К;

г) глаголи: да́до Б, ја би дошла́ П, исéко се КД, са́ранѣ де́ду ДП/Б (код свих глагола на целом простору);

д) прилози: одма́ Б В/Р Д ДП К ЦТ.

192. Место х јављају се његови супституенти в и к:

х > в: ілу́в Бт ДП П Р ЦТ (глух > глуха > глау > глужа > глуж-), ілуво́џа ЦТ, ілу́во до́бо В/Р КД П, дува́н В/Р ЦТ, кожу́в В/О КД Ј

П, *кува* ЦТ, *мува* Б В/Р Д КД Р ЦТ, *очув* Г КД Р, *йувач* (пух) Р, *сүв* В К П Р;

х > к: *крас* (храст) Г ЦТ, *кране* (хране) Г, *кравци* Р/М, *крана* (храна) ДП/К ЦТ, *Кравци* ДП/К, *кране* ни људи ДП/К, *крану* (хране) Б, *кравар* В/О, *клати* ДП/Б, *клат* (хлад) ЦТ, не *клати* се (не хлади) ДП/Б, *Кристина* Д ДП Ј, *Кристина* Д, *Кранисов* ЦТ, *Кранислов* Гр Д; *алкохол* (од исте особе и *алкохол*) Б, *Дукови* ДП/К ЦТ, *дркии* П, *закшева* КД, *закшеваш* К, *макала* Б ЦТ, *Микајло* В/О В/С ЦТ, *йарокија/йароћица* Г П, *йлекана* корита Р/М, *йлекана* котлетја (котлови) В/Р, *йазука* В/Р П ЦТ, *сакрана* Р/М ЦТ, *шекничар* В/О Р/М; *брук* (брух) В/Р, *ваздук* Б В/Р Р/М ЦТ, *йлек* музика В/О В/Р Г КД Р/М.

193. Судбина групе *хв*:

хв- и *-хв* > в:

хв- > в: *вацају* Г ДП П, *вацци* П ЦТ, *ваци* Г П, *вацију* (ухвате) П ДП/К, *враца* *вацу* ЦТ, *ваци* мрак ДП П Р, *вацци* ЦТ, *вациш* ДП/Б ДП/К, *вацише* ДП Р/П, он њи *ваца* (хвата) П, *вала* П, *валу* се В/Р;

-хв- > в: *дбавци* (дохвати) ЦТ, *дбавцим* КД, не *дбавца* КД, *йривавци* Г, *йривавцише* ЦТ, не *сбавца* (не схвата) Б ДП КД, *увацци* се В/Р К, *уваццил* П Р/М, *уваццила* се В/Р ЦТ, *увацу* гу ЦТ;

хв- > в > ф: *фала* ви (хвала вам), *фали* се (хвали се) П.

194. Облици *машају* П и *јашал* В/Р ЦТ вероватно су настали контаминацијом од *мах-а-ти* > *маш-е-м* > *машем* > *машам* и *ја-х-ал* > *јаш-ем* > *јаш-ал*. Уп. *јашем* - *јашал*.

Нејасно је постојање облика речи *Плбшје* мт. Д и *Сушевје* мт. Д, и да ли су настали од основе у којој је постојало *х*.

ГЛАС В

195. Изговор гласа *в* је, најчешће, исти као у књижевном језику, уснено-зубни. Одступања, када их има, крећу се од редукваног изговора, преко замене другим гласовима, до потпуног губљења.²⁰³

196. Нису забележени примери са билабијалним *в* (*у*), о којем говори А. Белић, а није их забележио ни В. Стевановић у свом раду.²⁰⁴

203 АБДиј 156-164; НБАП 102-103; ЉЦГЛ 45-46; СРШум.

204 ВСЦТ 190.

197. Глас *в* чује се:

а) на почетку речи: *валíду* примувáл (инвалиднину) Б, че ни *ваíши* мећава Бт, *веíшар* одувúје П, *везено* Бт, *виíшал* направено КД, *Власíца* В/Р, *водá* овде добра В/Р Д К ЦТ, *водúnка* (врста крушке) Г, дадú *водицу* КД, *вра́не* В/Р КД Рм, *врайци́* В/Р КД К, *врвина* (стаза, путања) Г, *вреча́* (врећа) Бт, *вúk* В/Р ДП П Р/М, *вúше* кажемо (вутара, женска сукња) Р/М;

б) у средини речи: *белóвина* (јасика) Г, *бора́ву* ђаволи В/Р, *борови́ње* (боровнице) Бт, *íлуво* ЦТ, *дево́јка* Р/М, *кави́ар* (пећ од лима) Бт, *казу́вано* В/Р, *кра́кови* Г, *исíравимо* тојагу В/Р, потéза (исправља) *леви́не* (економске зграде) Б, *най́равено* КД, *салáте* *най́равимо* Р/М, *коли́бу* *най́раву* Р/М, *наш́кавач* (направа за ткање) Б, *обра́дливо* Б, ишкóле се *овде́* (школују се) Б, *овде́ва* (овде) П, *овсéна* слáма Г, *йовр́лено* (разбацано) Б, *обрађува́л* Б, *осíшави́ли* самú В/Р, *йозовá* га (позвах га) Б, *йосíаве* КД, *йравене свáдбе* КД Р/М, *свáдбу* *йра́ви* Р/М, *рeсiтво* (остатак) Д/Л, *Све́штоа* *Јовáна* *слáвимо* В/Р, *кúде* *Све́ши-Сáву* ЦТ, *сэвњúје* П, *славéј* (славуј) Б, *сúви* ЦТ, *селó* е *сво́ шаквó* Г, *квó шовá* (шта је то) П, *шúва* (ту) В/Р, трбшак *шúва* П, *лéпо* *цве́ће* Б, *цволи́ка* (нога од колена до стопала; коровска биљка) Бт, *њóјан* *човéк* Б, *мéне* *чúваи́ше* Р/М;

в) на крају: *Боiбóсов* Д КД ЦТ, *Видóсов* КД П ЦТ, *Драiбóслов* КД Р/М (овако сва мушка имена), *дрóзiов* (птица дрозд) Р, *Усóв* мт. Г.

198. Још неки случајеви, углавном секундарног *в*:

а) у интервокалној позицији, између *у* и *а*, или *а* и *у*: *Ар-навúшин* ЦТ, *јáнувар* В/Р ЦТ, *кара́вула* Б Ј К П, *йáвук* (паук) В/Р, *йисувáл* (писао) КД, *йисувáње* Д, *йревивувáње* (превијање) КД;

б) о *в* у хијату, уместо *х*, у т. 192;

в) у сандхију: да *вој* даде́ В/С Бт, да *вој* слóме погáчу КД П ЦТ;

г) уобичајено је: *јевш́ика* В/Р П (пored чешћег: туберкулоза); као и: *вурда/урда* (урда, сир од прокуване сурутке);

д) као резултат дисимилације групе *мн*: *йúвно* В/Р П, *зéвња* (преко: земља > земња > зевња) Ј К П, *шэвнина́* П;

ђ) чује се: *Оiња́ва* Марија (празник Огњена Марија) П, вероватно као посебан тип образовања;

е) такође је уобичајен један број глаголских облика (или њихових изведеница) са *в*: *добúва* пóклон П, *добúвају* П, *йобúвамо* стóжер КД Р/М; *навúва* се Бт, úме да *навúва* КД, *њéга* *навúвамо* КД; *насéвница* (од глагола *сеје*: део њиве дуж бразде који се насеје пре орања) КД; *йродáвeише* ЦТ (један случај где би се могла препознати контаминација продавете - продајете).

199. Глас *в* се потпуно губи:

Глу́чинци (<Глувчинци) фам. Г (Питање хронологије је да ли се овде изгубило *в* или још раније *х*, које му је претходило), *ѿбздено* буре КД, *заборáе* Г, *заборáила* В/Р, *наѿраи* чóрбу КД, *наѿрáен* Г, *наѿрáена* б́ука КД, навóј *наѿраи* КД, лóм се *наѿраи* П КД, *кúћу* *наѿраи* В/Р, *оѿраи* су ми В/Р, *ѿосѿáи* КД, *кúћу* да *ѿраи* В/Р, *ѿраи*ла премéну (одећа) В/Р, на *Сѿб́о́а*-Илију П, *ѿо* В/Р К П.

У хијату се, потом, може развити *ѿ*: *наѿра́имо/наѿра́имо* П, *ка́ву* би *наѿра́ила* П, *кúћу* су *наѿра́и́ли* Р/М, *ка́д* је *ѿра́и́л* Р/М, *пó-тéшко* за *ши́ђење* Р/М.

200. Редукован изговор *в* јавља се у примерима: *наѿра́е* кítке КД, *вítал* *наѿра́ен* КД, од *дэскú* *наѿра́ени* КД, *наѿра́ѿл* Р/М, *к^о* си наредí П, носíше га *с^оудé* П, *сѿá^оља* П, *сѿá^ољено* Б К П ЦТ.

201. Из групе *вљ* код глагола *в* се губи: *доѿра́љам* В/Р ЦТ, *заборáљам* Б, *осѿáљам* Б К КД, *ѿреѿра́ља* Г В/Р ДП ЦТ, *расѿáљам* Г КД ЦТ.²⁰⁵

ГЛАС Ф

202. Двојака је судбина *ф*: у истим речима се чује²⁰⁶ или се замењује гласом *в*²⁰⁷ (ређе гласовима *б*, *к*, *м*) код истих саговорника. Млађи становници га изговарају у свим речима из области техника (апарати, посуђе).²⁰⁸

Глас *ф* се чува:

а) на почетку речи: *фамíлиа* В/Р, *фамíлија* П, *њего́ву* *фамíлиу* В/Р, од *глу́пу* *фамíлиу* В/Р, *фáнѿлица* Р/М, *ни́е* *фалíло* Б, *фíно* плáтно Р/М, *фиáкер* Б, *фи́ју* Бт, у *фа́брику* Р/М, па *ђи* *фа́рбају* В/Р, *фа́рбана* *ја́ја* В/Р, *фа́рба* (боји, али се чешће чује реч *мáсѿи* са истим значењем) В/Р, *вúну* *фа́рбају* Гр, *фа́рме* зовéмо Р/М, *Францúзи* ДП, пр́во дошли *Францúзи* Р/П, *фрóнѿ* Бт В/Р Д КД, *фúрња* (пећница за печење хлеба) В/Р;

б) у средини речи: *ка́фу* попи́ем Б, *ка́фа* КД, *некú* *калфени́цу* имáл ДП/К, у *кафа́ну* ДП, па се *офа́рба* Д, *офа́рба* рúчно Б, *ѿрóфисор* Ј, у *Сóфију*, *ѿелифóн* ДП/К Р/М, *кафеци́ја* В/Р ДП, *чэс* *офа́рба* В/Р, *офици́ри* ЦТ, *Са́феѿ* ЦТ;

в) на крају речи: на *ѿрэф* (ако погодиш) В/Р Г Ј ЦТ, *шра́ф* В/Р КД Р/М, од *шѿóф* Б Гр Г КД.

205 СРШум 152 и тамо наведена литература под напоменом 417.

206 НБАП 103.

207 Исто 103.

208 НБББП 33.

203. *Ф* се замењује гласом *в*:

а) на почетку речи: *ва́брика* Ј, *вајди́л* (окористио се) Ј, *не́ма вајда́* (корист) Гр, *ту́ј, вами́лију* Г, по *вами́лиу* В/Р, *вењер* (фењер) К, у *ва́нїлу* Ј, *вија́кер* Ј, *вла́ше* К, *више́к* Ј, *вла́ша* раки́ја Г, *Ви́лийова* чу́ка КД, *ви́йиљ* КД Бт, нембј *вла́шу* В/Р, *виста́нче* (врста сукње) В/О, *Ви́лийови* фам. В/Р, исече́ *ва́ше* (исечени комади коже од којих се праве опанци) В/Р, ка́жемо *ву́л* (конац памучни) Бт ДП/К, *ве́бруар* В/Р, *вуња́ра* (превртљив човек, прева-рант) КД, *ву́ша* (сукња) Д, *вуша́ре* Д;

б) у средини речи: *излуви́ра* Р/М, *јевши́н* Р/М, *јевши́но* бeше ЦТ, *јевши́ноћа* К, *кави́ар* Бт, *Кадівкин* Г, *кара́нвил* В/Р, *некэквe* *ко́ве* В/Р, *ли́вић* К, *на́вша* К, не мо́гу да *їошрэвим* КД В/Р, *Провир* (име) Г, *Сше́ван* К Р, *Сше́вана* ДП, *Сше́ванов* дeн В/Р Гр Д Р/М ЦТ; *требе* ти *ка́ва* Б, да *скувам ка́ву* В/Р Б Р/М, *пшешемо ка́ву* ЦТ (кава < тур. kahve < ар. qahwā - могла настати после губљења *х* из секвенце *хв* /*хв* > *в*/), *Сше́вановић* (на целом простору), *Сарави́л* ДП, *Сше́вановци* фам. К, *Сови́ја* ЦТ, *Совија́нка* Р, *Сови́ка* ДП, *Совка* ДП Р, *сeвише* (први пут) ЦТ, *сoвра* П, *ту́ри*, *поста́ви со́вру* В/Р П ЦТ, *Совро́нија* Гр Р ЦТ, *Три́вул*, *Свeти-Три́вул* Гр, *ше́втер* (књига) К, *Цавeрове* фам. ДП, *ша́вран* (цвеће) В/Р В/С;

в) на крају речи: *Јосив* Гр ЦТ, *ча́ршав* В/С Д ДП, *шра́в* К.

204. Секундарно *ф* настаје када група *хв*- > *в*: *фа́ла* бо́гу Б, *фа́ла* ви П, *дофа́шу* га Г П ЦТ, *уфаши́ли* КД П Р/М; секундарно је и у речи: *сви́ри у фиоли́ну* ЦТ.

205. Још неки случајеви судбине *ф*:

ф > *м*: *Јосим* ЦТ, *Јосимка* Гр (ако није од Јоксим, Јоксимка);

ф > *ї*: *Сше́йановци* фам. В/Р ЦТ;

ф > *б*: *бу́л* (фул) Бт ДП/К;

ф > *к*: *кри́жидер* П ЦТ.

Забележили смо и пример промене *ї* у *ф*: *коси́ли Ши́фша́ри* за па́ре В/Р В/С Р/М.

Као што наведени примери показују, констриктив *ф* јавља се и у речима романског или германског порекла, што говори о његовој старини на овом подручју.

ГЛАС S (ДЗ)

У говору ЦТВ чује се звучна африката *з* (дз). Различитог је порекла. Стоји на месту *з*, *дз*, *бз* или неког другог сугласника.²⁰⁹

Може се наћи у иницијалном и медијалном положају, а у финалном само асимилацијом по звучности.²¹⁰

206. Звучна африката *s* (дз) јавља се:

а) место з:

у домаћим речима: *dúsam* В/Р, *dúsaју* ону сламу Гр, *dúсамо* П, ми овám *dúсамо* Д/Л, да се *dúсам* ЦТ, *dúсам* Бт, *издúса* Ј К П, *násad* КД П, едно *násad* Б, тyри се *násad* КД, удари *násad* Д/Р, *náспну* (навири) П, *oséбал* (озебао) П, он *oséбе* П, *oséбоше* рyће В/Р, *osúваш* (одазиваш) П, *ūпросукну́л* (истанио се, проредио) ЦТ, стојý *sadúне* (зидине) ЦТ, то е *sáдња* (задња) нитка КД, овíа *sáдњи* рáт ЦТ, *sáдњо* кросно ДП/К В/Р К КД, на *sáдњо* се навíа Б В/Р ЦТ, кад проретéје (прореди) *sáдњошo* К, од *sáдњу* нитку КД, *sudéви* још íма Г, *séбне* (зебе) П, *séбну* В/Р, *súd* В/Р П, бóље *súдамо* ДП/К, *súдове/súдови* В/Р П, *суká* (биљка) В/О В/Р, *сунсáра* В/Р П, *сучú* (зучи, зуји) В/Р Ј, *cūpésa* мање (склапа два краја) В/Р;

у страним речима: *bicásu* (бисаге) ДП КД, *брóнса* В/Р, *dicásu* (бисаге) П, *бељчýsu* (беочузи, алке) П, *Дисásu* мт. ДП, *кóвчасu* П, íма *ūénsију* Б, мáла *ūэнзија* Р/М, у *ūэнсију* ДП/Б, та вој *ūэнсију* дáвају П, сэг^к у *ūэнсију* ЦТ, *ūэнсију* несэм имáла В/Р, *санђúја* (узенгија) В/Р;

б) место групе *зв > св*:

Свéздан (Звездан, мушко име) В/О В/Р Д П, *свездán* (трава за вештачке ливаде) В/О В/Р Р/М, *свéзде* В/Р П ЦТ (и на целом простору), *свёр* В/Р, *свéрове* П, *свёрени* децá ЦТ, *свóна* П, *свонáра* П Р ЦТ, *свóно* В/Р, *Свóнко* (Звонко, мушко име) П, у *Свóнце* имáло (насеље Звонце) К;

в) место групе *íв > св*:

свиру́ (гвири, навири) В/Р, *свúркам* (гвирим) В/Р, *Свúрће* мт. В/Р;

г) у групама *бз*, *дз* африката *з* настаје на споју оклузива из префикса (об-, од-, над-, под-) и *з*:

бз (<об + з) > *bs*: *обсúне* га све (обзине) В/Р Д К, без *óбсупа* (обзира) В/Р Д Ј, *óбсупа* се (обазире се, осврће се) В/Р ДП, íде и *обсúра* се Б ЦТ;

дз > *s*: *насúру* га В/О В/Р, *наср́ну* да вíду (погледају) ЦТ, *наср́ша* крз вráта (навирује) В/Р К П, *осáд* (одзад, позади) Б В/Р КД Р, *осúва* се (одазива се) В/Р Р/М, *осúваш* се В/Р П, *ūpé-sopy* (пред зору) КД, *ūosudýју* кyћу (под-зидују) П;

210 НБА П 103-104. Види и литературу тамо наведену под напоменом 178; НБББП 34; ЉЪГЛ 46; СРШум 169-170; АППСД 48.

д) *дв > св*: *сви́зак* П, *сви́ска* (овца) В/Р П, *сви́че* (овце које се још нису јагњиле) Гр Ј К;

ђ) ономатопејско *с*: *сво́ни* (своно) Б ДП К Р, *сврчи́* низ пút Г В/О КД, *свижди́* ветер В/О В/Р Р/М, *свркну́* камен ДП ЦТ, *свркају* пилишта Ј К П.

У многим наведеним примерима чули смо и изговор *з* (посебно код млађих саговорника).

207. Уместо речи *бсóва*, која се чује у говорима југоисточне Србије, чули смо само *бáз* (чешће) и *ба^зóвина* (ређе).

СУДБИНА ФИНАЛНОГ Л

208. Судбина финалног *-л* (на крају речи, слога) у говорима ЦТВ иста је као и у тимочко-лужничком и сврљишко-заплањском дијалекту.²¹¹ Говор ЦТВ је, на једном делу територије, у додиру са јужноморавским, али овај није, како потврђује материјал, утицао на вокализацију оваквог *-л* без изузетака.²¹² То се *-л* чврсто држи у обема зонама говора ЦТВ. Његова промена (вокализација) у *о* данас се већ може срести у облику радног глаголског придева. Код истог се саговорника, поред облика на *-л*, могу повремено чути и облици на *-о*,²¹³ што је већ утицај књижевног језика.

209. Финално *-л* у радном глаголском придеву. Овде наводимо део забележених примера, а остали ће бити размотрени у посебном делу (в. т. 433):

ваи́йл ра́ка (оболео од рака) В/Р П, *вревíл* В/Р, *врл* П, *ди́нүл* В/Р, *зедржа́л* В/Р ЦТ, *кэкó* се *зовáл* (звао) Ј, *ишáл* В/Р Р/М, *јашáл* коња В/О, он *моíл* П, *оврши́л* В/Р, *ош́рува́л* В/Р, син се *оцели́л* (одселио) Д, бeше *йоíнүл* В/Р, *йошíүкэл* (зарастао у траву) Ј, свeкар *рекáл* ЦТ, ни́је *ружíл* (свађао) ДП/Б, *сeкэл* Гр, па је *сíшeкэл* Д, *сíрошíл* га ЦТ, *сeнува́л* сeм В/Р, *снавéл* се (нагнуо се) П, *сoбу́л* се (изуо) П, пoслe *сíйíэл* Гр, коe си *шéл* (хтео) Б, *ш́рчи́л* (трчао) В/Р; *улéзал* П, све је *умеjáл* (умео) В/Р, он *умрéл* Р/М, oтац *умрл* Р/М, чoвeк би *умрл* Ј.

210. Сем радног придева, финално *-л* налазимо и у другим врстама речи. Код именица се сачувало на апсолутном крају и у средини (на крају слога), те су примери тако разврстани:

211 АБДиј 583. Наш материјал, мада долази скоро 90 година после Белићевог, не потврђује Белићеву претпоставку да ће преовладати наставак *-ја*. Могуће је да је процес застао, или пресечен, јер су другачије развојне тенденције, а *-ја* представља прејакo обележје Јужноморавца.

212 АБДиј 583. Ово потврђују и новији радови са терена ових говора. Види ЉЂГЛ; ЈДРеч; НЖРеч.

213 НБАП 104. Види наводе под нап. 179.

а) домаће речи: *йма виштал* КД, *вишэ^ал* (витло) В/Р ЦТ, на тај *вишел* В/Р Б Бт Д Ј К Г, *Вишел* мт. Ј, *вол* В/Р П Р/М ЦТ, *вол* га утепал В/Р, *Дел* мт. Г ДП Ј К, *дел* (део) В/Р П ЦТ, *Дебели Дел* мах. Д, у *Крив Дел* Г, *Криви Дел* (село) КД, *Куси дел* мт. Д, *Лукин дел* Г, *Мали дел*, *Пода-дел* мт. Б, на првњи *дел* ДП/К Р/М Р/П, *Дол* мт. Ј В/Р ЦТ, *дол* (удолина) В/Р, *Базов Дол* мах. ДП, *При-Дол* мт. Г, *самбна* и *жал* Б, *жал* за деду ДП/Б, *Забел* мт. В/Р, *бела кал* (бела земља) Гр, *кошл* Б В/Р Гр Д Р/М ЦТ, *велики кошл^ал* КД, *Нејул* мт. Г, *орл* В/Р Д П, *ор^ал* ЦТ, *йејел* Б В/Р ДП/Б КД П Г Гр, у белу *йејел* Г Гр, провлачили крз *йејел* ЦТ, уврућимо с *йејел* ЦТ, *йешл* Д П Р/М, ега најде *йосел* П, *йросирел* (болест) ЦТ, *йрдел* (поздер, са ротацизмом *л* је секундарно) В/Р Гр Г Ј ЦТ, *Свети-Ранжел* В/С Ј П Р/П, од зеље *расол* В/О, врти *сас сврдел* В/Р Г КД, *сокол* В/Р П ЦТ, *сол* Б В/О В/Р Ј Р/М ЦТ, на *сшол* В/О, *Сшубал* Д, *шил* (потилак) ЦТ;

б) стране речи: *акл* (памет, разум) В/Р К П, *анжел* В/Р П ЦТ, *амрел* (кишобран) П, на *асшл* (сто) Д/Л П, *бокал* Д, *шиша бренил* (аутоматска пушка) ДП/К, ^онај *бул* (памук) В/О, *вул* (памук) ДП, *даскал* (учитељ) В/Р ЦТ, *зумбул* В/Р ЦТ, *ђавол* В/Р ЦТ, *каранвил* ЦТ, *осшл* (сто) В/О Г Ј КД ЦТ, *шел* (танке нити сребра које се уткавају) КД, *шрендвил* В/Р П ЦТ;²¹⁴

в) унутар речи (на крају слога): *белмуж* (јело спремљено од младог растопљеног сира и кукурузног брашна) Гр Д ДП/К, *белчуј* и *белчуј* П, *жалба* Б, *злва* Б Г КД П, *злва* пјде В/О В/С, *Кална* (село) К, *Калница* мт. В/Р, на *колци* Бт, *четири колца* Д, *йоделбина* В/Р ЦТ, *йонеделник* П, *ралник* (раоник) П, *селце* КД, *шелци* В/Р Д П ЦТ.²¹⁵

211. Посебну групу чине властита мушка имена која се у народном изговору чују са *-л* на крају: *Божил*, *Данил*, *Радоил*, *Радул*, *Ранжел*, *Тривул* В/С Гр Д ДП Г Р ЦТ.

212. Сви придеви који су некада имали *-л* на крају слога задржали су га и данас, истоветно у обема зонама.

а) на крају речи: *бел* В/Р Д ДП П ЦТ, *весел* В/Р П ЦТ, *дебел* В/Р В/О П ЦТ, *зал* (зао) човек Г, *зрел* ДП/К П, *кисел* ЦТ, *хисел* В/Р П, по ми е *мил* (мио, драг) Б, *осебл^ал* В/Р, *округал* В/Р П ЦТ,

214 ЉТГЛ 34. Види и ЈДРеч; НЖРеч. Тумачења турцизама дата су према А. Шкаљићу, *Турцизми у српскохрватском језику*. Допуне су дате тамо где се та значења разликују од Шкаљићевих. У књижевном језику ова реч има облик *вишло*. О облику *вишел* види т. 121.

215 НБАП 110. „(...) али: белчуг ЦБ (које се можда може схватити као контаминација *бел-* и *беј-* < *беја* < *беа* < *бел*).“

он *йодмукэл* (подмукао) В/Р ЦТ, *йóдебел* Б В/Р К КД, *йоһисэл* (покисао) П, *һисел* (кисео) В/Р, *цел* дэн В/Р Ј П В/О, по *цел* недељу В/Р, *шóйал* Б Д КД;

Б) на крају слога: *сэлска* слава В/Р Г, *сш́елна* крава Б В/Р ДП П, *сэлска* ўтрина ДП К В/Р Р/М.

Финално -л сачувано је и у прилошко-везничким речима и то:

а) где није прешло у о на крају речи: *оздóл* В/С Ј КД, *оздóл* Р/М, *одоздóл* КД ЦТ, *оздóл* се врнемо ДП/К;

као покретни сугл. (јавља се на крају речи): *наóкол* Д/Л, *óкол* њега В/Р, *ўзокол* Б Гр П, од-мил бóга ДП/Б;

Б) у везнику сал са значењем само: *сáл* тóј нéма В/Р ЦТ, *сáл* да зажу́тим Д, *сáл* мојéга дéду отерáли В/С, *сáл* у óдар лéга П.

213. Придевске заменице на -лик- имају облике: *овóлка*, *овóлко*, *овóлки/овóлһи* (у I зони), *онóлка*, *онóлко*, *онóлки/онóлһи* (у I зони), *шóлка*, *шóлко*, *шóлки/шóлһи* (у I зони) - наравно, после редукције вокала -и-.

214. Забележили смо и примере вокализације -л > о:

муж *бóо* В/Р, *бóо* сам мáли ДП/К, *јáк* сам *бóо* ДП/К, могућан *бóо* Гр, није *бóо* Д, он *дóшо* Гр, што је *засш́áo* ДП/К, ко е *исш́éко* Гр, нисам *знáо* ДП/Б, *наш́лайш́о* Б, један *осш́áo* ДП/К, јесенáске се *оженш́о* Б, кóј *орáо* Гр, сáс њи *йаш́ш́о* ДП/К, кúвају га у *йéйео* Гр, *йóш́инш́о* ДП/Б, он *йренош́о* Б, óтац ми *рéко* Р/М, није *ш́ерáо* ДП/К, то *учинш́о* Б, óвце *чувáо* ДП/К, сам е *чувáо* Гр;

дéо Р/М, *бéо* Б ДП ЦТ, *дебéо*, *цéо* Б Г Р/М ЦТ, али и на целом простору. Ово је, без сумње, новија појава - утицај школе и средстава масовне комуникације.

АФРИКАТЕ Ч, Ц < *ш́ј, *д́ј

215. Појава африката ч, ц место һ, һ < *ш́ј, *д́ј јесте још једна битна одлика I зоне говора ЦТВ. У другој зони ове појаве нема (Карта бр. 7). По нашем увиду, у односу на Белићеву границу, овде постоји померање ка југу. Махале села Дарковац, северно од Дарковачке реке, знају за ову појаву. Јужно од те реке ове појаве нема.

Нема разлике у изговору ч, ц добијених на овај начин (тј. очвршћавањем һ и һ) од ч, ц другачијег порекла.²¹⁶

һ > ч: *Божш́ч* В/Р Гр Ј К П, *Божш́чеве* постш́ В/Р К Ј П, ја сэм *вечé* (већ) заборáйла Ј, *вечш́м* (већ) П, *вóчка* (сушени комади

216 НБББП 41.

крушке, јабуке, дуње) П, *вóчће* (сушене крушке, јабуке и шљиве) В/Р К Ј, *врéча/врéче* (врећа) Ј П, *кúпене врéче* В/Р, да се не *врча* (враћа) В/Р, сашíем *íáче* Ј, *нéче* у *íáче* П, *исíрачува́ла сэм* П, *качúн* П, *кудéч* (куда ћеш) П, *тíја малíч* прс П, *нэчáска* (ноћас) П, *нéче* нíкој В/О Ј К П, *нéче* да *úмрем* П, *нóч/нóчи* В/Р П, *нóчни* П, *нóчу* В/Р К, *трí нóчи* Ј, *цéл нóч* Ј, *óчешe* В/Р, *óчеш* В/Р, *ка óче* (кад хоће) В/О П, *кој колкó óче* К, *куј óче* В/Р, *комú óче* В/Р, *нóчу* *кэд óче* Ј, *обрчаш* (обрташ, окрећеш) В/Р, *йúличи* (општи назив за птице) В/Р П, *йлéчка* В/Р П, у *йлéчку* В/Р Ј К П, *йлéчће* В/Р К П, *йóвече* замéсиш (повеће) К, *йрáча* (праћа, шаље) П, *свечá/свéче* В/О Ј К П, *сéсýрич* П, *сечáла се* (сећала се) В/О, *синóч* П, *синóчка* (синоћ) П, *тањíрчичи* (тањирићи) В/О, *ймам чéрке* Бт, *чéрка/чéрће* В/Р Гр Ј К П, *кво чеш* (какво ћеш) П, *че вíдиш* В/Р Ј Р/М, *чу ју* *накарам* П;

мусйáч едán П, *мусйáчи* двá В/Р, *стáр нóси мусйáчи* К;

ђ > џ: *Бíййрца* (село Битврђа), *Бíййрцани* В/О В/Р Бт,²¹⁷ *вецá* (веђа, обрва) Бт В/Р, *вéце* Бт В/О Гр Ј К П, *виц* П, *йовéце мéсо* П, *йóсйоца* П В/Р К, овíа *Грацáње* (становници села Градска) Д/Р, *досáца* ми (досађа ми, смета) Д/Р П, *зайрацúје* П, *изéи* (јеђ, једи, поједи), *изéише* П, *мецá/мéце* (међа, међе) В/Р П, *мецнíк* (међник) В/Р П, *мецú-њи* (између њих) П, *йресацúју* П, *йрéца* (пређа, предиво) В/Р Ј К П, *рáца* се *жíто* В/Р, *Рáнцелов дán* В/О В/Р П, *рженíца* се *рацáла* К, *рацáло* се (рађало се) К, *брáћа рóцени* В/Р, *рцá* (рђа) П, *сáце* (чађ, гар) В/О Гр К П, *йуц/йуцó* В/Р П, *йуцúнац* (туђинац) В/Р П, *усуцúје* се П, *Цýрцовдán* (Ђурђевдан) В/Р П;

цóйка (део одеће; тур. *cübe, cürpe* < ар. *gubbä*) К, *иоцán* (дивља нана; тур. *džudža* = патуљак; лат. *Mentha crispá* из фам. *Labiatae*) Б.

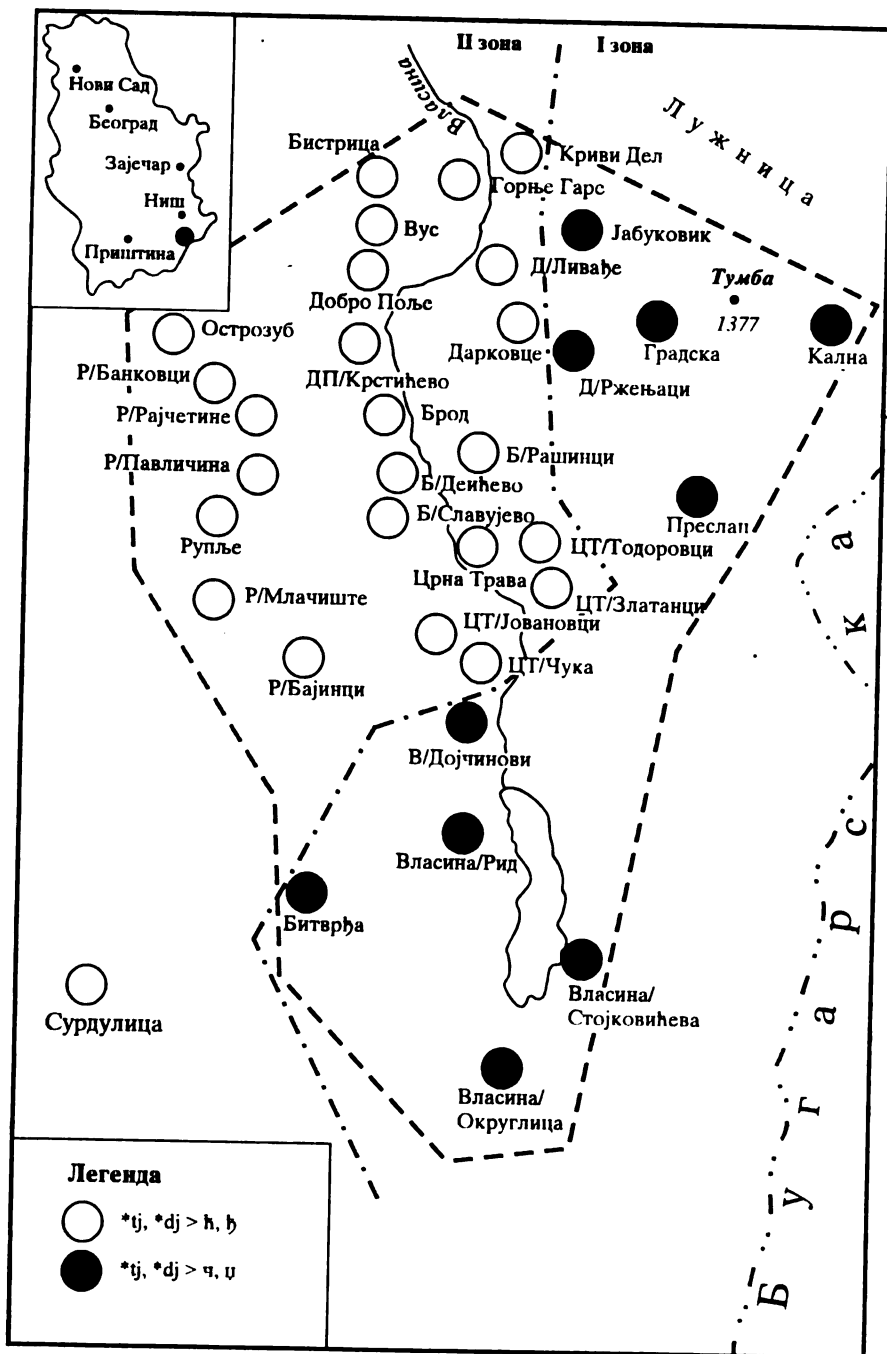
Није утврђена прецизнија хронологија ове појаве, јер је изостало проучавање (а под упитником је и њихово постојање) писаних споменика из ранњих векова (в. ниже). Вероватно је старија од појаве цвет-је > цвеће и сл.²¹⁸

216. Речи оријенталног порекла (дошле преко турског језика) имају очуване палаталне африкате *ћ, ђ*. Забележили смо неколико таквих речи: *ћéлав*, *ћенáр* (памучно предиво), *ћерамиде*, *ћесér*, *ћилíми*, *ћорав*, *ћумýр*; *ћердán*, *ћóн*, *ћýбра*, *ћувéк* (на целом простору). В. и т. 217. Ово упућује на закључак да је промена *ћ, ђ* у *ч, џ* била завршена пре доласка Турака на ове просторе. Познати су

217 Код Белића налазимо у Дијалектима примере из Битврђе, али нема облика *Бíййрца* и *Бíййрцани*, које смо записали од старијих саговорника. АБДј 173, 175-181.

218 АБДј 174.

Карта бр. 7



процеси настајања африката, како у фонетици ових говора,²¹⁹ тако и иначе.²²⁰

УМЕКШАВАЊЕ К, Г

217. Сугласници *к*, *г* испред вокала *е*, *и* (чије порекло није битно) прешли су у палатале *ћ*, *ђ*, који се по фонетском утиску не разликују од *ћ*, *ђ* другог порекла.²²¹ Појава је потпуна у I, а спорадична у II зони (Карта бр. 8).

к + е: *Борџиће* (облик вокатива) ЦТ, *вџиће* П, *велџиће* пости В/Р П, *вочће* В/Р П, *џравће* (врста шљива) П, *дрџиће/дрџиће* П, *дудџиће* П, на *жаџиће* В/Р, *жеџварће* (жене жетелице) П, *жиџиће* (жишке, искре) К П, *јабуће* В/Р П, *кокџиће* П, *комџиће* се зберу В/Р П, *кџиће* (коске, кости) В/Р Гр К П, *круџиће* В/Р Гр К П, *лаџиће* (ласке, украс на женској одећи) В/О Гр К П, *модриће* (врста шљива) П, видџела *муће* Ј, *овџиће* (оволицка) Ј, напреду се *оџанчџиће* В/Р Ј К П, *џазуће* (недра) В/Р П, *џаџиће* В/Р, *џлеће* (плеће, плећа) В/Р П, *џечурће* П, *џоводџиће* (дебели канапи од пређе на љуљашци) П, *џодноше* (део разбоја) В/Р, *џосџиће* (чаршав, постељина) К, *џосџићарће* за кревет (танке черге за простирање преко сламарице) В/Р, *џриџиће* (танка стабла уз која се пење боранија) П, *руће* Бт В/Р Гр П, *рукџиће* (руковети пожњевеног жита) К, *сџиће* В/Р, *седџиће* (прела, посела) Ј, *сџиће* (семенке) П, *џачће* Бт В/Р, *џрџиће* В/Р К П, *џџсачће* (тесне, узане) Ј, *џравће* вџримо В/Р, *ћџ* (кер, ловачки пас) П, *ћџић* (слатка репа) В/Р, *ћџиће* (ките, китке) В/Р, *џџиће* (ујаци) В/Р, *џџиће* Бт В/Р Гр К П, *џџиће* (цепанице) П, *џџиће* (кћери) сџидџиће П, *џџиће* (шаре) Ј П, *џџиће* (шашке) П, *џџиће* П, тџиће *џџиће* Ј;

г + е: *бриђе* В/Р П, *вериђе* (вериге) В/Р Ј К П Р/М, при *дрџиће* В/Р Ј К П, *дџиће* (дуге за израду буради) П, *друџиће* жене В/Р К П Гр, *џиџерице* (џиџерице) В/Р П, ради по *задрџиће* В/О, *кџиће* П, *нџиће* В/Р Гр К, *џџиће* (коре за питу) сџчемо Д/Л Ј, *џџиће* (лептири) П, *ваљане џџиће* (вунене черге) В/Р П, *џџиће* изаткала Ј;

к + и: *бичџија* (тестера) В/Р П, *власџиће* сџр В/Р, *висџиће* П, у *девоџиноџа* бџа ЦТ, *девоџачџи* дџевер В/Р, *џџиће* кџело В/О, *јаџи* (јаки) П, *колџи* (колики) П, *неџи* пџт В/О, *коџи* *оџићу* (наките)

219 АБДж 174; АПАфрик 169; Нешто више речи даје Н. Богдановић у ББП 43 и Ј. Ђурић у ГЛ 47. Ово упућује и на могућност ширег простирања.

220 НБББП 42. Сем за ч, џ Н. Богдановић исто запажања износи за *ћ*, *ђ* > *к*, *г* испред *е*, *и*; „(...) ово је говорна одлика која се најпре и у највећој мери губи.“

221 НБББП 39.

В/Р, *ĭeshĭ* П, *ĭeshĭúr* В/О В/Р Ј, *ĭréslojĭshi* свирачи К, *rahúja* В/Р П, *Sánĭhine* фам. П, *sváĭhi* Бт В/Р Гр К П, *sehúra* (секира) В/Р Ј К П, *srŭshi* В/Р П, *Sĭanimúrĭhina* деца П, *sĭarĭnshi* П, на *sĭaróĭĭhnicu* В/О, *shĭdoше* (збацисше) П, *tésto ĭĭne* (кида) В/Р, *ĭiréч* (креч) вт, *ĭĭсел* П, *ĭиселина* (сирће) П, *ĭĭŭĭhe* посађене В/Р, *ĭĭло* брашно В/О В/Р Р/М, не *ĭĭŭ* В/О, дрўђе *ĭĭŭhe* вој натури В/Р, *ĭĭша* В/Р Гр Ј К П, *urŭchi* грэбенци (ручни грэбенци) Бт, *ciĭánshi* грэбенци Ј;

ĭ + *u*: *burĭja* В/Р П, *drŭhi* пўт П, *drŭhi* славе Ј. пáј (опет) дрўђи фр, *drŭjajĭ* П, да *ĭi* искáра В/О, да *ĭi* зовém В/Р, дáвају *ĭi* П, кáжемо *ĭi* мĭе (ми) Ј, напра́ву *ĭi* на жáпће В/Р, онĭ *izĭinŭше* В/О, *ĭoĭĭinu* В/Р П, *ĭoĭĭinŭl* В/О В/Р Ј.

218. Сугласник *k* иза палатала *j*, *љ*, *њ* прелази у *ĭ*.

j + *k*: *brájĭa* (браћа) В/Р П, *devóĭĭa* В/О Бт Ј П, довели *devóĭĭu* Ј, *kujĭa* (кућа) В/О, *kuŭlájĭa* В/Р П, *leléĭĭa* (љуљка у којој спавају бебе) В/Р Ј К П ЦТ, *májĭa* К П, моју *májĭu* Ј, *sóĭĭa* (птица креја) В/Р, *sĭaróĭĭa* В/Р П, *ŭjĭa* (ујак) В/Р Гр К П, (Карта бр. 8);

љ + *k*: *želĭĭa* (корњача) В/Р П, *koĭáĭĭa* (копачица) П, *koŭŭĭhu* ми даду В/О, *oĭĭ^ančelĭĭa* В/Р, *ĭovraĭĭáĭĭa* (део на разбоју, стану) В/Р КД, *rukóĭĭa* (руковет) Ј П, *sováĭĭa* (чунак за ткање) В/Р П, *sukáĭĭa* (оклагија) В/Р П, *čedáĭĭa* (цедило) П (Карта бр. 8);

њ + *k*: *ĭráĭĭa* (где је *њ* вероватно настало аналогичом према *ĭráĭĭe*) П, *ĭráĭĭe* В/Р, *ĭlajŭŭĭĭa* (птица жуна) Гр К П, *řĭĭa* (ноздрва) В/Р Гр Д/Р К П, *sedelĭĭa* (посело) В/Р Ј К П, *sedelĭĭarŭshe* пѣсме Ј.

219. Појава палатализације *k*, *ĭ* испред *e*, *u* постоји и у речима преузетим из турског, или посредством турског језика:

bachúja В/Р К П, *se^anĭjaja* (узенгија) В/О, *se^anĭjaja* Гр К П, *ĭirúja* (кирија, станарина) В/Р ЦТ, *ĭuchúja* В/Р, *ĭesa* Гр Д/Р К П, *ĭilim* В/Р (в. и т. 217), *burĭja* К;

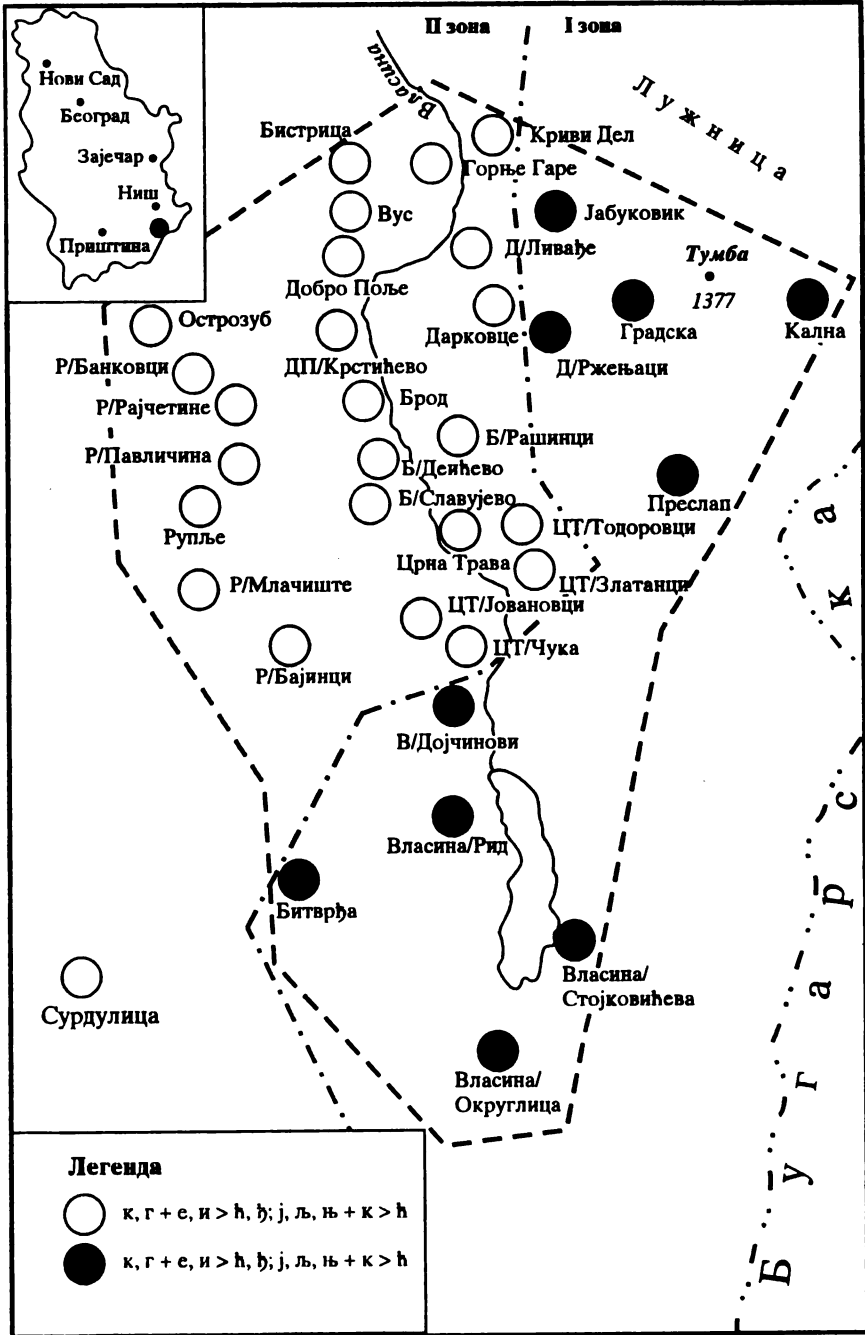
j + *ĭ*: *baĭĭj/baĭĭj*, мада није сасвим јасно да ли је *ĭ* овде настало под утицајем *j* или *u*.²²²

ПРИРОДА СОНАНАТА *Л*, *Н* ПРЕД ВОКАЛИМА *Е*, *И*

220. Сонанти *л*, *н* у секвенцама *ле*, *ли*; *не*, *ни* прелазе некад у палатале:

222 АБДјј 196. Белић наводи да и *ĭ* иза *j* прелази у *ĭ*, без навођења примера. Појаву коментарише и Н. Богдановић у БББП 39 (В. напомену 21). Нама се учинило да би то могао да буде један од примера за Белићеву тврдњу.

Карта бр. 8



л + е: *ѿољевају* поприку В/Р, *разљева́ли* смо млекó Гр К П, *шлѣм* Б В/О ДП ЦТ, *шлѣме/ шлѣме* (сле́ме на кући) В/О: у суседној Црној Трави чули смо *слѣме*;

л + и: *ѿољишѿари* (птићи који још нису добили перје) В/Р ЦТ П, *ѿљѿк/ѿљѿци* (за исти појам често се чује реч *мејѿр*) В/Р П ЦТ, *исѿљиска́ла* во́ду ЦТ, деца́ се *ѿљѿскају* В/Р, *ѿѿѿљу* во́лове В/Р (често се чује облик *вучу́*), *шљѿѿери* (ову реч смо добили на инсистирање) В/Р ДП/Б Р Р/М;

н + е: *ѿњеван* (невесео, тужан; једном чули) вт, *вра́нско ѿњездó* В/Р П ЦТ, *заѿњеѿше* се змија́ (завуче се змија) ДП/К;

н + и: *куѿњи* до́говори В/Р ЦТ, *куѿњи* пра́г В/Р П, *вѿѿѿноѿњи́к* В/Р ЦТ, *ѿролеѿњи* јечми́к К П, *ѿролеѿња* ѿи́ша Г.

221. Примери показују да се не ради увек само о сонантима, већ и о групама (пл > пл̣, гл > гл̣, зл > зл̣, шл > шл̣, гн > гн̣) које могу лако подлегати асимилацијама. У примерима типа *ноѿњи́(к)* види се и дисимилација *ћњ > ѿњ*.²²³

Занимљиво је да А. Белић у овим случајевима никад не види гласовне промене, већ, углавном, аналогije.²²⁴ Мада ни те појаве (аналoшке) нису искључене, овде се мора помишљати и на асимилационо-дисимилационе процесе (ноћњик > тњик; кућњи > кутњи; гнездо > гњездо и сл.).

СУГЛАСНИЦИ У СУГЛАСНИЧКИМ ГРУПАМА

а) На почетку речи

222. По правилу, сугласничке групе на почетку речи добро се чувају. Ипак, извесна упрошћавања и овде су позната. Ми ћемо издвојити само оне групе код којих смо забележили неку трансформацију, а све остале групе, сем разуме се, финалних, даћемо у следећем поглављу (т. 223, 224, 225), будући да нема група које се јављају искључиво на почетку речи.

ѿч: чује се у истом селу и *ѿчелá/ѿчѿле*, *челá/чѿле*. Пратили смо, с посебном пажњом, овај изговор у П и можемо закључити једино то да се ова сугл. група јавља у говору млађег нараштаја, а без плoзива *ѿ* у говору старијих људи. Рекли бисмо да изговор *чѿла* јесте аутохтон, а да је *ѿчѿла* изговор успостављен под утицајем стандардног језика.

223 НБББП 40.

224 АБДиј 223-224. Белић у оваквим примерима види и аналогiju, па закључује: „(...) једном речју, умекшан сугласник није ни у једном случају настао под утицајем потоњег палаталног вокала.“

Група *йч*, настала у процесу африкатизације групе *йш* остаје неизмењена:

йшеніца В/О Г ЦТ, *йченіца* мбже К, *йченіцу* Г, *йченічно* ДП/Б ЦТ; једном и *йшеніца* Г;

упореди и: *йчешки* траг П, *йчешћи* В/Р.

То би говорило да је старија скупина *йч* > ч; а она новијег постања није била на удару дисимилације (о судбини ове скупине у мед. позицији, в. т. 248).

Група *йц* < *йс* чува се и на почетку речи и унутар речи, уз извесна одступања (в. ниже):

йцеша П, *йцје* В/Р ЦТ, *йцју* П, *мјуи* *йцју* ДП/Б, *йцју* исто КД, *йцјемо* КД, *йцували* В/Р, али уп. и: *йсеша* лају, лају В/Р (в. и т. 248).²²⁵

Група *кћ*, такође, упрошћава се, при чему се у II зони чује: *ћерка*, *ћеро* (вокатив), *ћерке*, а у I зони: *чёрка* и *чёрће* (свуда).

б) На крају речи

223. Финалне сугласничке групе *-сй*, *-зд*, *-шй*, (*-жд*) упрошћавају се отпадањем финалног експлозивног сугласника:

сй > *ц*: *брес* П ЦТ, *брс* (брст, зимска паша за козе) В/О, *крас* (храст) Гр, *крс* В/Р П ЦТ, *влас* В/Р, *авіус* В/О В/Р, *жалос*, *зајовес* П Р/М, *кажијрс*, *мас* Р/М (кад није *маз*), *младос*, *мос* (мост) В/Р П, *йакос* П, *йлас* В/Р, *чейалес*, свуда и све друге именице на *-осй* и придеви на *-есй*; а затим и бројеви: *шес* П Р/М, *йешес* ЦТ, *единџес*, *дванџес*, *йринџес* и тако до 20, а затим: *двајес*, *йријес*, *чейірес/чейерес* - на целом простору.

Ако се од именица са финалном скупином *-сй* граде придеви на *-ан*, *-й* се не васпоставља, него се творбени морфем додаје на окрњену основу: *болесан*, *масан*, *йбсан*, *часан*. Наравно у деклинационим облицима именица, где више група *-сй* није финална, не долази до упрошћавања ове скупине: мн. *крсй* (литије), *йосй*/*йосйови*, *іосй* итд;

зд > *з*: *іроз* В/Р П ЦТ, према: *іроздови*;

шй > *ш*: *веш* (вешт) В/Р П, *йрејрш* Бт, црни *йриш* ЦТ.

За финално *-жд* нема потврда, али се чује *дждевњак* В/Р П ЦТ.

²²⁵ Тимочко-лужнички део на простору северно од Нишаве чува групе *йс*, *йш*, *йк* без африкатизације, а сврљншко-заплањски део доживљава африкатизацију. Та се појава овде шири на оба говора, мада, изгледа, има шаренила. Она је и шири, јер обухвата случајеве *дс* > *йс* > *ц*: *іосіоци*, *ірацки* итд. Види и ВСЦГ 192. За претходну тврдњу, поред личног познавања, упућујемо и на НБББП 36.

224. Иницијални и медијални положај најчешће чува неизмењене сугласничке скупове. Отуда имамо:

свр: чува се у речи *свр́ака* В/Р П, *свр́аће* В/О П, али се упрошћава у: *србѣж*, *срб́и* П, *срб́и-ме* В/Р;

сл: *слéме* В/Р, *сл́ива* В/Р КД, *мóдра сл́ива* В/Р ЦТ, *с́итна сл́ива* В/Р, да се рóду *сл́иве* В/Р П ЦТ, *сливóво др́во* В/Р ЦТ, *сл́ивова рећ́ија* П, поред: *ш́ливáк* Г, *кóлца за ш́ли́ве* Г, *с́итне ш́ли́вке* ДП/Б, *ш́ли́вовица* ЦТ;

чвр/цвр:²²⁶ *чвр́си́е жéне/женé* ЦТ, али: *цвр́си́и човéци* П, *цвр́с* В/Р, *цвр́си́о* П, *йó-цвр́с* В/Р П;

цр < *чр*: *цр́вик* (црв) В/Р П ЦТ, *цр́вје* В/Р П, *црéшња* В/Р Г П, *црéшње* П, *црешњóво др́во* П, *сэс црéйњу* Р/М, *црвén* П; исту групу садржи и лик речи *чер́а* (тур. çerge): *цр́а* П, *изнэси цр́у* Б, *цр́е* Г ДП Р/М, *цр́ђе* Гр;²²⁷

сѝр: чува се у речима: *óсѝра* Бт В/Р КД П, *óсѝри* *кóсу* В/Р П, *осѝр́ила* (брусевн) В/Р, *осѝр́ила* (рад. придев) В/Р, *осѝр́ило* П, *Осѝр́ичје* мт. Р, као и у речима:

сѝрані́це ЦТ, *прају сѝр́и́жбу* ЦТ, *сѝрош́ил* ЦТ, *сѝрóшимо* ЦТ, да се *сѝриж́у* Г, *осѝр́и́ли* П, *осѝрижéмо* óвце Р/М, *йросѝрél* В/Р, *мані́сѝра* Бт В/Р Ј К П; или пак у речима које имају групу *сѝр-*:

сѝр́вка < пэстрв- (пастрмка) В/Р, *Сѝрмáц* мт. Г, *сѝрн́иш́и́е* П, *расѝр́за* се В/О, *сѝр́шељ* П;

шѝ: *шѝ́рк* (рода) В/Р Бт, *шѝ́ркове* В/Р, негдé *шѝ́уче* (нестаде, изгуби се) ЦТ, *йошѝ́укэл* (зарастао у траву, запуштен) Ј; *вриш́и́у* В/Р, *йиш́и́у* В/О В/Р П, *шуш́и́у* ЦТ; *зелéни йуш́и́ер* П;

баш́и́а (отац) ЦТ, *твóј баш́и́а* КД П, за *жéнш́и́ну* Д/Р, *муш́и́на* Б; *немáш́и́ина* ЦТ; *сиромáш́и́ина* ЦТ; *донéсе јóш́и́е* ЦТ; *кр́ш́и́ена мéста* Г, *кр́ш́и́ен* Бт В/О П, на *кр́ш́и́éње нóсу* ЦТ; *йуш́и́а* Бт, *йойуш́и́а* Г, али и: *йуш́и́имо* ЦТ;

кош́и́урка (коштица) В/Р, *кљош́и́йн́а* (коштица) П; *йрóбш́и́а* П ЦТ, *йрсничиш́и́е* (коноплиште) Г, *о́и́ниш́и́е* ЦТ, *сѝрн́иш́и́е* Гр П;

деч́и́ш́и́а ЦТ, *јáт́и́ниш́и́а* бр В/Р П, *јáриш́и́а* К П, *ййлиш́и́а* П; *жд*: *жвижд́и* ЦТ, *алав́ужда* (пробисвет, превртљив човек) П;

226 Попут претходне појаве, нап. 231, и овд: као да нема сагласности између северног дела призренско-тимочких и сврљишко-заплањских говора и јужног, коме припадају и Црна Трава и Власином. У Белоњу (Сврљиг) и данас може од старијих људи да се чује мрмољак/мрмољци (црв, црни).

227 Северно од Нишаве: *чр́а* (кад није черга), *чр́е/чр́ђе*.

жб: стандардно *ж*бица овде, у истој зони, чули смо као: *сййце* (паоци на точку) В/Р и *шййца* (паок) П.²²⁸

дл: *кбзја длака* В/Р, она (гуња) *йо-длакава* ЦТ, *йадла* Б, све *йројадло* Б Бт В/Р П, *седли* заједно Д/Р Ј К;

шл: *кошлájђа* Ј К П, *кошлénце* (мали бакрач) ЦТ, *кошлeййја* Ј К П, *йeйлe/йeйлeййја* В/Р, *срeйли се* В/Р К П.²²⁹

225. Као слику стварног стања од два сугласника у овом прегледу дајемо сугласничке групе према схеми у т. 228. Све примере узели смо из казивања баба-Стевке Богдановић из Преслапа, датог као прилог на стр _*__, уверени да се тако, пратећи говор једне личности може добити рељефна слика особине једнога говора. Кад за неку комбинацију нема примера у њеном говору, узели смо их из других села, и у том случају даје се и кратица места.

Нисмо посебно издвајали иницијалне или медијалне групе, јер се у највећем броју случајева оне могу наћи у обема позицијама (*йн-ој*, за-*йн-ој*ила рана).

Важнијом од ових позиција чини нам се дистрибуциона ситуација да се некада два сугласника могу наћи у суседству (у једној консонантској секвенци), али само уз услов да припадају различитим слоговима (не могу бити изговорени једним артикулационим захватом). То значи да таква група не би могла бити на почетку речи. На такве групе указаћемо кад то буде потребно.

вј: *здрáвје*, в. и т. 236;

вл: *влáс* В/Р, *Влáси* Бт, *Власínци* В/Р;

вр: *врéме*, *врéча* КД; *вришйй* В/Р; за *вр* < *фр*: *сóвра*;

вн: *држáвно*, *зарáвнимо*, *зарáвну*; *одáвна*;

вд: *овдe*, *овдeва*, *одóвде*;

вц: *óвце*;

јн: *војнйк/војнйци* ЦТ, нóсе *йовóјницу*;

јд: *йáјде*, *вајдá*; као и код глагола на *-ййи*: *дóјде*, *дóјду*, *до-јдóше*, *издóдју*, *најдóшe*, *најдóше*, *йрeјде*, *йрeјдóше*;

јш: *йрашујйше* (питајте);

јђ < *јк*: *девóђайша*, *лелeјђа* (љуљка), *лелeјђу*, *мáјђа*, *сйшарóјђа*, *сйшарóјђе*; о самој појави *к* > *ђ* и одступањима и у т. 217;

јч: *девојчeййија*;

јк: *девóјка*, *мáјка*, *сйшарóјка* (свуда у II зони);

228 У сврљишком крају је *сйица*.

229 Разуме се, и на нашем терену: *а + н + к* > *анк*; *а + м + б* > *амб*, те се чује: *банбоне* или *Анће*. А тако је и са речима: *Звонко*, *Миленко*, *пензија*.

лн: *бóлна, дéлник* (радни дан), *Кáлна, њонедéлник, рáлници, сѣ́лна;*

лк: *мáлко, мáлко*, као и лк -лик- : *кóлко, ѣ́лко;*

лц: *крíлце* КД, *селцé* (сеоце) ДП/Б;

мљ < мњ: *сумљáв* В/Р;

мѝ: *комѝри, цéмѝри;*

мб: *бамбóне;*

мц: *мóмци, Нéмци;*

нѝ < мѝ: *ѝáнѝим;*

нд: *бáнде, шíнда;*

нђ < нк: *сáнђе* (саоннице), *Сáнђе* (вокатив);

нч: *венчáвају;*

нц < нђ: *Рáнцелов дэн;*

нк: *каѝáнка* (део женске одеће), *Звóнко, Милéнко, Милéнк-оѝо, ѝалáнку;*

нц: *лóнци, оѝáнци;*

нс < нз: *ѝéнсија, ѝéнсију;*

ѝл: *ѝлáша, ѝлáшу, ѝлéвња, ѝлéли, ѝлéшено, ѝлѝко, ѝлўї, уѝлáѝиш;*

ѝј: *Рўѝје* (село);

ѝљ: *конóѝље, Рўѝље;*

ѝр: *ѝрашўјéше* (питае), *ѝрí, ѝрíча, ѝрáју, ѝрíчам, ѝрáво, ѝрашўјéше* (питајте), *ѝрашўју, ѝрáђе, ѝродадéм, ѝрáзник, Прокóѝице, ѝрашíна, ѝрáзну, ѝрóлeѝи, ѝрóвала, ѝрéла, ѝродáвам; исѝрíчају, зáѝраво, наѝрáју, наѝрéда, наѝричáл;*

ѝњ > ѝљ > ѝуљ: сáс *црéѝњу* (црепуљу), у *црéѝњу* испечé Р/М; а можда је настало од облика црепáнэј = црепáњ-;

ѝс: *ѝсéша* В/Р, *ѝейсиá* ЦТ, у *ѝейсíју* КД ЦТ;

ѝк: *оѝкáљају* (опкољавају);

бј: *ѝрóбје*, в. и т. 236;

бл: *блáжу, облечé, облáчим;*

бљ: *рíбљо мéсо;*

бр: *брáну, брáшно, добрó;*

ѝв: *ѝвóј; жéѝва, чéѝврѝáк;*

ѝр: *ѝрí, ѝрáву, ѝрéбе, ѝребáло, ѝрáжим, ѝрóшак, ѝројíца; ѝоѝрáжим, ѝоѝрáжише* за *ѝоѝребу, чéѝри;*

ѝл: *ѝeѝлицáн;*

ѝн: *ѝрívаѝно, срамóѝно, умејáѝна;* као и ѝн < ѝм: *изóѝне;*

ѝњ: *кўѝњи* прáг, *лéѝњо* врéме;

ѝѝ: *оѝѝусѝíли;*

ѝк: *ѝканíцу* опáше, *ѝкáла, ѝкањé, ѝкáли; оѝкарáмо, са лáѝку* вóду кўпемо;

дв: *двá, двé, двојџца, двéстá, дванáес, одвојили, одвојена сáм ја;*

дл < дд: *длáбокó; длábé < ддбé (дуби < дупсти);*

дљ: *бáдље, бодљѝв вóл В/Р;*

др: *дрѹто, дрѹта, дрѹћи, друћéше, друяáша, друтојéче, друшке;*

у *зáдруѹ;*

дм: *óдма, óдмор ЦТ;*

дн: *днѝ; еднá, еднó, једнá, сéднем, однесéмо;*

дњ: *бáдњáк, Бáдњи дэн В/Р ЦТ;*

дб: *свáдба, свáдбе;*

св: *свé, свѝ, свá, свáдбе, свáшови, свáрка, свира́чи, свáку, свáћи, сврну́ли, свучу́ју (скидају одећу), свéши;*

сј: *сјајѹ се литáк В/Р П ЦТ;*

сл: *слáбо, слáвимо, слѹжим, слѝкашá; ѝбсле;*

слъ: *слѹбено, слѹшѝнено В/Р;*

ср: *срамóша, средá, срéдњи, срѹжи (посвађа);*

см: *смејéше-се, несмó, ѝсмена;*

сн: *снá, снáје; бéсна, беснéје, ѝбно, чéширéсница;*

сѝ: *сѝѝм, Сѝáсовдэн; исѝѝ, исѝечéмо;*

сш: *сшасу́ју (постижу, одрастају, достижу), сшáну, сшáрóјка, сшáр, сшизáла, сшунѝѝло (намрштило, смрачило) В/Р; ѝосшѝ, ѝосшѝлáли, ѝосшѝли, бóлесшѝ, велéсше (говорасте, причасте), ѝушто, осшáло, идóсше, крсшеше, крсшена, осшáрела, па заусшáву, усшáне, двéстá, досшѝза;*

сћ < ск: *сћѝне се (покида се), сћѝдоше се (свукоше се);*

ск: *скуѝу-се, скуѝује (поскупљује), скуѝеје; искáра, искарѹје, искáчемо, Ўскрс;*

сц: *исцѝкáле, сцéѝи се (исцепа се);*

зв: *Звóнко, ѝозвáли-ни;*

зј: *зјај (зјапи, блене) ЦТ;*

зл: *злó, злѝ; мѹзли óвце;*

зљ: *изљубѝли се, разљушѝли се;*

зр: *изрѝнемо, разрѝѝа се (скаче);*

зм: *змијá; измешéмо; размóшáмо;*

зн: *знáм, знáју, знáјеш, знáш, знáње; ѝрáзник, ѝрáзници; ѝрáзно;*

зн < зм: *ѹзне;*

зњ < зн: *ѝрáзњујемо;*

зб: *збáра ЦТ; разболувáли се, разбóји;*

зд: *здуван (иструпио); издулá-се, издóјду;*

зѝ: *разѝовáрам, рáзѝовешáн, разѝрáбе;*

чм: *ечмѝк, јечмѝкэш;*

шл: *ишли́, ншлó, оџишлó*;

шн: *брашно, сџрашно, неваљашно*;

шџ: види напред т. 224;

шч: *чашче* (чашица за ракију);

шћ < *шк*: *кокóшће, џчешћи* (пасји) В/Р;

шџ: донéсоше од *шџшје* (паприке);

жј: *мџжје*; в. и т. 181;

жљ: *цржљачина* (стара черга);

жњ: *жње́, жње́мо*;

кв: *квó*,²³⁰ *квáка* ЦТ. *кэ́квó, џаквó, неквá, неквó*;

кл: *клáс* В/Р; *кланéџа* (инструмент кларинет); *одáкле; џекли*;

кр: *кравá/краве, кравáџа; нéџокреџна, свéкра*;

кн: *нџкне, óкнџ* (позову);

књ: *нэ́кња, сџкња*;

кџ: *дóкџура, дóкџури*;

џл: *џлавá/џлаве, нá-џлаву, џлáд*;

џљ < *џл*: *џџџли*;

џр: *џрáд, џрóбје, џрómэџ, џрање; заџре́ју, џџрају*;

џн: *џнóј* (стајско џубре); *лэ́тне, џодџтне, џобéтне, џоџáнци* (мишеви);

џњ: *џáтње/џáтњишџа, Оџња́ва* Марија;

џд: *неџде́, нџџде, Велиџден*. Овде се чује само: *дџња*.

хв > *в*: види т. 193;

цк: *мáлецко* (мало);

цк < *ск*: *наљóцка се* < *наљóска се* (напије се) Ј;

цр: *цре́џ*; в. и т. 224.

226. Иако је већ указано на трансформације неких група (*јк* > *јћ*, под одређеним условима, такође: *љк* > *љћ*, а затим: *мн* > *мл*, *џм* > *џн*, *ск* > *сћ*, *нћ* > *нџ*, *зм* > *зн*; *џл* > *џљ*, *хв* > *в*), да наведемо још једну појаву, карактеристичну за јужни део тимочко-лужничких и сврљишко-заплањских говора. На северу је нема. Овде, та појава обједињује наше говоре. То је промена *мљ* > *вљ* > *вњ* у: *зэ́вња, зевњџца*. Можда је ово ишло преко *земнџк* (подрум) > *зевнџк*, а тек онда *зэ́вња*. Другачије случајеве дајемо у т. 234. На овим просторима се не чују облици: *џрмље, зимљив, рамље*. Иначе, и овде је *џзв́но, џзвнџца*.

227. Међу наведеним групама постоје групе које могу стајати на почетку речи, што значи и на почетку унутрашњег слога, и оне

230 *Кво* је сажети облик од *кэ́кво/какво* и познат је на ширем простору источносрбијанских говора с десне стране Јужне Мораве.

које формално показују суседство двају консонаната који припадају различитим слоговима те их, можда, и не треба посматрати као сугласничке групе.

228. У табели која следи даћемо присуство група које смо напред навели, означавајући знаком (+) групу која може стајати и на почетку и у средини речи, а (†) групу која се може јавити само унутар речи (где, дакле, сугласници припадају различитим слоговима). Тачком је означено одсуство групе.

Наша би схема могла бити и потпунија, али забележена грађа није увек омогућавала попуњавање празних места у схеми. Ако је нека могућност везана само за зону I, изнад знака додата је цртица, а ако је то могућност само зоне II, цртица је испод знака.

229. Групе од три сугласника

Најпре неке групе које не могу бити иницијалне, јер их раздваја припадност различитим слоговима:

јдм: *áјдмо*, разуме се, после испадања *-e-*, а реч се може чути и као: *áј^дмо/áјмо*;

јск: *вбјску*;

шкв: *йошквасимо* (укиселимо) млекб; *йошкваса* (маја за кисељење млека);

нск: *жénска* деца, *жénско*;

док би иницијалне групе биле само:

сйр: *сйрэма*, *сйрэма-се*, *сйремáли*, а такође и: *исйрíча*;

сйр: *сйрэа*, *сйрá*, *сйрижéмо*, *сйрúк*, в. и т. 224. Реч *манисйра* чује се и са упрошћеном групом: *манисйа*;²³¹

здр: *здрáвје*, *здрáви*, *здрáво*; али смо једном у Броду чули и забележили и *здрáк*, иначе је на целом простору *зрáк*.

О групама *свр*, *чвр*, в. напред.

231 Ова реч је са упрошћеном групом и у Белонињу (Сврљиг) - *манисйа*.

	в	ј	л	љ	р	м	н	њ	п	б	т	д	ћ	ђ	ч	џ	с	з	ш	ж	к	г	х	ф	ц	s
в		• +			+		•					•													•	
ј							•				• •	̄		•								•				
л							•														•				•	
љ													̄													
р							•						̄									• •				
м			+	•	+		+		•	•																•
н											• •	̄		•	̄						•				• •	•
њ													+													
п			+	•	+													•			•				•	
б		•	•		+																					
т	+		•				• •	•														+				
д	+		+	•	+	•	+	•			•		+													
ћ																										
ђ																										
ч																										
џ																										
с	+	+	+	+	+	+	+		+		+	+									+				•	
з	+	+	+	•	•	+	+	•			+															
ш			•	•			•		•		+	•		•												
ж		•	•					+																		
к	+		+		+		•	•			•															
г			+	•	+		+	•							+											
х																										
х																										
ц							+																			
s																										

О РЕЗУЛТАТИМА РАНИЈИХ ГЛАСОВНИХ ПРОМЕНА

230. Представљањем свих забележених консонантских група показан је, у ствари, њихов савремени инвентар. Из прегледа тих група и наведених примера види се да се неке изворне задржавају, а неке егзистирају као резултат различитих асимилационих или дисимилационих процеса. Због тога такве групе и појаве неће бити посебно анализиране, како би се избегло понављање примера.

Ипак, на неке ће појаве бити указано, било зато што нису довољно табеларно представљене, било зато што представљају битну одлику истраживаних говора, или, пак, што нам се чини да захтевају бољу систематизацију, а изискују и неко објашњење.

ЈОТОВАЊЕ И ДРУГА УМЕКШАВАЊА

231. Наши говори показују неуједначено стање када су у питању резултати старог јотовања.

232. Није извршено јотовање групе *-јд-* у облицима глагола изведених од *-иџи*, чиме се говори ЦТВ разликују од јужно-моравских говора:²³²

кој да *дојде* Б, да *дојдеш* Ј, *дојдџмо*, *дојдџше* овџа Банковци Г, *дојду* В/Р, рџднине *дојду* В/Р, *зајду* (заобиђу) В/О, *најде* К П Р/М ЦТ, *џојде* војска ЦТ, па *џрејдемо* (пређемо) КД, они *џронајду* (пронађу) ЦТ.²³³

233. Истрвени су резултати јотовања у трпном придеву и то:²³⁴

а) код глагола са основом на *џ, б, м, в*: *куџен* лџб В/Р, са(д) *куџене* врџе Г, *куџено* платнџ Г, нџси *куџено* Р/М, *куџено* брџшно В/Р, не *куџену* Р/М, *љубена* девојка ДП/К КД Р/М, *џриљубене* главе (састављене) Б В/Р Д/Л; *џрелџмен* колџч ДП/Б П ЦТ, *слџмена* сџнка КД П, ^о*вамо сџремено* КД, како је *сџремен* Р/М; *осџџавен* В/Р, *џравене* свџдбе В/Р КД Р/М, *наџравена* колиба ЦТ, *наџравено* КД, *нејалџвен* воџ В/Р, *сасџџавено* Бт, *слџвене* слџве В/Р К Р/М;²³⁵

б) код глагола на *џ, џ*: *закџџена* девојка КД, *кџџен* конџџр КД, нџсу конџџр *кџџен* ЦТ, *џџџене* мџке КД, *џлџџено* све В/О Д/Р Ј К, *смлџџено* све Б ЦТ, тџг је *увџџен* (ухвађен) ЦТ, *укџџено* КД; *заџрџдено* Р/М, *оџрџдено* В/О ЦТ, овџде *рџдена* ДП/Б К П, такој *рџдено* Б;

али смо забележили и неколико примера који су примљени из књижевног језика: *џрџђени* опџнци (као веђ готов термин), бџл *рџђен* Д/Л, *рџђена* КД, брџђе *рџђени* Р/М, *рџђен* девер Р/М. И *рџђени* брат, *рџђени* девер живе као термини, док се реч *рџђен* често користи у административном језику, па то објашњава њихову употребу поред *рџден* и сл;

в) код глагола с основом на *с, з*: *исџрџсена* Гр К П Р/М, *исџрџсена* девојка Г; облик *џрошена* девојка опет је термин у свадбеним обичајима и свадбеним песмама; све *кџсено* Р/М, *нџсено* Г, *омџсено* КД П, *џреџџазен* Б В/О, *џревџозено* Б В/Р ДП/К ЦТ.

Глаголске именице, настале од оваквих трпних придева, такође су без јотованог сугласника основе: *џџоџџе* П; *љубџе* Р/М; *ломџе* ДП/Б; *јалџе* В/Р, *џравџе* В/Р ЦТ, *славџе* Д К Р/М; *киџџе* КД, *џџџџе* Ј К; *џрадџе* В/О ЦТ; *кџсџе* В/О Р/М, *носџе*

232 ПИДиј 117.

233 АБДиј 129.

234 АБДиј 152; АППСД 46.

235 Појаву региструје Н. Богдановић у АП 114.

Б Д/Л, *ѿросење* П Р/М; *ѿазење* ДП/К, *музење* П Р/М; *делење*, *молење*;

г) код глагола с основом на *л*, *н*: *напрѣд*^Т *билі делени* Р/М, све је билó *исѿделено* Р/М, *одсѣлени* Б, оні су *одсѣлени* ДП, *ѿодѣлено* П, *сѣлени су* В/О;

Нисмо забележили примере трпног придева са *н*, али имамо примере као: *бранѣње*, *канѣње* (нудити, канити), *ценѣње*. Како се јављају именице *бранѣње*, *канѣње*, *ранѣње*, а трп. придев је само: *брањен*, *кањен*, *рањен*, мислимо да су ту у питању дисимилациони разлози, отуда: *н:њ* у *бранѣње*, али је само *брањен*, *кањен*.

Познато је Белићево тумачење да су резултати старог јотовања изгубљени напуштањем старог начина образовања по обрасцу: *куѿи-ен* > *куѿен* > *куѿен*,²³⁶ и појавом новог образовања са *-ен*, које се додавало на сугласнички део основе, *рад-ен* (према глаголима који нису ни имали *-и-* у основи): *украден* < *украд-*, *скубен* < *скуб-*, *ѿлеѿен* < *плет-*.

234. Трагове старог јотовања имамо у облицима презента и радног придева глагола са лабијалима у основи где се, обично, после декомпоновања групе *-вљ-*, настале тим јотовањем, задржава *-љ-*: *осѿѿаљамо/осѿѿаљал* В/О ДП/Б ЦТ, на главу *сѿѿаља/сѿѿаљала* В/О Г ЦТ, не *сѿѿаља нѿки/сѿѿаљал* Д, сви *сѿѿаљају/сѿѿаљали* К.

235. Задржава се и алтернација непалатални/палатални сугласник у случајевима типа:

клан/заклан према: *кољемо јагње* Р/М, *кољу јагњишта* В/Р, *закóље* се овца Ј, *закóљемо свињу* Р/М; *мліво* према: *самѣље* ДП/К КД; *меѿла* према: *меѿлике* нарасле (брезе) В/Р Р/М ЦТ; *налива* према: за *налеву* Ј; *сукáло* према: *сукáлка* (оклагија) Г КД Ј; *ѿркóли* према: *уѿркаља се* Ј КД.

236. Ново јотовање није доследно извршено, па имамо:

1) *ѿ*, *б*, *м*, *в* + *је* > *ѿје*, *бје*, *мје*, *вје*:

а) код збирних именица: *сноѿје* сэм врзувала Р/М, *сноѿје* В/Р ДП КД; *ѿрóбје* В/Р ДП Ј К КД, у *ѿрóбје* ЦТ; *Лóмје* мт. В/Р; *нема здравје* Бт, *немамо здравје* Б В/Р КД;

б) код придева: *дѿвѿи* П, изеду *дѿвје* свиње Ј, *дѿвјо* ЦТ, *дѿвјо* пиле (птица) В/Р, *кравјо* млекó В/Р;

в) у осталим случајевима: *Бричѣвја* мах. Б, *Ковачѣвје* фам. К, *Колибје* мах. Д, *Скоѿје* В/Р, *Слиѿје* мт. Г, *Сушевје* мах. Г.

236 АБДпј 151.

Овога јотовања нема ни код облика множине грађених наставком *-је*: *Ївје* мт. В/Р, *Руџје* (<рупе) село Р, *црвје* В/Р П.

Облик *дрвја* мислимо да је настао контаминацијом:

дрв + је > *дрвј* - е
 дрвја;

дрв + а > дрв -а
дрвја П ЦТ, *дрвја* исџкли В/Р.

2) *ѡ*, *ѡ* + је > *ѡје*, *ѡје*:

ѡруѡје П, *ѡруѡје* насечџ Бт ДП Р/М (обе зоне), али смо забележили и облик: бра̀на (примитивна дрљача) од *ѡруѡе* В/Р, за који мислимо да је примљен из књижевног језика.

237. Познат је облик *цвеѡе* у оба говора,²³⁷ према *цвечице* у I зони и *цвеѡѡце* у II зони (в. и т. 215).

238. Облик *људи* забележен је у II зони, а у I зони као *љуѡе* (*љуѡе*, пу̀но *љуѡе* В/О) и *љуѡи* (млади *љуѡи*; помрѡе *љуѡи*, стари *љуѡи* В/Р К П), а то би могао да буде контаминан облик:

људ + и > *људ* - и
 људи,
 људ + је > *љуѡ* - е

будуѡи да се и облик *љуѡи* често чује од старијих становника.

239. И у говорима ЦТВ позната је реч *родљак*>*родљаци*, на целом простору, а и шире од тога. За њу у ЛГ читамо: „Мало је чудна појава јотовања са ѡ у речи ,роѡакј (родљак). Меѡутим, ту није у питању старо ѡ, веѡ епентетско л (!)“, а онда се упуѡује на „Рефлекси са ѡ били су формирани пре уношења те црте у јужно-моравски и даље“ (27 - Говор Јаѡева 38). Мислимо да се овде може помишљати и на аналогију према: род-*љив/ос-т/*, или је у питању творбени морфем *-љак* (уп. *весѡљак*, *сељак*...).

3) *с*, *з* + је:

240. *класје* (обе зоне); од *ѡ(в)ѡзје* В/О, *лѡмесје* П, *лѡзје* Р/М, ка̀мен мѡдри што за *лѡзје* Р/М;

У ову групу сврставамо и случајеве:

сј < *сѡј* код збирних именица: *брѡсје* В/Р Гр Д, *лисје* П, од ора̀ *лисје* Д/Р, *ѡласје* В/Р ДП/Б К КД Р/М ЦТ, *Раскрѡсје* мт. В/Р Д Ј К Р Р/М, *раскрѡсје* (раскрсница) В/Р КД (обе зоне), као и плуралне облике: дѡјду *ѡѡсје* В/Р, голѡми му *лисје* (кад није листове) ЦТ.

237 Скок I, 282 1. (...) „кол. на -је цвиѡе.“

241. Пример *lišće*, забележен у *Бишврђи*, може значити започет процес умекшавања или непотпуно¹ примљени књижевни облик *лишће*.

242. Мада на овим просторима, због климатских услова, винова лоза није гајена, забележили смо *зј < здј: ĩróзје* В/Р П ЦТ.

Задржава се група *зј* код присвојних придева: *кóзја* длака В/Р К П, *кóзјо* млекó В/Р ДП/Б КД, *кóзји* рóг ДП/Б КД, али:

243. л, н + је > јотоване сугласнике *љ, њ: зéље* (купус) В/Р, *тóј зéље* КД, *једý зéље* Ј (овако за обе зоне);²³⁸ „зел- значи исто што и *зелен (...)*“, а одатле и *зељаник* и сл.

Овде сврставамо и умекшавање облика *Јéље* мт. настао од *Јéл+је*, вероватно деловањем дисимилационих разлога;

ĩрње (обе зоне), *ĩрање* (обе зоне).

244. Видели смо, извршено је ново јотовање код глаголских именица са -н + је: *иĩрање* до могање (док се може) В/Р ДП ЦТ, за *клање* свиње ДП, *којање* Ј, *орање* П Р/М, *ĩружање* Р/М, *сновање* за црге КД, на *сĩрељање* Р/М, *ĩкање* В/Р ДП/К (исто за обе зоне); истина, чули смо, такође, као термин *рањеница* свиња (в. и т. 233).

ПОРЕМЕЋАЈИ У РЕЗУЛТАТИМА ПАЛАТАЛИЗАЦИЈЕ

245. Одступања од палатализације забележили смо у следећим случајевима:

а) код присвојних придева изведених од женских имена на -ица: *Радицина* ћерка ЦТ, *Даницина* деца Б Д/Л (данас честа појава);

б) код облика 3. л. през. мн.²³⁹

к > ч: вучу дрва ЦТ, *навучу* капу КД, *обучу* се лепо В/О, *ојечу* јагње за славу П ЦТ, голém лéб *ĩечу* К, *ĩечу* ка^н имају П, *сечу* све Д, одма *свучују* П;

ĩ > ж: прву се *ĩосĩрижу* Бт В/Р К П, па *мóжу* све Б Д/Р Ј К, тој не *мóжу* (могу) Р/М, óвце се *сĩрижу* у лéто В/Р Гр К Р/М, од Дúкови се *сĩрижу* ДП/К;

х > ш: вршú с коњĩ ДП/К КД П ЦТ, *вршемо* раније П Р/М;

в) код облика императива: *сечĩ*, *сéчи/сéчеше* В/Р ДП/Б ЦТ, *ĩéчи/ĩéчеше* Д К П, *врши/вршеше* сэг ка^н нéма П, *сĩрижеше* га (дете) П.

²³⁸ Скок III, 648 д. (...) „зел- значи исто што и *зелен (...)*. Апстрактум на -је зéлје у (...)“

²³⁹ НБАП 124. „У придевима изведеним од личних имена на -ица задржава се *ц: Даницино* имање, *Зорицин* меда, *Радицино* дете.“

Ова појава, исто тако, има знатно ширу ареу у штокавским говорима. У питању су аналошка уопштавања (*вучем - вучеш - вучемо - вучу; вршем - вршеш - вршемо - вршу* према односу који имамо у: *скачем - скачемо - скачу; скóчи - сéчи* и слично).

ЈЕДНА ЧЕЊЕ ПО ЗВУЧНОСТИ

246. Сем примера које познаје и наш књижевни језик, забележили смо и другачије случајеве:

а) као у књижевном језику: *заїрејци* Р/М, *корујка* (жлеб) Р/О, *ониа оїїадак* КД, *слајше* учи Д/Л, *їешке* мўке КД;

б) 2. л. императива мн. после испадања *-и-*: *бешїе* од *кїшу* ЦТ, *дршїе* се за *руке* Б Р/П (остали примери у т. 428);

в) *їешак* живóт бїл КД, мλόго *слашак* лéб^н Р/М; свакако аналогно према: *тешка, слатка*;

г) *каї*-си рéкнy В/Р Р/М ЦТ, *кад*^м-се црни Р/М, *оїуд*^м-стїгоше Р/М, *овдé* *їред*^м-кўћу Р/М, *їред*^м-Свет-Илїју П, *сад*^м су пошїшане Бт, *снéї*^к-се тóпи у мáј В/Р;²⁴⁰

д) *мóж*^м такóј да бóде В/Р КД, *мўж*^м пóгину Р/М, *мўж*^м се кáчи (пење) КД.

АСИМИЛАЦИЈА ПО МЕСТУ И НА ЧИНУ ТВОРБЕ

247. Подоста је консонантских парова у којима се врши прилагођавање изговора. Фреквенција речи са таквим паровима је неуједначена. Појава је позната и другим говорима.²⁴¹

мї > *нї*: *їанїим* Б В/Р Р/М, ја *їанїим* Г, мо (ма) ко не *їанїим* ДП/Б, *їанїим* га ЦТ, јóште *їанїим* ЦТ;

нї > *мї*: *едэмїуї* Б В/Р Д, билó *емїуї* Гр К П, не мош сáмо *емїуї* да бóде КД;

вн > *мн*: *осámнемо* КД, *рамнїшїе* В/Р Г, *їма* и *рámно* Г, *самнўло* Г;

вњ > *мњ*: *самњўје* Г, *самњўшка* (свитање) Г;

їл > *їљ*: *волóви* *їеїље* (често се чује *вучу*) В/Р ЦТ, *їеїљї* ју (краву) П;

кл > *кљ*: *кљешїеви* за говéда В/Р П ЦТ, нóђе *кљешїаве* (криве) К П;

їн > *їњ*: *їњездó* В/Р П, *врánско* *їњездó* Б ДП, *прáве* *їњезда* Б ДП;

240 НБББП 36; НБАП 118.

241 НБББП 36; НБАП 119, и напомене 200 и 201.

мљ > *мњ*: *зёмња* Б Г Ј К П, *земња́но* П, *земња́на* К, *ту́рамо* на *зёмњу* В/Р;

мљ > *вњ*: *зевња* Д К П Р/М ЦТ, *зевња́ни* кондѝр Д/Р, каквѝ *зевње* оставѝли Ј, класира́ли *зевњу* Ј, *лѝка зевња* К, по *зевње* Бт, чѝстена *зевња* Д/Л (А. Белић ову појаву објашњава утицајем назалних гласова.);²⁴²

шл > *шљ*: *шљѝмови* оста́ли по́сле *ра́т* В/Р К ЦТ;

жл > *жљ*: тој су *жљу́не* (птице *жу́не*) Г, - само овај пример, јер се у другим насељима чује реч *жлѝшунѝа/жлѝшунка*;²⁴³

шн > *шњ*: *ѝмам вршњик* још Р/М, *има́ло* е *вршњици* ДП/Б, *јѝсени* се беру́ *лѝшњици* ДП.

АФРИКАТИЗАЦИЈА

248. Из додира пловива и фрикативних гласова добијају се африкате,²⁴⁴ а појава је пропраћена и упрошћавањем новостворених група:

ѝц > *ѝц*: *кра́ва лиѝца́ла* ЦТ, *лиѝца́ло* В/О В/Р, *кокбшѝ* *лиѝцу́ју* П, *ѝце́ша* га јуре (вампира) В/Р, *му́жи ѝцу́ју* КД, *ѝцу́јемо* и ми ДП/К КД (в. и т. 222);

ѝц > *ц*: *Ка́рловац кра́цки* В/Р Р/М, *ова́ј све́цки* *ра́т* ЦТ, *пр́ви све́цки* *ра́т* ДП/К;

ѝс (<дс) > *ц*: у *Гра́цку* (село) Ј, *по́п брѝцки* доодѝл Д/Л, *љу́цки* Д/Р, неѝ све *љу́цки* К, *О́крицко* јѝзеро ЦТ, *о́цели* се *младиња́* (млади, омладина) В/О, *син* се *оцѝлѝл* Д/Р, там *о́цели* В/О П, *оцѝче́* В/Р Г Ј КД, *оцѝче́мо* В/Р П ЦТ, *оцѝеѝш* (одсејеш) *бра́шно* Бт, *оцу́шра* (јутрос, овога јутра) В/Р ДП, *ѝоцѝримо* *млеко* ЦТ;

ѝш > *ѝч*: *де́си* се да *лиѝче* *овца́* В/Р ЦТ, не успева *ѝчени́ца* *овде́* В/Р П ЦТ, *ѝчени́ца* Г Д КД К, *ку́пимо ѝчени́чно* *бра́шно* В/О В/Р Д/Л ЦТ;

ѝш (<дш) > *ч*: *ѝочѝва* (подшива) П, *ѝочѝвамо* га П, *ѝочѝшан* (подшишан) ЦТ, *младоже́њу ѝочишу́ју* Д ЦТ;

ѝс > *ц*: *не́ц-се* *ка́јеш* (нећеш) Б ЦТ (в. и т. 422);

ж > *ц*: *цандáри* *рани́е* В/Р КД ЦТ;²⁴⁵

жб > *ѝб*: *ве́ѝба* *во́јску* В/Р Р/М ЦТ, *ѝбу́н/ѝбу́нове* Д/Л П.

242 АБДјј 225-226.

243 Опширније о овој појави говори НБ у АП 120.

244 АППрирода 163. „По својој физиолошкој природи африкате се разликују од свих других сугласника - како од експлозивних тако и од фрикативних - и због тога њихова артикулација још од раније привлачи пажњу фонетичара.“

245 НБАП 121, и напомене 206-209; ЈМГЛ 32; РСЛев 291. Појава у говору ЦТВ није раширена.

ДИСИМИЛАЦИЈА

249. Промене у неким консонантским групама настале су и под утицајем дисимилације. Појава је позната на ширем простору,²⁴⁶ а за говоре ЦТВ записали смо следеће примере:

мн > *мл*: *млѣѣ* Б Г Ј Р/М ЦТ, *млѣѣ* знам К КД П;

мн > *вн*: *ѣвно ѣма* Б В/Р Д/Л ДП/К К П Ц/Р, *ѣвнина* П, *ѣвно* В/Р Гр К П ЦТ;

мњ > *мљ*: *сумљамо* В/О ДП/К Ј К П Р/М, *сумљѣв* Б Д/Л ЦТ;

мѣ > *нѣ*: *наѣнѣјај гѣму* Б В/Р ЦТ, на *ѣнѣ* за бенѣн ЦТ;

ѣљ > *кљ*: *ѣкљај* Г КД, *врже се ѣкља* (петља) Б ЦТ;

дм > *ѣм*: *Гмѣѣр* Б Г Ј, *Гмѣѣровдѣн* В/Р П Р/М ЦТ;

дл > *ѣл*: *ѣлѣѣ* ЦТ;

сн > *сл*: *слимање* (снимање) К;

сц > *ц*: *вѣлеше дициѣлѣну* Д/Р, *држѣл дициѣлѣну* Р/М, *ицѣди* (исцеди се) В/Р П, *ицѣѣмо* Р/М, *ицѣѣена* дрва ЦТ, *ицрцамо* (цркнемо) дизаѣни КД, *рацѣѣи* П; *мѣне оцудѣло* (осудило, облик је, вероватно, настао по аналогiji);

шч > *ч*: *ѣуче* (гушче, мада на овим просторима гуске нису чуване), *иचाѣл* нѣгу ДП/Б, *ицѣѣка* се КД К, *ицѣѣа* се Б В/Р ЦТ, *рачѣѣшено* гѣвно Гр К.

ДАЉИНСКА ДИСИМИЛАЦИЈА

250. Дисимилација се јавља као: а) замена једног сугласника другим и б) као испадање сугласника.²⁴⁷

р > *л*: *слимање* на *лѣнѣр* К;

р > *н*: *шанѣарѣѣа* ЦТ;

н > *л*: *залима* се нештѣ (занима се) В/О, *слима* ме Бт, да га *слимаѣе* В/О, да те *слимају* В/О;

р > *ф*: *инѣенѣрани* у Бѣгарску Г ДП/Б, *вѣна* се *соѣѣра* (сортира), *комѣѣр/комѣѣри* (на целом простору);

л > *ф*: *блаѣосѣви* га баштѣ (отац) ДП/Б Р; *дава блаѣосом* Б ЦТ, *Борѣсов* ЦТ, *Рѣдосом* В/Р Ј КД;

н > *ф*: *бѣл комадѣнѣ* ЦТ.

Овде се могу сврстати и примери упрошћавања групе *вљ* испадањем *в*: *заборѣлам* КД, *оѣрѣља* Б Д/Р, *осѣѣѣѣла* ги ту ЦТ, да *ѣоѣрѣља* ДП/Б, он си *расѣрѣља* ЦТ, *сѣѣѣѣја* К КД, тудѣ су вој *сѣѣѣѣли* ЦТ (в. и т. 201).

²⁴⁶ НБББП 43; НБАП 123.

²⁴⁷ НБББП 44; НБАП 124.

ИСПАДАЊЕ СЛОГОВА

251. Слогови испадају:

а) на почетку речи: *јма балáнџа* П, *пáви балáнџу* К, *оболéла од бркулóзу* Б;

б) у средини речи: *Гру́ндол* (<Грујин дол) Б, *Дéђевски* (<Дејиђеви) рјд мт. Б, *Дéђеви* (<Дејиђеви) мах. Б, *емјуџ* Б, *Или́н* (Илијин) дэн П, *исна* (истина) ЦТ, *ко* (како) баталјмо П, *ко-га зову* Г, *ви ко-га кáжете* Г, *кó-си је нарéдено* П, *за кво* (какво) да е Г, *бóлести неквé* Г, *неквó* (некакво) П, *не-гу знáл* Ј КД, *не-ми ништа* Р/М, *оздóл* найдү Р/М Д/Р ЦТ, *осјва се* (одазива се) В/Р Р/М, *Сј кáмен* (Суви) КД, *Сјéђеве* (Стејиђеве) мах. Г;

в) на крају речи: *ка* (када) дóјду К Б П, *виш* (видиш) П, *ка* (када) дóјду Б К П, *нáзем* К КД П Р/М, *не пјје ниш* (ништа) Д/Л, *постиљáли смо нáзем* К П, *са* (сада) не слáвимо П.

ИСПАДАЊЕ СУГЛАСНИКА

252. Испадање је најчешће регистровано као потпуно испадање сугласника, ређе као делимично редуковање, из сугласничких група или у сантхију.²⁴⁸ Примере код којих је вршена и нека друга гласовна промена овде нисмо наводили јер ће то бити учињено посебно (в. т. 248).

ј, б: *сејéмбар* В/О; а за *б* је записана само реч *амрél*, примљена са стране (на целом простору);

ш, д: *бојáсџво* П, *јрејосџавка*, такó се кáже Р/М (и на целом простору), *вóл јéсџо* кíла ДП КД, *да ме јројлне* (<глэта) К ЦТ; *óжњеџо* В/Р, *све óжњеџо* Г ЦТ, *осéкли* би Г, *осéчена* бýка КД, *јо^осéџиш* Р/М, *јрэзору* (пред зору) КД, *јрэседник* Б В/Р П;

ј, к: *са^ј* нéма Б, *шá^ј* да бýде К П (делимична редукација); *стáри чешире* шíли В/Р ДП ЦТ;

в, ј: донесé бýку (букву) за бэ^адњэк В/Р, дóле рáсла *сикá* (зуква) В/О, нéма овде *јрáске* (праскве) В/Р П ЦТ. Остала испадања *в* и *ј* в. у т. 180, 190.

253. Редовно је и испадање *в* из групе *вљ* код глагола и глаголских именица. Примере в. у т. 250.

О положају *в* у облицима трп. придева в. т. 435.

Ј у сугласничким групама дато је у т. 225.

248 НБББП 41; НБАП 124.

254. *м, н*: *исѣкѣшор* ЦТ, *Милѣѣша*, старији облик (>Милентија) ЦТ (и на целом простору), *ѣашалоне* за мѹжје П; *вайѹр*, старији облик (вампир), дбјде *вайѹр*, нембј се *увайѹриш* В/Р ЦТ;
р, ф: *комѣѹр/комѣѹри* В/Р, сáдим *комѣѹри* Б Р/М; све тој *мољѹзи* (муфљѹзи) Б.

И овде су у питању резултати различитих међугласовних процеса (уп. *сейѣш* - > *сет*-, *мосѣш* > *мос*, *одс* > *ос*, претпоставка > препоставка и сл).

На претходним страницама било је и понављања појединих примера - било да је реч о судбини сугласничких група, било да је реч о асимилационо-дисимилационим процесима. То је чињено свесно, како би се добила потпунија слика о консонантизму овога говора. Чини нам се да овакав поступак може само да обогати наша сазнања о говору ЦТВ како као говорног индивидуалитета тако и као дела призренско-тимочке говорне скупине као целине.

УМЕТАЊЕ СУГЛАСНИКА

255. Мада ова појава није видније заступљена,²⁴⁹ ми смо забележили следеће примере:

д: да га вáти *здрáк* (једном чули) Б;

м: *окѣбмбар* В/Р П (и на целом простору);

в: *јáнувар* В/Р, *карáвула* П;

р: *врѣверица* (на целом простору);

л: *дóлња* ДП/Б, *Дóлња* Бѣстрица ДП/Б, *Дóлњо* Гáре ДП; вероватно аналогно према *дол*-е (стари облик).

љ: *крѣѣвѣљали* Д/Л, *обрáдљиво* Г, *оѣрижљак* (вероватно је ж настало под утицајем уметнутог *љ*; јер се остатак сена које се избацује из јасала назива *оѣризине*) П, *ѣужáвља* ЦТ, *бóдим* (ходам) на *ѣѣáкље* В/Р ДП/Б; уз много аналогија;

н: мбј *ѹјка комендијáш* бѣл ЦТ, прáви *комѣндије* Б ДП, нбсеше *шумáдѣнско* одѣло (дошло аналогијом од *Шумáдинка*, *кóло шумáдинка*) ЦТ.

Дакле, најчешће су у питању туђице, а те речи, зна се, могу бити изложене различитим променама при уласку у неки народни лексикон: зависи ко те речи уноси у неки говор.

МЕТАТЕЗА

256. Појава је ограничена на мали број група и речи.²⁵⁰

249 НБАП 129, и напомена 230.

а) Група *зј* је без метатезе на целом простору говора ЦТВ. Примере в. у т. 240.

б) *Гáрва*, *Гарвѝл* Бт В/Р К, *инфра́к* (инфаркт) В/О КД Р/М ЦТ, *осáвне* (осване) Ј КД, *сáвну* (свану) В/Р П, *савњу́је* (свиће) Б П, *савњу́шка* (свитање) П Р/М, *ѝокрѝва* (коприва) В/Р П, *мбзак ѝомереѝѝла* (пореметила) Б, *ѝрецавѝѝеше* сљѝве (прецветаше) П, *цавѝѝ* (цвета) П ЦТ, *цавѝѝáла* (цветала) В/Р П, *цавѝѝу́* (цветају) В/Р КД П, *сѝршељ* (стршљен) П. Појава је позната и многим другим говорима.

СУГЛАСНИЦИ НА КРАЈУ РЕЧИ

257. Мада се звучност сугласника на крају речи чува, забележили смо примере са делимичним и, само неколико, потпуним обезвучавањем:

Беоѝрад^ѝ Б, *бѝлмуж^ѝ* Д ДП П ЦТ, *Брѝд^ѝ* Ј, *ѝлáд^ѝ* П ЦТ, *ѝлѝт^к* Г Д Ј, *кад^ѝ* Р/М П, *кэд^ѝ* Д/Р ЦТ, *лѝб^ѝ* Д Р/М ЦТ, *мѝд^ѝ* В/О, *мѝж^ѝ* Б Р/М ЦТ, *наѝрѝд^ѝ* Р/М, *на́род^ѝ* В/О, *но́ж^ѝ* П, *одо́вуд^ѝ* Д/Р, *оѝѝуд^ѝ* В/О Д/Р Р/М, *ѝрѝмлаз^с* ЦТ, *ра́д^ѝ* Р/М, *рѝд^ѝ* Ј ЦТ, *рѝд^ѝ* В/Р Ј, *рѝж^ѝ* Р/М, *саѝ^к/сѝѝ^к* Б Д/Р Р/М ЦТ, *сáд^ѝ* Б П, *сѝѝѝт^к* В/О П Р/М, *ѝаѝ^к/ѝѝѝ^к* ЦТ, *ѝáд^ѝ* Р/М; Ово је честа појава у нашим дијалектима;

каѝ В/О В/С, *лѝѝ* (хлеб) В/Р П, *наѝрѝѝ* В/Р К П Р/М, *одо́вѝѝ* К, *мѝѝ* В/О, *мѝш* Бт К, *рѝѝ* В/Р, *сак* (сад) Б, *сáѝ* (сад) Б Гр К; - појава обична у јужнијим говорима.²⁵¹

258. Забележили смо и неколико примера прелажења безвучних гласова у звучне:

Борѝз В/Р, *брѝз^с* (брест) В/Р П ЦТ, *кукуњѝж^ѝ* ЦТ, *кукурѝѝ* ДП/Б, *мѝз^с* (мост) Г К П, *ѝерчѝѝ* (перчин, плетеница косе) ЦТ.

АКЦЕНАТ

259. Акценат говора ЦТВ је експираторан, без опозиције по квантитету и квалитету и представља гласовни удар којим се по јачини и дужини један слог издваја из гласовне целине.

А. Белић описао је тај акценат имајући подручје призренско–тимочких говора у целини.²⁵² Истакао је да је он најближи

250 Појаву истиче и НБ у ББП 45 (као секундарне консонанте) и АП 133. ЉЦ у ГЛ не региструје ову појаву.

251 АПИзговор.

252 АБДиј 271.

краткосилазном акценту (старом оштром), може стајати на свим слоговима у речи, а чије место се често подудара са местом које је акценат имао у нашем старом језику.²⁵³ Извесна померања ка почетку речи нашао је у врањском крају, и само ту.²⁵⁴

Каснији описи појединих говорних зона унеколико су прецизирали, а негде и допунили Белићеве закључке.²⁵⁵

260. Наш опис темељиће се на утиску и задржаћемо се на општој слици, износећи запажања до којих смо дошли пратећи живи говор мештана и снимке казивања.

Најпре, чини нам се да акценат наших говора нема оштрине краткосилазног акцента (“) те да је нешто блажа опозиција акценатованих и неакцентованих слогова.²⁵⁶

Други општи утисак јесте да је, свакако, под утицајем књижевног језика и печалбарења по градовима, место акцента код многих речи померено те да има доста дублета који не формирају два система, али ремете онај изворни, старији.

Близина Врањског Поморавља није утицала на систематско преношење акцента са отворене ултимае, иако појединачних случајева има, обично у дублетној форми (*женá* и *же́на*).

Пошто су акценатске прилике на целом простору исте, а примери су узимани из текста ове студије, извори (пунктови) се наводе само онда када је то са разлога унутрашње диференцијације неопходно.

261. Једносложне именице м р са ОП = Н:

а) *кључ*: *кључéви*, *ножéви*;

б) *џлџ*: *џлџóви*, *рџдóви*; *шљéмови*, *слóбови*, *сџбóви*, *дџновџ*; *крсџовџ*, али кад овај облик приђе претходном типу, дакле са *-евџ*, онда: *крсџéви*, као и *џлоџéви*;

в) *џлџк*: *џлџџџи*.

262. Једносложне именице м р са ОП ≠ Н:

а) *џбó*: *џбóџá*; *џбóџбóви*/*џбóџбóве*, *волóви*/*волóве*; *коњá* (с тим што је множина ове именице: *коњџи*, али и *коњџи* Д/Л, ЦТ);

б) *дрџ*: *дрџá*; *дрџóви*, *свáџовџ*, *цáровџ* (овде иде и *брáџ*: *брáџá*, без облика за множину), *кúмовџ*/*кúмовџе*; *рóдóви*/*рóдóве*.

253 АБДиј 272.

254 АБДиј 282. „А акценат у томе крају у многим случајевима, не у свима, прелази са крајњег слога на претходни.“

255 МСТимок 387; ДБКосово 58; Прешево 338; ВСПољан 411; ВСЦГ 193; ЈМГЛ 27; НБББП 47-48; ЉЦГЛ; НБАП 136; НЗРеч 181; ЈДРеч 13; БМРеч; ДЗПос; НБПарал 109.

256 На ову одлику упозорили су ме и професори Д. Јовић и Н. Богдановић, на чему сам им посебно захвалан.

За говор Пирота и околине Н. Живковић облике множине на -ове даје радикално као: *кумовé, синовé*.²⁵⁷

263. Двосложне именице м р са ОП = Н:

а) *бунáр: бунари́; кола́ч: кола́чи Р/М, колачи́ Д* (први је облик књишки); *крндáр: крндари́;*

б) *лишáк: лишáци;*

в) *йрáзник: йрáзници; лóнац: лóнци;*

264. Двосложне именице м р са ОП ≠ Н:

а) *зидáр: зидарá; зидари́/зидарé; овако и козáр, овчáр, врсн́ик, мейлáр, рудáр, косáч;*

б) *јелéн: јелéна; јелéни; војн́ик: војни́ци, овако и: лекáр, друйáр; родљáк: родљáка, родљáци; свира́ч: свира́ча, свира́чи;*

в) *дéвер: дéвера, дéвери; дóкшур: дóкшурa, дóкшури; јáрац: јáрца, јáрци; овако и сшáрац, сшáрца, сшáрци;*

г) са полугласником (у групама -шлэ > шэл и сл.): *йейш́л: йейш́ла, йейш́лови; овако и: орáл: орлóви, овáн, вейáр (<йейшл, орл, овн, вейр).*

265. Вишесложне именице:

а) *камењáр: камењари́; асш́еник: асш́еници* (греде на темељу куће) В/Р К П;

б) *майáрац: майáрца, майáрци; зай́ребац: зай́рејци; ойáнэ^ак: ойáнци;*

в) *манасш́ир: манасш́ири.*

266. О акценту појединих суфикца в. ниже где се дају и суфикси осталих родова.

267. Двосложне речи ж. рода показују следеће стање:

Н(јд)	ОП	Н(мн)	Однос са проклитиком
-------	----	-------	----------------------

а) <i>женá</i>	<i>жену́</i>	<i>женé</i>	<i>од жену́</i>
----------------	--------------	-------------	-----------------

б) <i>водá</i>	<i>вóду</i>	<i>вóде</i>	<i>на-воду, у-Тору, на-земи</i>
----------------	-------------	-------------	---------------------------------

в) <i>ку́ћа</i>	<i>ку́ћу</i>	<i>ку́ће</i>	<i>йреш́-ку́ћу, у-йлану.</i>
-----------------	--------------	--------------	------------------------------

268. Тросложне именице женског рода:

а) <i>шэвнинá</i>	<i>шэвнину́</i>	<i>у-шавнин</i>
-------------------	-----------------	-----------------

б) <i>ливáда</i>	<i>ливáду</i>	<i>ливáде</i>	<i>на-ливáду</i>
------------------	---------------	---------------	------------------

в) <i>йлáнина</i>	<i>йлáнину</i>	<i>йлáнине</i>	<i>у-йланин.</i>
-------------------	----------------	----------------	------------------

269. Од именица мушког рода на -а, које припадају истој врсти као и именице женског рода, одступања су код:

а) *башш́а, чича* које имају ОП *башш́у, чичу*, а множину: *башш́еви, чичéви, дедéви* (кад није: моји дéде и сл.);

257 НЖРеч 181.

б) кад су именице ж. рода IV врсте пришле именицама м. рода, онда имају акценат: *жál: жáлови*, као и: *йéћови*, дакле као код одговарајућих именица м. рода.

270. Именице средњег рода имају следећу дистрибуцију акцента:

а) *врай̄лб: врай̄лá; млекб;*

б) *јајцэ: јáјца*, овамо и: *селб*, а затим: *шелé, йрасé, кошлé, йрушé, йушé, кошé* (без праве множине);

в) *врéло: врéла*, овамо и: *брдо, свéшло, йíле* (без праве множине).

О устаљеном акценту глаголских именица на *-ба, -ње* в. ниже.

271. Збирне именице за ознаку колектива живих бића такође имају устаљен акценат:

а) *йилиш̄ӣа, деч̄иш̄ӣа;*

б) *девојчеш̄ӣја*, а овако и: *буреш̄ӣја, кошлеш̄ӣја, кравајчеш̄ӣја.*

272. Код једног броја хипокористичких изведеница успоставља се следећи однос основе и изведене речи:

кућáр:кућáрче; самáр:самáрче;

срнá:срнче;

кућа:кућница;

сест̄и́ра:сест̄и́рица, овч̄и́ца, кози́ца, свињ̄и́ца;

ја̄т̄ње:ја̄т̄њенце, йрасéнце; деш̄é:деш̄éнце.

273. По правилу, члановане форме (са постпозитивном чланском морфемом) не мењају акценат: *Милéнкош̄о* (Милéнко), по *двб́рав* (двб́р), *кр̄сш̄э̄ш̄* (кр̄с), *човéкан* (човéк); *зимáва* (зимá), *бáбаш̄а* (бáба); *деш̄éво* (детé), *брош̄о* (бро); *муживи* (мужи); *женéше* (женé); в. и поглавље о члану, т. 278. Одустајање од овога правила огледа се у примерима типа: *злáш̄о:злáш̄ош̄о; волб́ве:волб́веш̄и.*

274. Извесну устаљеност акцента показују и заменица, а овде дајемо неколико типова придевских заменица:

овб́лхи:овб́лка (и сви остали облици), као и *шб́лхи, онб́лхи;*

кол̄хи:колкá, колкб́ (и сви остали облици);

овакáв:оваквá, оваквб́; а тако и: *шэкáв, онакáв.*

Префикси којима се граде општи и одрични облици преузимају акценат, а неодређени не. Дакле: *свáкакáв:свáкаквá; н́какáв:н́каквá*, али *некэкáв:некаквá.*

275. Кардинални бројеви имају следеће акценте:

једán, ОП једнб́а, двá, ш̄ри́, чéш̄ри, йéш̄, шéс, сéдом, б́сом, д́веш̄, д́сеш̄, јединáес/јединáесе/јединáес, дванáес, ш̄ринáес, йéш̄-

наес, шеснаес, осомнаес, дваес, шриес, четерес, њедесé, шесé, сe-домдесé, деведесé.

276. Описни придеви с акцентом на секундарном полугласнику имају однос: *добэр:добра́, добрó, добрб́*, чланована форма: *добрúјаш*. То је исти однос као код именица типа: *џеи́шл:џеи́шлá*; заменица: *џэкзв:џа'квá*, или радног придева: *дошзл:дошлá*.

О акценту облика компарације в. ниже, док би се о акценту аналитичког компаратива могло рећи следеће:

компаратив најчешће има два акцента: *пó добэр/дóбар*, зато се чини да ово нису сасвим сложенице, већ се осећају две речи;

али: а) *џóмлад* = млађи;

б) *џóмањи* = омањи;

в) *џó мањи* = мањи, маленији.

Тамо где нема могућности за семантичку дистинкцију (б:в) има услова да постоји један акценат (пó-) и осећај да је реч (млад) срасла са речцом (по).

Запазили смо да ни код суперлатива није до краја остварено удруживање префикса и другог конституента. Док је код: *најјурво дóјде кум; најјоро ми џролазимо, наше је најлошо*, дакле изван придевске сфере, акценат један и несумњив, у примерима: *највехи вр, најудаљени смо* већ се осећају два акцента, да не говоримо о раздвајањима *нај је дóбар* и сл.

277. О устаљеном акценту глагола у неким морфолошким категоријама в. ниже, а овде бисмо додали да облици аориста показују однос:

а) *дојдó:дојдé; дојдóмо*, а тако је и код осталих лица. Овом типу припадају и глаголи: *ди́тне, сџи́тне*;

б) *узé:úзе, úзе; узéмо, узéштe, узéше*. Овом типу припадају глаголи: *рékне* (аор. *рекó:рече*), *овршé* (аор. *овр:óвр*).

Радни придев са секундарним полугласником (-Сл̣ь) има овај однос акцента: *дошзл:дошлú; џошзл:џошлú; реклá, реклó, реклú*.

Са сталним чувањем акцента на истом месту у свим облицима: *имáл:имáла, имáли; узéл, узéли; џођинúла, џођинúли* П.

278. Устаљен акценат налазимо у следећим морфолошким категоријама:

а) глаголеке именице на *-ба*; на слогу пред овим суфиксом: *делúлба, вршúлба, косúлба, женúлба* (делидба, вршидба, косидба, женидба);

б) глаголске именице на *-је (-ње)*: *косéње* (према: *кóсен*), *џрасéње, крсџéње, џлэшáње, сејање, вршéње, музéње* ЦТ);

в) компаратив на *-еји*: *сџарéј(и), млађéј(и)*, (на примерима из говора исте личности у ЦТ: *старéји син и старíји брат*, види се да

прихватање књижевног облика *шарији* прати и померање акцента на слог ближи почетку речи, и ближи стандардном облику. Оваквих случајева и изван придева има више: *колкó:коли́ко; добáр:дóбрó; дóбар:дóбро* и сл.);

г) суперлатив на *-нај*: *на́јбољ, најмлад*; в. напред т. 276;

д) императив мн на *-éше* (<*-вше*): *дојдéше, видéше, носéше, узнéше*;

ђ) глаголски прилог садашњи на вокал испред *-ечи/-ећи*: *идéечи* П, *седéечи* К, *їледáећи* ЦТ, *иїрáећи* ДП/К.

Дометање партикула не мења акценат основног дела речи: *овдé - овдéва; шúј - шúва*.

Акценатски дублети

279. Овде додајемо један списак уочених дублета. Помишљамо на то да они можда указују на тенденције даљих измена у акценатском систему. Истина, ови дублети настају под утицајима са стране (књижевни језик преко школе и радија, печалбарење, прилив туриста на Власинско језеро и сл.), али они су ту, и видљиви су у свакодневном говору свих генерација:

колáц:кóлац; квáсац, њéшак;

добáр:дóбар;

колкó:кóлко;

водá:вóда;

једáн:јéдан.

Атонација

280. Ова појава примећује се у синтагмама које теже да постану акценатска целина:

а) као речи са засебним, али једним слабијим акцентом, остају синтагме које значе топониме (слабији акценат означавамо као (´): *Дибóка-їад`ина; Врли-д`ел;*

б) потпуну атонацију имамо у синтагмама са бројем испред именице: *шри-дána, њеш-куће* или са неком другом одредбом: *баба-Рóса, боба-Вáска, свеши-Рánђел.*

Ова појава очигледнија је ако је реч детерминанта краћа: *ча-Мíле, ча-Мíшкó*, скоро „чамíле“, педáна“ (пет дана).

281. Велики број суфикса је под сталним акцентом, мањи изван акцента, а неки се могу наћи под акцентом и изван њега.²⁵⁸ Сталне акценте на неком од завршних слогова имају следеће речи:

-а: їлавá, женá, зимá, косá, лажá, но́та, рукá. У општем падежу код неких се акценат помера напред (т. 267);

- ова*: *осно́ва*;
- ава*: *Дика́ва* (село), *држа́ва*, *дубра́ва*, *мећа́ва*; *ѿресáва*;
- ов*: *ардо́в*, *биро́в*, *лажо́в*, *лојо́в*, *шаро́в*;
- овина*: *букóвина*, *ѿабрóвина*, *меѿликóвина*, *ѿечалóвина*, *црешњóвина* (исти вокал акцентован је и код придева: *ѿабрóв*, *црешњóв*);
- аѿ*: *врѿѿáѿ* (вир, вртлог у реци), *муѿѿáѿ* (мутна вода), *шиѿрáѿ*;
- ада*: *ѿрема́да*, *лива́да*;
- уѿ*: *бељчу́ѿ*, *ѿаљу́ѿ* (први снег);
- еж*: *боле́ж*, *ѿрабе́ж*, *србе́ж*, *ѿруле́ж*;
- ај*: *крева́ј*, *обича́ј*; *ѿишљера́ј*; [^]
- уја*: *бурѿѿја*, *буреѿѿја*, *девојчеѿѿја*, *деле́ја*, *збирудѿја* (остацн разних предмета), *раки́ја*;
- ак*: *близна́к*, *лиѿа́к*, *оѿрља́к*, *шума́к*;
- ак*: *ѿеѿѿа́к*, *чеѿѿѿа́к*; *дуба́к*, *реда́к*, *реѿа́к* (репић);
- ек*: *дире́к*, *мерѿе́к*, *ћоѿе́к* (батине);
- ука*: *јаси́ка*, *ѿрсѿѿи́ка*, *чемери́ка*;
- лија*: *занаѿли́ја*, *Нишли́ја*, *ѿамукли́ја*;
- аљ*: *ваѿра́љ*, *ѿасѿа́љ* (прашина брашна која се таложи на зидовима воденице), али: *чеша́љ*;
- ам*: *зе^ајам*, *јерам*, *јечам*;
- ан*: *ѿркља́н*, *дува́н*, *ћура́н*, *шоѿа́н*;
- ана*: *Боја́на*, *дива́на*, *Мирја́на*, *ѿоља́на*;
- ан*: *ован*;
- енце*: *буренце*, *деѿенце*, *јаѿенце*, *ѿрасенце*, *ѿеленце*;
- ин*: *арѿин*, *коми́н*, *ѿели́н*, *ѿеѿѿин* (тетак, теча);
- ник*: *болник* (болесник), *водник* (врста крушке), *војник*, *дужник*, *крвник*, *јечми́к*; али: *ѿласник*, *ѿра́зник*, *ѿуѿник*, *раѿник*;
- ено*: *вреѿе́но*, *коле́но*;
- уна*: *дуби́на* КД ДП П Р, *кучи́на* В/Р Бт, *койи́на* ЦТ, *крсѿи́на* ДП, *ѿолови́на*, *ѿежѿи́на*, *ѿрли́не* ЦТ, *цржљачи́на* П;
- ња*: *кладња́* (сложени снопови жита) Ј, *ѿладња́* (сложени снопови жита) Ј, али: *ношња*, *радња*;
- ење*: *једене́*, *косене́*, *крѿѿене́*, *месе́ње*, *носе́ње*, *ѿрасе́ње*;
- уња*: *самоѿи́ња*, *сироѿи́ња*, *ѿолоѿи́ња*;
- ар*: *ѿоведáр*, *воденича́р*, *коза́р*, *ѿека́р*, *чува́р*, *шума́р*, али: *кувар*, *ѿисар*;

- ёр*: *инцињёр, маѿацинёр*;
 -*ура*: *бабу́ра, їуду́ра* (врлет, крш);
 -*ош*: *живо́ш*;
 -*оша*: *добро́ша, јакóша* (јачина, снага), *лейо́ша, сїрабо́ша*;
 -*аћ*: *їолаћ* (пуж), *срндаћ*;
 -*оћа*: *ладно́ћа, мирно́ћа, скуйбо́ћа*;
 -*ув*: *кожу́в, ѿасїу́в*;
 -*эц*: *Гредэ́ц, венэ́ц, врабэ́ц, їледэ́ц* (зеница ока), *квэсэ́ц, конэ́ц, колэ́ц, крсїэ́ц, срдэ́ц*;
 -*їца*: *јереби́ца, їлавї́ца, души́ца, иїли́ца, јуни́ца, крсїи́ца, ѿеїи́ца, ѿаскури́ца, рукави́ца, срчани́ца, удави́ца*;
 -*ни́ца*: *арни́ца/орни́ца*;
 -*це́*: *дрвце́, крилце́*;
 -*ач*: *ковач, орач, ѿевач, свирач*;
 -*ача*: *зорња́ча, крсїа́ча, црвења́ча*;
 -*оча́*: *бесноча́, лудоча́*;
 -*ци́ја*: *доїоворци́ја* (проводација), *инаци́ја, калаци́ја, ловци́ја, међаци́ја* (међаш, међник);
 -*аш*: *кочи́јаш, роби́јаш*;
 -*їша*: *Драїи́ша, Љуби́ша, Радї́ша, Сїанї́ша*;
 -*їшїе*: *коноїли́шїе, оїњи́шїе, Рамни́шїе, сїрни́шїе*;
 -*шїна́*: *мушїи́на* (мушкарци), али *же́ншїи́на* (жена) ДП/К;
 -*ја*: *бурїи́ја, делї́ја, кайи́ја, раки́ја*;
 -*је*: *Базарје, Зелени́че, Јаворје, снóйе*;
 -*їло*: *бели́ло, жушї́ло, лудї́ло, црни́ло*;
 -*ља*: *вези́ља, ѿлеїи́ља*;
 -*шїель*: *родїи́шїель, уїравї́шїель, учїи́шїель*.

Део други

О Б Л И Ц И

А. ДЕКЛИНАЦИЈА

282. Сва досадашња проучавања призренско-тимочких говора, почев од А. Белића,²⁵⁹ па до најновијих,²⁶⁰ истичу да је ту систем деклинације измењен у више праваца,²⁶¹ а битно је следеће: општи падеж (са предлозима) преузима функцију свих зависних падежа,²⁶² Изгубила се разлика у придевском виду (сем ретких изузетака), бројеви су постали непроменљиви, поред пуних јављају се енклитички облици (и скраћени, овде је то особеност) личних заменица у свима нашим дијалектима,²⁶³ као и примери удвајања, употреба демонстративне заменице са функцијом члана (у тимочко-лужничком делу призренско-тимочког говора).²⁶⁴

ИМЕНИЦЕ

283. Именице разликују род и број, а честе су промене рода у односу на стандардни језик, о чему ће бити речи ниже.

Деклинација је аналитичког типа, али се налазе и остаци падежних облика у служби прилога (често прави прилози).

Именице којима се исказују само једнина (сингулариа тантум) или множина (плуралиа тантум) понекад се разликују од стања у стандардном језику.

284. Због измењеног падежног система у односу на стандардни језик, овде се, по мишљењу П. Ивића, могу издвојити четири деклинациона типа:²⁶⁵

259 АБДиј 293-299.

260 ПИДекл 195; НБББП 51; ЉЂГЛ 57; НБАП 141.

261 ПИДекл. „Призренски-тимочки систем се разликује од свега што налазимо у осталим говорима; овде је у деклинацији синтетички принцип у високој мери замењен аналитичким.“

262 АБДиј 293.

263 НБАП 141.

264 АБДиј 293; НБББП 51; ЉЂГЛ 80.

265 НБАП 142.

1. град-ф, бунар-ф ствар-ф, болес(т)-ф	мн град-ов-н, бунар-н мн ствар-ов-н, болест-н
2. жен-а	мн жен-е
3. сел-о, пољ-е	мн сел-а, пољ-а
4. унуче-ф, виме-ф небо-ф	мн унуче-та, виме-на ²⁶⁶ мн небе-са.

Први деқлинациони тип

285. Номина̄ив једнине овог деқлинационог типа обухвата следеће:

а) именице мр на сугласник (као у стандардном језику): *крај* е дошэл, расте *лојењ* (биљка чији сок ошамућује рибе) ЦТ, неé имáло *џлуї* КД, *џор* (твор) П, *син* дошэл Д, мбјат *човек* П, *унук* ишэл Д;

овде иду и именице мр на -л (које није прешло у о): *дэл* Д/Р, *вѣлик коџэл* Д П ЦТ, *орэл* В/Р П ЦТ, *џејел*, *џосэл* П:

б) мушка имена у стандардном језику на -о овде су без тог вокала: *Божил*, *Момчил*, *Радмил*, *Радоил* (на целом простору);

в) именице у стандардном језику жр на сугласник овде су мушког рода:²⁶⁷ *тија бóлес* Г, мбј *будућнос* ЦТ, голém *џлад̄* В/Р П, његов *џлујос* КД, *наш жалос* ЦТ, његов *зайовес* В/Р П, неки *јесен* дбјде *ладан* Г, неки *корис* Д/Р, мбј *крв* В/Р П ЦТ, *тэкъв маз* ЦТ, његов *младос* ДП/Б К ЦТ, мбј *лењос* ЦТ, голém *милос* Б Бт КД П, *наш моџућнос* тóлки КД, голém *џакос* (зло, штета) Д П, тóлки му *џамеџ* В/Р П ЦТ, *радос* гóлем ЦТ, *напредашњи реч* ЦТ, *сџарос* је гадан Б Д/Р К, онб *сџуд* уватџл КД ЦТ, његов *смрџ* ЦТ, његов *сџвар* Ј К П ЦТ;

г) именице мр и мушка имена на -о: *Бранко*, *Борко*, *брајко* В/Р, *Милóјко*, *Сџојлко*, *сџарóјко/сџарéјко* Б В/Р ДП Ј КД;

д) именице мр на -а (после губљења х): *џра* вáрен ЦТ, *ора* (орах) ДП ЦТ, *сиромá* Б ДП/К ЦТ, голем *сџра* Р/М;²⁶⁸

ђ) именице мр на -е (после губљења х): *џре*, *ме*, *сме* (на целом простору).²⁶⁹

266 ПИДекл 204.

267 АБДпј 305; НБББП 52; ЉЋГЛ 62; НБАП 143. НЖРеч. Као именице мр наведене су само *жал* и *маз*.

268 НБАП 143.

269 Исто.

286. *Акузатив/ојшћи њадеж*. Акузатив именица овог деклинационог типа има два облика: ако означавају предмете и опште појмове, онда је А/ОП = Н; за жива бића А/ОП ≠ Н.

А/ОП = Н (у једнини):

спрѣми *ђувѣк* Р/М, понесѣ *засѣруї* ЦТ, омѣсимо *зељаник* Д, збѣру *комшилѣк* ЦТ, јѣли *лѣбац* П, обучѣ бисѣран *лишѣк* П, онѣ се кладѣ *оїањ* КД, нѣси *ѡрѣвез* (невѣстински веѡ) ЦТ, напраїмо *ѡрѣмлаз* (муѡа оваца при уласку у бачију) Г, напраїи *разбѡј* КД, напраїмо *сайўн* Р/М, стаѡу *сїр* Д, нѣма *смїр* Д/Р;

А/ОП ≠ Н (у једнини): ѡма *барѣакѡара* КД, *вола* овако ватила ЦТ, ѡмамо *врачара* у Црну Траѡу В/Р, ѡма тўј *дѣвера* КД, приберѣм *коњѣ* ЦТ, она сї *муѡа* имѡла ЦТ.

287. *Вокатив јѣднине*. У вокативу јѣднине именица овог деклинационог типа јављају се наставци *-е, -о, -у*. Записани примери могу се разврстати на:

а) мушка имена на сугласник имају наставак *-е*: *Божїдаре, Боїѡмуре, Давїде, Јовѡне, Пѣшре, Сѡјѡне;*

Бѡбане, Бѡјане, Драїане;

наставак *-е* имају и хипокористична мушка имена типа *Баїшица*: *Баїшице, Ђѡкице, Јѡвице, Пѣрице, Тѡйлице*, али смо запазили и примере: *Јѡвицо, Пѣрицо* (изговорених под утицајем других примера на *-о*);

б) зајѣдничке именице мр на сугласник имају наставак *-е*: *браїше* В/Р КД Р/М ЦТ, *кўме* ДП/КД П, *ѡѡе* В/Р, *сїне* В/Р; *воле, бѡре, коње;*

исти наставак имеју и именице на сонант *-р*: *чѣкај друїаре* В/Р ЦТ, *мајсїоре*, да те саветўем Б, *овчаре* П Р/М, *царе* П ЦТ;

именице на *к, ї* имају наставак *-е* и измењен плозив: *бѡже* ДП/К Ј П Р/М, *друѡе* Г ЦТ, *јунѣче* Б Д/Р, па и: *Мијѡдраѡе, Прѣдраѡе;*

в) лична умена на *-о* имају В = Н: *Бѡрко, Марко, Милѡјко, Раѡѡјко, Сѡѡилко;*

г) хипокористична имена мр новијег образовања *Дѣки, Зѡки, Миѣки* имају В = Н: *Дѣки, Зѡки, Миѣки*; односно, њихов се облик никад не мења;

д) породична имена (презимена) ретко имају вокатив, а и када се употребе у смислу позивања, В = Н: *Кишѡновић, Милїѣновић, Слѡвковић;*

ђ) наставак *-у* у Всг имају именице: *ѡрїѣшѣљу* КД ЦТ, *бурѡзеру* В/Р ДП/Б ЦТ, *учїшѣљу* ЦТ (чули смо и облик *учїшѣље*).

О наставку *-у* у вокативу А. Белић истиче: „У именица мушкога рода употребљава се и наставак *у*, али он, по свој прилици

не представља остатак од старе употребе тога наставка, иако се каткада употребљава и тамо где је оправдано²⁷⁰

288. *Номинативне множине*. Наставци за образовање номинатива су: *-и*, (ређе) *-е*, (који се јављају без инфикса *-ов / -ев*, или са тим инфиксом), *-је*.

А/ОП = Н

а) Заједничке именице имају наставак *-и*: *астиеници* (темељне гредe на кући) В/Р, *вршњици* (лимени део који се ставља преко црепуље) В/Р П, *врсници* (вршњаци) Р/М, *тија војници* В/Р П, *вџци* (вукови) В/Р П, *јоведари* П, *јма дѡкџури* П Р/М, *сви дни* (дани) П, *дѡвери* Р/М, *његови друѡари* В/Р, *зајреџци* Р/М, *козари* ЦТ, *сви кѡко крндари* (остаци поломљених стабала) Д, *колѡчи* Р/М, *качкѡи* П, *коњи* Д/Л П ЦТ, *косачи* се нѡсе Д, *кви* (какви) *лекѡри* тѡг Р/М, *пџно селѡ младѡи* Р/М, *мџжи* нѡсе Д, *овчари* П, *гџње* за *јасџири* ЦТ, *јлици* (пликови) В/Р, *јѡјѡнци* (мишеви) П, *тија јрѡзници* П, *јѡстѡиљци* (пелене) ЦТ, *наши роѡѡци* Р/М, *свирачи* свѡре Д КД, *сервиѡи* Ј, *његови сѡѡрци* Д, *унѡци* П, *шѡѡреѡи* Р/М;

од именице *човек* чује се у множини облик *чѡвѡци*: *друѡи чѡвѡци* П, *једни чѡвѡци* П, *стѡри чѡвѡци* В/Р П, *тија чѡвѡци* К П, *помрѡше стѡри чѡвѡци* В/Р (само у I зони), али смо чули и облике *љѡди / љѡђе*, *овѡја љѡди* Р/М, *стѡри љѡди* КД, *шлѡгави* (шлогирани) *љѡђе* В/Р;

од именице *камен* забележили *смокамени* и *камењи*: *такви камени* КД, *чѡсти камењи* КД;

б) са проширењем основе *-еви*, *-ови*: *кључѡви тѡри* у *цеп* Р/М, *напрѡ*^в*имо крсѡѡви* Г, *ножѡви* ДП/К;

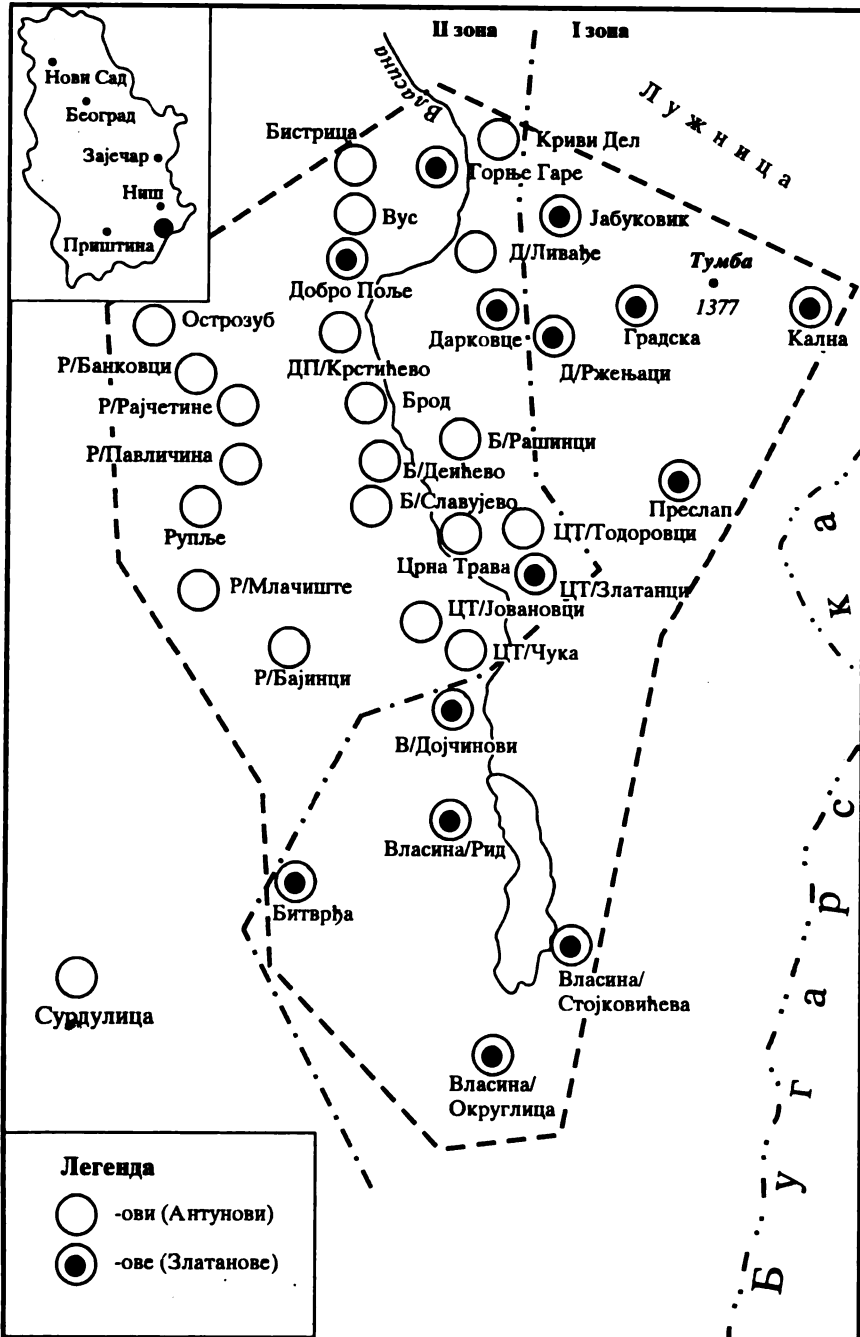
волѡви КД Р/М, *јлежњѡви* В/Р, *дѡнови* ЦТ, *дѡрови* ЦТ, *неѡ имѡло дѡмови* ЦТ, *коѡшлѡви* Г П, *лѡкѡви* КД, *нѡсови* В/Р, *орлѡви* Р, *јѡѡви* ЦТ, *рѡдови* (роѡци) Д/Л, *свѡѡви* КД Р/М ЦТ, *сѡнови* П Р/М, *слѡѡви* В/Р, *сплетѡ* се *срѡѡви* Г, *сѡѡѡви* да *накѡсу* Р/М, *ѡѡрови* В/Р П, *ѡѡѡви* ЦТ, *ѡѡѡви* КД, *шљѡмови* Р/М;

в) Наставак *-е*: *јовѡдѡре* чувају *волѡви* ЦТ, *имѡли су козѡре* Ј, *овчѡре* чувају *ѡвце* П, *прзѡљимо се* (клизнемо се) с *ѡјѡнце* ЦТ, *остѡну чѡѡрце* П, *прѡвене ѡјѡнце* ЦТ;

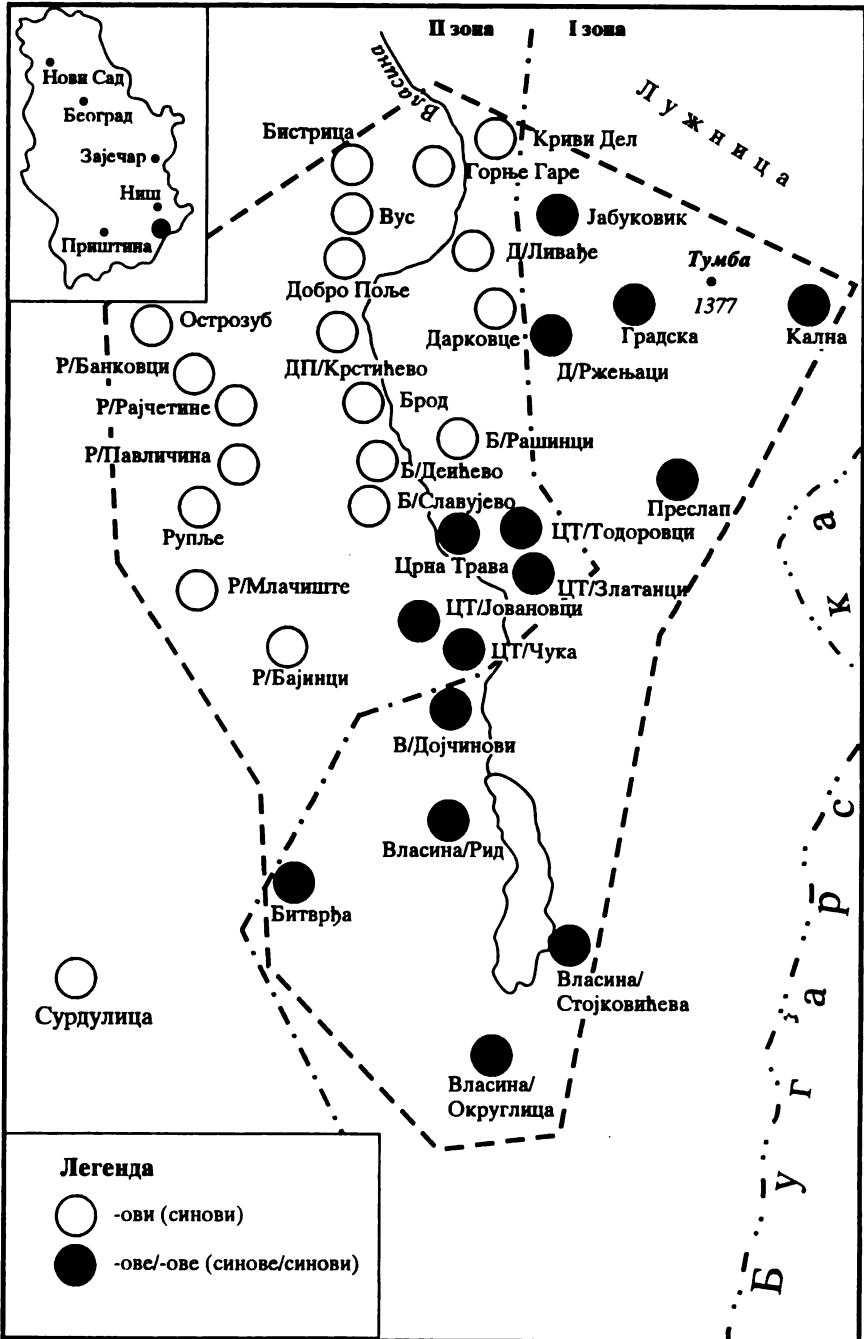
г) Наставак *-е* налазимо и у називима фамилија (патроними): у облицима множине: *Грујинце* Ј, *Ђѡринце* Г, *Злаѡјѡнце* Д, *Лујинце* В/Р, *Обрѡдовце* ЦТ, *Тѡѡдоровце* Б Д ЦТ; уз које долази су.

270 АБДѡј 314.

Карта бр. 9



Карта бр. 10



облици множине настали преко придева: *Аризанове* К, *Анџунове* Д, *Бѣтове* В/Р, *Бранкове* Г, *Вучкове* В/Р, *Дерџине* ДП, *Биздавине* К, *Жуџине* ЦТ, *Злаџанове* Д, *Илијине* Ј, *Јончине* В/Р, *Кузманове* Ј, *Милчине* Д, *Павлове* В/Р Д, *Паунове* Г, *Пѣјчине* Г, *Појбове* ЦТ;²⁷¹ Карта бр. 9;

д) Проширење основе са -ов - (е):²⁷² *борове* В/Р П, *брѣтове* П, *буџове* П, *волбове* В/Р П, *џлежњове* (глежњеве) В/Р П, *дѣрове* П, *дѣдове* П, *жерове* (ждралови) П, *пѣно јасџребове* П, *клѣкове* (кукови) В/Р П, *коџлове* П, *крајове* П, *кумовѣ* П, *лекове* П, *сваџтове* дојду П, *синове* П ЦТ, *слџйове* (гране) В/Р П, *снеџтове* П, *овија судове* П, *џбѣкове* П, *чијрове* В/Р П, *џџрѣкове* (роде) В/Р; Карта бр. 10.

Посебне облике номинатива множине имају именице: *чичѣви* (= стричеви) Б, *ујћеве* (= ујаци) В/Р; *башџеве* (= очеве) П; разуме се, основни облици чича, башта, ујћа су из другог деклинационог типа (в. ниже);

Наставак -је налазимо у:²⁷³

а) примерима без извршеног јотовања за означавање множине (према облику збирне именице): *дошли џбсје* (гости) В/Р П, *Ковачѣвје* (Ковачевци) фам. К, *врнули се мџжје* (муџи) Б П, *големи џласје* (пластови) Р/М;

б) јотованим облицима за означавање множине (према облику збирне именице): *џрмење* (грмови) КД, *комиње* (комини, оџаци) П, *џџџлицанѣ* (петлицани) П;

в) јотованим облицима етника и патронима са значењем множине: *Цџџање* (Цигани) Д, *Дѣрковчање* (Дарковчани) Д, *Граџање* (Грађани < Градска) Д/Р, *Каланчање* (Каланчани), *Прѣслоџчање* (Преслопчани) П (села се граниче са Лужницом).

Други деклинациони тип

289. Именице жр на -а имају, поред номинатива једнине и множине, посебне облике за вокатив и акузатив. Садржај тога деклинационог типа види се из систематизације номинатива.

290. Номинатив једнине:

271 РНКрај 271. Аутор наводи да облици са наставком -е у множини не прелазе на леву страну реке Власине. Примери, овде наведени, показују да је појава, кад је реч о називима фамилија, шире распрострањена.

272 АБДиј 319; АБДиј 320-321; НЖРеч. „У Речнику пиротског говора све речи са наставком -е у номинативу ми имају акценат на последњем слогу.“

273 АБДиј 323.

а) именице жр на *-а* (препознају се и без контекста): *бразда* П, *вода* КД, *латка* (топла) *вода* П, *їлавња* (угарак) КД, *їрївна* (наруквица) ЦТ, *женá* В/Р П Р/М ЦТ, *билá* би *жéїва* П, *зевња* (земља) П Р/М, *земња* се побре КД, *земња* Д/Р, *лулá* Г, *маїћа* В/Р К П, *дéсна ноїá* КД, *їладња* (сложени снопови жита) Ј, *овцá* Р/М, не имáло *їрбóдава* (продаја) ЦТ, *свећá* се запáли ЦТ, *сїйца* (паок на колском точку) ЦТ, *їрлá* Д;

б) именице од којих се по конгруенцији препознаје да ли су мр или жр; сем већине именица под *в*;

мр: голém *алосїја* Ј, тїја *блїзна* (близанац) у Београд ЦТ, некéкэв *будáла* дошэл КД, има човéк *доїоворцїја* (проводација) ЦТ, он сиромá човéк Б ДП/К ЦТ;

жр: некá *алосїја* долетéла КД, овáј *блїзна* ишлá у шкóлу ЦТ, онá е билá *доїоворцїја* Б ДП ЦТ, женá му билá *лењївшїина* П, имáла е *осїшожа* (стожер) Р/М (нема потврда за м. род);

в) именице мр на *-а*: *башїá* (отац), *дéда*, *комшїја*, *ловцїја*, *чїча* (стриц), *уїћа* (ујак, I зона) КП; као и *владїка*, *војвóда*, *кадїја*, *судїја*;

г) именице жр старе *ї* промене добиле су Нсинг. наставак *-(к)а* и задржале исти род: *лажá* В/Р К П,²⁷⁴ *вэшкá* В/Р К, *кóска / кошчїна* В/Р К ЦТ, *кокóшка* Б Д ЦТ;²⁷⁵ овде је и: *маїћа* К П (I зона), *мáјка* (II зона), као и *ћéрка* (I зона) В/Р К П (старо дэшти) в. и т. 285 ц.;²⁷⁶

д) мушка и лична имена типа *Добривоје* овде имају основни облик на *-а*: *Борївоја*, *Добрївоја*, *Милївоја*, *Милé(н)шїја*, *Радївоја*, *Сїáноја* (обе зоне);

ђ) мушка лична имена: *Бóра*, *Влáда* КД, *Дрáшша* Б КД, *Бóка* Б, *Жїка* Б, *Илїја* В/Р Г ДП П, *Јóца* КД, *Јовáнча* Б, *Мóма* Б, *Никóла* Б КД, *Сїéва* КД, *Сїáса* КД, *Сїојáнча* Б, *Синїша* Б КД; као и: *Бóрица*, *Влáдица*, *Нóвица*, *Пéрица*;

е) женског је рода и именица *ћере*: моја *ћере* дошла Б, а исти ће облик задржати у вокативу и општем падежу.

291. *Оїшїи їадеж једнине*. ОП једнине има исти облик као и акузатив (ОП = А), а завршава се на *-у*: пїје *вóду* КД, држї онуї *врчву* КД, узé дргу *жену* ЦТ, навучу *каїу* КД, вржемо *лелéјћу* П,

274 А БДиј 305. „Старе именице на *э* женскога рода лако мењају свој род, постају именице мушког рода. То бива зато што имају сугласник на крају, што им је Н = А и што означавају мртве ствари.“

275 ЉБГЛ 63; НБАП 147.

276 СНСтел 132. „Сугласничке основе женскога рода имају две именице са основом на *-р-*; *маїи* (матер-) и *дэшїи* (дэштер-).“

дугуем *мрешку* (смрт) ЦТ, *тури њавечерку* (друга вечера, на прелу обед после вечере) П, *сеемо њченицу* КД, *млада наметне шорбу* В/О, *правили смо урду* (сир од прокуване сурутке) ЦТ; тако и:

из *болницу* П, *изваде из кацу* КД;

куде *Босну* Р/М, *куде нашу сѣрану* ДП/Б;

на *ѣрањку* га је видо ЦТ, на *ѣрбину* (леђа) наметне ДП/Б, на *ѣрбину* носи ЦТ, на *мајку* досаде (деца) Д, донесе на *невесѣу* КД, *били смо на свадбу* КД, *идемо на субоѣницу* (седмодневни помен) П, на *туј сукалку* КД, *легамо на шрлу* П, *сломе над ѣлаву* КД;

од *ѣбдину* вану П, *белегу од закрѣу* КД, од *бвчу кожу* Б, одвѣмо од *ѣлеву* КД, *напред е почињало од субоѣу* Д, *кудеља од шарабу* КД, од *шрсѣику* Б;

ѣдем си по *рабоѣу* П, *преко зѣму* КД;

са *латку* (млака) *вѣду* П, с *десну ноѣу* КД, *сѣг с брзѣну* Д, *ѣде сѣс жену* ЦТ;

у *вѣјску* ѣмају дете Р/М, *лежѣм у воденицу* КД, *мељемо га у воденицу* КД, *остаѣвимо у врчѣу* ЦТ, *све у долину* П, у *јесењѣну* (јесен) КД, у *мѣмчину* (службу, печалбу) идѣше ЦТ, *изѣде* (уједе) *мн ѣлећку* ЦТ, *мѣже у реку* П, *дѣле у реку* Р/М, у *цреѣњу* опечѣш Р/М, у *цркѣу* крстена П;

именице мушког рода на *-а* имају ОП = А: *башѣу, дѣду, ловѣију, чѣчу, ујћу, Радѣвоју, Сѣѣаноју; Бѣру, Јѣванчу, Никѣлу; Бѣрицу, Владѣцу, Нѣвицу.*

292. *Вокаѣив јѣднине.* Код именица овога типа налазимо наставке *-о, -е.*

Наставак *-о* у Всг је чест и сусреће се код ових именица,²⁷⁷ без обзира на то да ли имају значење мушког или женског:

а) *бабо* П Р/М, *Вѣло* ЦТ, *дѣвојко* ЦТ, *Живѣно* Р/М, *Зѣко* П, *Мирјѣно* ЦТ, *мамо* Р/М, *мајко* Р/М, *ћѣрко* ЦТ;

б) *дѣдо, ѣјде, дѣдичко, комѣијо, чѣчо, уѣћо* (I зона), *ујко* (II зона);

в) мушка лична имена на *-а*: *Бѣро, Владѣ, Драѣишо, Жѣко, Илѣјо, Јѣцо, Јѣванчо, Љубѣшо, Никѣло, Сѣѣѣво;*

Добрѣвојо, Милѣвојо, Милѣ(н)ѣијо, Радѣвојо, Сѣѣаноју;

г) исти наставак имају и зајѣдничке именице мр на *-а*: *доѣворѣијо* (проводѣијо), *мираѣијо, ѣијѣницо, ѣрѣѣѣлицо;*

293. Наставак *-е* у Всг имају именице жр и женска лична имена на *-ка* : *Борѣсће, Брѣнће, Сѣнће* (I зона), *Брѣнке, Сло-*

277 МПГЈ 70. Овим се наставком успоставља „основни опозитум номинативског и вокативског облика.“

боданке (II зона); комшике Б, свасџиће П, сџиринке ЦТ, шџиће ЦТ;²⁷⁸

именица *мајка* / *маџи* има у Всг облик *маље* (на целом простору), поред облика *мамо* и *мајко* (ређе);

именице *шаџа* и *баџа* забележили смо у облику *шаџе* и *баџе*; женска и мушка имена на *-ица* имају вокатив на *-е*: *Данице* ЦТ, *Добрице* Б, *Драџице* Ц/Л, *Милице* В/Р, али смо чули (ређе) и облике на *-о*: *Даницо*, *Добрицо*, *Милицо*;²⁷⁹

Влаџице, *Јовице* ЦТ, *Новице* КД, *Пџице* ЦТ, уз ретка бележења и облика: *Јовицо*, *Новицо*, *Пџицо*.²⁸⁰

294. Именица *баџа* овде има и облик *баја* у номинативу и *баје* у вокативу,²⁸¹ али смо чули и облик *баџе* (в. т. 294 ч).

295. Нисмо чули облике вокатива код именица жр на *-а* типа: *Марија*.

296. Хипокористична мушка и женска имена типа *Зџки*, *Миџки*, *Деџки*, *Сиџки* имају В = Н. У ОП м. имена имају облике *Зџкиџа*, *Миџкиџа*, *Сиџкиџа*, или задржавају исте, а ж. имена имају ОП = Н.

297. *Номинаџив* множине. Завршава се на *-е*: *жене* П, *залудњице* Р/М (будалаштине), *које* (саденуто снопље жита) К, *ложице* (кашике) Р/М, *јду младожење* П, *млого куће изгореле* Р/М, *меџије* (брезе) В/Р Р/М, *овце јду* Р/М, *овеј скуџоће* Р/М, *сливе* В/Р, *сушенице* (вешалице, осушено свињско месо) В/О.

298. У множини је А/ОП = Н: *саџимо баџе* В/Р, *зџирам браџунке* (измет овце) ЦТ, *изнесем врџе* (узице) Б, *они каџу јуџе* (кромпир) ЦТ, *јама друџарице* ЦТ, *јзну му карџе* В/Р, *туру се киџке* Г, *каџемо кладње* Ц/Л, *спалиџе кошаре* ЦТ, *не имало меџије* Р/М, *немамо овце* П, *по џечурке јду* Р/М, *бораву на џојаџу* Р/М, *натурам рукџлке* ЦТ, *дјве свиње лџву* В/Р, *овеј сџране тамо* ЦТ, *џрле* су граџили В/Р, на *џрле* леџу В/Р, *кои е имал чеље* (пчеле) ЦТ.

299. Вокатив множине једнак је номинативу: *девојке*, *комшије*, *комшике*, *свасџије* итд.

278 АБДјј 314-315.

279 ВСЦГ 194-195. „Имена с наставком *-ица* имају *-о* и *-е*: *Даницо*, *Милицо* (Данице, Милице).“

280 ВСЦГ Исто; ЉЋГЛ 59-60. Јб. Цирић за Лужницу наводи само примере са наставком *-е*; НБАП 148. Н. Богдановић за АП наводи само наставак *-е*; НБББП 55. Н. Богдановић за ББП наводи само наставак *-о*.

281 НЖРеч 5д. Реч *баја* чује се и у говору Белоња (Сврљиг), али у вокативу има облик *бајо*.

Трећи и четврти деклинациони тип

300. Ова два деклинациона типа обухватају именице средњег рода, без проширења и с проширењем основе.

301. *Номинатив једнине*. Именице ових типова имају у номинативу једнине завршетке на *-о*, *-е*:

а) именице ср без проширења основе у промени: *ведрѓ В/Р ЦТ*, *крдњѓ брдѓ Д КД*, *ињездѓ П ЦТ*, *иувно В/Р К*, *знање П*, *здравље Р/М*, *јушро Р/М*, *онбј колѓ КД*, *лице В/Р П ЦТ*, *месѓѓ КД*, *млекѓ Р/М*, *оињишѓ Р/М*, *илајно КД*, *ребрѓ В/Р П*, *руно Б*, *селѓ КД*, *сено П*, *сишѓ В/О*, *срце Р/М*, *шесѓѓ Д/Р*;

именице ср, такође без проширења, настале додавањем наставка *-ишѓ*: *оињишѓ КД Р/М ЦТ*, *бришѓ* (њива која је заливањена) Г, *иасуљишѓ* (махуне пасуља после скидања зрневља) П, *Поврѓишѓ* мт ЦТ, *расидлишѓ* (место где се додирују равно и стрмо земљиште) КД, *Ржишѓ* мт ЦТ, *сѓрњишѓ К П*, *Црквишѓ* мт К;²⁸²

именице ср које су то постале додавањем деминутивних наставака *-че*, *-иче* / *-ице*, *-енце*: *ѓвече Р/М*, *змиче ЦТ*, *клуѓче КД*, *кожушче* (мали кожух) В/О, *кравјче КД*, *иасѓорче В/Р*, *ѓрѓзорче П*, *сирѓче КД*, *шѓйсиче Р/М*, *шесѓиче* (мала тестија) Р/М; једнѓ *чашче* (чашица) П;²⁸³

-иче / *-(и)це*: *Зелениче* мт ДП/Б, *Орниче* мт К, *Осѓриче* Д/Л, *раниче* (рано јагње);²⁸⁴ *зељиче КД*, *осѓрил-це* Д/Л, *сирењиче КД П ЦТ*;

-енце: *врейенце К*, *кушренце* (мали пас) К, *овненце П*, *шиљеженце КД*;²⁸⁵

именице изведене од трп. глаголског придева наставком *-је*: *венчање КД*, *еденје ЦТ*, *кишѓње КД*, *косенје Д/Л*, *кршѓенје Д ЦТ*, *ѓирошѓенје КД*, *оранје КД*, *ииченје ЦТ*, *ѓомаѓанје П*, *иисанје В/Р*, *ѓрешкаванје КД*;²⁸⁶

282 АБДиј 388-389. „Суфикс *-ишѓ* има и у овом дијалекту она значења која и у другим дијалектима нашим, само му је детереоративно значење чешће него у њима.“

283 РСЛев 280. Према броју наведених примера, наставак *-че* је продуктиван у овом говору; НБББП 56. „Број именица средњег рода увећан је врло продуктивним наставком *-че*, којим се граде деминутиви од именица мушког и женског рода.“; НБАП 149; НЖРеч 154д. Налазимо *шѓйсиче*. Речи са овим наставком у пиротском говору има још, али их аутор није доследно бележио.

284 НБАП 149.

285 Исто 149.

286 АБДиј 387.

именице ср с проширењем основе сугласницима *-н-*, *-с-*, *-ш-* (у множини):

-н-: упале им се *вiмена* ЦТ, билá су тешка *времена* В/Р КД П, има сэг рáзна *сeмена* В/Р;

-с-: ббжја *небеса* (пцуе) Ј К, гледáла сам *чудеса* В/Р Р/М ЦТ (ретко изван устаљених израза);

-ш-: чувáли смо *јаїњеша* и *јареша* Ј К П ЦТ, рáмце одвоји на *йасамцеша* КД;

в) хипокористична мушка и женска имена која имају конгруенцију као именице ср рода: *Граде* К, *Дуле* КД, *Заре* П, *Кóле* Б, *Мiле* ЦТ, *Нóце* Р/М, *Сшóле* КД;²⁸⁷ *Анче* К КД, *Дáнче* ЦТ, боба *Дáре* КД, *Кáјче* П;²⁸⁸ *Вéки* Б, *Зóки* КД, *Лiки* Ј, *Мiки* КД;²⁸⁹

г) тако и топоними: *Гáре* (Дољно, Горњо), *Бајнице*, *Бáнковце*, *Дáрковце*, *Млáчишше*, *Пáвличане*, *Предéане*, *Руїље*, са заменицом тој.

302. *Ойшши* *йадеж* ових именица једнак је са акузативом: *брдо*, *јушро*; *млекó*, *селó*; *расйáдлишше*, *йовéче*, *шeйсиче*; *Зеленiче* топ.; *кушрénце*, *овнénце*; *Граде*, *Дуле* (ретко *Градета*, *Дулета*); *Анче*, *Дáнче* (само у овом облику); *Зóки*, *Мiки* (али и *Зóкиша*, *Мiкиша*); *Дáрковце*, *Млáчишше*; *кошлe*, *йрушe*.

303. *Вокашив* (тамо где га, условно речено, може бити) једнак је номинативу и има завршетак на *-е*: *јаїње*, *шeле*; *јаїнénце*, *шeлénце*; *Граде*, *Кóле*, *Мiле*; *Дáнче*, *Дáре*; *Вéки*, *Зóки* (женско и мушко).

304. *Номинашив* *множине*. Именице овога типа имају наставак *-а*, без обзира на то да ли имају проширење основе:

-а: *вeдра* за *млекó* В/Р ЦТ, *стрижу* се *руна* Б, свуде *брда* Д, имáла су *йувна* В/Р К, *студенá* *јушра* Р/М, *рáзна* *мeсиа* КД, *сиша* за брашно В/О, *сeла* КД;

-на: има *рána* *сeмена* (кукуруза) В/Р К Ј, дошла *тешка* *времена* В/Р КД П, *набрéкну* *вiмена* Д К;

-ша: избрби *йасамцеша* КД, смбта на *рáмцеша* (предиво) П, чувáли смо и *јареша* Д К П.

Од именице *дрво* чује се Нмн *дрва*, *дрвја*, *дрвља*: *дрвја* исекли В/Р, *дрвја* порáсла К; гóре има *дрвља* Г, *дрва* посадили Р/М. За посечено дрвеће чује се и пејоративно значење: *дрвiшше* и *дрвiшша*: *трúло* *дрвiшше* Б, *пропáдоше* *дрвiшша* Д.

287 НБАП 149.

288 Исто 149.

289 Исто 149.

305. Општи падеж у множини једнак је са акузативом мно­жине. Примери су наведени при разматрању функције ОП (в. т. 513).

306. Вокатив множине именица овод деklinационог типа је­днак је са номинативом множине (где га може бити): *мѣсѣа, сѣла, деца, момчѣша, девојчѣшѣја*.

ПОСЕБНЕ НАПОМЕНЕ О РОДУ И БРОЈУ

307. Као именице ср забележили смо и примере: *кошлѣ* (котлић) К, *ѡрушѣ* (прутић) Ј, *ѡушѣ* (путић) Д К П.²⁹⁰ М. Павловић (у ГСЖ 41-42) наводи примере: *ѡрушче, ѡруче* (без акцента).

308. Именица *ѡведо* у једнини има облик *ѡвѣдо*: *мѡчимо ѡвѣдо* В/О, *чѡвамо* по једно *ѡвѣдо* ЦТ. Много је шира употреба множинског облика *ѡвѣда*.²⁹¹

309. Именице ср *ѡрасе, шеле, јаѣње, јаре, ѡиле, девојче, ждребе, момче, ѡарче* за множину имају облике који су ознака колективитета:

-*чина*: *ѡрасчѣна* В/Р П, *шелчѣна* В/Р К П (само у I зони);²⁹²

-*ишѣа*: *буришѣа, дечѣишѣа*, П ЦТ, *куѡришѣа* П, *ѡѡлишѣа* КД П ЦТ;²⁹³

-*ѣшѣја*: *девојчѣшѣја* Д/Л П ЦТ, *ждребѣшѣја* ЦТ, *клубѣшѣја* Д ЦТ, *момчѣшѣја* ЦТ, *шешѣшѣја* (флаше) П.²⁹⁴

310. Сем оменице *чѣлад* нисмо чули ни једну другу са нас­тавком *-ад*. Тако је и иначе у говорима овог типа, а и у ре­савском.²⁹⁵ Говор ЦТВ не зна за колективне именице на *-ад*.

311. Од именица *јаѣње* и *шеле* чули смо и облике: *јаѣнѣци* В/Р Г Д, *шѣлѣци* В/Р Д ДП/К К П Р/М.

312. Према именицама *ѡосѣ, ѣрм, муж, шѣрн* овде су образоване збирне именице: *ѡосје* В/Р П, *ѣрмје* К П, *мѡжје* П, *шѣрње* КД.

313. Именице *унуче* и *сироче* у множини имају облике: *сирочѣша* П, *унучѣша* Д/Р.²⁹⁶

314. Записали смо и следеће:

290 У говору Белоиња (Сврљиг) чују се облици: *вѣпре, воле (волич), кутре, овне (овнич), петле (петлич)*.

291 АП-БМРеч 320.

292 АБДиј 384. „Наставак *-чина* (дет. аугм.)“. А. Белић наводи само код речи са аугментативним значењем.

293 НЖРеч. Наведене су само именице *буришѣа, јагѣишѣа, јаришѣа, пилишѣа*; ЈДРеч 200. Наводи облик *пиличор* и *пилишѣор*.

294 НБББП 57.

295 ПИДиј 103; АП-БМРеч 320.

296 АБДиј 326. „(...) именице на е() у множини имају *ѣша* (та).“

према стандардним облицима *доба* и *раме* овде је *дóбо*, *ра́мо*: до којé *дóбо* П, рабóтно *дóбо* Д/Р; боли ме *ра́мо* В/Р, погáчу вој стáви на *ра́мо* Р/М;

именица *йóјушрина* (јутарњи одлазак на гробље) овде је ср и има облик *йóјушро* ЦТ;

именица *шарлах* овде се чује као *шáрле* и средњег је рода: вáти га *шáрле* Б;

именица *јасле* има само овај облик: мáло *јáсле* П, вéлико *јáсле* ЦТ, једнó *јáсле* Б, има *јáсле* за бвце ДП;²⁹⁷

именице изведене од назива шумског дрвећа (додавањем наставка *-је*) имају облике: *бучје*, *лијје*, *клење*, *церје*: мáло *бúчје* В/Р, *лијје* Г, *цérје* КД;

именица жр *шесћера* има облик средњег рода: *шесћéре*: трупáчко *шесћéре* В/Р ЦТ, али је чешће у употреби реч *бичкúја*;²⁹⁸

именице *око* и *уво* (уо) имају облике у множини *бчи* и *уши* на целом простору;

од *небо* чули смо облик *небéса* у изразима и псовкама: до *небéса* се чује К П ЦТ, пцúје ббжја *небéса* П;²⁹⁹ од именице *чудо* облик *чудéса* чули смо само у устаљеним изразима: има трíста *чудéса* Б К ЦТ, али се чешће чује *чуда*: рáзна *чúда* и *прикажње*;

облике *клујчићи* и *клујчéшија* забележили смо од истог информатора у Горњој Бистрици (део села Добро Поље) и сматрамо да су примљени са стране (из суседног јужноморавског говора);³⁰⁰

хипокористична лична имена типа *Дуле*, *Веки*, *Зоки*, *Мíки* (зависно од присвојне заменице *наш*) могу да буду сврстана у сва три рода:

мр: наш *Дúле*, *Вéки*, *Зóки*, *Мíки*;

жр: наша *Дúле*, *Вéки*, *Зóки*, *Мíки*;

ср: наше *Дúле*, *Вéки*, *Зóки*, *Мíки*;³⁰¹

једном смо записали именицу *конойље*: кúпимо ^оној *кóнойље* КД, иначе је на целом простору у употреби реч *и́рснице*;³⁰²

именица *бэз* (зова) овде има облик мр: порáсал голéм *бэз* Б К, изрáсал *бэз* за цéвће Ј;³⁰³

297 Реч МС 568д.

298 НБАП 157. Овај је облик распрострањен и западно од АП. Чули смо га и у селу Подгорцу (Ражањ) које припада ресавском говору.

299 НБАП 149.

300 АБДпј 366.

301 НБАП 150.

302 НБАП 157.

303 И у говору Белоиња (Сврљиг) ове именице су мушког рода.

315. Код броја именица запазили смо и следеће:

а) као именице које имају само једину овде се осећају: 1) биљне врсте: *јабар* (граб) Р/М, *кашранић* (лековита биљка кантарион) В/О, *љилак* (јоргован) ЦТ, 2) прилошки изрази: *јанџивек* Д, на *јреџич* (претицање) ЦТ, 3) именице: *рак* добио П ЦТ, *стари свати* В/Р КД;

б) градивне именице са обликом једине: направе *белмуж* (јело од младог сира и кукурузног брашна) Д, *бузак* (јело од расонице и кукурузног брашна) ЦТ, *зајџин* сипемо Р/М ЦТ, спремали смо *зељаник* П, однесемо *зој* на краву ЦТ, *качамак* КД, сас *квасац* ЦТ, *киреч* (креч) Д/Р, *кромид* (црни лук) В/Р, намажу сас *мас* Г, варимо *овченик* (густо овчије млеко) ЦТ, *јарадајс* КД, посан *јасуљ* Д/Л, провлачили крз *јејел*, канте од *јлек* (лим) ЦТ, тај *сол* остау ЦТ, *скрој* (каша од брашна и масла) ЦТ, *снети*^к Г, напраимо *цеђ* П Р/М, *шићер* у коцку Р/М;

в) именице, у стандардном језику плуралиа тантум, *јусле*, *сине*, *јканице* овде имају облике једине: једна *јусла* К, оскубѣ *јрсницу* КД, строби се *сана* Б, дала сам гу *јканицу* П;

г) именице *башија* (отац) и *чића* (стриц) у множини добијају проширење *-ев-*: *башијеве* (очеве) П, мој *чичеви* ДП/К.³⁰⁴

ОСТАЦИ ДРУГИХ ПАДЕЖНИХ ОБЛИКА

316. Иако је у говору ЦТВ деκлинација аналитичког типа, забележили смо и неколико падежних облика. Питање да ли они воде порекло из претходног система или су унесени из околних (косовско-ресавских) говора решио је А. Белић.³⁰⁵ Управо, он о томе пише: „На први поглед изгледа да ови дијалекти имају у именица у већини случајева, један падеж, а само у неким два; међутим, када се добро ствар разгледа, видеће се да они и у једини и у множини имају по два падежа, сем вокатива који и није, када се строго узме, падеж, и то: 1) *casus rectus* и 2) *casus obliquus*.“ Међутим, за множину Белић није у праву.

317. *Генијив:*

мр: тој од *кума* иде, од *оца* мајка ЦТ, ћерка од *брајиа* Р/М ЦТ, из омага *рајиа* Р; мада се могу узети као генитив, ови примери су облици општег падежа с предлогом;

304 У говору Белоња (Сврљиг) облици су *башијеви*, *чичеви*.

305 АБДиј 301-302; 334-335.

жр: сéно је до *ѝуше* Р/М, прéко *зѝме* Р/М, цéле *зѝме* Р/М, од *свáдбе*³⁰⁶ прво *ѝде кѝм* КД, онѝ с *дрѝге сѝрáне*³⁰⁷ Р/М, десѝло се из *шáле* Б. Мислимо да су ови примери примљени са стране или под утицајем књижевног језика;

ср: то такó од *деѝѝта* (из детињства) ЦТ.

318. *Дайѝив*:

мр: далѝ смо *брáѝу* ЦТ, овóм *Слободáну* ЦТ, *човéку* отѝде од пáмет Г;

жр: да остáљану *мáјке* гóдину ЦТ, *Бóѝе* је кáзано Ј, дáдено *жéне* Ј, дала сам *Милéви* тканѝцу Б, далѝ *сесѝрэ* дéл Д/Л;³⁰⁸ Дакле, у Дсг имамо облике на -е и на -и, какве наводи проф. А. Пецо за ресавски говор;

ср: *деѝѝу* се донóси ЦТ, *деѝѝу* билó тéшко Р/М.

319. *Инсѝрументáл*:

У овом падежу налазимо облике који су данас примили значење прилога. О томе А. Белић пише за говоре југоисточне Србије: „Инструменталис се сачувао у врло малом броју случајева, али је несумњиво остатак старине. И он се сачувао у облицима са прилошким значењем (...)“.³⁰⁹

мр: пропáдомо *амѝбóм* (потпуно) ДП/Б К Р/М, све смо *крáдом* ишли В/Р, пѝт је просѝцан *кулѝком* ДП/К, пѝтѝј *збóтом* Г, *ѝду* полéчко *одóм* (ходом) Д/Р, свáдбе почѝњау *ѝѝѝком* КД, *рédом* *ѝде нáрод*^Т ЦТ, свирачи *рóдом* Грдѝлицу (Грделица) В/Р ЦТ, терáли су *сѝлом* В/Р, већѝном *чѝвѝрѝком* Ј КД;

жр: неки прáве *недéљом* КД, почѝњау *недéљом*, неки *срédом* КД;

ср: пóјде са *јѝѝром* Ј, *вéчером* Д Ј, тѝрим *вéчером* Д/Л, с *оѝрошѝѝњем* КД.³¹⁰ Исте или сличне примере налазимо и у новијој литератури о призренско-тимочким говорима.³¹¹ Они данас представљају праве прилоге.

320. *Локатив*:

Као скамењене облике прилога данас налазимо: *зѝме*³¹² Р/М, *јéсени* свáдбе В/Р, *кѝћи* тамо нéма Г, *нá-зéме* В/Р КД Р/М, скрбз

306 Нама се учинило да је информатор изговорио овај облик у множини, мада се то из контекста није могло закључити, а покушај да се изговор потврди није успео.

307 АБДиј 337.

308 АП-БМРес 323.

309 АБДиј 339.

310 АБДиј 337. „Само се за неке од њих са поузданошћу може тврдити да су у употреби у свим дијалектима, а то су: јутром, вечером, крадом, кришом и редом, остали су унесени са стране.“

311 НБББП 58; ЉЋГЛ 66; НБАП 151-154.

312 АБДиј 339. „Locativus се сачувао такође само у прилога. Њих има врло мало, али се

на-зём КД, *түримо на-зёме* КД В/Р, *йрёко-зими* Г, *лётши* нёма свадбе В/Р Д/Л, Бугари налэзли *йрёлётши* КД. Ови примери, као и *јушре*, *јушре* (дэн), *зajúшре*, потврђују њихово прилошко значење.³¹³

321. Забележили смо облик *дóма*³¹⁴: вóде *дóма* П, дóјде *дóма* Б, *дóма* имáло К, истéрамо *дóма* рáди Д/Л, овчáр *дóма* дóјде П, тéрајте га *дóма* Б В/Р П.

322. Од множинских падежних облика забележили смо:

а) акузатив: *йде* у *йóсши* К П, дóјде у *йóсши* К, у *йосшй* свадбе несú правене Гр Г/Л; ово је стари облик А множине именица мр *-i* основе;³¹⁵

б) инструментал: *бчима* мојá мáти гледáла ЦТ, за који сма-трамо да је примљен из књижевног језика, нисмо забележили друге облике.

323. Као закључак о промени именица у говору ЦТВ може се рећи да је нарушена деклинација још жива. Ако се изузму они устаљени деклинациони облици, који су у служби прилога или су прави прилози, прави падежни облици ипак су ретки.

ЗАМЕНИЦЕ

ЛИЧНЕ ЗАМЕНИЦЕ

323. Систем личних заменица, према стандардном језику, разликује се.

1. Општи падеж, поред пуних облика, има и скраћене облике (без крајњег вокала).³¹⁶ У једнини ова појава се уочава у 1. и 2. лицу, а код 3. лица само у мушком и средњем роду.³¹⁷

2. Скраћени облици множине јављају се у дативу скоро увек уместо пуних (које смо ретко слушали).

3. Изједначени су облици датива и акузатива (општи падеж). Ова појава позната је и шире.³¹⁸ За трстенички говор професор Д. Јовић истиче: „Обележавање морфолошке хомонимије за два различита падежа има ослонац и у призренско-тимочком дијалекту, наравно у форми *йу*, *йи*.“³¹⁹

употребљавају свуда у овим дијалектима.“

313 НБББП 58; ЉЂГЛ 68; НБАП 154.

314 АБДиј 337. „То је облик дома који се сада, донекле, употребљава у овим дијалектима као општи зависни падеж а који се као скамењени облик употребљава и у другим нашим дијалектима.“

315 АБДиј 340; АБДекл 14; НБББП 58; ЉЂГЛ 68.

316 ЈМГЛ 36-37; НББП 66; ЉЂГЛ 70; НБАП 162.

317 НБАП 162.

318 ДЈТрст 122. „Енкликтике датива и акузатива множине су идентичне.“

319 Исто 122.

324. Облици јединине

Табела 1

Лице	Основни облик	ОП			Д		
		Пуни облик	Скраћени облик	Енклит. облик	Пуни облик	Скраћени облик	Енклит. облик
1.	ја	мене	мен	ме	мене	мен	ми
2.	ти	тебе	теб	те	тебе	теб	ти
3.	он	њџга	њџг	га	њџму	-	му
	она	њу		ју гу ђу	њџој вој		ју гу ђу
	оно			га	њџму		му

Облици *ђу* и *ју* чују се у I, *ју* у II, а *вој* у II, али га има и у I зони.

Примери:

Н: *ја* тој знам В/Р ДП/К ЦТ, *ја* много знам да причам КД;

ОП - Г (са генитивним значењем): а) пуни облици: из куде *мене* Р/М, стари (старија) од *мене* Д ЦТ, од *мене* узе П, од *мене* боље Р/М, *мене* се тој не тиче Р/М; б) скраћени облици: од *мен* се тражи Б Ј КД ЦТ, плаши се од *мен* П, од *мен* су узимали В/Р;

ОП - Д (са дативним значењем): а) пуни облици: *мене* Срба каза ЦТ, *мене* каза моја мати ЦТ, *мене* су рекли Ј К Б, у *мене* дојде ЦТ, колки на *мене* глас Д ДП/К ЦТ, на *мене* се избтне П, *мене* по године ред КД, *мене* дадоше П; б) скраћени облици: *мен* донбсите В/Р П, човек *мен* погинул Р/М, *мен* пет дадоше П, зет је *мен* бил кум Р/М; в) енклитички облици: да *ми* извинеш КД, на *сјна* *ми* П, куде је *ми* брат ЦТ, ти си *ми* жену спасила ЦТ, овјој зет *ми* е ЦТ, дадoste *ми* П, даде *ми* свикар Р/М, дадоше *ми* В/Р П, беше *ми* и ћерка КД, казаше *ми* Г;

ОП (са акузативним значењем): а) пуни облици: улџе код *мене* П, куде *мене* остала Р/М, то е за *мене* Б, за *мене* дојду гости ЦТ; б) скраћени облици: *мен* видоше ЦТ, *мен* питују Р/М, *мен* срџтоше доле В/Р; в) енклитички облици: да *ме* молџтви (попрска молитвеном водом) ЦТ, држу *ме* па луду (луде) В/Р, да *ме* воду В/Р, изџде *ме* К, неџ *ме* брџга било В/Р;

ОП - И: (са инструменталним значењем): појде сџс *мене* ЦТ, сви по *мене* појдоше (за мном) Р/М, не орате (говоре) сџс *мене*; поред пуних, чују се и скраћени облици: имају мџку с *мен* П ЦТ, с *мен* поведоше дете ДП/Б.

325. Лична заменица 2. лица јд јавља се у пуном, скраћеном и енклитичком облику.

Н: *џи* добијеш дел Р/М, џсто кџко *џи* В/Р П, *џи* си предџш вџну ДП/Б; ова се заменица, поред правих значења, може чути и у

устаљеним изразима типа: ја *џи* запрічам Р/М ЦТ, ја *џи* појдем на доле ЦТ (ја запрічам, ја појдем на доле);

ОП - Г: од *џебе* до мене В/Р П, оди *џебе* В/Р Гр К П; поред пуних чују се и скраћени облици (без крајњег вокала): од *џеб* узели Б ЦТ, од *џеб* до нас Ј КД;

ОП - Д: а) пуни облици: ја *џебе* дадем Р/М, *џебе* пет, мене пет Р/М, парче *џебе*; б) скраћени облици: како је *џеб* Д, *џеб* се не исплати Б ДП/К, *џеб* не питују ЦТ; в) енклитички облици: ја *џи* дадем Р/М, ја *џи* реко ЦТ, кажем *џи* Г, бацу *џи* мало сламу Бт, са би *џи* изнела Бт.

326. Личне заменице 3. лица јд јављају се у пуном, скраћеном и енклитичком облику, сем облика за жр који има само пуне и енклитичке облике.

Мушки род:

Н: он ме нај-чува П, он е стариј КД, он аран (добар) П, он е бил овде ЦТ;

ОП - Г: од *њеџа* смо узели, из *њеџа* отишли у Златанци ЦТ, скраћени облици (без крајњег вокала): од *њеџ* нема по-поштен П, од *њеџ* доведе Д Ј;

ОП - Д (датовска значења): и на *њеџа* исто тако Р/М, давају на *њеџа* П, ишла би при *њеџа* (к њему) Б ЦТ. Поред датива аналитичког типа, забележили смо и облике датива као и у стандардном језику: *њему* кућа празна стоји, *њему* не могу ДП/Б, *њему* сам причала; како му име ЦТ, који му е под Б, малто му знам П;

ОП - А и јавља се у сва три облика (пуном, скраћеном и енклитичком): а) пуни облици: за *њеџа* је била П, па крз (кроз) *њеџа* ЦТ, сигуран у *њеџа* Ј, и *њеџа* исто навивамо КД; б) скраћени облици: и *њеџ* навивамо ЦТ, *њеџ* уплашило КД, *њеџ* отерали ЦТ; в) енклитички облици: убил *џа* тија В/Р, искастри *џа* све ЦТ, стуреше *џа* од коња ЦТ, кад *џа* сварешемо ЦТ, па *џа* исипемо Б Г, увати *џа* блес П, ете *џа* туј ЦТ, најду *џа* ЦТ, зове си *џа* КД, та *џа* изгоре КД, купимо *џа* КД;

ОП - И: а) пуни облици: још едн сас *њеџа* Б, исли с *њеџа* В/О, с *њеџа* појде по едн ЦТ; б) скраћени облици: с *њеџ* отишли П, по *њеџ* пошли КД (за њим пошли).

327. Лична заменица 3. лица јд за женски род има облике (пуне и енклитичке):

Н: она има дел ЦТ, и она му ради Р/М, она је најстара Д Р/М, она близу Р/М, тамо си је она ЦТ;

ОП - Г: од *њу* узели ЦТ, од *њу* собули (изули) КД;

ОП - Д: врже на *њу* (њој) КД, пријде при *њу* (њој) П, даде на *њу* Гр Д/Л Ј, казала на *њу* Б В/Р ЦТ. Поред аналитичких за-

бележили смо и облике: њóј кошúљу даде Р/М, њóј казано Д/Л, њóј дадено ДП/Б.

Много је распрострањенија употреба облика *вој*.³²⁰ Облик *вој* настао је од енклитичког облика *жр* за датив *јој* тако што је из *јој*, као нестабилно изостало *ј*, а затим се, ради лакшег изговора, уметало *в*, у сандхију (да *јој* > да *ој* > да^в*ој* > да *вој*).

Белићеви примери: *он јој каже, билá јо на свáдбу, да о је ѓрóсѝо* указују да се *ј* губило на почетку, на крају или потпуно.³²¹

Примери: пéнзију *вој* давају П, тóрим *вој* Р/М, раду *вој* унúк и унúка П, којá *вој* е старосватица ЦТ, да *вој* несú дали́ КД, кравајче *вој* слóме КД, пúштиш *вој* крв КД, све *вој* извади ЦТ, деца да *вој* чува ЦТ, он *вој* остави́л В/О, на чíчу *вој* Г, ја *вој* рúпу знам Д/Л, ста́вимо *вој* кукурéг Г, не даде *вој* а́љине В/Р, ништа *вој* не; дали́ *ђу* В/Р К П, купи́ли *ђу* В/О Ј К, опростíли *ђу* В/С;

ОП - А: а) пуни облици: само за њú Р/М, пита њú КД ЦТ, њú довели ДП/К, íде при (уз) њú П; б) енклитички облици: вати́мо *ју* П, не мо́гу да *ју* чувам П, да *ју* мо́гу ватим П, тудéва *ју* пúштим П, да *ју* извóдим ЦТ, сигурно *ју* слóми КД, па *ју* иска́ра К П; свекрва *ју* че́ка Р/М, срéтне *ју* Р/М, истáкме *ју* Д/Л, да *ју* глéда Р/М, шишáли смо *ју* Б, знам *ју* Ва́ску ЦТ, кúј си *ју* помагáли ЦТ, испросíли *ју* стáрци ЦТ, он *ју* úзне В/Р, еве́ *ју* плóча ЦТ; видéли *ђу* К, просíли *ђу* П, увати́ли *ђу* Гр. Објашњење појединих облика види на страни _3_.

Поред напомена А. Белића³²² да скраћени облици личних заменица (мен, теб, њег) настају редукцијом крајњег вокала, нама се чини да је на ову појаву знатно утицало и удвајање личних заменица. Слично мишљење наводи Н. Богдановић³²³ за говор Сврљига и Алексиначког Поморавља а Љ. Ђирић се за говор Лужнице не изјашњава о настанку ове одлике.³²⁴ Ових облика има и у Шумадији.

328. Облици множине

Табела 2

Лице	Основни облик	ОП		Д		
		Пуни облик	Енклитички облик	Пуни облик	Скраћени облик	Енклитички облик
1.	мис/ми нис/ни	нас	ни	нама	нам	ни

320 АБДјј 409.

321 АБДјј 409.

322 АБДјј 399-400; НБББП 68; ЉЋГЛ 70-71; НБАП 163-164.

323 НБББП 68; НБАП 163-164.

324 ЉЋГЛ 70-71.

Лице	Основни облик	ОП		Д		
		Пуни облик	Енклитички облик	Пуни облик	Скраћени облик	Енклитички облик
2.	вис/ви	вас	ви	вама	вам	ви
3.	они оне она	њи	ги/ђи	њима	њим	ји/им; га/ђи

Примери:

Н: и *ми* двојца КД, *ми* смо браћи Р/М, појдемо *ми* КД, *ми* осъмнемо (муж и ја) Ј, *ми* смо сами (деда и ја) Г, *ми* смо остали (две куће) К; ови облици означавају најчешће множину више од два лица, али и пар са значењем „нас двојица“;

мие се зове́мо В/Р, *мие* не́мамо Бт, а *мие* садт идемо ЦТ, *имамо* и *мие* Б;³²⁵

шес смо *није* Ј, *није* се подели́мо Р/М, *није* си ви́камо зеље В/О, *није* појдо́мо В/Р, *није*, ко́й идемо ЦТ, *није* смо поде́лбина Р/М, *није* смо билі́ млого П, *није* мо́тамо пре́цу Бт, *није* же́не В/О, *имамо* лепе́ њйве *није* Ј ЦТ, *није* чу́вамо коко́шће Ј К, *није* да у́знемо ЦТ, *није* га о́жњемо (жито) Бт В/Р, не́мамо *није* то́ј ЦТ, исприча́мо *није* В/Р ЦТ, *није* ће те́бе извѣстимо ЦТ, *није* но́симо ЦТ, *није* ка́жемо компи́ри ЦТ, *није* од са по́чнемо В/Р; (Облици *ми* и *мие* чешћи су на североисточној страни тимочко-лужничког говора, а *ни* и *није* чује се на целој територији ЦТВ.); *није* све дво́имо за ћили́ми Бт, то зове́мо *ни* цви́к (прокувана сурурка) ЦТ. Карта бр. 11.

ОП - Г: из *нас* отидо́ше ДП К Р/М, од *нас* су носі́ли ДП/Б, не́ма куде́ *нас* Р/М;

ОП - Д: *на́м^а* несú дава́ли В/Р, *на́м^а* не стиза́ло Г КД; *на́м* сті́за све Б, *на́м* што при́чаш ЦТ, *на́м* се раца́ло жи́то В/Р;

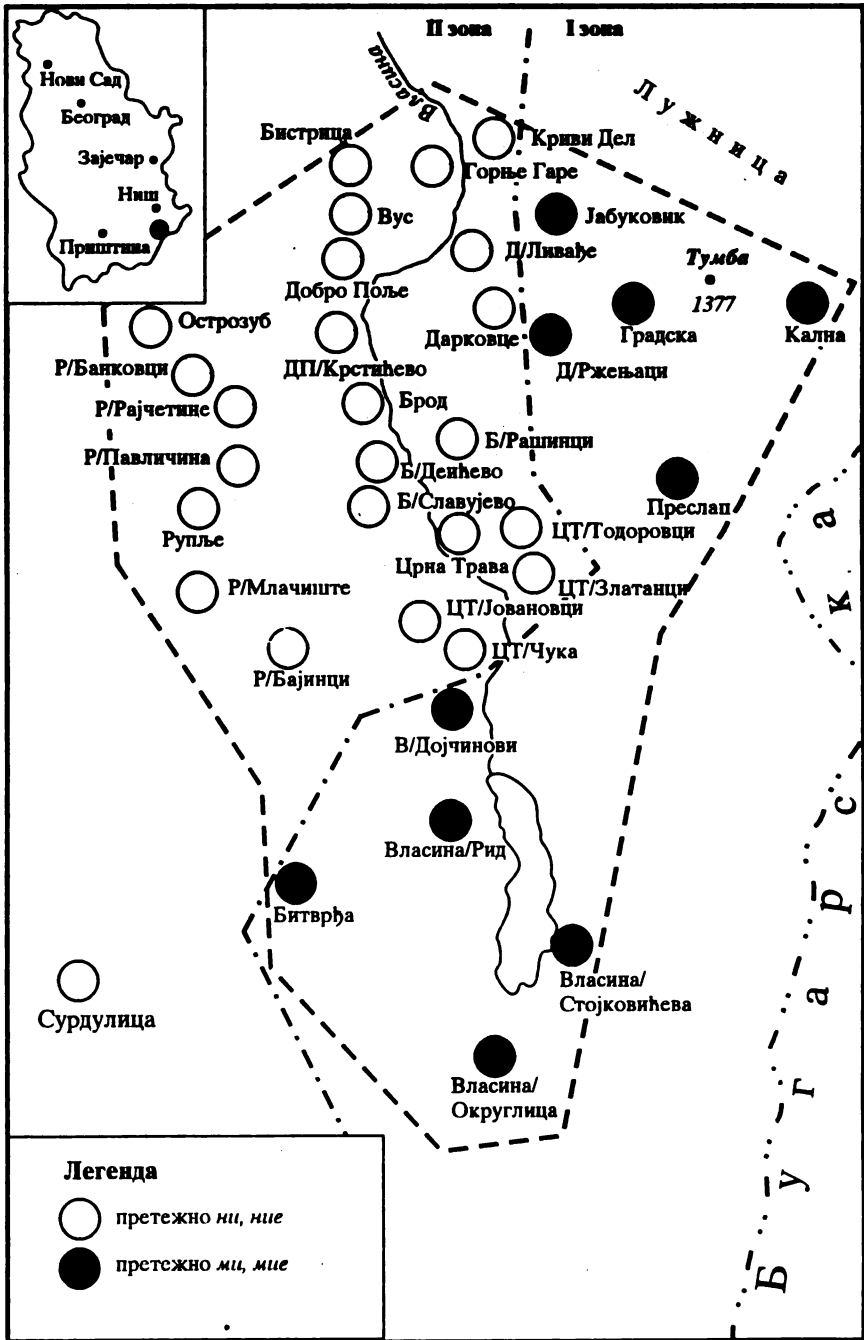
повише со́л да *ни* даду́ В/Р, свекр́ва *ни* бе́ше П, та́чће *ни* да́вау В/Р, да *ни* донесé КД, свекр́ва *ни* ме́си П, бо́г *ни* да́ваше П, то́ј *ни* поку́ћбина ЦТ, не *ни* се донéло В/Р, Свѣти-Ра́нђел *ни* е гла́вна сла́ва ЦТ, колко́ *ни* тре́бе В/Р, поја́те где су *ни* ЦТ; ре́ђе се чују облици типа: на *нас* да́доше К, на *шебе* дадоше Д;

ОП - А: *нас* питу́јеш П, прека́ј *нас* КД, *нас* су пали́ли П Р/М, *нас* пали́ли Бугари ДП/К Р/М;

уместо конструкције *као ми* редовно се чује: *како́ нас*, исто *ко нас* Р/М;

325 АБДј 401. „Сем њега (ми) има још три облика који су много ређи и од којих се неки само спорадички употребљавају: *мије*, *ни*, *није*.”

Карта бр. 11



че *ни* ви́де В/Р, да *ни* ви́диш ЦТ, ви́дели *ни* Б, терали́ *ни* Бугари ДП/К;

ОП - И: сас *нас* П, сас *нас* су тој све раде́ли Ј.

329. Облици множине личне заменице 2. лица:

Н: *ви́е* зна́јете П, *ви́е* пита́јте В/Р, куде́ сте билі́ *ви́е* В/О, *ви́е* сте билі́ П, *ви* дојдо́сте В/С, *ви* каже́те ЦТ, *ви* и́осите ДП;

ОП - Г: од *вас* узели́ ЦТ, из *вас* износи́ли ДП/К, од *вас* чујем ДП/Б;

Д: не́мамо да *вам* даде́мо В/Р П, не зна́м да *вам* каже́м ЦТ;

да *ви* пра́во каже́м ЦТ, уби́мо *ви* старе́шнну ЦТ, фа́ла *ви* што ми да́вате П;

ОП - А: *вас* ви́дели јуче́р В/О, *вас* прашу́јем К П, довели́ *вас* оvdé Р/М;

да *ви* ви́днмо В/Р П, ја бн си *ви* зва́ла ЦТ, сре́ла сэм вн јуче́р П.

Облик *вама*, са значењем датива, добили смо на поновљено питање, те га не сматрамо уобичајеним: код нас се каже и *вама* Р/М ЦТ.

330. Облици множине личне заменице 3. лица:

Н: *о́ни* однемо́гли Р/М, *о́ни* свира́ли у гајде ЦТ, *о́ни* вој даду́ КД;

о́не се зберу́ КД, *о́не* не́те (неће) В/Р, обе *о́не* отпадоше ЦТ, *о́не* су се тка́ле КД, *о́не* не́мају се́ме КД;

и *о́на* су има́ла ЦТ, кэко́ су *о́на* ле́чена ДП/Б, *о́на* уз посебну со́вру (трпезу) Р/М;

Г: и од *њу́* ЦТ, из *њу́* излэ́зли Р/М, стуре́ (свуку) с *њу́* одело́ ДП/К;

Д: *њу́ма* говори́ли тако́ј ЦТ, *њу́ма* не́ма ништа П;

ја *њу́м*, о́ни ме́не ЦТ, *њу́м* су име дава́ли ЦТ, *њу́м* несú пали́ли П, *њу́м* не́ма што да оста́не ДП/Б Р/М;

че *им* даде́мо П, име́ *им* не-знам Р/М, нешто́ *им* даде́м КД, не-дава́мо *им* ништа ДП/Б;

њу́ве сам *ји* дала́ П, несэм *ји* дава́ла Гр К;

у́зни *џи* све Р/М, надэну́ *џи* ЦТ, даду́ *џи* (њу́ма) ДП/Б;

даду́ *џи* од све Гр К П, све *џи* узели́ Д/Р П, кэкто́ *џи* причаш П, ту́рим *џи* (њу́ма) Б, дадо́ *џи* (њу́ма) дукати́ ЦТ;

ОП - А: *о́на* *њу́* навела́ ЦТ, и *њу́* тако́ј КД, па *њу́* да чу́ваш Р/М, највише́ *њу́* но́си ЦТ, *њу́* смо има́ли Г Д/Л;

сва́дбе са (сада) ла́баво *џи* пра́е Д, са *џи* не́ма ви́ше Ј, не ви́дим *џи* ви́ше Д/Р;

ту́рим *џи* (њу́х) Б, да *џи* угре́вамо Б, истэзау́ *џи* Д, ете́ *џи* Р/М, тужі́ли *џи* Р/М, па *џи* затече́ и сне́г КД, дадо́ *џи* (њу́х) за има́ње ЦТ,

ништа *īu* несмó лечи́ли ЦТ, да *īu* измузём Р/М ЦТ, па *īu* натúрам КД, литé *īu* кáжу Д, кóј *īu* глéда ЦТ, кэкó *īu* он напрайл Д/Л, чувáла сэм *īu* П;

зйми *ђи* вáтају П, баталймо *ђи* В/О, колкó *ђи* тúрим В/Р, познáвам *ђи* по лйк П, па *ђи* кúвамо Бт, па *ђи* омóсту (обоје) В/О, продавáли *ђи* В/Р, да *ђи* зовём В/Р, че *ђи* вйдимо П, с квó да *ђи* рáнимо Гр Ј, са (сада) *ђи* намалймо П, ко (како) смо *ђи* чувáли Бт.

О облицима *ју*, *īu* *ђи* и *īу*, *ђу* и изједначавању облика датива и акузатива биће више у тачки 331.

ОП - И: прéд *њй* (њима) ишáл В/Р, сэс *њй* мéцимо (граничимо, међимо) П, мецý *њй* йма добрй К, с *њй* отишлá ЦТ, зáједно сэс *њй* ДП/К;

ОП - Л: тóлко знáм од *њй* (о њима) ЦТ, од *њй* се вйше чýло ДП/Б.

331. Облици *вама* и *њима* чују се у ретким примерима, чини се, под утицајем школе и јавног комуницирања.

Облици *ју*, *īu*, *ђи* и *īу*, *ђу* изједначени су за датив и акузатив (ОП). О њиховом настанку А. Белић даје следеће тумачење: „Поред ових заменичких облика, који би и сами били довољни да врше своју службу, образовали су се и нови: *īу*, *ђу* (*ђу*). Њихово образовање стоји у вези са образовањем *īu*, *ђу* (*ђи*) у плур. То су енклитички облици плурала за све родове подједнако, образовани према облицима акузатива замен. мушког рода: као год што се према акценатској форми *њеīа* употребљава *īа* као енклитичка форма, почело се према акценатском *њйх* употребљавати *īu(x)* м. (есто) *и(x)* као енклитичка форма. Према множини *њи(x)* и *īu(x)* почела се образовати паралелна форма са *њу*, као акценатском формом, *īу* или *ђу*. „³²⁶

Исти процес развио се и у облицима за датив, где је од *њйм* добијено *īйм/ђйм* > *īу/ђу*. Облике *ђи* и *ђу* записали смо у I зони (тимочко-лужнички говор), а *īu* и *īу* у II зони (сврљишко-заплањски говор), сасвим спорадично и ретко *ђу* у ЦТ.

332. Заменицу *себе*, у пуном облику, чули смо једном: не-вйди *сéбе* П, а ниједном краћи облик *себ*, какав се чује у говору Белоиња: йде пóред *сéб*, йде под *сéб* (врши нужду испод себе).

Место пуног, често се употребљавају енклитички облици *се* и *си*, а овај други са губљењем заменичког значења и претварањем

у устаљени израз. Појава је позната и другим говорима на широј територији.³²⁷

Примери: *дигнем се одбнде КД, на овбј се мбже ЦТ, овблки се издўл ЦТ, онб се окрће КД, пбчне се еде (једе) Д, пченично се сўче ЦТ, умёља се пченица Ј, што је се крстила ЦТ,*

*да си ймате Р/М, донесё си КД, йма си пбвиш мёсто КД, овáмо си онйа дрўги КД, такбј ће си бўде Д, узнй си П, ў-руке си рáдиш Р/М, што си мбј човёк бёше П.*³²⁸

333. По А. Белићу удвајање личних заменица је једна од најтипичнијих особина тимочко-лужничких (и сврљишко-заплањских) говора „за наглашену заменичку форму“.

Удвојене форме постоје у говору ЦТВ, чују се на целој територији, али нису честе колико се очекује, мада се запажа да их има нешто више у I зони (тимочко-лужнички говор). Забележили смо их у облицима датива и акузатива. Ова је појава позната на широј територији.³²⁹

Примери: *девбјћа ми е мёне умрёла В/Р, човёк ми е мёне погинўл Р/М, мёне ме нёма Г, мёне ме питўјете П;*

на йи йёбе П, ја йи йёбе дёл дадём Р/М, йёбе йе траже В/Р К П;

бёлимо йа и њёйа КД, нёма йа њёйа П, убйше йа њёйа ЦТ, чўвају си йа њёйа Б.

ИМЕНИЧКЕ ЗАМЕНИЦЕ

334. Функцију именичких заменица (ко, шта) у говору ЦТВ имају *кој/куј* (кој, куј) за лица и *каквб/квб, којё*, уз ретке примере *шйо*, за ствари.

Ово није специфичност само наших говора, већ и шире околине.³³⁰ Овде се намеће питање морфолошког порекла ових облика. За говор АП Н. Богдановић каже: „Не разликује се номинатив заменице *ко* и Нјд мр заменице *који*.“ На другом месту исте расправе³³¹ он није опредељен да ли у настанку имамо ситуацију

327 АБДиј 405; НБББП 67; ЉЋГЛ 73. „Лична заменица сваког лица себе, се јавља се у овом говору једино у енклитичким облицима се, си.“; НБА П 170. „Енклитички облик се обичан је, у честој употреби (...)“ Види тамо и напомене 302 и 303; ДЈТрет 176; АП-БМРес 335.

328 Исто.

329 АБДиј 293. „2) употреба удвојене личне заменице за наглашену заменичку форму.“; МСТим 405; МПЖупа 171; БВКГ 163; ДБКД 107; Прешево 374; ВСЦГ 196; ЈМЛГ 36; НБББП 127; ЉЋГЛ 74; НЖРеч 182.

330 МСТим 406; РСЛев 146; НБББП 67; ЉЋГЛ 75; НБА П 170-171.

331 НБА П 92, 170.

кој > *коју* > *који* > *кои* > *кој*; или, пак, *кој* < *ко*+партикула *ј*. Овакав пут могао би се претпоставити и за наше стање (које, ипак, нема облик *коју* > *који*, поготову што је *ј* овде честа партикула (та-ј женá, то-ј детé, ову-ј кúћу итд). Иначе, лнк *куј* могуће је објашњавати асимилацијом *о* према *к* (уп. *куд нас* < *код нас* и сл.):
кој гн глéда ЦТ, нéма *кој* да окречи Б, *кој* нéче КД, *кој* нéма КД;

куј да га глéда Р/М, úвечер *куј* бће Р/М, *куј* си кавó има КД.

335. Остатке деклинационог облика заменице *ко* имамо за геинтíв, датив и акузатíв (који је исти са ОП):

ОП - Г: од *која* це ја плáшнм П, нéма од *која* да кúпим Р/М, од *која* да úзнеш ДП/К; у *која* е парá ЦТ;

Д: *комú* ће плáту Р/М, даде *комú* бче В/Р, *комú* трéба В/Р, *комú* е кэбó сýдбина В/Р, *комú* се што еде (јéде) Д;

ОП - А: нéма *која* да пítaм ДП/К, *која* вíднш Б ЦТ, *која* пре да жáлиш В/Р ЦТ;

Остали падежни облици исказују се општим падежом и предлозима:

ОП - И: нéма с *која* КД, а с *која* да идеш Б;

ОП - Л: од кога́ (о коме) се чу́ло) Б ДП/Б, у *која* нéма лóше Р/М ЦТ.

336. Облици одрчних, неодређених и општих заменица овде гласе:

а) одрчне заменице: *никој/никој*; *никоја/никоја*; *никојо*:

нéма *никој* В/Р К П, са (сада) нéма *никој* Бт ВР;

никој га не зна́л В/Р, са *никој* не чу́ва П;

никоја не зна́ла ЦТ, *никоја* не носíла сýкњу Гр Д/Р К;

никоја не ишла́ самá В/Р П;

никојо детé не крштено у рáт Р/М ЦТ.

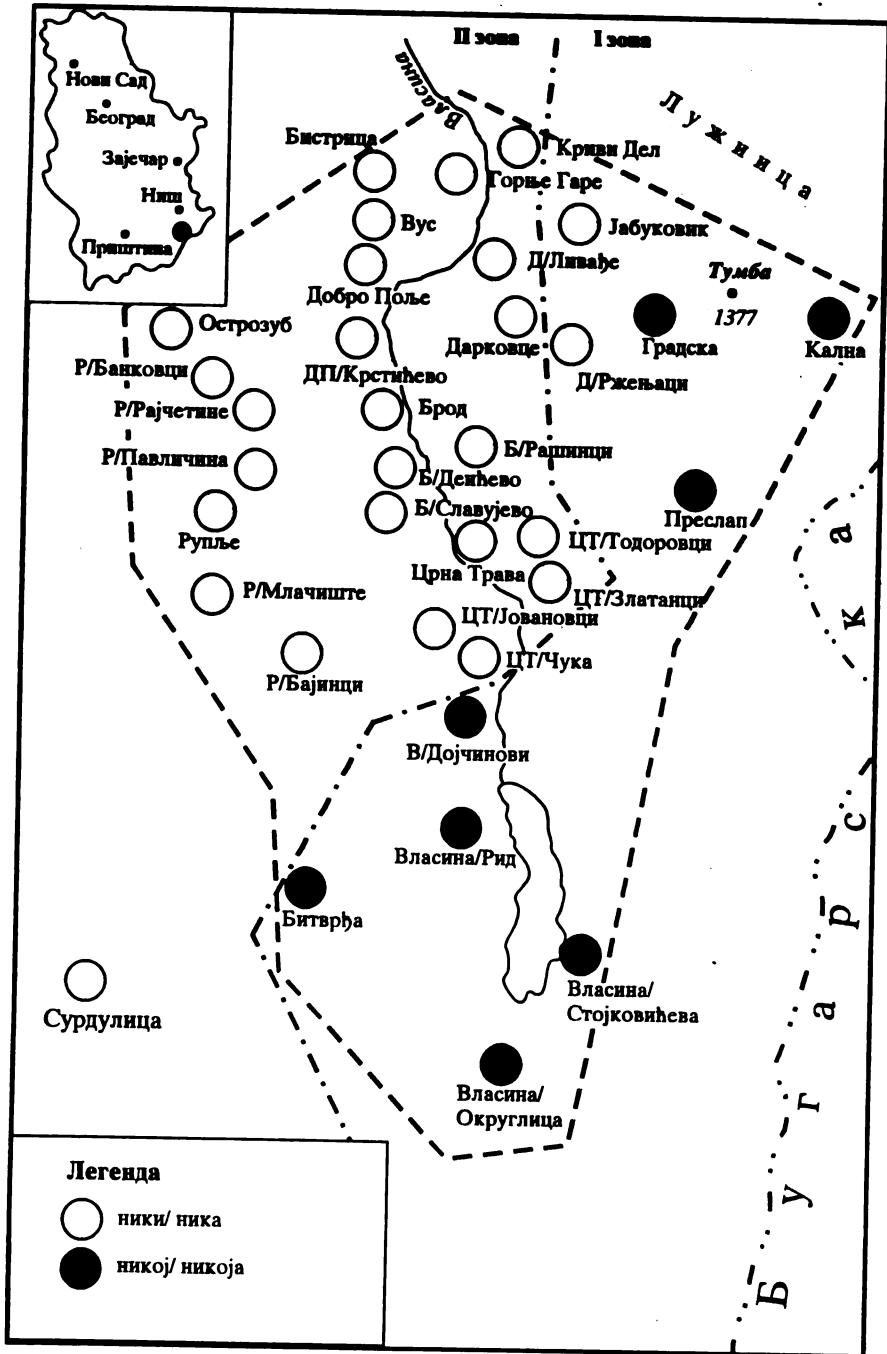
Чули смо одрчне облике *ники* и *ника*. Настанак и распрострањеност облика *ники* објаснио је П. Ивић у ГГС 205-205.³³² Ова је појава позната и другим говорима на широј територији штокавских говора.³³³

Примери: *ники* га не зна́л ЦТ, неé *ники* Д, *ники* не сме́ ЦТ, *ники* ништа не рече́ Б ДП/К, нéма *ники* ДП/Б, *ники* те не ју́ри Р/М;

332 ПИГГС 205-206; АП-БМРес 336; РСЛев 353; НБАП 171; РА-СВЖупа 306.

333 АБДиј 425; АП-БМ 337; РСЛев 353. „Али у извесном броју случајева јавља се облик *ники* (исп. и т. 134).“; НБАП 171.

Карта бр. 12



ни́ка (жена) не рабóти ЦТ, *ни́ка* не имáла Б ДП/К, али се ови облици могу примити и као неодређене заменице. За распрос-трањеност облика *ни́ки* и *ни́ка* в. карту бр. 12.

Тако и: *ни́кэкэв/ни́кав*; *ни́кэква/ни́ква*; *ни́кэкво/ни́кво*: нéма *ни́кэкэв* ЦТ, *ни́кав* не доодýл Д/Р, *ни́кэква* оратá се не чýје К П, *ни́ква* (жена) не прошлá В/Р Ј К, *ни́кэкво* не имáло В/Р, *ни́кво* нéма П. Ови се облици чешће чују у I зони.

Чули смо и облик *ни́шша*: тóлко ги *ни́шша* не глéдам ЦТ, *ни́шша* не знáла П, не за *ни́шша* В/Р П, *ни́шша* не стáламо Г, нéма *ни́шша* и нигде Д К П ЦТ, тóј за мéне *ни́шша* Р/М, не пýје *ни́ш(ша)*.

Нисмо чули конструкције типа: ни за кога, ни од кога, ни о коме, ни са ким, којешта. Уместо њих чују се (на целом простору): за *ни́коџа*, од *ни́коџа*, о *ни́коме*, с *ни́коџа*.

У прилошким изразима и односно-упитном значењу записали смо облике: мэ *шшо* *џод* Бт, *шшо* *џод* да е В/Р, *шшо* *џо* се тиче Р/М.

б) неодређене заменице: *некóј/некú/нећú*; *некá/некојá*; *некó*; *некú/нећú*; *некé/нећé*; *некá*:

некóј га убýл В/Р, *некóј* га оптужýл П;

још *некú* КД, *некú* белéг ЦТ, *некú* блáгослов ЦТ, пýше *некú* В/Р; *некојá* викаш Б, *некојá* замóлиш В/Р;

нећú ýде сам П, *нећú* је знáл Гр К (I зона);

некá áла ýма Б, *некá* завéтина Д/Л, *некá* напредé КД;

при *некú* женý П, *некú* стру́ју тудé ЦТ, столýчку *некú* П;

у *некó* врéме ЦТ, *некó* детé добрó ýчи П;

некú су имáли ДП/К, *нећú* сý бежáли К П;

некé женé несý знáле Г КД;

Упореди и примере: *некэкэв* В/Р, *некэква/неквá* алосýја КД, натéзау ги на *некэквó* Д, *неквó* имáло В/Р КД П, *некэквú/неквú* литáци В/Р П, *некэквé* бóлести Г, кáпе *неквé* П, *некэквé* кóве В/Р (исп. о овоме ниже, код општих замница).

в) опште заменице: *свáки/свáћи*, *свáка*, *свáко*; *свáки/свáћи*, *свáке/свáће*, *свáка*:

свáки мéсец Р/М, *свáћи* чýва В/Р П;

свáкоме дадý КД;

свáкоџа мóгу да превáре (ОП = А);

неје *свáка* знáла Д, н-умéје *свáка* К КД;

свáко лéто дóјде П Р/М, нéма *свáко* детé Д/Р;

свáшшо се пýча ЦТ.

337. Облик *шша* чули смо сáмо двапут: *шша* ви причáли КД, *шша* ти је билó. Уместо *шша/шшо* са функцијом именичке заменице је *какво*: кýј си *кэквó* ýма КД, *кэквó* бчеш Гр В/Р К, *кэквó* бћеш Б Г КД, *кэквó* трéбе Б, *кэквó* е тóј КД, *кэквó* купýл

јучер Р/М, или њен формални еквивалент *кво* (< к(ак)во), преко *кэк-квб*, или *ка-кво* > *кво*. Први нам се пут чини вероватнијим.): с *квб* КД, *квб* има Р/М, *квб* чу (шта ћу) П, *квб* имамо Д/Л Ј К, с *квб* се повáлиш (похвалиш) П, *квб* за вечéру Р.³³⁴

Ови облици остају непромењени у деклинацији и тако се разликују од показне придевске заменице *кэкџв/кџв*; *кэквá/квá*; *кэквб/квб* (од *каквбга*, *квú* *пóслу* *имаш*, *квá* *су* *ти* *децá* и сл.).

338. У истој је функцији *којé*: *којé* *запричá* (шта *запричах*) КД, *којé* *има* П, *кóје* *сэм* *нашлá* Бт; за *коé* *тбј* (за *шта*) КД, *коé* *му* *дадéш* Д, с тим што нам се чини да овај лик припада западној страни (II зона) са *које* (из моравских говора) и долази.³³⁵ Карта бр. 13.

ПРИДЕВСКЕ ЗАМЕНИЦЕ

339. На основне одлике придевских замница у облицима и промени, посебно показних, указао је А. Белић. Показне заменице (већина) имају завршетак на *ј*, а имају и *а* (покретно).³³⁶ Настанак *а* А. Белић објашњава утицајем облика *шéја*, *шúја*, *шýја*, односно да је реч о новој партикули *ја*, која се прво образовала код прилога, а затим пренела и на облике замница.³³⁷

Поред партикуле *ј(а)*, у неким облицима, и под одређеним условима, јавља се партикула *ва*, чији настанак, такође, А. Белић објашњава, додајући: „док се *ја* употребљава уз све заменичке форме *које* се завршавају вокалом, (...) *ва* се употребљава у ограниченом броју случајева: 1) само у оним заменичким облицима у којима пред *ва* стоји *о* (*у*) и 2) у прилозима.“

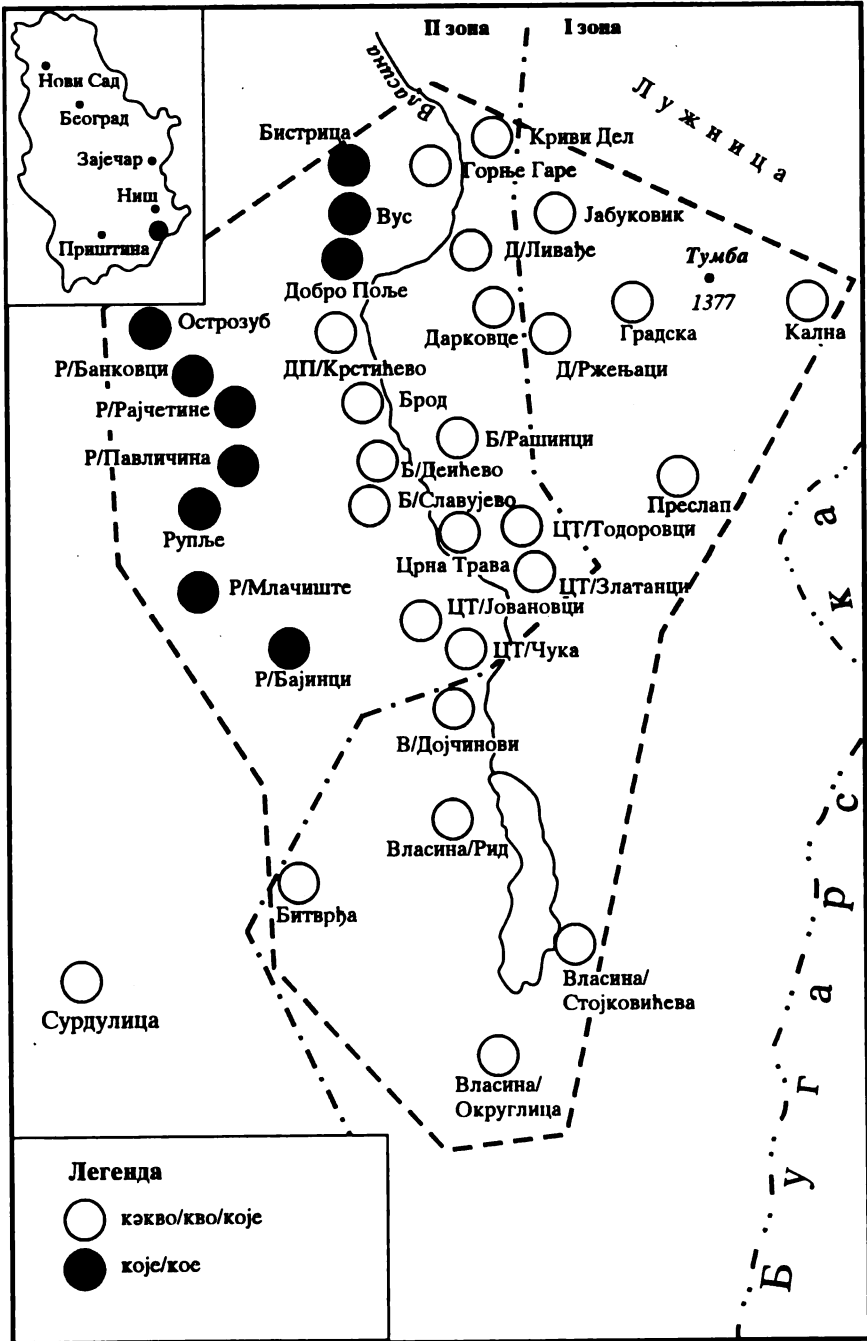
334 АБДиј 426; ЉЂГЛ 75. У селима око Дољевца живи велики број досељеника из црнотравских и власинских села. По причању Власте Ценића, наставника сх. језика, њих староседеоци називају *квокавцима*.

335 ЈМЛГ 83.

336 АБДиј 418-419.

337 Исто 418.

Карта бр. 13



Показне заменице

340. Облици јединице

Табела 3

Род	Основни облик	ОП		Д
		живо	неживо	
мр	тџј/тај тџја/таја/таа; товáј	тога	=Н =Н	тому(чешће) томе(ређе)
жр	тџј/тај; таја/таја		туј	
ср	тој/тој/тоја; товá		=Н =Н	тому
Облици множине				
мр	таја/таа		=Н	тајам
жр	теј(а)/теа		=Н	тејам
ср	тај(а)		=Н	

За суседне говоре (лужнички и лесковачки)³³⁸ неједнако се наводе облици показне заменице *шџј*. У говору ЦТВ више пута смо га забележили.

Примери:

Н: *шџј* човек В/Р П, *шџј* дџн В/Р П ЦТ;

шáј ручџк Г, *шáј* сол ЦТ;

ОП - Г: из *шóџа* (домаћина) узџли Бт Р/М ЦТ;

од *шáј* јечмиџ се мџси К П;

ОП - Д: дали на *шóџа* комшију В/С К;

ОП - А: видџли *шóџа* што дошџл ЦТ, *шóџа* не питуј К П;

тури *шáј* пандиџ КД, намџсти *шáј* разбџј Г;

Општи падеж за лица има облик генитива/акузатива: узне од *шóџа* човека ЦТ, видџли љуџди *шóџа* Р/М ЦТ.

Н: *шúџа* биџл П, да је га убџл *шúџа* ЦТ, *шúџа* големџч П; *шúџа* имáл В/Р, *шúџа* дáн Р/М;

шúџа малиџ (прст) П, *шúџа* срдџц КД, *шúџа* је прáзник П, *шúџа* леб П;

шúџа што га донесџ Д, *шúџа* што е Б, прво *шúџа* кравај дџлимо ЦТ, *шúџа* први музџ Д;

и *шовáј* овџс П, *шовáј* човек К Д.

341. Поред аналитичког грађења падежних облика (предлог + ОП), чули смо и облике датива *шóму* (чешће) и *шóме* (ређе): даду *шóму*, узџли *шóму* човеку Р/М ЦТ; *шóме* на дáва ЦТ.

338 ЈМЛГ 38; НБББП 68; ЉЋГЛ 76.

342. У говору ЦТВ записали смо и облик показне заменице жр са полугласником у неколико насеља:³³⁹

šáj женá В/Р П, *šáj* што ми је ћерка К П ЦТ;

ћерка *šáj* у Власóтинце КД, *šáj* цéвка Д/Л КД;

šája женá П, *šája* девојка ЦТ, *šája* година Д К;

šája кúћа грóзна П, *šája* нóва П, *šája* отишлá К;

ОП - Г: *šúj* гóдину најмúчена билá ЦТ, од *šúj* жíцу КД, из *šúj* погáчу извáди В/Р;

ОП - Д: на *šúj* девојку даде ЦТ, на *šúj* ћерку П;

ОП - А: замóли *šúj* другáрицу В/Р, тúри на *šúj* пóдношку (део разбоја) Г КД; *šúj* стóку ЦТ, *šúj* женú отерáли П ЦТ;

ОП - И: с *šúj* совéлку провлáчи КД ЦТ, с *šúj* стóку зимúју ЦТ;

ОП - Л: све на *šúj* плóчу стојí ЦТ, ја ти од *šúj* женú прíчам ЦТ, нáјду га у *šúj* шúму В/Р.

343. За средњи род забележили смо облике и примере:

с *šój* се закисéлу ЦТ, *šój* не би моглá ЦТ, *šój* тэквó Г, *šój* нóсено Д, *šój* кáжемо цвíк ЦТ, сэг *šój* нéма КД, и *šój* замóтано КД, *šój* зéље КД;

šóí се уведé КД, све *šóí* се тúри ЦТ, *šóí* се залúжи прéђа КД.

Облик *šová* јавља се само у I зони. Исти облик Д. Златковић за пиротски крај бележи *šová* и *šóва*.³⁴⁰ В. карту бр. 12.

Примери:

šová се обрíча (обећа) В/Р, *šová* се покáже П, *šová* нéма код нас К;

ОП - Г: од *šová* се плáши П, из *šová* извáди Гр К;

ОП - Д: дáва на *šová* В/О, на *šová* одвóји К П;

ОП - А: удéсе *šová* Гр Ј П, поглéдају *šová* В/Р;

ОП - И: сэс *šová* се закисéли Гр, с *šová* се дéли К П;

ОП - Л: од *šová* се прíча П, стојí на *šová* К.

Као и код облика за мушки род, и овде смо забележили: *šóму* се даде Б ДП/К, *šóму* (детету) се угађа ЦТ. Карта бр. 14.

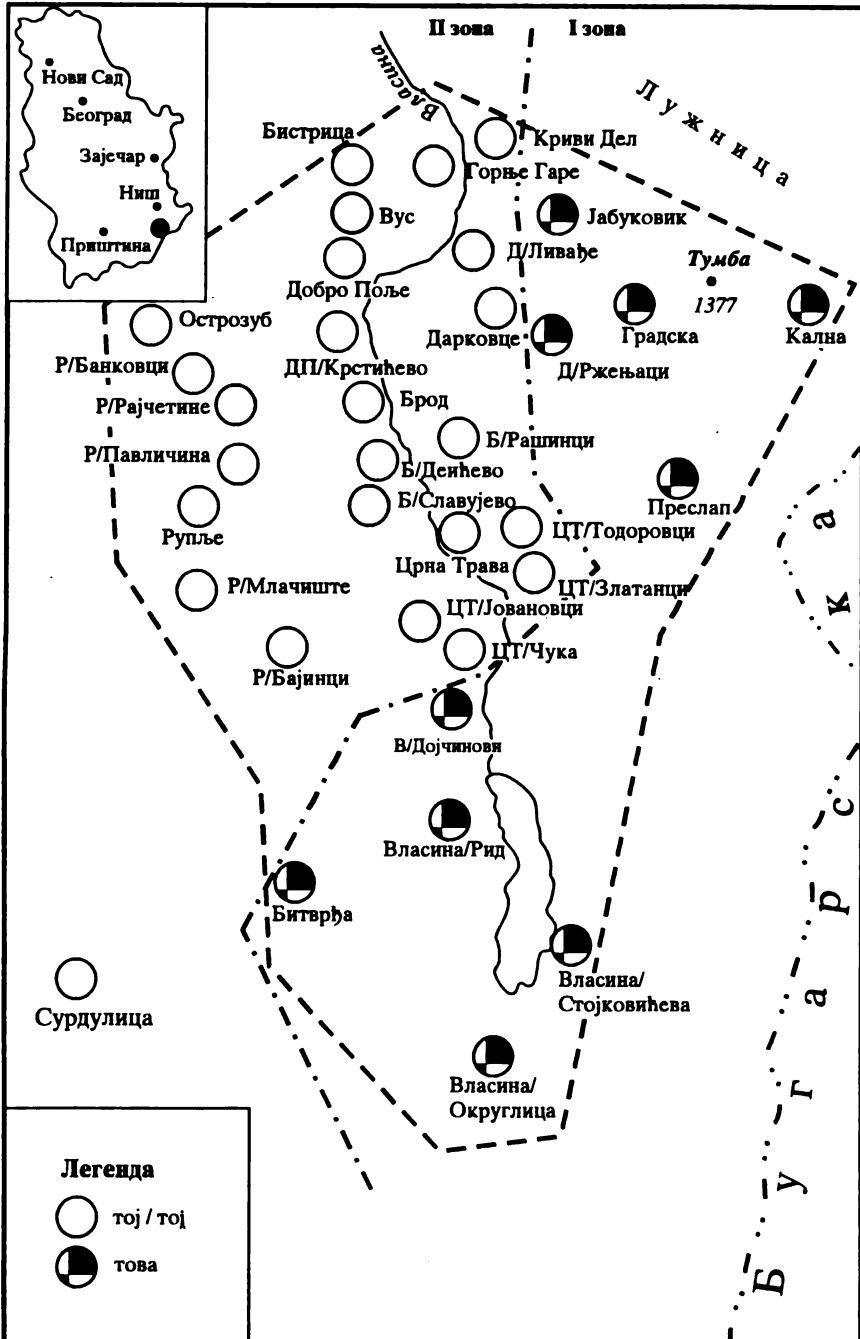
344. Једном смо чули и облик: *šo* е тúђо, што је вероватно условљено окружењем, као и пример: *šóја* ће дóјде Д/Л (са значењем *šój* = *šo*).

345. За множинске облике забележили смо следеће:

339 ЈМЛГ 38; НБББП 68; ЉЋГЛ 76. У наведеним студијама не наводе се облици за жр са полугласником.

340 ДЗФраз 555. Наведени су примери: „Това обичаш (=волиш). Това сам ти рекла.“

Карта бр. 14



а) Мушки род

Н: но́се се *шúја* да́рови В/О, *шúја* пра́зници се пра́знују П, *шúја* војни́ци дојдо́ше В/Р П ЦТ;

шúја опáнке се но́се В/С, *шúја* волóве пасу́ П;

шúа кúћните ра́ду К, *шúа* тако́ј ра́ду К, *шúа* ма́јстори су има́ли Б, *шúа* ђаволи́ има́ КД;

ОП - Г: из *шúја* отишли́ Бт В/Р П, од *шúја* узима́ли Б Д;

ОП - Д: на *шúја* дава́ли Гр Ј К, поста́ви се на *шúја* (сватови) Д/Л; *шúјам* да́вано ЦТ, *шéјам* же́не ишлé ДП;

ОП - А: óбу *шúја* опáнке В/Р, тера́л волóве В/Р, погóди *шúа* ма́јстори В/О;

ОП - И: сáс *шúја* комши́је по́јде Б ДП/К, с *шúја* ле́кове лечи́ли П;

ОП - Л: во́ди рачу́н од *шúја* љúди ЦТ, на *шúа* грéбенци се вла́чи КД.

б) Женски род

Н: *шéа* врéче В/Р, *шéа* нéма са (сада) В/Р К;

шéја дево́јке В/Р П, *шéја* трле́ К П ЦТ;

шéј го́дине ЦТ, *шéј* папáрике КД, *шéј* таквé шу́маве (лиснате, шумовите) ЦТ, *шéј* за сéме КД;

ОП - Г: од *шéја* се оста́ви сéме КД, од *шéја* се одво́ји Б Г Д/Л;

ОП - Д: на *шéј* певи́це (девојке које певају на свадби) Д/Л, на *шéј* мла́де оста́ву Р/М;

ОП - А: чу́кају *шéја* бело́јке КД, одво́је *шéја* му́зне П;

ОП - И: с *шéја* се дру́жимо Бт К П, с *шéја* црђе́ покрíју де́цу Ј К Д/Р; Карта бр. 15;

ОП - Л: од *шéја* (жене) при́чано П, ша́ре на *шéја* црђе́ Ј.

Записали смо и ретке дативе множине: тóј су *шúјам* кúће К П, *шéјам* женé ишлé Гр Ј К.³⁴¹

в) Средњи род

шúј вре́мена КД, *шúј* две́ сéла ЦТ;

ОП - Г: од *шúј* две́ сирочéта К П Р/М ЦТ;

ОП - Д: на *шúј* уну́чета далá В/О;

ОП - А: ви́де се *шúј* сéла ЦТ;

ОП - И: ора́ли с *шúј* говéда;

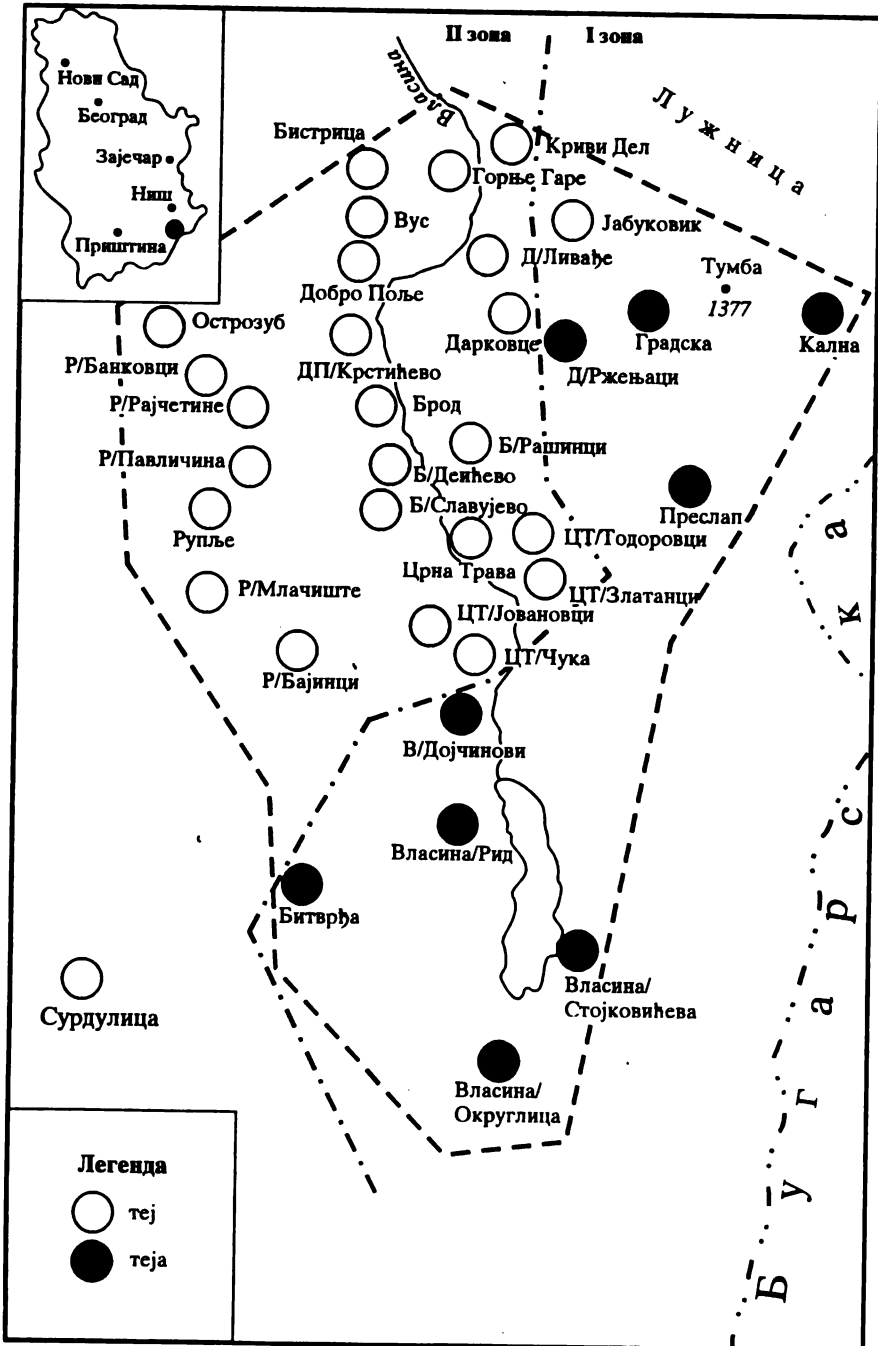
шúја говéда чу́ва В/Р, *шúја* дечи́ишта В/Р К П.³⁴²

Објашњења неких од ових облика налазимо у расправи А. Белића и није потребно о томе овде говорити.

341 АБДнј 421; ЈМЛГ 38; ЉЂГЛ 77.

342 НЖРеч. Из пиротског краја наведене су многе речи са партикулом *ја*.

Карта бр. 15



346. Облици једнине

Табела 4

Род	Основни облик	ОП		Д
		живо	неживо	
мр	овџ/овáј ови́ја/ови́ја ови́а	ово́га	=Н =Н =Н	ово́му/ово́ме
жр	овџ/овáј/ овáја		ову́ј/ову́ја/ овову́ј	овову́ј овово́ј
ср	ово́ј		ово́ј	ово́му
Облици множине				
мр	ови́ја/ови́ја/ови́а		=Н	ови́јам
жр	овџ/овџа овџа/овџа		=Н	овџам
ср	овáј овáја	ову́ј?	=Н	

а) Примери за мушки род

Н: *овџ* човџ КД П ЦТ, *овџ* бџр Б ДП, *овџ* Велигден В/Р П,
овџ конџц В/Р, *овџ* рáт ДП/Б, *и*ма *овџ* сенáторија ЦТ;

овáј мџј ЦТ, *овáј* што дџјде Р/М, *овáј* Слободáн ЦТ;

ови́ја лџб П, *ови́ја* Милџнко П;

ови́ја Полџм В/Р, *ови́ја* дојде из Бџоград В/Р, *ови́ја* чукар В/Р;

ови́а зádњи рáт ЦТ, *ови́а* крај нáш В/Р;

ОП - Г: ве́ни од *овџа* Слободáна ЦТ, од *овџа* по-дџбар Ј К
П, од *овџа* човџка ЦТ;

од *овáј* крај В/О, преко *ови́ја* потџк ЦТ;

ОП - Д: на *овџа* далџ дџл Р/М;

на *овáј* дџл доту́ре ЦТ;

ОП - А: ви́диш *овџа* ЦТ, *овџа* нáшџа Слободáна ЦТ, пи́таш
овџа Р/М;

дџјде у *ови́а* крај нáш В/Р, отишли у *ови́а* рáт Б ЦТ;

ОП - И: сџс *овџа* комши́ју Р/М;

с *овáј* срп КД, с *ови́ја* сџл В/Р;

ОП - Л: од *овџа* нáшџа при́чају ДП/К;

од *ови́а* крај при́че Б.

Записали смо и облике датива, истина ретке, типа *овом*:

овџу се пáда (припада) В/Р ЦТ; *овџме* дџл дадџш Р/М.

б) Примери за женски род

Н: *овџ* чџрка у Лџскџвац П, *овџ* јџднá овџе В/Р;

овáја авли́ја П, *овáја* чџрка у Азáњу П, *овáја* што нџси литáк
Гр К П;

ОП - Г: од *ову́ј* гџдину В/Р, из *ову́ј* ку́ћу је онá Р/М; од *ову́ја*
лџму Богџродицу П, од *ову́ја* Вáску ЦТ;

ОП - Д: на *овуј* слéдује В/О П ЦТ, на *овуј* дали́ К; на *овуја* девбјку рекли́ КД;

ОП - А: видиш *овуј* кúћу КД, предé *овуј* вúну Ј, у *овуј* кúћу улéзе Д/Р;

ОП - И: с *овуја* рúку држи́ П, сáс *овуја* ви́лу нóси Ј К;

ОП - Л: од *овуј* ти прýчамо В/Р, на *овуј* рúку нóси Бт Б ДП ЦТ.

Облике *ововóј*, *овову́ј*, које наводи В. Стевановић за ЦТ, нисмо добили у слободном разговору, већ само на поновљени захтев, па нам се чини да су нетипични у овој зони.³⁴³

в) Облици за средњи род

Н: *овóј* детé на њу крстено ЦТ, *овóј* нáшо селó Б В/Р, *овóј* трýце овсéно ЦТ;

Облик *овóј* употребљава се и неутрално, али и са прилошким значењем: *овóј* (овај) зéт ми е ЦТ, на *овóј* (овако) се мóже ЦТ.

ОП - Г: из *овóј* селó Б, од *овóј* детé В/Р КД П;

ОП - Д: на *овóј* детé мáти ЦТ, на *овóј* дáвају Р/М

Поред аналитичких, записали смо и облике: *овóму* детéту мáти ЦТ.

ОП - А: глéдај *овóј* све В/Р, поведé *овóј* детé П, запáле *овóј* овдé Р/М;

ОП - И: сáс *овóј* се не мóже Р/М ЦТ, с *овóј* се затвáра Г Ј КД;

ОП - Л: од *овóј* се не прýча КД.

347. Облици множине

а) Мушки род

Н: *овија* грмење ЦТ, *овија* качкéти П, *овија* рíдове В/Р, *овија* сýдове П, *овија* чбвeци Гр К П;

овиа из Београд В/Р, *овиа* прýтељи КД.

Остали падежни односи изражавају се конструкцијом предлог + ОП (ОП = А). За датив смо забележили и: давáли смо *овијам* (овима) ДП/К ЦТ, *овијам* не лóше Р/М ЦТ.

б) Женски род

Н: *овéа* мóдре слíве В/Р;

овéја са (сада) не дóју ЦТ, *овéја* грањe В/Р;

овéе крпе (женске мараме) имáло В/Р К П. Овај облик се ретко чује а вероватно да је настао од облика *овéја* после испадања ј.

343 ВСЦГ 196.

ОП (са предлогом) служи за изражавање других падежних односа. За датив смо, поред аналитичких чули и облик *овејам* (ретко): *овејам* женé Б Д ЦТ, *овејам* ливáде В/Р.

в) Средњи род

Н: *овај* јáгњишта П, *оваја* дечѝишта В/Р К П.

Облик *овуј* дéцу, који се чује у говору Белоиња (Сврљиг), нисмо чули у слободном разговору. Добили смо га на инсистирање да ли такав облик постоји. У говору ЦТВ ова именица уз бројеве има облик *деца́*, што је утицало да се јави *овај(а)* код заменице. В. и т. 367.

348. За треће лице показних заменица јављају се облици дати у прегледу табеле 5.

Облици јединине		Табела 5		
Род	Основни облик	ОП		Д
		живо	неживо	
мр	онáј/онáј онíја/онíа	онóга	=Н	онóму/онóме
жр	онáј(а) онáва		онóј онóвóј	онóвоí ³⁴⁴
ср	онóј/онóа онóја/онóва		=Н	
Облици множине				
мр	онíја/онíа онíј/онíе		=Н	онíјам ³⁴⁵
жр	онéј/онéј онéја		=Н	онéјам
ср	онáј(а)		=Н =Н	

а) Примери за мушки род

Н: *онáј* (литак) на рéске КД П, *онáј* дéн В/Р К П;
онáј мóс Бт, *онáј* зéв (се отвара) Г, *онáј* дóм Р/М;
онíа ўзне пáре ЦТ, *онíа* се врне (врати) В/Р;
онíја колéц се побíе КД, *онíја* отпáдак се влáчи КД;
ОП - Г: из *онóа* ўзне пáре В/Р, од *онóа* се одвóји Б;
од *онáј* пандíљ шíје КД, од *онáј* влáсен предé Ј К Р/М;
ОП - Д: кáже се на *онóа* (ономе) В/Р, на *онóа* не К;
на *онáј* додáва П Р/М, на *онáј* лéб ЦТ;

344 ВСЦГ 196.

345 ЈМГЛ 38.

За датив смо забележили и облике (ређе): *оно́му* не дра́го Р/М, *оно́му* се исто да́ва ДП/К, *оно́ме* не прида́ва (додаје) Бт, *оно́му* не-зна́м име Гр.

ОП - А: ви́де *оно́џа* В/Р КД ЦТ, пита́ју *оно́џа* Гра́ду Б ЦТ;
у *оно́џа* кама́к спа́да КД, *оно́џа* кола́ц забодé КД, вр́љи *оно́џ*
па́ндиљ (чергу) КД;

ОП - И: сáс *оно́џа* отишла́ ЦТ, вр́ну се (врати се) с *оно́џа*
прво́га Р/М; с *оно́џ* слáп мéша К П;

ОП - Л: сто́ји на *оно́џа* кола́ц Д/Р П ЦТ, седи́ на *оно́џ* па́ндиљ
КД.

б) Женски род

Н: *оно́џ* пре́ђица (конац) КД, *оно́џ* ву́на П;

оно́џа жена́ В/Р К П, *оно́џа* ку́ћа она́м П;

оно́џа уну́квица вој ра́ди П, *оно́џа* комши́ка К;

О распореду облика *оно́џ(а)*, *оно́џа* в. карту бр. 16.

ОП - Г: од *оно́џ* ву́ну одво́ји В/Р КД, од *оно́џ* пр́ву ЦТ, од
оно́џи се тра́жи П;

ОП - Д: да́ва на *оно́џ* у Леско́вац П, далá сáм и *оно́џи* у Аза́њу
П;

ОП - А: но́си *оно́џ* вр́чву (ћуп) КД, усáтнимо *оно́џ* зéмљу КД,
скро́ји́л *оно́џ* пéсму ДП/К, *оно́џ* пре́ђу мо́та Б, ту́ри *оно́џ* слáму Д
ДП/К, *оно́џ* шу́му Р/М ЦТ;

ОП - И: с *оно́џ* во́ду КД, с *оно́џ* зéвњу покрíје Ј;

ОП - Л: по *оно́џ* белéгу íде КД, у *оно́џ* ку́ћу седи́ ЦТ.

в) Средњи род

Н: *оно́џ* дете́ В/Р КД ЦТ, *оно́џ* жи́то КД, *оно́џ* пре́дњо кросно́
КД, *оно́џ* ме́сто Г Д КД, *оно́џ* озго́ра Г;

оно́џа дете́ најма́ло В/Р, *оно́џа* се́ме П;

оно́џа брдо она́м В/О, *оно́џа* се́ме В/Р;

оно́џа (име) не-зна́м В/Р Гр К, *оно́џа* дете́ П;

ОП - Г: од *оно́џ* бра́шно В/Р, од *оно́џа* се ўзне П;

ОП - Д: на *оно́џ* дете́ Бт Р/М ЦТ;

ОП - А: во́ди *оно́џ* дете́ ЦТ, ку́пи *оно́џ* брдо КД;

ОП - И: с *оно́џ* се замéси Р/М;

ОП - Л: у *оно́џ* бра́шно сто́ји КД, у *оно́џа* те́сто најде Гр К П.

Карта бр. 16.

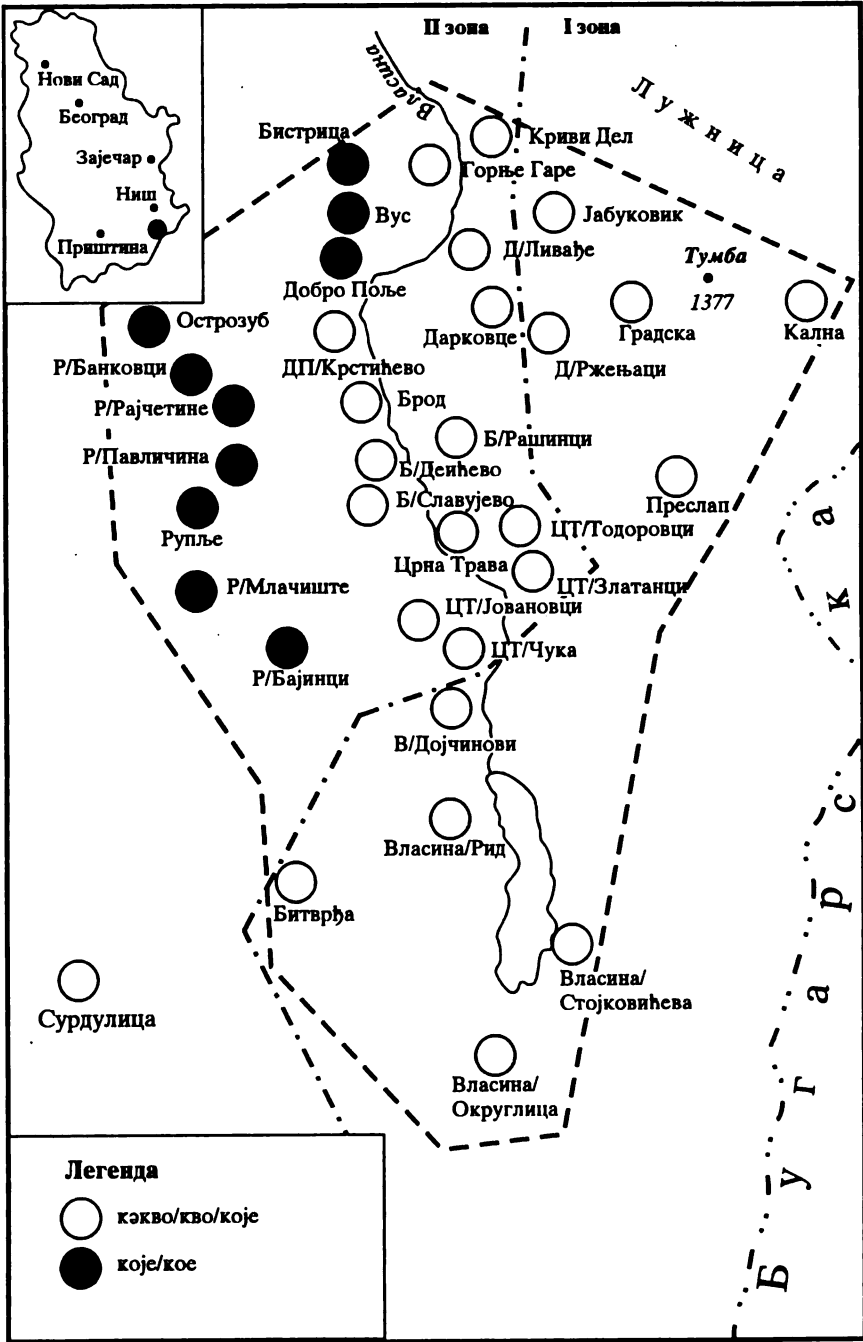
349. Облици множине

У Нпл мушког рода облици показних заменица су *џи́џа*, *ови́џа*,
оно́џа, а настали су додавањем партикуле -*џ* (*а*) на облике множине
(ти, ови, они). Из Нпл то се пренело Нсг.

а) Мушки род

Н: *оно́џа* ко́лци КД, *оно́џа* чо́вeци до́јду К;

Карта бр. 13



Показне заменице

340. Облици јединине

Табела 3

Род	Основни облик	ОП		Д
		живо	неживо	
мр	тџј/тај таја/таја/таа; товај	тога	=Н =Н	тому(чешће) томе(ређе)
жр	тџј/тај; таја/таја		туј	
ср	тој/тој/тоја; това		=Н =Н	тому
Облици множине				
мр	таја/таа		=Н	тајам
жр	теј(а)/теа		=Н	тејам
ср	тај(а)		=Н	

За суседне говоре (лужнички и лесковачки)³³⁸ неједнако се наводе облици показне заменице *шџј*. У говору ЦТВ више пута смо га забележили.

Примери:

Н: *шџј* човџк В/Р П, *шџј* дџн В/Р П ЦТ;

шџј ручџк Г, *шџј* сол ЦТ;

ОП - Г: из *шџџа* (домаћина) узџли Бт Р/М ЦТ;

од *шџј* јечмиџ се мџси К П;

ОП - Д: дали на *шџџа* комшију В/С К;

ОП - А: видџли *шџџа* што дошџл ЦТ, *шџџа* не питују К П;

тури *шџј* пандиџ КД, намџсти *шџј* разбџј Г;

Општи падеж за лица има облик генитива/акузатива: џзне од *шџџа* човџка ЦТ, видџли џуди *шџџа* Р/М ЦТ.

Н: *шџџа* биџл П, да је га убџл *шџџа* ЦТ, *шџџа* голџмџч П; *шџџа* имџл В/Р, *шџџа* дан Р/М;

шџџа малиџ (прст) П, *шџџа* срџџц КД, *шџџа* је прџзник П, *шџџа* лџб П;

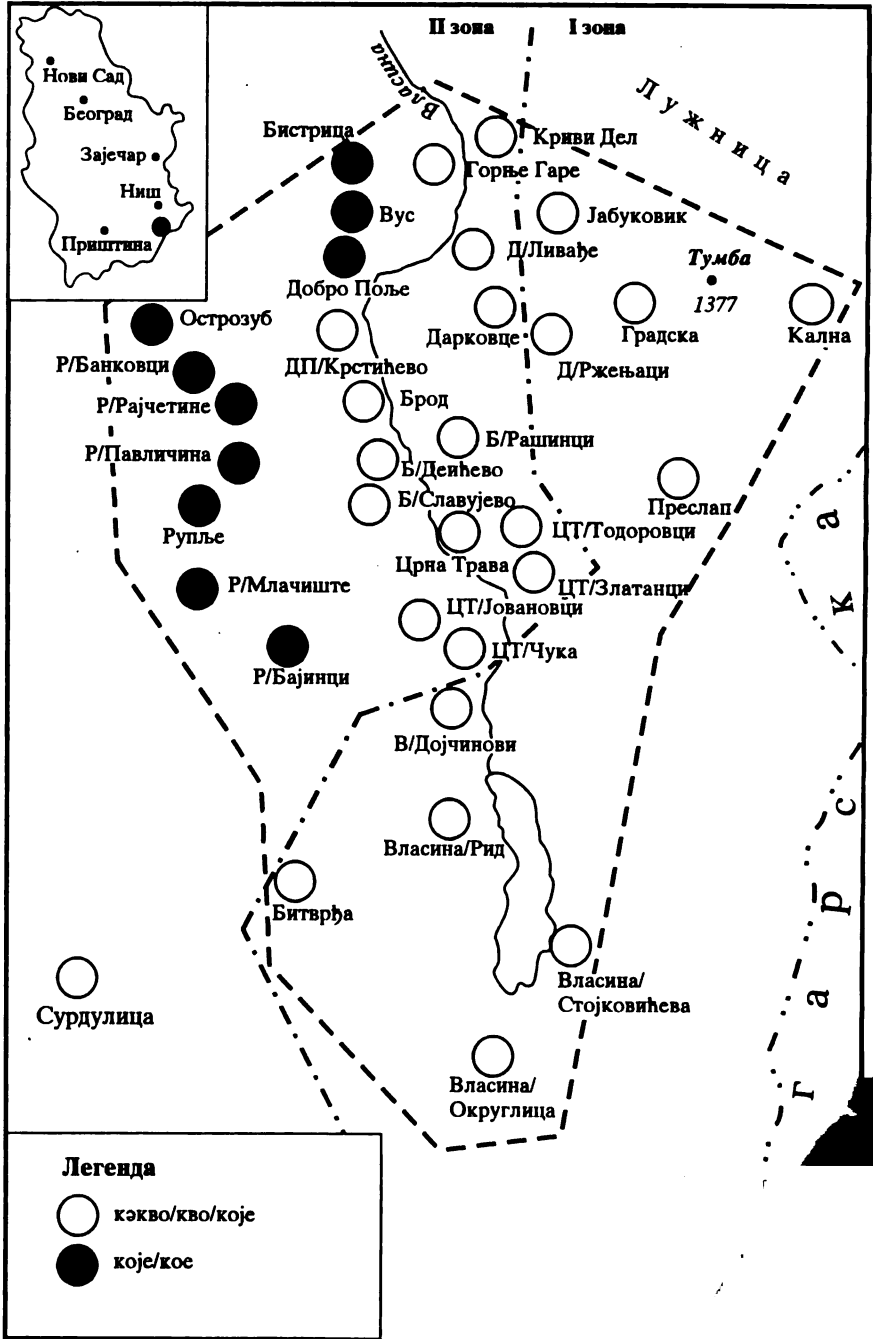
шџџа што га донџсџ Д, *шџџа* што е Б, прво *шџџа* кравај дџлимо ЦТ, *шџџа* први муџџ Д;

и *шџџа* овџс П, *шџџа* човџк К Д.

341. Поред аналитичког грађења падежних облика (предлог + ОП), чули смо и облике датива *шџџу* (чешће) и *шџџе* (ређе): даду *шџџу*, узџли *шџџу* човџку Р/М ЦТ; *шџџе* на дава ЦТ.

338 ЈМЛГ 38; НБББП 68; ЉЋГЛ 76.

Карта бр. 13



Показне заменице

340. Облици јединице

Род	Основни облик	ОП		И
		живо	мртво	
мр	тџј/тај таја/таја/таја; товáј	тога	=Н =Н	тага/тага; таме/таме;
жр	тџј/тај; таја/таја		тџј	
сп	тој/тој/тоја; товá		=Н =Н	тој
Облици множине				
мр	таја/таја		=Н	таја
жр	теј(а)/теа		=Н	теја
сп	тај(а)		=Н	таја

За суседне говоре (лужнички и лесковачки) наводе облици показне заменице *шџј*. У говору Црне Траве и Власнице га забележили.

Примери:

Н: *шџј* човек В/Р П, *шџј* дан В/Р П ПТ

шџј ручак Г, *шџј* сол ЦТ;

ОП - Г: из *шџја* (домаћина) узели Б-П ПТ

од *шџј* јечмик се меси К П;

ОП - Д: дали на *шџја* комшију В П ПТ

ОП - А: видели *шџја* што дошао П ПТ

тури *шџј* пандил КД, намести *шџј* П ПТ

Општи падеж за лица има облици *шџја* и *шџј*

шџја човека ЦТ, видели људи *шџја* Р П ПТ

Н: *шџја* бил П, да је га убил Б-П ПТ

имал В/Р, *шџја* дан Р/М;

шџја малич (ст) П, *шџја* срца П ПТ

леб П;

ОП - Д: дали *шџја* сџе Д, *шџја* што је Б-П ПТ

ЦТ,

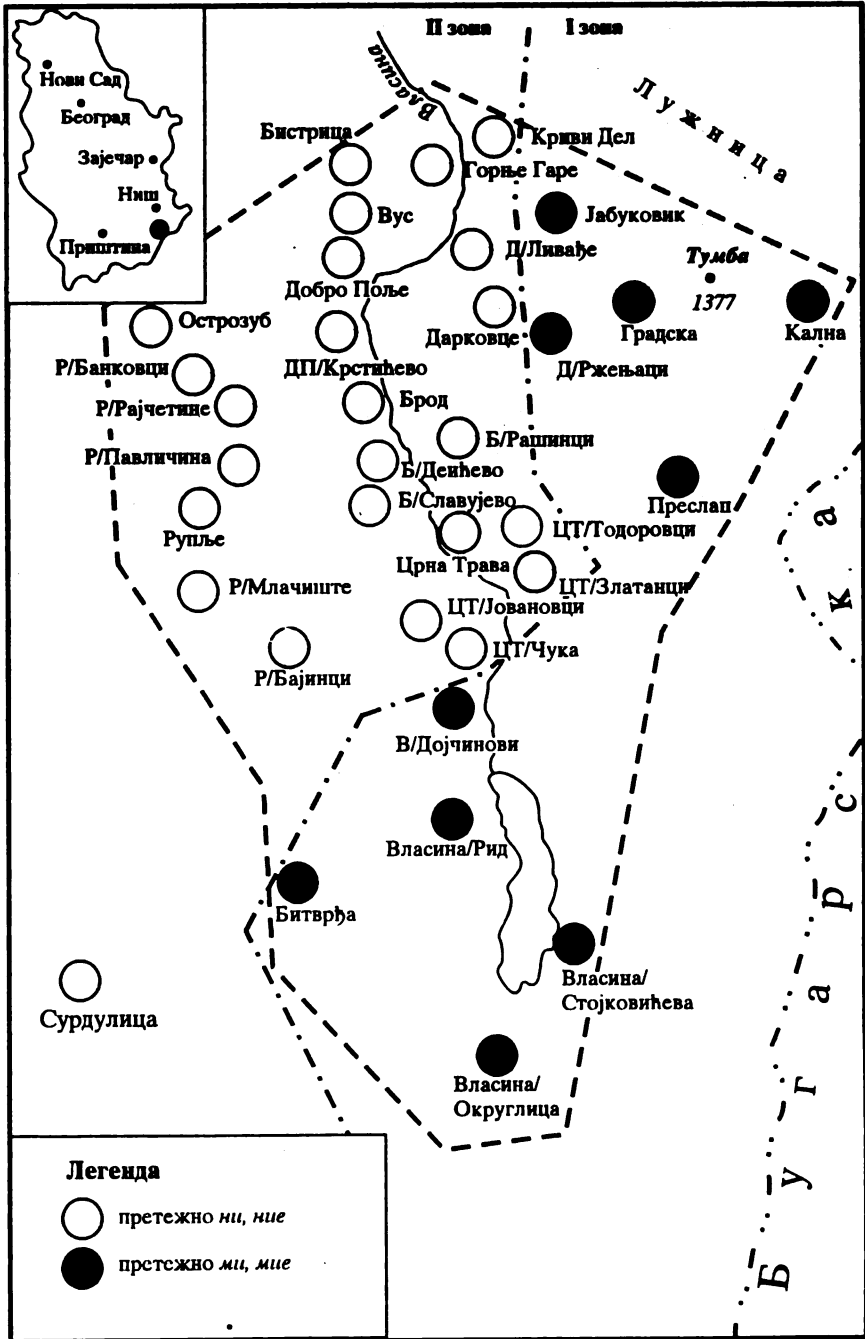
човек К П

Г грађена задужених П ПТ

жива *шџја* (несибе) П ПТ

М ЦТ, *шџја* на П ПТ

Карта бр. 11



че *ни* ви́де В/Р, да *ни* ви́диш ЦТ, ви́дели *ни* Б, терали́ *ни* Бугари ДП/К;

ОП - И: сас *нас* П, сас *нас* су тој све раде́ли Ј.

329. Облици множине личне заменице 2. лица:

Н: *ви́е* зна́јете П, *ви́е* пнтју́јте В/Р, куде́ сте билі́ *ви́е* В/О, *ви́е* сте билі́ П, *ви* дојдо́сте В/С, *ви* каже́те ЦТ, *ви* но́сите ДП;

ОП - Г: од *ва́с* узели́ ЦТ, из *ва́с* изно́сили ДП/К, од *ва́с* чујем ДП/Б;

Д: не́мамо да *ва́м* даде́мо В/Р П, не зна́м да *ва́м* каже́м ЦТ;

да *ви* пра́во каже́м ЦТ, уби́мо *ви* старе́шину ЦТ, фа́ла *ви* што ми да́вате П;

ОП - А: *ва́с* ви́дели јуче́р В/О, *ва́с* пра́шујем К П, довели́ *ва́с* овде́ Р/М;

да *ви* ви́димо В/Р П, ја би си *ви* звála ЦТ, сре́ла сэм *ви* јуче́р П.

Облик *вама*, са значењем датива, добили смо на поновљено питање, те га не сматрамо уобичајеним: код нас се каже и *вама* Р/М ЦТ.

330. Облици множине личне заменице 3. лица:

Н: *они́* однемо́гли Р/М, *они́* свира́ли у га́јде ЦТ, *они́* во́ј даду́ КД;

о́не се зберу́ КД, *о́не* не́те (неће) В/Р, обе *о́не* отпадо́ше ЦТ, *о́не* су се тка́ле КД, *о́не* не́мају се́ме КД;

и *о́на* су има́ла ЦТ, ка́ко су *о́на* ле́чена ДП/Б, *о́на* уз по́себну сбвру (трпезу) Р/М;

Г: и од *њи́* ЦТ, из *њи́* излэ́зли Р/М, стју́ре (свуку) с *њи́* одéло ДП/К;

Д: *њи́ма* говорі́ли такóј ЦТ, *њи́ма* не́ма ништа П;

ја *њи́м*, *они́* ме́не ЦТ, *њи́м* су і́ме дава́ли ЦТ, *њи́м* несú пали́ли П, *њи́м* не́ма што да оста́не ДП/Б Р/М;

че *им* даде́мо П, і́ме *им* не́-знам Р/М, нешто́ *им* даде́м КД, не-да́вамо *им* ништа ДП/Б;

њи́ве сам *ји* далá П, несэм *ји* дава́ла Гр К;

ју́зни *їи* све Р/М, надéну *їи* ЦТ, даду́ *їи* (њи́ма) ДП/Б;

даду́ *ђи* од све Гр К П, све *ђи* узели́ Д/Р П, ка́кво *ђи* прі́чаш П, ту́рим *ђи* (њи́ма) Б, да́до *ђи* (њи́ма) ду́кати ЦТ;

ОП - А: *о́на* *њи́* навéла ЦТ, и *њи́* такóј КД, па *њи́* да чу́ваш Р/М, највише́ *њи́* но́си ЦТ, *њи́* смо има́ли Г Д/Л;

сва́дбе са (сада) ла́баво *ји* пра́е Д, са *ји* не́ма ви́ше Ј, не ви́дим *ји* ви́ше Д/Р;

ту́рим *їи* (њи́х) Б, да *їи* угре́вамо Б, истэ́зау *їи* Д, ете́ *їи* Р/М, тужі́ли *їи* Р/М, па *їи* затече́ и сне́г КД, да́до *їи* (њи́х) за има́ње ЦТ,

ништа *īu* несмо лечили ЦТ, да *īu* измузём Р/М ЦТ, па *īu* натúрам КД, лите *īu* кажу Д, кој *īu* глэда ЦТ, кэкó *īu* он напрайл Д/Л, чувáла сэм *īu* П;

зými *ђи* вáтају П, баталýмо *ђи* В/О, колкó *ђи* тýрим В/Р, познáвам *ђи* по лýк П, па *ђи* кúвамó Бт, па *ђи* омáсту (обоје) В/О, продавáли *ђи* В/Р, да *ђи* зовём В/Р, че *ђи* вíдимо П, с квó да *ђи* рáнимó Гр Ј, са (сада) *ђи* намалýмо П, ко (како) смо *ђи* чувáли Бт.

О облицима *ју*, *īu* *ђи* и *īу*, *ђу* и изједначавању облика датива и акузатива биће више у тачки 331.

ОП - И: прэд *њú* (њима) ишáл В/Р, сáс *њú* мéцимо (граничимо, међимо) П, мецú *њú* ýма добрý К, с *њú* отишлá ЦТ, зáједно сáс *њú* ДП/К;

ОП - Л: тóлко знáм од *њú* (о њима) ЦТ, од *њú* се вíше чýло ДП/Б.

331. Облици *вама* и *њима* чују се у ретким примерима, чини се, под утицајем школе и јавног комуницирања.

Облици *ју*, *īu*, *ђи* и *īу*, *ђу* изједначени су за датив и акузатив (ОП). О њиховом настанку А. Белић даје следеће тумачење: „Поред ових заменичких облика, који би и сами били довољни да врше своју службу, образовали су се и нови: *īу*, *ђу* (*ђу*). Њихово образовање стоји у вези са образовањем *īu*, *ђу* (*ђу*) у плур. То су енклитички облици плурала за све родове подједнако, образовани према облицима акузатива замен. мушког рода: као год што се према акценатској форми *ње́ја* употребљава *ја* као енклитичка форма, почело се према акценатском *њúх* употребљавати *īu(x)* м. (есто) *и(x)* као енклитичка форма. Према множини *њу(x)* и *īu(x)* почела се образовати паралелна форма са *њу*, као акценатском формом, *īу* или *ђу*. „³²⁶

Исти процес развио се и у облицима за датив, где је од *њúм* добијено *īум/ђúм* > *īу/ђу*. Облике *ђи* и *ђу* записали смо у I зони (тимочко-лужнички говор), а *īu* и *īу* у II зони (сврљишко-заплањски говор), сасвим спорадично и ретко *ђу* у ЦТ.

332. Заменицу *себе*, у пуном облику, чули смо једном: не-вíди *се́бе* П, а ниједном краћи облик *себ*, какав се чује у говору Белоиња: *ýде* пóред *себ*, *ýде* под *себ* (врши нужду испод себе).

Место пуног, често се употребљавају енклитички облици *се* и *си*, а овај други са губљењем заменичког значења и претварањем

у устаљени израз. Појава је позната и другим говорима на широј територији.³²⁷

Примери: *дигнем се одонде* КД, *на овбј се мбже* ЦТ, *овблки се издұл* ЦТ, *онб се окрће* КД, *пбчне се еде* (једе) Д, *пченично се суче* ЦТ, *умела се пченица* Ј, што је *се крстила* ЦТ,

да *си имате* Р/М, *донесе си* КД, *има си повиш место* КД, *овамо си она* други КД, *такбј ће си буде* Д, *узні си* П, *у-руке си радиш* Р/М, што *си мбј човек беше* П.³²⁸

333. По А. Белићу удвајање личних заменица је једна од најтипичнијих особина тимочко-лужничких (и сврљишко-заплањских) говора „за наглашену заменичку форму“.

Удвојене форме постоје у говору ЦТВ, чују се на целој територији, али нису честе колико се очекује, мада се запажа да их има нешто више у I зони (тимочко-лужнички говор). Забележили смо их у облицима датива и акузатива. Ова је појава позната на широј територији.³²⁹

Примери: *девојћа ми е мене* умрела В/Р, *човек ми е мене* погинул Р/М, *мене ме нема* Г, *мене ме питујете* П;

на *џи шебе* П, ја *џи шебе* дел дадем Р/М, *шебе џе* траже В/Р К П;

белимо ја и њеја КД, *нема ја њеја* П, *убише ја њеја* ЦТ, *чувају си ја њеја* Б.

ИМЕНИЧКЕ ЗАМЕНИЦЕ

334. Функцију именичких заменица (ко, шта) у говору ЦТВ имају *кој/куј* (кој, куј) за лица и *каквó/квó, којé*, уз ретке примере *џио*, за ствари.

Ово није специфичност само наших говора, већ и шире околине.³³⁰ Овде се намеће питање морфолошког порекла ових облика. За говор АП Н. Богдановић каже: „Не разликује се номинатив заменице *ко* и Нјд мр заменице *који*.“ На другом месту исте расправе³³¹ он није опредељен да ли у настанку имамо ситуацију

327 АБДиј 405; НБББП 67; ЉЂГЛ 73. „Лична заменица сваког лица себе, се јавља се у овом говору једино у енклитичким облицима се, си.“; НБАП 170. „Енклитички облик се обичан је, у честој употреби (...).“ Види тамо и напомене 302 и 303; ДЈТрст 176; АП-БМРес 335.

328 Исто.

329 АБДиј 293. „2) употреба удвојене личне заменице за наглашену заменичку форму.“; МСТим 405; МПЖупа 171; БВКГ 163; ДБКД 107; Прешево 374; ВСЦГ 196; ЈМЛГ 36; НБББП 127; ЉЂГЛ 74; НЖРеч 182.

330 МСТим 406; РСЛев 146; НБББП 67; ЉЂГЛ 75; НБАП 170-171.

331 НБАП 92, 170.

коџ > *коју* > *кџи* > *кои* > *коџ*; или, пак, *коџ* < *ко*+партикула *ј*. Овакав пут могао би се претпоставити и за наше стање (које, ипак, нема облике *коју* > *кџи*, поготову што је *ј* овде честа партикула (та-ј женá, то-ј детé, ову-ј кућу нтд). Иначе, лик *куј* могуће је објашњавати асимилацијом *о* према *к* (уп. *куд нас* < *код нас* и сл.):

кџ ги глéда ЦТ, нéма *кџ* да окречи Б, *кџ* нéче КД, *кџ* нéма КД;

куј да га глéда Р/М, увечер *куј* бће Р/М, *куј* си кавџ íма КД.

335. Остатке деклинационог облика заменице *ко* имамо за генитив, датив и акузатив (који је исти са ОП):

ОП - Г: од *коџа* це ја плашим П, нéма од *коџа* да купим Р/М, од *коџа* да узнеш ДП/К; у *коџа* е парá ЦТ;

Д: *кому* ће плату Р/М, даде *кому* бче В/Р, *кому* трéба В/Р, *кому* е кэко судбина В/Р, *кому* се што еде (једе) Д;

ОП - А: нéма *коџа* да питам ДП/К, *коџа* видиш Б ЦТ, *коџа* пре да жáлнш В/Р ЦТ;

Остали падежни облици исказују се општим падежом и предлозима:

ОП - И: нéма с *коџа* КД, а с *коџа* да идеш Б;

ОП - Л: од кога (о коме) се чуло) Б ДП/Б, у *коџа* нéма лбше Р/М ЦТ.

336. Облици одричних, неодређених и општих заменица овде гласе:

а) одричне заменице: *никој/никоџ*; *никоја/никоџа*; *никојо*:

нéма *никој* В/Р К П, са (сада) нéма *никој* Бт ВР;

никоџ га не знал В/Р, са *никоџ* не чува П;

никоја не знала ЦТ, *никоја* не носила сукњу Гр Д/Р К;

никоџа не ишла самá В/Р П;

никојо детé не крштено у рат Р/М ЦТ.

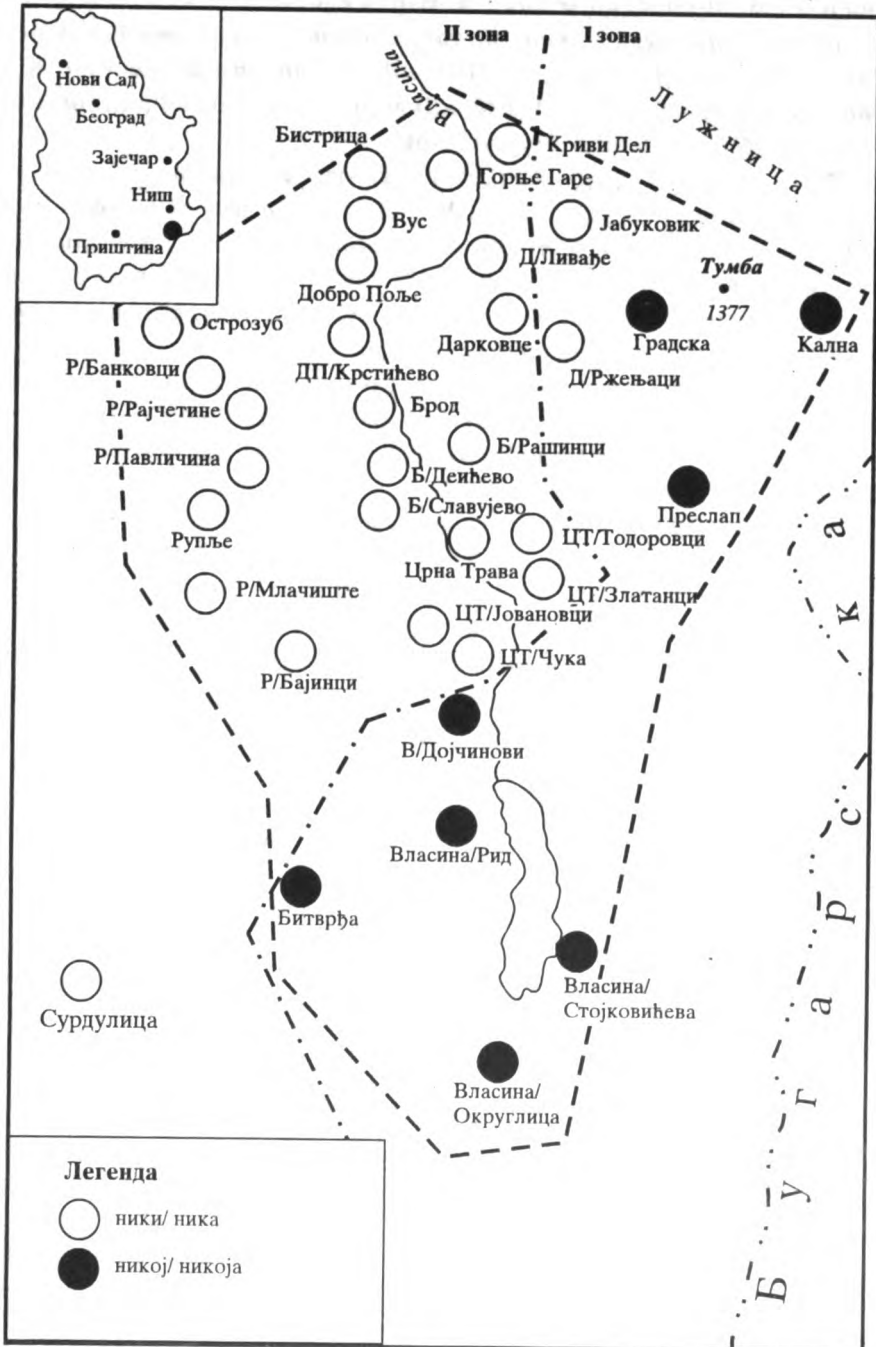
Чули смо одричне облике *ники* и *ника*. Настанак и распрострањеност облика *ники* објаснио је П. Ивић у ГГС 205-205.³³² Ова је појава позната и другим говорима на широј територији штокавских говора.³³³

Примери: *ники* га не знал ЦТ, неé *ники* Д, *ники* не сме ЦТ, *ники* ништа не рече Б ДП/К, нéма *ники* ДП/Б, *ники* те не јури Р/М;

332 ПИГГС 205-206; АП-БМРес 336; РСЛев 353; НБАП 171; РА-СВЖупа 306.

333 АБДнј 425; АП-БМ 337; РСЛев 353. „Али у извесном броју случајева јавља се облик *ники* (исп. и т. 134).“; НБАП 171.

Карта бр. 12



коџ > којџ > кóји > кои > коџ; или, пак, *коџ < ко+партикула ј*. Овакав пут могао би се претпоставити и за наше стање (које, ипак, нема облике *којџ > кóји*, поготову што је *ј* овде честа партикула (та-ј женá, то-ј детé, ову-ј кућу итд). Иначе, лик *куј* могуће је објашњавати асимилацијом *о* према *к* (уп. *куд нас < код нас* и сл.):

кóј гн глéда ЦТ, *нéма кóј* да окречи Б, *кóј нéче* КД, *кóј нéма* КД;

куј да га глéда Р/М, *увечер куј óче* Р/М, *куј си кавó* íма КД.

335. Остатке деклинационог облика заменице *ко* имамо за генитив, датив и акузатив (који је исти са ОП):

ОП - Г: од *коíа* це ја плашим П, *нéма од коíа* да кúпим Р/М, од *коíа* да узнеш ДП/К; у *коíа* е парá ЦТ;

Д: *комú* ће плáту Р/М, даде *комú* óче В/Р, *комú* трéба В/Р, *комú* е кэкó сýдбина В/Р, *комú* се што еде (једе) Д;

ОП - А: *нéма коíа* да пíтам ДП/К, *коíа вíдиш* Б ЦТ, *коíа* пре да жáлиш В/Р ЦТ;

Остали падежни облици исказују се општим падежом и предлозима:

ОП - И: *нéма с коíа* КД, а с *коíа* да идеш Б;

ОП - Л: од *когá* (о коме) се чуло) Б ДП/Б, у *коíа* нéма лóше Р/М ЦТ.

336. Облици одричних, неодређених и општих заменица овде гласе:

а) одричне заменице: *нiкој/нiкоџ; нiкоја/нiкоџа; нiкојо*:

нéма нiкој В/Р К П, са (сада) *нéма нiкој* Бт ВР;

нiкоџ га не знáл В/Р, са *нiкоџ* не чува П;

нiкоја не знáла ЦТ, *нiкоја* не носíла сýкњу Гр Д/Р К;

нiкоџа не ишла самá В/Р П;

нiкојо детé не крштено у рáт Р/М ЦТ.

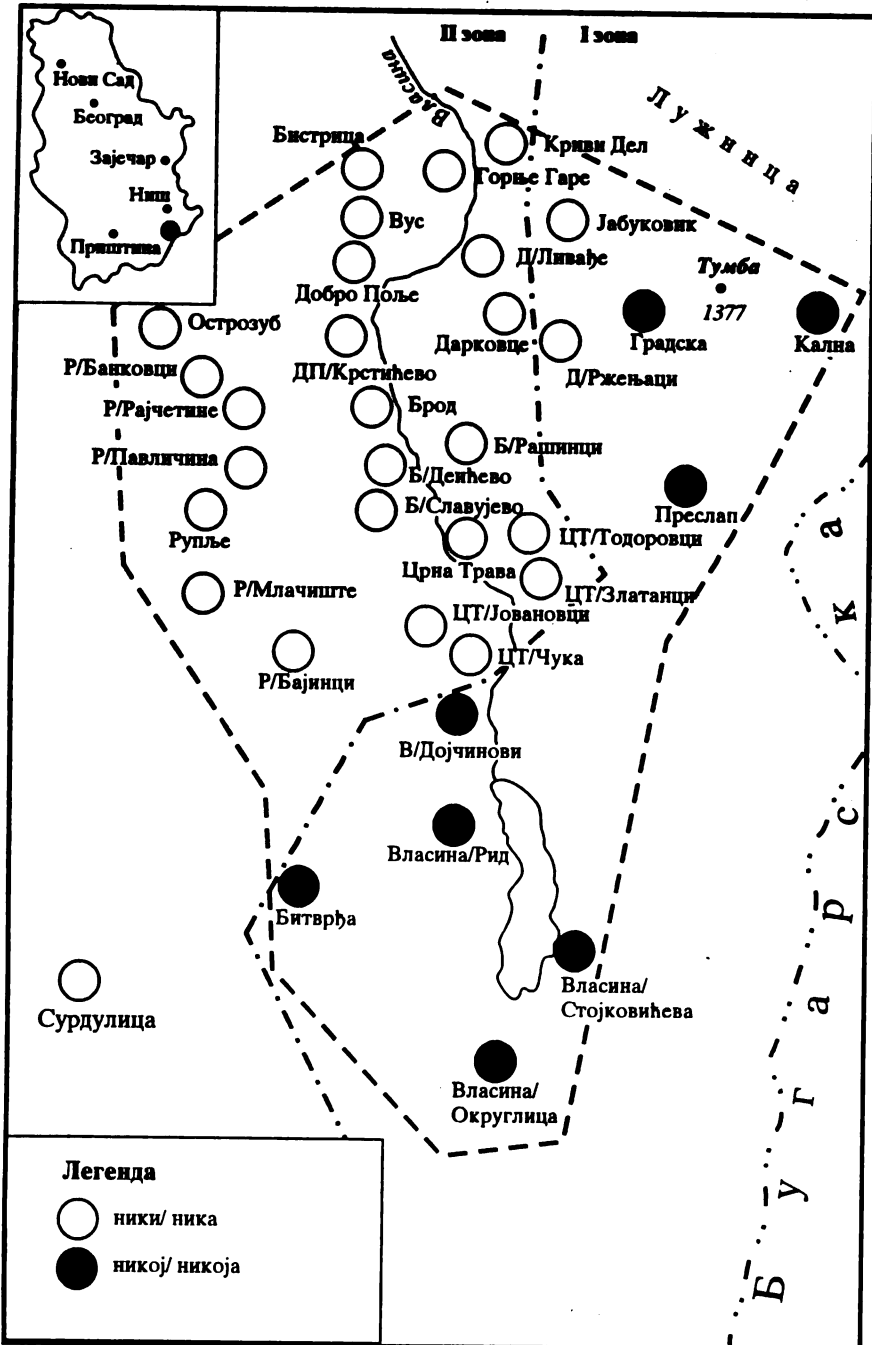
Чули смо одричне облике *ники* и *ника*. Настанак и распрострањеност облика *ники* објаснио је П. Ивић у ГГС 205-205.³³² Ова је појава позната и другим говорима на широј територији штокавских говора.³³³

Примери: *нiки* га не знáл ЦТ, *неé нiки* Д, *нiки* не сме ЦТ, *нiки* нiшта не рече Б ДП/К, *нéма нiки* ДП/Б, *нiки* те не јури Р/М;

332 ПИГГС 205-206; АП-БМРес 336; РСЛев 353; НБАП 171; РА-СВЖупа 306.

333 АБДпј 425; АП-БМ 337; РСЛев 353. „Али у извесном броју случајева јавља се облик *ники* (исп. и т. 134).“; НБАП 171.

Карта бр. 12



ни́ка (жена) не рабóти ЦТ, *ни́ка* не имáла Б ДП/К, али се ови облици могу примити и као неодређене заменице. За распрос-трањеност облика *ни́ки* и *ни́ка* в. карту бр. 12.

Тако и: *ни́кэкэв/ни́кав*; *ни́кэква/ни́ква*; *ни́кэкво/ни́кво*: нéма *ни́кэкэв* ЦТ, *ни́кав* не доодíл Д/Р, *ни́кэква* оратá се не чýје К П, *ни́ква* (жена) не прошлá В/Р Ј К, *ни́кэкво* не имáло В/Р, *ни́кво* нéма П. Ови се облици чешће чују у I зони.

Чули смо и облик *ни́шџа*: тóлко ги *ни́шџа* не глéдам ЦТ, *ни́шџа* не знáла П, не за *ни́шџа* В/Р П, *ни́шџа* не стáљамо Г, нéма *ни́шџа* и нигде Д К П ЦТ, тóј за мéне *ни́шџа* Р/М, не пíје *ни́ш(џа)*.

Нисмо чули конструкције типа: ни за кога, ни од кога, ни о коме, ни са ким, којешта. Уместо њих чују се (на целом простору): за *ни́коџа*, од *ни́коџа*, о *ни́коме*, с *ни́коџа*.

У прилошким изразима и односно-упитном значењу записали смо облике: мá *шџо* *џод* Бт, *шџо* *џод* да е В/Р, *шџо* *џој* се тиче Р/М.

б) неодређене заменице: *неко́ј/неки́/нећу́*; *нека́/некоја́*; *неко́*; *неки́/нећу́*; *неке́/неће́*; *нека́*:

неко́ј га убíл В/Р, *неко́ј* га оптужíл П;

још *неки́* КД, *неки́* белéг ЦТ, *неки́* блага́слов ЦТ, пíше *неки́* В/Р; *некоја́* викаш Б, *некоја́* замóлиш В/Р;

нећу́ íде сам П, *нећу́* је знáл Гр К (I зона);

нека́ áла íма Б, *нека́* завéтина Д/Л, *нека́* напредé КД;

при *неку́* жену́ П, *неку́* стру́ју тудé ЦТ, столíчку *неку́* П;

у *неко́* врéме ЦТ, *неко́* детé добрó учи П;

неки́ су имáли ДП/К, *нећу́* сý бежáли К П;

неке́ женé несú знáле Г КД;

Упореди и примере: *некэкэв* В/Р, *некэквá/неквá* алосíја КД, натéзау ги на *некэквó* Д, *неквó* имáло В/Р КД П, *некэквú/неквú* литáци В/Р П, *некэквé* бблести Г, кáпе *неквé* П, *некэквé* кóве В/Р (исп. о овоме ниже, код општинских замница).

в) опште заменице: *свáки/свáћи*, *свáка*, *свáко*; *свáки/свáћи*, *свáке/свáће*, *свáка*:

свáки мéсец Р/М, *свáћи* чýва В/Р П;

свáкоме даду́ КД;

свáкоџа мóгу да превáре (ОП = А);

неје *свáка* знáла Д, н-умéје *свáка* К КД;

свáко лéто дóјде П Р/М, нéма *свáко* детé Д/Р;

свáшџо се причá ЦТ.

337. Облик *шџа* чули смо само двапут: *шџа* ви причáли КД, *шџа* ти је билó. Уместо *шџа/шџо* са функцијом именичке заменице је *какво*: кúј си *кэквó* íма КД, *кэквó* бчеш Гр В/Р К, *кэквó* бћеш Б Г КД, *кэквó* трéбе Б, *кэквó* е тóј КД, *кэквó* купíл

јучер Р/М, или њен формални еквивалент *кво* (< к(ак)во), преко *кэк-квó*, или *ка-кво* > *кво*. Први нам се пут чини вероватнијим.): с *квó* КД, *квó* има Р/М, *квó* чу (шта ћу) П, *квó* имамо Д/Л Ј К, с *квó* се повáлиш (похвалиш) П, *квó* за вечеру Р.³³⁴

Ови облици остају непромењени у деклинацији и тако се разликују од показне придевске заменице *кэкáв/кáв*; *кэквá/квá*; *кэквó/квó* (од *каквóга*, *квó* пóслу имаш, *квá* су ти децá и сл.).

338. У истој је функцији *којé*: *којé* запричá (шта запричах) КД, *којé* има П, *кóје* сэм нашлá Бт; за *коé* тóј (за шта) КД, *коé* му дадéш Д, с тим што нам се чини да овај лик припада западној страни (II зона) са *које* (из моравских говора) и долази.³³⁵ Карта бр. 13.

ПРИДЕВСКЕ ЗАМЕНИЦЕ

339. На основне одлике придевских замница у облицима и промени, посебно показних, указао је А. Белић. Показне заменице (већина) имају завршетак на *ј*, а имају и *а* (покретно).³³⁶ Настанак *а* А. Белић објашњава утицајем облика *шéја*, *шúја*, *шýја*, односно да је реч о новој партикули *ја*, која се прво образовала код прилога, а затим пренела и на облике заменица.³³⁷

Поред партикуле *ј(а)*, у неким облицима, и под одређеним условима, јавља се партикула *ва*, чији настанак, такође, А. Белић објашњава, додајући: „док се *ја* употребљава уз све заменичке форме које се завршавају вокалом, (...) *ва* се употребљава у ограниченом броју случајева: 1) само у оним заменичким облицима у којима пред *ва* стоји *о* (*у*) и 2) у прилозима.“

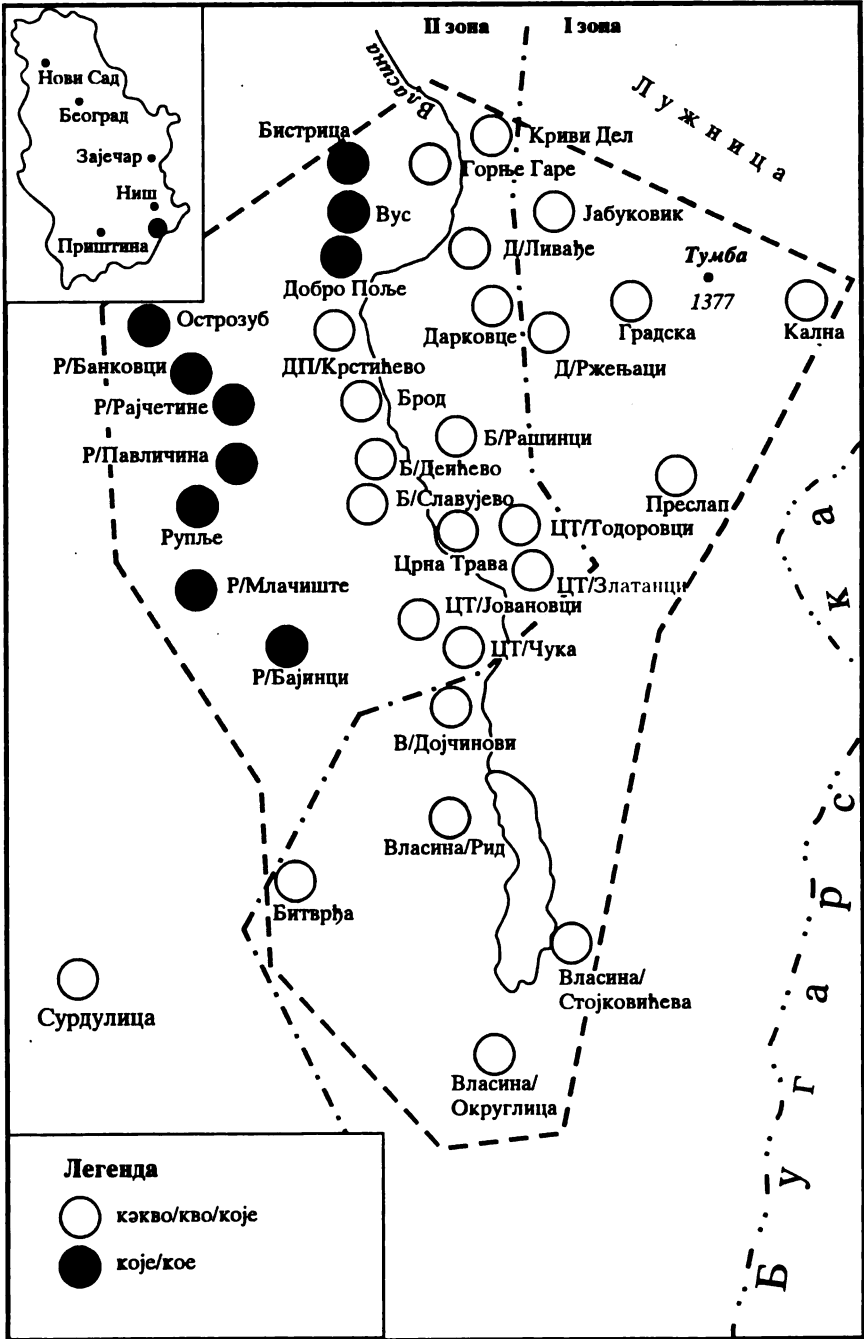
334 АБДиј 426; ЉЂГЛ 75. У селима око Дољевца живи велики број досељеника из црнотравских и власинских села. По причању Власте Ценића, наставника сх. језика, њих староседеоци називају *квокавцима*.

335 ЈМЛГ 83.

336 АБДиј 418-419.

337 Исто 418.

Карта бр. 13



Показне заменице

340. Облици јединине

Табела 3

Род	Основни облик	ОП		Д
		живо	неживо	
мр	тџј/тџј тџја/тџја/тџја; товџј	тога	=Н =Н	тџму(чешће) тџме(ређе)
жр	тџј/тџј; тџја/тџја		тџј	
ср	тџј/тџј/тџја; товџ		=Н =Н	тџму
Облици множине				
мр	тџја/тџја		=Н	тџјам
жр	тџј(а)/тџја		=Н	тџјам
ср	тџј(а)		=Н	

За суседне говоре (лужнички и лесковачки)³³⁸ неједнако се наводе облици показне заменице *шџј*. У говору ЦТВ више пута смо га забележили.

Примери:

Н: *шџј* човек В/Р П, *шџј* дџн В/Р П ЦТ;

шџј ручџк Г, *шџј* сџл ЦТ;

ОП - Г: из *шџџа* (домаћина) узџли Бт Р/М ЦТ;

од *шџј* јечмиџ се мџси К П;

ОП - Д: далџ на *шџџа* комшију В/С К;

ОП - А: видџли *шџџа* што дошџл ЦТ, *шџџа* не питџј К П;

тџри *шџј* пандџљ КД, намџсти *шџј* разбџј Г;

Општи падеж за лица има облик генитива/акузатива: џзне од *шџџа* човеџа ЦТ, видџли џџди *шџџа* Р/М ЦТ.

Н: *шџџа* бџл П, да је га убџл *шџџа* ЦТ, *шџџа* големџч П; *шџџа* имџл В/Р, *шџџа* дџн Р/М;

шџџа малџч (прст) П, *шџџа* срдџц КД, *шџџа* је празник П, *шџџа* лџб П;

шџџа што га донесџ Д, *шџџа* што е Б, прво *шџџа* кравај дџлимо ЦТ, *шџџа* први музџ Д;

и *шџџа* овџс П, *шџџа* човек К Д.

341. Поред аналитичког грађења падежних облика (предлог + ОП), чули смо и облике датива *шџџму* (чешће) и *шџџме* (ређе): дадџ *шџџму*, узџли *шџџму* човеџу Р/М ЦТ; *шџџме* на дџва ЦТ.

338 ЈМЛГ 38; НБББП 68; ЉЊГЛ 76.

342. У говору ЦТВ записали смо и облик показне заменице жр са полугласником у неколико насеља:³³⁹

šáj женá В/Р П, *šáj* што ми је ћерка К П ЦТ;

ћерка *šáj* у Власóтинце КД, *šáj* цéвка Д/Л КД;

šája женá П, *šája* девојка ЦТ, *šája* година Д К;

šája кúћа грóзна П, *šája* нóва П, *šája* отишла К;

ОП - Г: *šúj* гóдину најмúчена билá ЦТ, од *šúj* жи́цу КД, из *šúj* погáчу извáди В/Р;

ОП - Д: на *šúj* девојку даде́ ЦТ, на *šúj* ћерку П;

ОП - А: замóбли *šúj* другáрицу В/Р, тýри на *šúj* пóдношку (део разбоја) Г КД; *šúj* стóку ЦТ, *šúj* жену́ отерáли П ЦТ;

ОП - И: с *šúj* совéлку провлáчи КД ЦТ, с *šúj* стóку зимúју ЦТ;

ОП - Л: све на *šúj* плóчу стојí ЦТ, ја ти од *šúj* жену́ при́чам ЦТ, на́јду га у *šúj* шúму В/Р.

343. За средњи род забележили смо облике и примере:

с *šój* се закисéлу ЦТ, *šój* не би моглá ЦТ, *šój* тэквó Г, *šój* нóсено Д, *šój* кáжемо цвíк ЦТ, сэг *šój* нéма КД, и *šój* замóтано КД, *šój* зéље КД;

šóǰ се уведé КД, све *šóǰ* се тýри ЦТ, *šóǰ* се залúжи прéђа КД.

Облик *šová* јавља се само у I зони. Исти облик Д. Златковић за пиротски крај бележи *šová* и *šóва*.³⁴⁰ В. карту бр. 12.

Примери:

šová се обрíча (обећа) В/Р, *šová* се покáже П, *šová* нéма код нас К;

ОП - Г: од *šová* се плáши П, из *šová* извáди Гр К;

ОП - Д: *dáва* на *šová* В/О, на *šová* одвóји К П;

ОП - А: удéсе *šová* Гр Ј П, поглéдају *šová* В/Р;

ОП - И: сэс *šová* се закисéли Гр, с *šová* се дéли К П;

ОП - Л: од *šová* се при́ча П, стојí на *šová* К.

Као и код облика за мушки род, и овде смо забележили: *šóму* се даде́ Б ДП/К, *šóму* (детету) се угáђа ЦТ. Карта бр. 14.

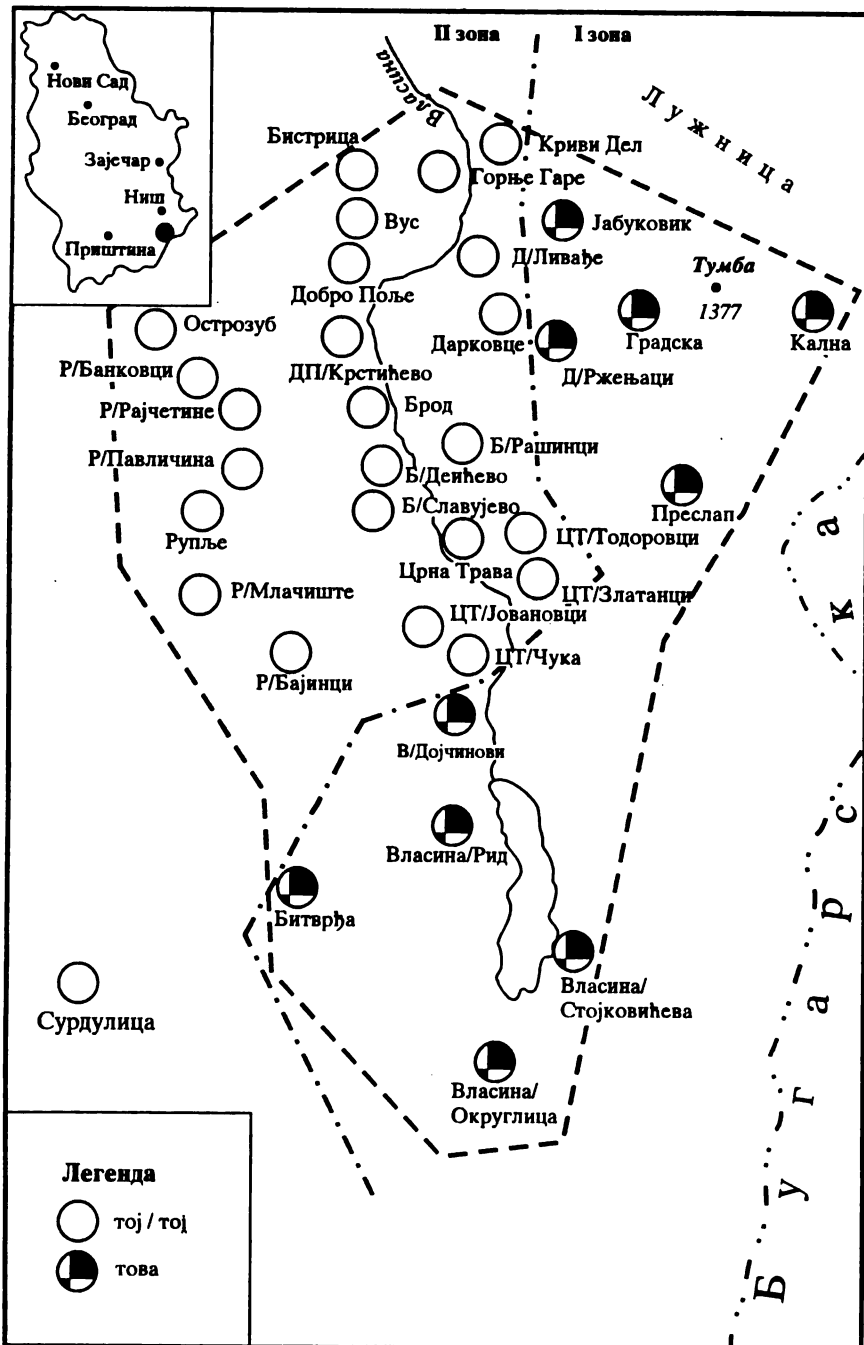
344. Једном смо чули и облик: *šo* е тýђо, што је вероватно условљено окружењем, као и пример: *šója* ће дóјде Д/Л (са значењем *šój* = *šo*).

345. За множинске облике забележили смо следеће:

339 ЈМЛГ 38; НБББП 68; ЉЋГЛ 76. У наведеним студијама не наводе се облици за жр са полугласником.

340 ДЗФраз 555. Наведени су примери: „Това обичаш (=волиш). Това сам ти рекла.“

Карта бр. 14



а) Мушки род

Н: нбсе се *шúја* дарови В/О, *шúја* празници се празнују П, *шúја* војници дојдóше В/Р П ЦТ;

шúја опánке се нбсе В/С, *шúја* волбве пасу П;

шúа кúћните раду К, *шúа* такбј раду К, *шúа* мајстори су имáli Б, *шúа* ђаволи íма КД;

ОП - Г: из *шúја* отишли Бт В/Р П, од *шúја* узимáli Б Д;

ОП - Д: на *шúја* давáli Гр Ј К, постави се на *шúја* (сватови) Д/Л; *шúјам* давано ЦТ, *шéјам* жéне ишлé ДП;

ОП - А: óбу *шúја* опánке В/Р, терál волбве В/Р, погбди *шúа* мајстори В/О;

ОП - И: сас *шúја* комшије пóјде Б ДП/К, с *шúја* лéкове лечíли П;

ОП - Л: вóди рачún од *шúја* лúди ЦТ, на *шúа* грéбенци се вла́чи КД.

б) Женски род

Н: *шéа* врéче В/Р, *шéа* нéма са (сада) В/Р К;

шéја девóјхе В/Р П, *шéја* трле К П ЦТ;

шéј гóдине ЦТ, *шéј* папríке КД, *шéј* таквé шúмаве (лиснате, шумовите) ЦТ, *шéј* за сéме КД;

ОП - Г: од *шéја* се остáви сéме КД, од *шéја* се одвóји Б Г Д/Л;

ОП - Д: на *шéј* певíце (девојке које певају на свадби) Д/Л, на *шéј* млáде остáву Р/М;

ОП - А: чúкају *шéја* белóјке КД, одвóје *шéја* мúзне П;

ОП - И: с *шéја* се дрúжимо Бт К П, с *шéја* црђе покрíју дéцу Ј К Д/Р; Карта бр. 15;

ОП - Л: од *шéја* (жене) прíчано П, шáре на *шéја* црђе Ј.

Записали смо и ретке дативе множине: тóј су *шúјам* кúће К П, *шéјам* женé ишлé Гр Ј К.³⁴¹

в) Средњи род

шáј времéна КД, *шáј* двé сéла ЦТ;

ОП - Г: од *шáј* двé сирочéта К П Р/М ЦТ;

ОП - Д: на *шáј* унúчета далá В/О;

ОП - А: вíде се *шáј* сéла ЦТ;

ОП - И: орали с *шáј* говéда;

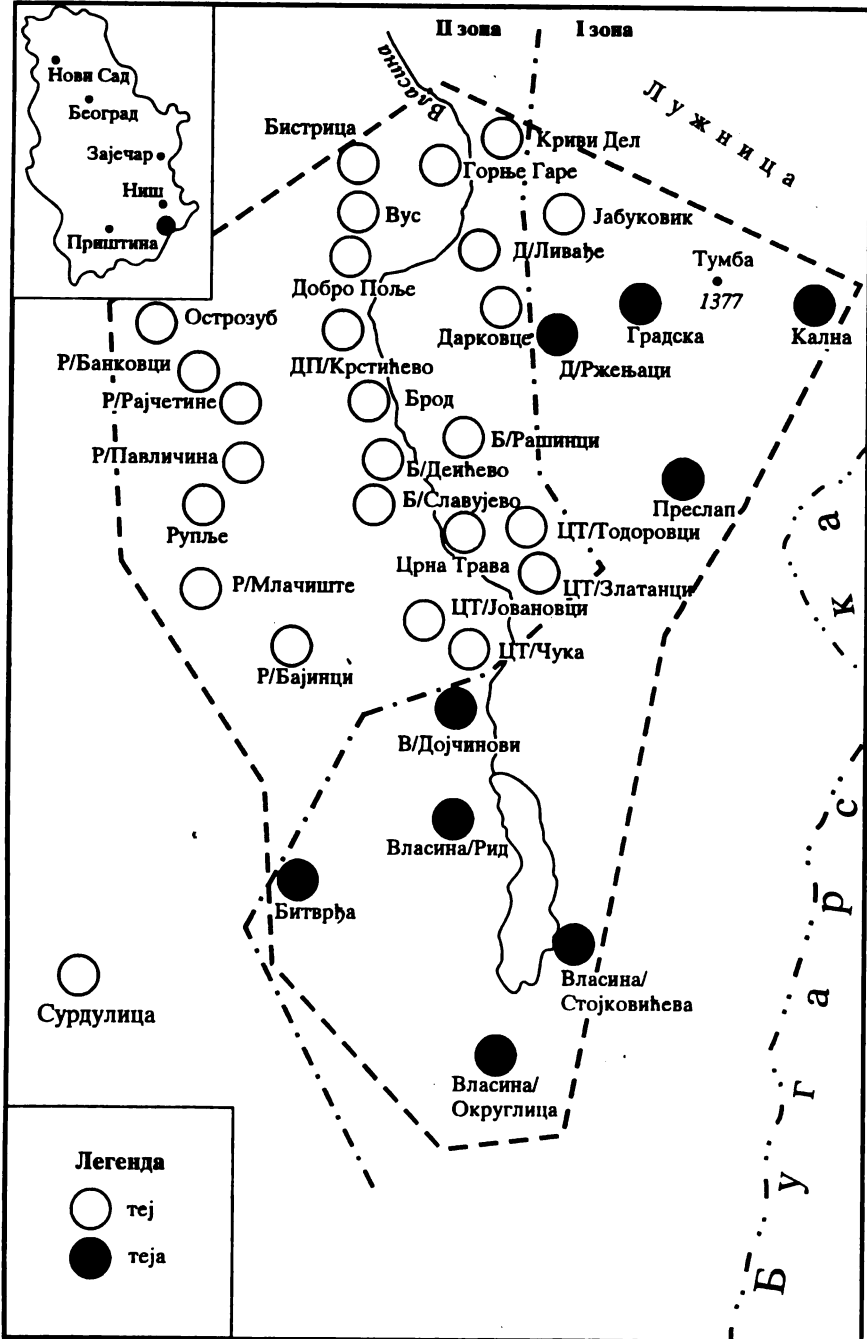
шáја говéда чúва В/Р, *шáја* дечíишта В/Р К П.³⁴²

Објашњења неких од ових облика налазимо у расправи А. Белића и није потребно о томе овде говорити.

341 АБДиј 421; ЈМЛГ 38; ЉЋГЛ 77.

342 НЖРеч. Из пиротског краја наведене су многе речи са партикулом *ја*.

Карта бр. 15



346. Облици јединине

Табела 4

Род	Основни облик	ОП		Д
		живо	неживо	
мр	овџ/овџ овија/овија овиџа	овџа	=Н =Н =Н	овџу/овџе
жр	овџ/овџ/ овџа		овџу/овџа/ овџу	овџу/ овџу
ср	овџ		овџ	овџу
Облици множине				
мр	овија/овија/овиџа		=Н	овијам
жр	овџ/овџа овџа/овџа		=Н	овџам
ср	овџ овџа	овџ?	=Н	

а) Примери за мушки род

Н: *овџ* човек КД П ЦТ, *овџ* бџр Б ДП, *овџ* Велигден В/Р П, *овџ* конџц В/Р, *овџ* рџт ДП/Б, *има овџ* сџнатџриџа ЦТ;

овџ мџџ ЦТ, *овџ* што дџџде Р/М, *овџ* Слободџн ЦТ;

овиџа лџб П, *овиџа* Милџнко П;

овиџа Полџм В/Р, *овиџа* доџде из Бџџград В/Р, *овиџа* чукџр В/Р;

овиџа задњи рџт ЦТ, *овиџа* краџ наш В/Р;

ОП - Г: вџџи од *овџџа* Слободџна ЦТ, од *овџџа* по-дџбар Ј К П, од *овџџа* човџка ЦТ;

од *овџ* краџ В/О, прџко *овиџа* потџк ЦТ;

ОП - Д: на *овџџа* далџ дџл Р/М;

на *овџ* дџл дотџре ЦТ;

ОП - А: вџдиш *овџџа* ЦТ, *овџџа* нашџџа Слободџна ЦТ, пџташ *овџџа* Р/М;

дџџде у *овиџа* краџ наш В/Р, отишли у *овиџа* рџт Б ЦТ;

ОП - И: сџс *овџџа* комшиџу Р/М;

с *овџ* срџ КД, с *овиџа* сџл В/Р;

ОП - Л: од *овџџа* нашџџа прџчаџу ДП/К;

од *овиџа* краџ прџче Б.

Записали смо и облике датива, истина ретке, типа *овџм*:

овџму се пада (припада) В/Р ЦТ; *овџме* дџл дадџш Р/М.

б) Примери за женски род

Н: *овџ* чџрка у Лџскџвац П, *овџ* јџдна овџде В/Р;

овџа авлиџа П, *овџа* чџрка у Азџџу П, *овџа* што нџси литџк Гр К П;

ОП - Г: од *овџу* гџдину В/Р, из *овџу* кџћу је онџ Р/М; од *овџа* лџму Богџродицу П, од *овџа* Вџску ЦТ;

ОП - Д: на *овуј* слéдује В/О П ЦТ, на *овуј* дали К; на *овуја* девбјку реклі КД;

ОП - А: видиш *овуј* кúћу КД, предé *овуј* вúну Ј, у *овуј* кúћу улéзе Д/Р;

ОП - И: с *овуја* рúку држі П, сáс *овуја* вíлу нóси Ј К;

ОП - Л: од *овуј* ти прíчамо В/Р, на *овуј* рúку нóси Бт Б ДП ЦТ.

Облике *ововбј*, *ововуј*, које наводи В. Стевановић за ЦТ, нисмо добили у слободном разговору, већ само на поновљени захтев, па нам се чини да су нетипични у овој зони.³⁴³

в) Облици за средњи род

Н: *овбј* детé на њу крстено ЦТ, *овбј* нáшо селб Б В/Р, *овбј* трйце овсéно ЦТ;

Облик *овбј* употребљава се и неутрално, али и са прилошким значењем: *овбј* (овај) зéт ми е ЦТ, на *овбј* (овако) се мбже ЦТ.

ОП - Г: из *овбј* селб Б, од *овбј* детé В/Р КД П;

ОП - Д: на *овбј* детé мáти ЦТ, на *овбј* дáвају Р/М

Поред аналитичких, записали смо и облике: *овбму* детéту мáти ЦТ.

ОП - А: глéдај *овбј* све В/Р, поведé *овбј* детé П, запáле *овбј* овдé Р/М;

ОП - И: сáс *овбј* се не мбже Р/М ЦТ, с *овбј* се затвáра Г Ј КД;

ОП - Л: од *овбј* се не прíча КД.

347. Облици множине

а) Мушки род

Н: *овија* грмење ЦТ, *овија* качкéти П, *овија* рíдове В/Р, *овија* сýдове П, *овија* чбвеци Гр К П;

овиá из Београд В/Р, *овиá* прíтељи КД.

Остали падежни односи изражавају се конструкцијом предлог + ОП (ОП = А). За датив смо забележили и: давáли смо *овијам* (овима) ДП/К ЦТ, *овијам* не лбше Р/М ЦТ.

б) Женски род

Н: *овéа* мбдре сlíве В/Р;

овéја са (сада) не дбју ЦТ, *овéја* граћње В/Р;

овéе крпе (женске мараме) имáло В/Р К П. Овај облик се ретко чује а вероватно да је настао од облика *овéја* после испадања ј.

343 ВСЦГ 196.

ОП (са предлогом) служи за изражавање других падежних односа. За датив смо, поред аналитичких чули и облик *овéјам* (ретко): *овéјам* женé Б Д ЦТ, *овéјам* ливáде В/Р.

в) Средњи род

Н: *овáј* јáгњишта П, *овáја* дечíишта В/Р К П.

Облик *овúј* дéцу, који се чује у говору Белоиња (Сврљиг), нисмо чули у слободном разговору. Добили смо га на инсистирање да ли такав облик постоји. У говору ЦТВ ова именица уз бројеве има облик *деца́*, што је утицало да се јави *овáј(а)* код заменице. В. и т. 367.

348. За треће лице показних заменица јављају се облици дати у прегледу табеле 5.

Облици јединине				Табела 5	
Род	Основни облик	ОП		Д	
		живо	неживо		
мр	онáј/онáј онíја/онíа	онóга	=Н	онóму/онóме	
жр	онáј(а) онáва		онúј оновúј	оновóј ³⁴⁴	
ср	онóј/онóа онóја/онóва		=Н		
Облици множине					
мр	онíја/онíа онíј/онíе		=Н	онíјам ³⁴⁵	
жр	онéј/онéј онéја		=Н	онéјам	
ср	онáј(а)		=Н	=Н	

а) Примери за мушки род

Н: *онáј* (литак) на рéске КД П, *онáј* дéн В/Р К П;
онáј мóс Бт, *онáј* зéв (се отвара) Г, *онáј* дóм Р/М;
онíа úзне пáре ЦТ, *онíа* се врне (врати) В/Р;
онíја колáц се побíе КД, *онíја* отпáдак се влáчи КД;
ОП - Г: из *онóиа* úзне пáре В/Р, од *онóиа* се одвóји Б;
од *онáј* пандíљ шíје КД, од *онáј* влáсен предé Ј К Р/М;
ОП - Д: кáже се на *онóиа* (ономе) В/Р, на *онóиа* не К;
на *онáј* додáва П Р/М, на *онáј* лéб ЦТ;

344 ВСЦГ 196.

345 ЈМГЛ 38.

За датив смо забележили и облике (ређе): *оно́му* не дра́го Р/М, *оно́му* се исто да́ва ДП/К, *оно́ме* не прида́ва (додаје) Бт, *оно́му* не-зна́м име Гр.

ОП - А: ви́де *оно́џа* В/Р КД ЦТ, пита́ју *оно́џа* Гра́ду Б ЦТ;
у *оно́џа* ками́к спа́да КД, *оно́џа* колџ́ц забодé КД, вр́љи *оно́џ*
па́ндиљ (чергу) КД;

ОП - И: сас *оно́џа* отишла́ ЦТ, вр́ну се (врати се) с *оно́џа*
прво́га Р/М; с *оно́џ* слџ́п ме́ша К П;

ОП - Л: сто́ји на *оно́џа* колџ́ц Д/Р П ЦТ, се́ди на *оно́џ* па́ндиљ
КД.

б) Женски род

Н: *оно́џ* пре́џица (конац) КД, *оно́џ* ву́на П;

оно́џа жена́ В/Р К П, *оно́џа* ку́ћа она́м П;

оно́џа уну́квица вој ра́ди П, *оно́џа* комши́ка К;

О распореду облика *оно́џ(а)*, *оно́џа* в. карту бр. 16.

ОП - Г: од *оно́џ* ву́ну одво́ји В/Р КД, од *оно́џ* пр́ву ЦТ, од
оно́џи се тра́жи П;

ОП - Д: да́ва на *оно́џ* у Леско́вац П, далá сэм и *оно́џи* у Аза́њу
П;

ОП - А: но́си *оно́џ* вр́чву (ћуп) КД, усџ́тнимо *оно́џ* зе́мљу КД,
скро́ји́л *оно́џ* пе́сму ДП/К, *оно́џ* пре́џу мо́та Б, ту́ри *оно́џ* сла́му Д
ДП/К, *оно́џ* шу́му Р/М ЦТ;

ОП - И: с *оно́џ* вбду́ КД, с *оно́џ* зе́вњу покрџ́је Ј;

ОП - Л: по *оно́џ* белџ́гу иде́ КД, у *оно́џ* ку́ћу седе́ ЦТ.

в) Средњи род

Н: *оно́џ* дете́ В/Р КД ЦТ, *оно́џ* жи́то КД, *оно́џ* пре́дњо кросно́
КД, *оно́џ* ме́сто Г Д КД, *оно́џ* озго́ра Г;

оно́џа дете́ најма́ло В/Р, *оно́џа* се́ме П;

оно́џа брдо́ она́м В/О, *оно́џа* се́ме В/Р;

оно́џа (име) не-зна́м В/Р Гр К, *оно́џа* дете́ П;

ОП - Г: од *оно́џ* бра́шно В/Р, од *оно́џа* се ў́зне П;

ОП - Д: на *оно́џ* дете́ Бт Р/М ЦТ;

ОП - А: вбди́ *оно́џ* дете́ ЦТ, ку́пи *оно́џ* брдо́ КД;

ОП - И: с *оно́џ* се замџ́си Р/М;

ОП - Л: у *оно́џ* бра́шно сто́ји КД, у *оно́џа* те́сто најде́ Гр К П.
Карта бр. 16.

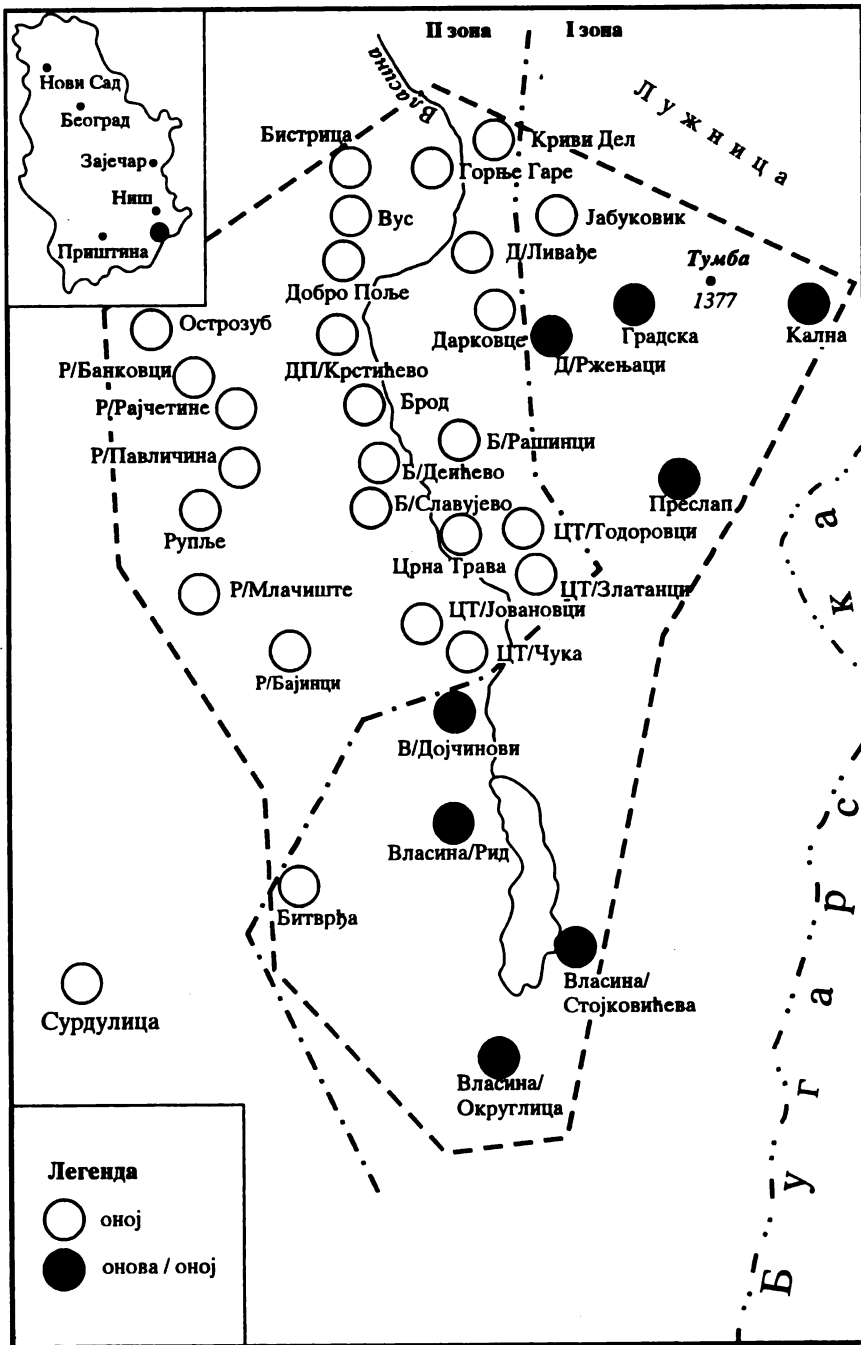
349. Облици множине

У Нпл мушког рода облици показних заменица су *шо́џа*, *овџ́ја*,
оно́џа, а настали су додавањем партикуле -*џ* (*а*) на облике множине
(ти, ови, они). Из Нпл то се пренело Нсг.

а) Мушки род

Н: *оно́џа* ко́лци КД, *оно́џа* чо́вџ́ци до́јду К;

Карта бр. 16



они́а ораси Г, *они́а* си ста́ри ова́мо КД;

они́ја грѣбенци КД, *они́ја* котло́ви ДП/Б;

они́е котло́ве В/Р К П;³⁴⁶

ОП - Г: од *они́ја* ко́нци Б Г КД, од *они́ја* грѣбенци КД;

ОП - Д: ка́же на *они́ја* ЦТ; али и: *они́јам* даде́мо В/Р К П, однесемо́ *они́јам* В/О;³⁴⁷

ОП - А: слу́шамо *они́ја* П, гле́дамо *они́ја* Гр К;

ОП - И: с *они́ја* се догово́ре КД, с *они́ја* ко́лци осно́вемо тка́ње ЦТ;

ОП - Л: на *они́ја* сто́гови Р/М ЦТ, у *они́а* са́ндуци чу́вају В/Р Г Д/Р.

Под утицајем *шија*, *овија*, *онија* настали су облици датива плурала: *тијам*, *овијам*, *онијам*.

б) Женски род

Н: *онéј* двé Б КД, *онéј* дув́ке (рупе) Г Д КД;

онéј кит́ке КД, *онéј* по́дношке Г;

онéја же́не К П, *онéја* цр́ђе Г;

ОП - Г: од *онéј* белé В/Р КД РМ, из *онéј* зрéле ЦТ;

ОП - Д: на *онéја* до́тури П; али и облике: *онéјам* забра́нили Д Ј К, *онéуам* не има́ло К П (в. и нап. 356);

ОП - А: ту́ре *онéј* ма́ле КД, доведу́ *онéја* дево́јђе Гр К;

ОП - И: с *онéј* ко́же умо́тају В/О, сáс *онéј* ни́те Г;

ОП - Л: на *онéј* це́вке намо́тано Б.

ц) Средњи род

Н: *она́ј* ко́ла това́рена Г, *она́ј* па́самца се уво́де КД;

она́ја повéсма увíјена Ј КД П, *она́ја* ја́гњишта П.³⁴⁸

Остали падежни односи изражавају се конструкцијом предлог + ОП (једнак Н) *она́ј* (а).

350. Показне заменице за упућивање на каквоћу јављају се у облицима наведеним у табелама 6, 7, 8.

346 ЈМЛГ 38.

347 ПИДјј 115. „Уз многе облике показних заменица ванредно су честе партикуле, обично -ј или -(j)а;“ НЖРеч 182. „Показне заменице се јављају с партикулама и имају ове облике: *овија*, *шија*, *онија* (човек, човечи).“

348 АБДиј 422. А.Белић наводи пример *оније не смеу дирау*, одакле лако настаје облик *онише* испадањем *ј*.

Облици јединине

Табела 6

Род	Основни облик	ОП			Д
		живо		неживо	
мр	овѣѣв/оваѣѣв оваѣѣв	оваѣѣв(а)		=Н	овѣѣв(е)
жр	овѣѣѣ		овѣѣѣ		
ср	овѣѣв/овѣѣво овѣѣвоѣ		=Н		

Облици множине

Род	Основни облик	ОП			Д
		живо		неживо	
мр	овѣѣв/оваѣѣв оваѣѣѣ		=Н		
жр	оваѣѣѣ		=Н		
ср	овѣѣѣ		=Н		

Примери за јединину

а) Мушки род

Н: *овѣѣв* неѣа К, требе *овѣѣв* Ј П, *овѣѣв* добар Б;

оваѣѣв младѣћ ДП/К, *оваѣѣв* зрѣл КД;

ОП - Г: од *оваѣѣвоѣа* големѣг ЦТ; од *овѣѣв* материѣл В/Р;

ОП - Д: на *овѣѣвоѣ* Гр; али и *овѣѣвоѣ* не даѣа (ретко) Б КД

ЦТ;

ОП - А: неѣа *оваѣѣвоѣ* ЦТ, ѣѣа *овѣѣв* материѣл ДП/К;

ОП - И: сѣс *оваѣѣвоѣа* мѣже Д ЦТ, с *овѣѣв* прутѣк (прутић)

Бт В/Р;

ОП - Л: од *оваѣѣвоѣа* се добро приѣа ЦТ, у *овѣѣв* сѣд се ѣѣѣа

К П.

б) Женски род

Н: *овѣѣѣ* ѣѣѣа женѣ ЦТ, неѣа *овѣѣѣ* добра ДП/Б;

ОП - Г: од *овѣѣѣ* неѣа бѣѣѣа ЦТ, од *овѣѣѣ* неѣу Р/М;

Предлогом и општим падежом исѣаѣују се и сви остали падежни односи.

в) Средњи род

Н: *овѣѣво* стѣро ведрѣ П, *овѣѣво* дебѣло дрѣв;

оваѣѣво се основѣ КД, *оваѣѣво* се кѣпи ЦТ;

овѣѣвоѣво неѣа са (сада) П;

овѣѣвоѣѣ што нѣси В/Р К П;

Други падежни односи означаѣају се предлозима и ОП.

Примери за множину

а) Мушки род

Н: *овѣѣѣ* су билѣ В/Р ЦТ; нѣсу *оваѣѣѣ* КД; *овѣѣѣѣ* момѣи П.

б) Женски род

Н: *оваквѐ* шиrhoѐ Гр J К, *оваквѐ* се основу J.

в) Средњи род

Н: *оваква* рáспршта (разбијеног типа) сѐла В/Р.

Облици једнине

Табела 7

Род	Основни облик	ОП			Д
		живо		неживо	
мр	тáкѓв/такѓв	таквóг(а)		=Н	тáквóм(е)
жр	таквá		таквú		
ср	тáквó/таквó(в) таквóва		=Н		
Облици множине					
мр	тáквí тáквí(ја)		=Н		тáквíм тáквíјам
жр	тáквѐ таквѐја		=Н		тáквѐјам
ср	тáквá		=Н		

Примери за једнину

а) Мушки род

Н: *шáкѓв* бѐше В/Р, *шáкѓв* доодíл П; *шáкѓв* истрчí на пúт Р/М ЦТ;

ОП - Г: од *шáквóѓа* чула ЦТ; од *шáкѓв* лѐп^б (ражен) В/С;

ОП - Д: на *шáквóѓа* нóсе ДП/К; али и *шáквóме* се не дава (ретко) Р/М ЦТ;

ОП - А: видѐла га *шáквóѓа* ЦТ; узне *шáкѓв* Б;

ОП - И: с *шáквóѓа* бѐснога пóјде КД, *шáквóѓа* свúкли ЦТ, с *шáкѓв* мáз запрѓжи Р/М;

ОП - Л: од *шáквóѓа* Брку прíчају ЦТ; чува се у *шáкѓв* сýд J К.

б) Женски род

Н: *шáквá* билá ЦТ, *шáквá* мóже В/Р П;

ОП - Г: од *шáквú* се узíма Р/М, из *шáквú* се сíпе В/Р;

ОП - Д: на *шáквú* се дадѐ В/О;

ОП - А: ја имáм *шáквú*, трáжи *шáквú* КД;

ОП - И: сáс *шáквú* прѐђу Б, с *шáквú* íде Бт;

ОП - Л: у *шáквú* се борáви (појату) П, на *шáквú* стојí J К КД.

в) Средњи род

Н: зíми *шáквó* Б Г КД, *шáквó* Д J ДП/Б; *шáквó* у лѐто Б ДП ЦТ, *шáквó* се шíје КД ЦТ;

шáквóва донóсе Гр К П, *шáквóва* се носíло В/Р;

шáквóво íма В/Р К П, *шáквóво* кúпено П;

ОП - Г Д А И Л: од *шэквó* се одвóји Г, из *шэквó тéсто* Р/М; на *шэквó* нату́ри ЦТ, носíли *шэквó* Д Ј ДП/Б; сáс тóј се *шэквó* ЦТ; у *шэквó* се чу́ва Р/М.

Облици множине

а) Мушки род

Н: *шэквí* кáмени КД, *шáкви* санíти (сањиви) Р/М ЦТ; *шаквíја* причáли Гр К П, *шаквíја* човéци В/Р.

Остали падежни односи изражавају се предлозима и ОП.

За датив смо забележили и облик: *шэквíјам* причáли В/Р Гр К П.

б) Женски род

Н: *шэквé* су нóве В/Р ДП/К ЦТ; *шэквéја* се нáјду В/Р Гр К П (само I зона); Карта бр. 17.

ОП - Г Д А И Л: предлози + ОП сем А без предлога; али смо за датив забележили и облик: *шэквéјам* нíшта не дáвају К П.

в) Средњи род

Н: *шэквá* дечíишта (дечурлија) Ј К П, *шэквá* јáгњишта íма. У средњем роду ова заменица има само облик *шэквá*.

Облик *шакви деца*, као паралелни облику *моји деца* у говору ЦТВ нисмо чули.³⁴⁹

Облици једнине

Табела 8

Род	Основни облик	ОП			Д
		живо		неживо	
мр	онэкв́в	онэквóг(а)		=Н	онэквóм(е)
жр	онэкв́вá		онэкв́вú		
ср	онэкв́вó онэквó(во)		=Н		онэквóм(е)
Облици множине					
мр	онэкв́вí		=Н		онэкв́вíм
жр	онэкв́вé		=Н		онэкв́вíм
ср	онэкв́вá онэкв́вóва		=Н		

Примери за једнину

а) Мушки род

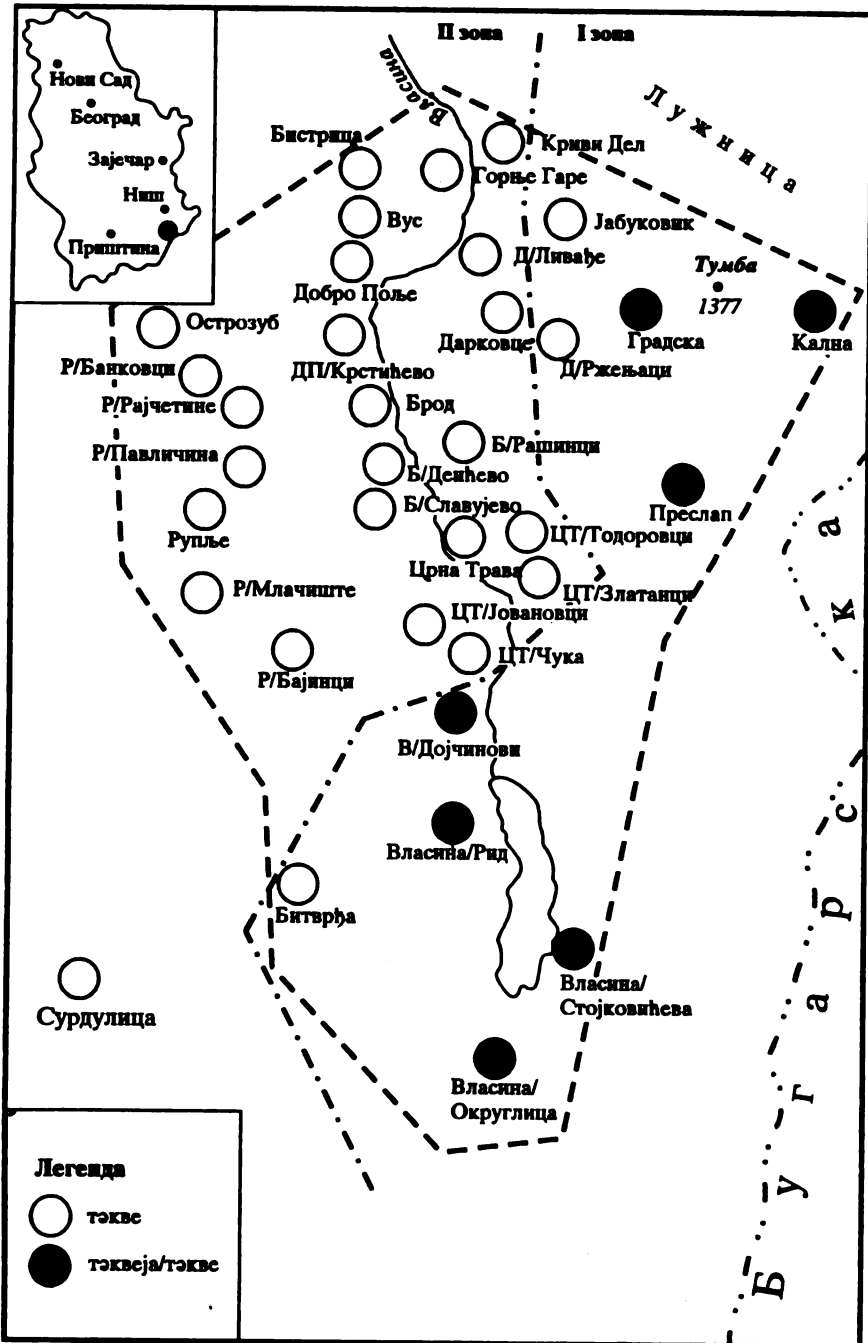
Н: *онэкв́в* човéк В/О, *онэкв́в* пúт К;

ОП - Г: од *онэкв́вóја* бéжи ЦТ; од *онэкв́в* прéсан (леб) Г;

ОП - Д: на *онэкв́вóја* нату́ри ЦТ; на *онэкв́в* тýри П; а за датив смо забележили: *онэкв́вóм* се не дáва, *онэкв́вóме* нéма Б;

ОП - А: *онэкв́вóја* видéла ЦТ; купíл *онэкв́в* В/О;

Карта бр. 17



ОП - И: с *онаквóџа* се дрúжи ЦТ; сас *онакóв* крív Бт К;

ОП - Л: од *онаквóг* се прйча ЦТ, у *онакóв* стојй В/С К

б) Женски род

Н: *онаквá* женá Р/М, *онаквá* кúђа ДП;

ОП - Г: од *онаквú* сóрту ЦТ;

ОП - Д: на *онаквú* притúри К;

ОП - А: дóведе *онаквú* исту Г Ј, купíл *онаквú* КД;

ОП - И: сас *онаквú* рúку ДП/Б;

ОП - Л: од *онаквú* се прича Б.

в) Средњи род

Н: *онаквó* дрвó В/Р;

ОП - Г: од *онаквó* платнó К;

ОП - Д: на *онаквó* налйчи Д/Р;

ОП - А: видéл *онаквó* бúре Р;

ОП - И: сас *онаквó* девóјче ДП/Б;

ОП - Л: од *онаквó* детé (прича) КД.

Примери за множину

а) Мушки род

Н: *онаквй* човéци В/Р П, *онаквй* литáци В/О;

Други падежни односи исказују се предлозима и општим падежом, а у дативу се понекад јавља облик: *онаквйм* (на целом простору).

б) Женски род

Н: *онаквé* женé Р/М, *онаквé* лелéјче КП;

Поред аналитичког исказивања других падежних односа, у дативу се може чути и облик: *онаквйм* давају.

в) Средњи род

Н: *онаквá* сéла (скупна) ДП/К, *онаквá* повéсма КД;

онаквóва јáгњишта П, *онаквóва* са не чúвају Гр К;

Сви други падежни облици граде се предлозима и ОП који је једнак номинативу.

351. Показне заменице за упућивање на количину записали смо у облицима који су наведени у табелама 9, 10, 11.

Облици једнине

Табела 9

Род	Основни облик	ОП			Д
		живо		неживо	
Облици једнине					
мр	овóлки/овóлђи	овóлког		овóлки/овóлђи	овóлком(е)
жр	овóлка		овóлку		
ср	овóлко		овóлко		овóлком(е)
Облици множине					

Род	Основни облик	ОП			Д
		живо		неживо	
мр	овóлки/овóлћи		=Н		
жр	овóлке/овóлће		=Н		
ср	овóлка		=Н		

352. Сви облици показних количинских заменица су са синкопом, без вокала *и* између сугласника *л* и *к*. Прва зона има још умекшан сугласник *к* испред вокала *и, е* (в. и т. 217).

Табела 10

Род	Основни облик	ОП			Д
		живо		неживо	
мр	тóлћи/тóлки	тóлког		тóлћи/тóлки	тóлком
жр	тóлка		тóлку		
ср	тóлко		=Н		
Облици множине					
мр	тóлћи/тóлки		=Н		
жр	тóлке		=Н		
ср	тóлка		=Н		

Облици јединице

Табела 11

Род	Основни облик	ОП			Д
		живо		неживо	
мр	онóлки/онóлћи	онóлког(а)		онóлки	онóлком(е)
жр	онóлка		онóлку		
ср	онóлко		=Н		
Облици множине					
мр	онóлки/онóлћи		=Н		
жр	онóлке/онóлће		=Н		
ср	онóлка		=Н		

Будући да би се примери понављали, овде дајемо неколико за облике наведене у табели 10.

Примери за једнину

а) Мушки род

Н: *шóлки* клас израстé КД Р/М, *шóлћи* слэп (грана) П;

ОП - Г: од *шóлкоја* човéка (живо) ДП/К Ј К; од *шóлћи* лéб (неживо) В/Р;

ОП - Д: на *шóлкоја* волá (живо) В/Р; али и *шóлке* детéту ЦТ;

ОП - А: видéли *шóлкоја* (курјака) (живо) К: оцечé *шóлћи* слэп Гр П (неживо);

ОП - И: сас *шóлкоѝа* (живо) В/Р; сас *шóлћи* голém (неживо) Д/Р К П;

ОП - Л: од *шóлкоѝа* прѝчају (живо) ЦТ; у *шóлћи* се чува К.

б) Женски род

Н: *шóлка* девóјка Г КД, *шóлка* врчва (ћуп) КД;

Остали падежни облици граде се конструкцијом : предлог + ОП (=А), сем А без предлога.

в) Средњи род. За све падежне облике користи се облик: *шóлко*.

Примери за множину: За исказивање падежних односа плу-рала (мр, жр, ср) користе се облици наведени у табели 10, у номинативу и акузативу без предлога, будући да је општи падеж једнак номинативу.

Присвојне заменице

353. У облицима присвојних заменица налазимо неуједначено шаренило.³⁵⁰ Поред номинатива, оне у мушком роду имају облике за општи падеж; облик за означ. живог једнак је генитиву, а за неживо номинативу. У женском и средњем роду ОП = А. Други падежни облици исказују се конструкцијом предлог + ОП. У дативу се, сасвим ретко, јављају синтетички облици као остаци старог стања или утицаја школе и средстава јавног комуницирања.³⁵¹

Облици јединице

Табела 1

Род	Основни облик	ОП		Д
		живо	неживо	
мр	мој	мојéга	=Н	мојéм(у)
жр	моја		мојý	
ср	мојó		=Н	мојéм(у)
мр	твој	твојéга	=Н	твојéм(у)
жр	твоја		твоју	
ср	твојó		=Н	
мр	њéгов/њéгов	њéгов(а) њéгов(а)	=Н	њéгов(у) њéгов(у)
жр	њéгова		њéгову	
ср	њéгово/њéгово		=Н	њéгов(у)
мр	њóјан/њóјан/њóан	њóјнога	=Н	њóјном
жр	њóјна/њóјна		=Н	

350 У говору Белоња чује се само облик *овуј* (децу, јагањци, праца, телци), *онуј*.

351 АБДиј 311; АБДиј 624. „Уз именице што значе множину (збирне и сл.) стоје придеви и заменице, атрибутивно употребљени, често у множини мушкога рода: *моји деца (...)*.“

Род	Основни облик	ОП			Д
		живо		неживо	
ср	њóјно/њóјно		=Н		њóјном

Примери за једнину

а) Мушки род

мој жа́л голéм В/Р, *мој* Гра́да бíл ЦТ, *мој* та́та КД, *мој* о́тац ЦТ, *мој* зéт од у́јку Р/М, *мој* ста́ри (старији) син КД, *мој* ко́мшија Р/М;

ОП - Г: од *мојéта* сина К, изéли од *мојéта* зéта П;-од *мој* дéл узéли Ј К; од *мој* жа́л нéма по-голéм Б;

ОП - Д: на *мојéта/моéта* то́га му́жа ЦТ; на *мој* за́каче В/Р; *мојéму* зéту причáли ДП/Б КД;

ОП - А: одвéли *мојéта* Гра́ду ЦТ; однéли *мој* литáк КД;

ОП - И: с *мојéта* бра́та Р/М; сáс *мој* рóд сла́вим В/О;

ОП - Л: од *мојéта* сина се прича ЦТ; у *мој* пла́ц и сáг сто́ји Ј.

б) Женски род

Н: *моја* ма́ти видéла ЦТ, *моја* че́рка чу́ва В/Р; *моја* ку́ћа ста́ра Б;

ОП - Г: кúпи од *моу* снау́ В/Р, из *моју* кúһу отóше ЦТ;

ОП - Д: бра́т на *моју* снау́ В/Р ЦТ;

ОП - А: *моју* свекрву́ одвéли Р/М, *моју* шта́лу за́палише ДП/К Р/М;

ОП - И: сáс *моју* јетр́ву В/О, с *моју* му́ку Б;

ОП - Л: у *моју* кúһу седéли ЦТ.

в) Средњи род

Н: *мојо* дете́ В/Р, *мојо* то́ј П, *мојо* има́ње Р/М;³⁵²

ОП - Г: од *мојо* дете́ узéла Б, од *мојо* има́ње не íдем Р/М ДП/Б;

ОП - Д: на *мојо* дете́ Гр Ј К, íде кудé *мојо* В/С;

ОП - А: водíли *мојо* дете́ Д/Л, однéли *мојо* млекó В/Р;

ОП - И: с *мојо* зна́ње Г Д/Р, сáс *мојо* има́ње В/О П;

ОП - Л: кла́денац у *мојо* има́ње Б, у *мојо* рóдно мéсто Д.

а) Мушки род

Н: *швој* сáн дојде́ В/О, *швој* дéл добíјеш К Р/М;

ОП - Г: од *швојéта* бра́та В/Р; од *швој* дéл П Р/М;

ОП - Д: на *швојéта* чо́века ЦТ; на *швој* додадéш Р/М; али и: *швојéму* чо́веку КД;

ОП - А: *швојéта* бта́та су убíли ЦТ; однесéш *швој* дéл Д;

ОП - И: сас *швојѣта* мѹжа Г, сас *швѳ* благаослов КД;

ОП - Л: од *швојѣта* рѳда некѳг Б; у *швѳ* пасу В/Р.

б) Женски род

Н: *швој* нека рѳднина В/Р Гр П, *швој* кѹна В/О;

ОП - Г: од *швој* ћѳрку Д/Л, из *швој* кѹну Б;

ОП - Д: ткала на *швој* ћѳрку Д/Л, дала сѳм на *швој* мајку

Б;

ОП - А: *швој* краву најдѳ ЦТ;

ОП - И: сас *швој* другарицу П, с *швој* мѹку К;

ОП - Л: у *швој* кѹну боравили ДП/Б Р/М.

в) Средњи род

Н: *швој*³⁵³ нема овдѳ К, *швој* детѳ Гр ДР/К;

ОП - Г: од *швој* детѳ ЦТ, из *швој* бѹре В/Р;

ОП - Д: дали на *швој* детѳ Бт Д/Р;

ОП - А: однѳли *швој* сѳно В/О, *швој* јѳгње удавили ЦТ;

ОП - И: с *швој* детѳ отишли Б; с *швој* сѳно рѳне В/Р;

ОП - Л: у *швој* (имање) бораву ЦТ.

а) Мушки род

Н: *њѳѳв* сѳн раѳти П, *њѳѳв* наѳрд³⁵⁴ В/Р;

ОП - Г: од *њѳѳвоѳа* другѳра П Р/М ЦТ, из *њѳѳвоѳа* чѳчу (стрица) В/С; из *њѳѳв* рѳд КД;

ОП - Д: кажу на *њѳѳвоѳа* чѳчу Б; дадѳ *њѳѳвом* ЦТ;

ОП - А: *њѳѳвоѳа* другѳра замѳли Гр; *њѳѳв* алѳт однѳли ЦТ, *њѳѳв* стѳг запалили Р/М;

ОП - И: с *њѳѳвоѳ* другѳра дошли В/О, сѳс онај *њѳѳв* мѳз П;

ОП - Л: од *њѳѳвоѳа* баштѹ (оца) се не-зна В/Р; у *њѳѳв* пѳдрѹм ѳма (вода) ЦТ.

б) Женски род

Н: *њѳѳва* женѳ Р/М, *њѳѳва* раѳота таква ЦТ;

ОП - Г: од *њѳѳву* ћѳрку Г КД, из *њѳѳву* кѹну Б ДП/Б;

ОП - Д: на *њѳѳву* женѹ узѳли К, отѳше кудѳ *њѳѳву* кѹну ЦТ;

ОП - А: водили *њѳѳву* мајку Р/М ЦТ, срушили *њѳѳву* кѹну Д/Р;

ОП - И: с *њѳѳву* ћѳрку ишла Ј;

ОП - Л: у *њѳѳву* ливѳду ѳвце В/Р.

в) Средњи род

Н: *њѳѳво* сѳно П, *њѳѳво* најѳѳо ЦТ, нема *њѳѳво* овдѳ;

353 ВСЦГ 196. В. Стефановић наводи да је бележно облике за датив: *моѳму*, *швоѳму*. Ми смо такве примере добијали на поновљена питања да ли се чују и такви облици.

354 НБАП 172.

ОП - Г: од њеїџово детѣ ЦТ, из њеїџово имање Р/М; из њиїџово селџ В/Р;

ОП - Д: на њеїџово дали; на њиїџово узѣли В/О К П; али и: дали њеїџовом КД;

ОП - А: не дїрај њеїџово П, однѣли њеїџово ЦТ;

ОП - И: сѣс тџџ њеїџово ДП/К;

ОП - Л: у њеїџово рџдно мѣсто В/Р.

а) Мушки род

Н: њџџан брџт Б, њџџан ујџка Р/М, њџџан чџвѣк Б;³⁵⁵

ОП - Г: од њџџноїџа мџџа Р/М; из њџџан рџд В/Р;

ОП - Д: дали на њџџноїџа комшїїју КД; али и: али њџџном ЦТ;

ОП - А: њџџноїџа брџџа убїли Б; опџџе њџџан литџк Б;

ОП - И: їде с њџџноїџа мџџа Р/М, сѣс њџџан литџк се дїчи В/Р;

ОП - Л: од њџџноїџа мџџа причџли Р/М; у њџџан рџзбој тџџале

Б.

б) Женски род

Н: њџџџна кошџџџа Б, њџџџна ћѣрка долџџи Р/М; њџџџна комшїџџа ЦТ;

ОП - Г: од њџџџну ћѣрку Р/М, из њџџџину кџџџу В/Р;

ОП - Д: на њџџџну мџџџу далџ кџџџу Р/М;

ОП - А: њџџџну фамїџџџну позвѣ К;

ОП - И: с њџџџну свѣкрџџу В/О;

ОП - Л: од њџџџну мџџџу причџли ЦТ; у њџџџну њїџџу їма КД.

в) Средњи род

Н: њџџџно рџдно мѣсто В/Р, њџџџно детѣ Гр Ј;

ОП - Г: од њџџџно детѣ В/С, из њџџџно мѣсто В/Р;

ОП - Д: на њџџџно детѣ дџџџџу П;

ОП - И: лечили њџџџно детѣ ЦТ, узѣла њџџџно брџдо (део рџзбоџџа) Д Б;

ОП - И: с њџџџно детѣ ЦТ, сѣс њџџџно КП;

ОП - Л: од њџџџно детѣ се чџџло КД Р/М; у њџџџно врѣме В/Р ЦТ.

Облици множине

Табела 2

Род	Основни облик	ОП		Д
		живо	неживо	
мр жр ср	наш наша нашо	нашого	нашу =Н	=Н нашом(у)
мр жр ср	ваш ваша вашо	вашога	вашу =Н	=Н вашом(у)
мр жр ср	њин/њан њина/њња њино/њњо	њинога	њину/њњу =Н	=Н њином(у)

а) Мушки род

Н: *наш* едѣн има В/Р, *наш* кренућ ДП/К;ОП - Г: од *нашога* брата В/О ЦТ; од *наш* лѣб Б;ОП - Д: на *нашога* еднѣга узѣли ДП/К; али и: далѣ еднѣму *нашѣму* Д/Л;ОП - А: *нашога* уватићли Бугари ЦТ; узну *наш* селѣчни В/О;ОП = И: сѣс *наш* омѣсимо В/Р; сѣс *нашога* некога ЦТ;ОП = Л: од *нашога* се не чује ДП/К; има у *наш* атар К.

б) Женски род

Н: *наша* фамиљна у Београд В/Р, *наша* вуна власинска В/Р;ОП - Г: од *нашу* фамиљну ЦТ, од *нашу* сестру;ОП - Д: на *нашу* мајку брат ЦТ;ОП - А: *нашу* девојку одвѣли Р/М;ОП - И: сѣс *нашу* мајку ишла Д/Л;ОП - Л: у *нашу* кућу су билѣ Р/М;

в) Средњи род

Н: *нашо* детѣ Г Ј К, *нашо* селѣ В/Р;ОП - Г: из *нашо* стадо ЦТ;ОП - Д: одвојѣли на *нашо* детѣ ДП/Б;ОП - А: запалићли *нашо* сѣно В/О П;ОП - И: сѣс *нашо* сѣрење пита В/О;ОП - Л: у *нашо* селѣ нѣма ЦТ.

а) Мушки род

Н: *ваш* некѣ рѣд ѣде Р/М;

б) Женски род

Н: *ваша* кућа (не палена) ДП/К;

ц) Средњи род

Н: *вашо* имање (не дѣлено) Д/Р.

а) Мушки род

Н: *њин* човѣк КД, *њан* рѣд ДП/К;³⁵⁶ОП - Г: од *њинога* ЦТ; од *њин* пут Д/Р, од *њан* К П;

ОП - Д: на *њиноџа* си даду КД; али смо забележили и облик: *њиноме* човеку учјне Б;

ОП - А: *њиноџа* Брџнка видеџи ЦТ; *њиџ* деџ одвџе В/Р;

ОП - И: сџс *њиноџа* Граду ЦТ; сџс *њиџ* бџагослов П;

ОП - Л: у *њиџ* џтар борџву Б; од *њиноџа* чџчу прџча Гр.

б) Женски род

Н: *њиџа* нека женџ Р/М, *њиџа* жџнштџна ДП/К, *њиџа* рџбота

Г;

ОП - Г: до *њиџу* жџнштџну ДП/К, из *њиџу* кџћу К П;

ОП - Д: на *њиџу* мајку остаџау ЦТ;

ОП - А: бџта (гура) *њиџу* жџнштџну ДП/К;

ОП - И: с *њиџу* мајку говориџи П;

ОП - Л: у *њиџу* кџћу сџг борџву Ј.

в) Средњи род

Н: *њиџо* време ДП/К, *њиџо* не достџзџло Д/Р;

а) Мушки род

Н: *мојџ* џџди дошџи Р/М, *мој* гџџпости КД;

ОП - Г: од *мојџ* сџнови КД ЦТ;

ОП - Д: на *мојџ* сџнови дадеџ Д/Л; али и (ретко): *мојџм* џџдџма Г КД;

ОП - А: причам *мој* гџџпости КД; онџ знају *мојџ* сџнови Ј;

ОП - И: сџс *мојџ* џџди Р/М;

ОП - Л: од *мојџ* родџџци причам Р/М.

џб) Женски род

Н: *мојџ* сестре ЦТ, *мојџ* мџће В/Р;

ОП - Г: од *мојџ* бџвце В/О;

ОП - Д: на *мојџ* чеџрџе П;

ОП - А: *мојџ* крџве музеџ Ј;

ОП - И: с *мојџ* јеџрџве увџдим Р/М;

ОП - Л: у *мојџ* лџваде пасџ ЦТ:

в) Средњи род

Н: *мојџ* деџџа ДП/К, *мојџ* јагџишта П;

ОП - Г: од *мојџ* деџџа ЦТ;

ОП - Д: на *мојџ* деџџа даџали К;

Н: *џвојџ* деџџа;

Н: *њиџо* нека дете ДП/К, *њиџо* све отишџло; *њиџо* остаџло В/О;

ОП - Г: од *њиџо* мџлекџ В/Р; од *њиџо* сеџме ДП/К;

ОП - Д: одвџџи на *њиџо* дете Р/М;

ОП - А: увати́ли њи́но јагње Бт В/О;

ОП - И: с њи́но знање ЦТ;

ОП - Л: у њи́но си чувају Б ЦТ.

Облици множине

Табела 3

Род	Основни облик	ОП			Д
		живо		неживо	
мр жр ср	моја́ моје́ моја́		=Н =Н =Н		моја́м
мр жр ср	твоја́ твоје́ твоја́		=Н =Н		твоја́м
мр жр ср	њего́ви/њигóви њего́ве/њигóве њего́ва/њигóва		=Н =Н =Н		њего́вим
мр жр ср	на́ши на́ше на́ша		=Н =Н =Н		на́шима
мр жр ср	ва́ши ва́ше ва́ше		=Н =Н =Н		ва́шима
мр	њи́ни/њи́њи		=Н		њи́нима
жр	њи́не/њи́ње		=Н		
ср	њи́ња/њи́на		=Н		

ОП - А: отера́ли моја́ јагњишта Ј;

ОП - И: сас моја́ деца́ ЦТ;

ОП - Л: од моја́ деца́ ти причам Д/Р;

а) Мушки род

Н: *швоју́* су билы́ Р/М, *швоју́* свáтови Д/Л; *швоју́* сáнови В/Р;

ОП - Г: од *швој* сáнови купы́ли Р/М;

ОП - Д: на *швој* сáнови В/Р ДП/К; али и: *швојум* лýдима ЦТ;

ОП - А: виде́ли *швоју́* волóви Ј К;

ОП - И: с *швоју́* сáнови радéли П;

ОП - Л: држе́ у *швоју́* ца́кови ЦТ.

б) Женски род

Н: *швоје́* сестре́ Г КД, *швоје́* ливáде ЦТ;

ОП - Г: од *швоје́* сестре́ КД, из *швоје́* ливáде ЦТ;

ОП - Д: на *швоје́* черхе́ далы́ К П; *швојум* хéркама Б;

ОП - А: виде́ли *швоје́* овце́ В/Р;

ОП - И: сас *швоје́* хéрхе Б ДП/К;

ОП - Л: у *швоје́* Р/М.

в) Средњи род

Н: *швоја́* телчы́на П, *швоја́* пилеты́ја К;

ОП - Л: од *швоја́* деца́ све добрó Ј.

а) Мушки род

Н: *њеїови* рођаци Р/М, *њиїови* сви отишли В/Р;³⁵⁷

ОП - Г: од *њеїови* сїнови П;

ОП - Д: на *њеїови* даде Б ЦТ; *њеїовим* давају КД;

ОП - А: виде́ли *њеїови* другари Б;

ОП - И: дошл с *њеїови* другари ЦТ;

ОП - Л: причали од *њеїови* другари В/О; у *њеїови* онї кошѣви

В/Р;

б) Женски род

Н: *њеїове* брљбтине КД, *њиїове* муће;³⁵⁸

ОП - Г: од *њеїове* брљбтне чудо КД;

ОП - Д: на *њеїове* ћерке дала ЦТ; *њеїовим* ћеркама Р/М;

ОП - А: просїли *њеїове* ћерће Б;

ОП- И: сс *њиїове* бвце В/Р;

ОП - Л: у *њиїове* њїве расту В/О;

в) Средњи род

Н: *њеїова* деца́ ЦТ, *њеїова* телчи́на (тела́д) К; *њиїова* деца́;³⁵⁹

ОП - Г: од *њеїова* деца́ Р/М, од *њеїова* гове́да В/Р;

ОП - Д: ту́ри на *њеїова* гове́да ДП/К;

ОП - А: дове́ли *њеїова* деца́ ЦТ;

ОП - И: с *њеїова* деца́ Д/Л;

ОП - Л: у *њеїова* кола́ нашлі́ КД.

а) Мушки род

Н: *наши* љу́ди бїстри ЦТ; *наши* билі́ Б ДП;

ОП - Г: од *наши* љу́ди Р/М; од *наши* лита́ци В/О;

ОП - Д: на *наши* каза́ли В/Р; купи́ли *нашима* Г КД;

ОП - А: Бугари тера́ли *наши* љу́ди ДП/К;

ОП - И: с *наши* волóви Р/М;

ОП - Л: има́ло у *наши* а́мбари жїто ВР.

б) Женски род

Н: *наше* женé му́чене В/Р ЦТ, *наше* лива́де тврде К;

ОП - Г: од *наше* женé учї́ле К П;

ОП - Д: на *наше* дево́јће дава́ли В/О;

ОП - А: китї́ли *наше* невесте́ Г КД;

ОП - И: с *наше* ру́ће урабо́тено Ј К;

ОП - Л: у *наше* ку́ће йма́ Гр Ј К.

в) Средњи род

357 ДЈТрст 125; РСЛев 354; ЉЋГЛ 75.

358 НБАП 172.

359 Исто.

Н: *наша* деца́ ЦТ, *наша* сѣла рáспршта (разбацана) В/Р;

ОП - Г: од *наша* деца́ ДП/Б;

ОП - Д: на *наша* деца́ ЦТ;

ОП - А: учѝл је *наша* деца́ Р/Оз;

ОП - И: с *наша* деца́ Бт В/О;

ОП - Л: у *наша* сѣла нѣма ДП/Б К П.

а) Мушки род

Н: *ваши* и *наши* били Б ДП, *ваши* нѣма ЦТ;

ОП - Г: од *ваши* узѣли ЦТ;

ОП - Д: на *ваши* давáли КД; *вашима* опростѝли Р/М;

ОП - А: онѝ затѣкли *ваши* ДП/К;

ОП - И: сáс *ваши* људи Р/М;

ОП - Л: прѝча од *ваши* комши́је Р/М.

б) Женски род

Н: *ваше* женѣ Г КД, *ваше* бвце В/Р, *ваше* мѹхе К;

ОП - Г: од *ваше* девбóјхе К;

ОП - Д: на *ваше* женѣ ЦТ; *вашим* донѣли Р/М;

ОП - А: просили *ваше* девбóјхе К П;

ОП - И: жени́ли се (Бугари) с *ваше* девбóјке ДП/К;

ОП - Л: у *ваше* кѹхе спáли (спавали) Д/Р.

в) Средњи род

Н: *ваша* деца́ ЦТ, *ваша* сѣла урѣдена К;

ОП - Г: кбжа од *ваша* гбведа П;

ОП - Д: даду́ на *ваша* деца́ Р/М;

ОП - А: водѝли сте *ваша* деца́ Б;

ОП - И: с *ваша* деца́ ЦТ;

ОП - Л: у *ваша* буретѝја П.

а) Мушки род

Н: *њѝни* несú работѝли КД, *њѝни* мѹжи пѝју ДП/К;³⁶⁰

ОП - Г: од *њѝни* одвбóји ДП/К;

ОП - Д: на *њѝни* нарѣди В/Р, на *њѝни* сабпшти ДП/К; *њѝнима* нѣма Г КД;

ОП - А: одвѣли *њѝни* мѹжи Р/М;

ОП - И: с *њѝни* ма́јстори ДП/К;

ОП - Л: од *њѝни* си прѝчају ЦТ.

б) Женски род

Н: *њѝне* бвце В/Р, *њѝне* невесте ДП/К; *њѝне* кѹхе ДП/К;

ОП - Г: од *њѝне* бвце вѹна В/Р;

³⁶⁰ НБББП 68; ЉЂГЛ 75; НБАП 172.

- ОП - Д: дава на њине П;
- ОП - А: одвели њине ћерке ЦТ;
- ОП - И: с њине девбјће Ј К;
- ОП - Л: у њине њиве сејали В/О.

в) Средњи род

Н: њина деца млого ЦТ, њина кола ЦТ, њина села голема ДП/К;

- ОП - Г: од њина деца дознали В/О;
- ОП - Д: на њина деца пренели ЦТ;
- ОП - А: претили њина деца К;
- ОП - И: с њина деца дошла КД;
- ОП - Л: у њина имања Р/М.

Односно-упитне заменице

354. Поред онога што је већ речено о изједначавању облика именичких заменица *ко* и *шиа* (в. т. 334), ³⁶¹ овде наводимо карактеристике облика са односно-упитним значењем. То се значење понекад може схватити само из контекста.

355. Скраћени облици су без крајњег сугласника *ј*, а за одређивање каквоће често се чују: *кэв*, *ква*, *кво*; *кви*, *кве*, *ква* (в. т. 334). И овде имамо шаренило облика какво смо већ поменули код присвојних заменица. То се најбоље види из прегледа у табелама.

Облици јединине

Табела 1

Род	Основни облик	ОП			Д
		живо		неживо	
мр жр ср	којј/којја/кој/кој/којј која/која које/које/којо	којога	коју	=Н	којом
мр жр ср	чијј/чиј/чи чија/чија чије/чијо/чио	чијога	чију =Н	=Н	чијом
мр жр ср	кэкэв/кэв кэква/кэва кэкво/кэво	кэквога	кэкву/кэву =Н	=Н	кэквом кэквом
мр жр ср	колкј/колкј колка колко	колкога	колку =Н	=Н	колком колком

361 Исто.

Облици множине

Табела 2

Род	Основни облик	ОП			Д
		живо		неживо	
мр жр ср	која/која/куј које/које која		=Н =Н =Н		којим којим
мр жр ср	чија/чија/чи чије чија		=Н =Н =Н		чијим чијим
мр жр ср	кэква/квја кэквје/квје кэква/квја		=Н =Н =Н		кэквијим кэквијим
мр жр ср	колкја/колхја колкје/колхје колкја		=Н =Н =Н		колкјим колкјим

Облици једине

а) Мушки род

Н: *коју* си бће ЦТ, *коју* бúde П; *коју* како Р/М; *кој* нема говеда КД, *кој* колкó бче В/Р П; *коју* преседник Б, *који* му е рód ЦТ; *куј* гу помагáл ЦТ, *куј* га нájде ЦТ;³⁶²

ОП - Г: од *којóта* бúde В/Р П, из *којóта* мóже Б; од *коју* литáк íзвод В/О;

ОП - Д: на *којóта* даде ЦТ; на *коју* бúde К; *којом* бче даде Гр Ј К;

ОП - А: *којóта* нájду тóга úзну В/Р; *коју* ствáр úзне Д;

ОП - И: с *којóта* мóже ДП/К; с *коју* ствáр рáди В/С;

ОП - Л: од *којóта* се причáло ЦТ; у *коју* клáданац Р.

б) Женски род

Н: *која* знáе В/Р, *која* је по-добрá КД, *која* си моглá Ј П, *која* умé КД, *која* кэкó бће Р/М; *која* кэкó стíгне Р/П, *која* е старосватíца ЦТ;

ОП - Г: од *коју* жену Р/М, од *коју* вúну КД;

ОП - Д: на *коју* жену даде ЦТ;

ОП - А: пíтају *коју* жену вíде К;

ОП - И: с *коју* се познáва П;

ОП - Л: у *коју* кúћу жíви Г Д/Л.

в) Средњи род

Н: *које* дете П, *које* нéму дрáго ЦТ; *којо* јáгње одвбјено ДП/К, *којо* селó далéко К;³⁶³

362 БВКГ 160. Наведени су облици за једину. Облике *њињи*, *њиње*, *њиња* записали смо у Добром Пољу (на граници према Грделичкој клисури), те се може претпоставити њихова контаминација са те стране.

ОП - Г: од *које* буде П, од *којо* узне Р/М;
 ОП - Д: на *које* се дава В/Р; на *којо* се врже (веже) Р;
 ОП - А: *које* увану Д/Р, *којо* најду ДП/К Р/М;
 ОП - И: с *које* се рабџти П, с *којо* донесе Р/М;
 ОП - Л: у *које* се чува В/Р П, у *којо* место седу Р/М;

а) Мушки род

Н: *чију* е дом В/Р П, *чиј* си ти Гр К, *чи* је он КД;³⁶⁴

ОП - Г: од *чијоџа* узнеш ДП/Б, из *чиј* дом Б;
 ОП - Д: на *чијоџа* одредиш Д/Р; *чијом* доделиш Г;
 ОП - А: *чијоџа* видели ЦТ; *чиј* дел изели К;
 ОП - И: с *чијоџа* се дружи КД, с *чиј* алат ДП/К;
 ОП - Л: од *чијоџа* се прича Р/М, у *чиј* дом В/Р.

б) Женски род

Н: *чија* пензија В/Р; *чија* мајка да е Б;
 ОП - Г: од *чију* мајку ЦТ, из *чију* кућу Д/Л;
 ОП - Д: на *чију* сестру П;
 ОП - А: *чију* кућу рушили Р/М;
 ОП - И: с *чију* девојћу В/Р;
 ОП - Л: у *чију* кућу бораву Б;

в) Средњи род

Н: *чије* деле добро ДП/К, *чијо* млеко највише В/Р ЦТ; *чио*
 дете пројде Д;

ОП - Г: од *чије* дете ДП/К; од *чијо* млеко В/О;
 ОП - Д: на *чије* дете дали ДП/К; на *чијо* узели В/Р;
 ОП - А: *чијо* теле купили ЦТ;
 ОП - И: с *чијо* стадо В/Р П;
 ОП - Л: у *чијо* село бораву В/Р.

а) Мушки род

Н: *какџв* имамо Д К П, *какџв* се најде Ј; *кџв* је луд Д Ј К, *кџв*
 си тџ В/Р П;

ОП - Г: од *каквоџа* Д/Л, из *какџв* котџл В/О;
 ОП - Д: на *каквоџа* давају К; *каквоџм* се додели Р/М;
 ОП - А: *каквоџ* видели ЦТ, *какџв* донесу П;
 ОП - И: с *каквоџа* појдеш Г; сџс *какџв* буде Ј К;
 ОП - Л: од *каквоџа* причају ЦТ, у *какџв* бораву П.

б) Женски род

363 НБАП 170. „Као и у другим говорима, и у говору АП не разликује се номинатив заменице ко и Њд мр заменице који.“

364 ДТрст 127; ПИГТС 210.

Н: *кэква* бeше она П, видиш *кэква* сэм В/Р; *ква* си лúда П; *ква* је билá К;

ОП - Г: од *кэку* мáјку Р/М; из *кэку* кúћу ЦТ;

ОП - Д: на *кэку* дáваш Д/Л;

ОП - А: *какву* кáву пíјете Р/М, *кэку* је напрайл Б;

ОП - И: сэс *кэку* мóже П;

ОП - Л: у *кэку* шúму Ј, у *ку* кúћу Д;

в) Средњи род

Н: *кэкво* је добрб Д/Р; *кво* је úбаво П, *кво* је детé В/Р;³⁶⁵

ОП - Г: од *кэво* трáжиш В/Р; од *кво* дрво Д;

ОП - Д: на *кэво* даду Б; на *кво* додéле К;

ОП - А: *кво* сте спремíли Ј;

ОП - И: с *кэво* се дрúжи В/О;

ОП - Л: од *кэво* прíчају П, у *кво* чúва Б.

а) Мушки род

Н: *колкú* глác ЦТ, *колһú* порáсал П;

ОП - Г: од *колкóѝа* ЦТ, од *колһú* Гр К;

ОП - Д: на *колкóѝа* човéка КД, на *колһú* приkáчи П; *колкóм* човéку Р/М;

ОП - А: *колкóѝа* видéли ЦТ, *колһú* одвóје Ј;

ОП - И: с *колкóѝа* волá В/Р, с *колһú* нóж Гр П;

ОП - Л: од *колкóѝа* се прíча К, у *колһú* пóдрум П.

б) Женски род

Н: *колкá* íма К, *колкá* се нáјде П;

ОП - Г: од *колкú* Б, из *колкú* шéрпу ЦТ;

ОП - Д: на *колкú* даду ЦТ;

ОП - А: *колкú* видéл В/О, *колкú* увáти П;

ОП - И: с *колкú* тојáгу Ј;

ОП - Л: у *колкú* кúћу живí сам Д/Р.

в) Средњи род

Н: *колкó* големó ЦТ, *колкó* детé КД;

ОП - Г: од *колкó* оцечé В/Р;

ОП - Д: на *колкó* В/О; *колкóм* (детету) Г КД;

ОП - А: *колкó* одвојíл ЦТ;

ОП - И: с *колкó* мáлко Гр П;

ОП - Л: у *колкó* мáлко мéсто В/О.

Облици множине

а) Мушки род

Н: *коју* људи дојду Р/М; *који* су своји В/Р; *куј* су га помагали ЦТ;

ОП - Г: од *коју* људи Р/М;

ОП - Д: на *коју* дадеш Д/Л; *којим* одредиш ЦТ;

ОП - А: *који* најдеш В/Р;

ОП - И: с *коју* се најду П;

ОП - Л: у *који* (судови) се чува КД.

б) Женски род

Н: *које* су женé ткале В/Р; *коé* су имале чéрхе П;

ОП - Г: од *које* се узне ЦТ; из *коé* сипу (сипају) П;

ОП - Д: на *које* даду Б; *којим* давају К;

ОП - А: *које* одвоје КД, *коé* одреде Гр;

ОП - И: с *које* се друже В/О; с *коé* алатке рабóти К;

ОП - Л: од *које* причају КД; у *коé* чувају Б Д/Л.

в) Средњи род

Н: *која* деца́ без ма́јку Р/М, *која* се најду ЦТ;

ОП - Г: од *која* деца́ ДП/Б; од *која* се одва́ја Б;

ОП - Д: на *која* телчи́на В/Р;

ОП - А: *која* јагњи́шта ува́ту К П;

ОП - И: с *која* деца́ Гр Ј;

ОП - Л: од *која* деца́ прича́ли ЦТ, у *која* чувају Р/М.

а) Мушки род

Н: *чију* комши́је Д, *чији* лита́ци КД; *чи* тёлци ДП/К;³⁶⁶

ОП - Г: од *чију* родите́љи ЦТ, из *чији* котло́ви Ј К;

ОП - Д: на *чију* људи давају Б; *чијим* доде́ле К Д;

ОП - А: *чији* најду Д/Л, *чији* одво́ју Ј;

ОП - И: с *чију* гóсти ЦТ;

ОП - Л: у *чију* ца́кови чувају Р/М.

б) Женски род

Н: *чије* женé зна́ју ЦТ;

ОП - Г: од *чије* óвце В/Р;

ОП - Д: на *чије* бóде Б; *чијим* даду́ ДП/Б;

ОП - А: тэрају *чије* ува́ту Д/Р;

ОП - И: с *чије* хéрхе КД;

ОП - Л: од *чије* се прича; у *чије* лива́де пасу́ Ј.

в) Средњи род

Н: *чија* деца́ ЦТ; *чија* прасчи́на (прасад) П;

Сви остали падежни облици граде се предлозима и ОП (који је једнак номинативу).

а) Мушки род

Н: *кэквѝ добрѝ мајстори* Д/Р; *квѝ волóви билѝ* Б Д К;

ОП - Г: од *кэквѝ* љúди ЦТ, из *квѝ* сúдови сѝпу В/Р;

ОП - Д: на *кэквѝ* љúди Д/Л; *кэквѝм* одвóју ЦТ;

ОП - А: *кэквѝ* најдемо ЦТ; *квѝ* волóви имáли Д К;

ОП - И: с *кэквѝ* ђáци ДП/К;

ОП - Л: у *квѝ* чúвају К.

б) Женски род

Н: *кэквѝ* добрѝ имáле Д/Р ДП/К ЦТ; *квѝ* кúће добрѝ опустѝле Р/Оз Д/Л Ј К;

ОП - Г: из *кэквѝ* кúће се оцелѝли В/Р; из *квѝ* излѝзли Б Ј К;

ОП - Д: на *кэквѝ* далѝ ЦТ; *кэквѝм* давáли Р/М;

ОП - А: купúју *кэквѝ* најду Г КД;

ОП - И: с *кэквѝ* се дрúже ЦТ;

ОП - Л: од *кэквѝ* брѝну П; у *квѝ* врчве В/Р.

в) Средњи род

Н: *кэквá* децá добрá ЦТ; *квá* дечѝшта П;

Други падежни односи изражавају се конструкцијом: предлог + ОП (=Н):

а) Мушки род

Н: *колкѝ* големѝ кóлци Р/М, *колћѝ* стóгови В/Р П;

ОП - Г: од *колкѝ* ЦТ, из *колкѝ* КД; од *колћѝ* В/О П;

ОП - Д: на *колкѝ* ЦТ, на *колћѝ* мóмци брáne К П; *колкѝм* давáју Б; *колћѝм* узѝли П;

ОП - А: *колкѝ* видѝли ДП/К, *колћѝ* напраѝли Ј;

ОП - И: с *колћѝ* кóлци оградѝли Р;

ОП - Л: у *колћѝ* пóдруми чúвају винó КД;

б) Женски род

Н: *колкѝ* големѝ ЦТ, *колћѝ* дúвће Гр К;

ОП - Г: од *колкѝ* узѝмају ДП/К; из *колћѝ* кúће Ј;

ОП - Д: на *колкѝ*; *колкѝм* давáју КД Р/М;

ОП - А: *колкѝ* грѝде стáву Р/М ЦТ, *колћѝ* дúвће ископáли Гр П;

ОП - И: с *колкѝ* грѝде пóтпру (подупру) ЦТ;

ОП - Л: у *колкѝ* бáчве чúвају Г КД.

в) Средњи род

Н: *колкá* децá изрáсла П;

Остали падежни односи исказују се предлозима + ОП (=Н).

356. Изнесени примери о систему заменичких речи у говору ЦТВ упућују на следеће закључке.

1. Код већине показних заменица јавља се као завршетак сонант *j* и покретно *a*, па се тако образује нова партикула *ja*. Партикула *va* јавља се у оним облицима у којима испред *va* налазимо *o* (*y*).

2. Сонант *j* је често нестабилан, изговара се као *ǰ* или се потпуно губи.

3. Полугласник се чује, сем у облицима показне заменице *mr*, и у облику за женски род (истина ређе).

4. Синтетичке облике датива: *šǰbmu/šǰbme*, *ovǰmu/ovǰme*, *šǰejam*, *ovǰjam*, *ovǰejam*, *onǰbmu*, *onǰbme*, *onǰijam*, *onǰejam*, и код свих других придевских заменица, бележили смо на инсистирање, што упућује на помисао да су у говору ишли под утицајем стандардног језика, сем облика *šǰijam*, *ovǰjam*.

5. Изједначени су облици показних заменица мушког рода у Нсг и Нпл. За средњи род ОП = Н.

6. Множински облици показних заменица *ovǰkvǰe*, *šǰakvǰja*, *onǰkvǰe* (ретко) чују се само у I зони.

7. Облици присвојних заменица *moǰǰ*, *šǰvoǰǰ*, *naǰši*, *vaǰši*; *moǰe*, *šǰvoǰe*, *naǰše*, *vaǰše* имају, сем номинатива, за средњи род облик ОП *moǰǰa*, *šǰvoǰǰa*, *naǰša*, *vaǰša*. О појави члана код ових, а и других, заменица биће више речи и примера у посебном одељку (в. т. 380).

8. Општа присвојна заменица *svoǰ* ретко се чује.³⁶⁷ У слободном разговору забележили смо примере: *svoǰ* човек В/Р, *svoǰǰ* смо ЦТ, који су ти *svoǰǰ* (род) Р/М. Уместо ње чешће се чују облици других присвојних заменица у истој функцији: понесé *šǰvoǰǰu* матику ЦТ, нека донесé *ǰǰǰnu* крпу (мараму) ЦТ.

На непосредна питања о овој заменици добили смо облике: *svoǰǰ*, *svoǰǰa*, *svoǰǰǰ*; *svoǰǰǰ*, *svoǰǰe*, *svoǰǰa*, у којима је сугласник *j* редовно нестабилан.

9. Односно-упитне заменице за упућивање на количину су без вокала *u* (синкопиране) између *l* и *k*.

10. Уместо облика именичких заменица *ko*, *šǰǰa* и односноупитне заменице *koǰi* (кбја, које) постоје само облици: *koǰǰ/koǰǰǰ*, *kǰj/kǰǰ*, *kǰj* (в. и т. 334).

367 ЉБГЛ 37.

ПРИДЕВИ

Придевски вид

357. Аналитичка деклинација,³⁶⁸ губљење падежних облика у којима се јављају морфолошке разлике због придевског вида,³⁶⁹ свођење на један акценат³⁷⁰ и појава члана³⁷¹ (више речи биће ниже) утицали су да се изгубе разлике у виду (о одступањима в. ниже). Ова је појава позната на ширем простору штокавских говора.³⁷²

За тимочко-лужнички говор А. Белић истиче: „У тимочко-лужничком дијалекту употребљавају се, заиста, форме одређене (са чланом) и неодређене. Само што се као неодређене форме употребљавају и старе одређене и неодређене. То се јавило као последица употребе члана за одређене придевске форме.“³⁷³

358. Разлике у виду још се чувају добро у облицима мушког рода:

а) топонимима:³⁷⁴ *Бѣли* камен Г, *Бѣли* извѳр ЦТ, *Голѣми* камен Г, *Длѣѳчки* рѳд Г, *Дѳлњи* гѳбар КД, *Длѳбѳки* пѳт Р, *Камѣњѳши* пѳт Р/М, *Крѳви* Дѣл (село), *Крѳви* камен ЦТ, *Ќсѳри* камен ЦТ, *Прѣки* пѳт Б, *Рѳвни* дѣл Б, *Рѳмни* Дѣл (село), *Си(њ)ѳ* камен КД, *Срѣдњи* Рѳд (махала) Р/Оз, *Смрдљѳви* вѳр В/Р, *Сѳшудѣни* извѳр ЦТ, *Трновѳши* рид Г;

иако и: *Врл* Долич (Врли Долич, махала) Б, *Дѣбѣл* дѣл ЦТ, *Кршѣн* камен К, *Побѳјѣн* камен ДП/К ЦТ, *Смрдљѳв* вѳр В/Р (последњи примери су ређи);³⁷⁵

б) називима празника:³⁷⁶ *Голѣми* Божѳћ Ј, *Мѳли* Божѳћ Ј, *Свѣѳши* Јовѳн К П ЦТ, *Свѣѳши* Никѳбла В/Р КД, *Свѣѳши* Стѣван ЦТ; уз: *Вѣлѳѳден* ЦТ, *Голѣм* Петрѳвдѳн В/О, *Чѳс* понѣдѣлник В/Р;

368 АБДјј 438; БВКГ 162. „Степенувањето се врши као и во другите говори - со частичките *ѳо-* и *нај-*, који се секој пат нагласени.“

369 АП-БМРес 340.

370 АБДјј 428.

371 АБДјј 429. „Употребу члана за одређене форме не треба сматрати у овоме дијалекту као продужење означавања одређе ности у придева, обележаване раније на сасвим други начин; она је продукт у овоме дијалекту опште употребе члана за одређеност.“

372 АБДјј 428-429; БВКГ 156; МПЖупа 177; ДЈТрст 108; АП-БМРес 340; ДБКосово 115, Пришт 213, Гњил 281, Преш 352, Врање 403; ЈМГЛ 40; ВСПољан 416; ВСЦГ 196; НБББП 70; ЈѳГЛ 78; НБАП 174.

373 АБДјј 429; ЈѳГЛ 78.

374 ЈѳГЛ 78; НБАП 175.

375 МПЖупа 177.

376 МПЖупа 177; ЈѳГЛ 78; НБАП 174.

362. Код придева, поред аналитичке компарације, записали смо и облике:³⁸⁵ *с̄шарѣи/с̄шарѣји* с̄н В/Р ЦТ, *с̄шарѣи* с̄н П Р/М ЦТ;

мбј *с̄шари* (старији) с̄н КД, *мла̄ђи* брѣт В/Р, он *ѣр̄ђи* (хлеб) Р/М, нѣма *цр̄ње* Г;

с̄шарѣји с̄н К П, *чис̄шѣји* Р/М;

дуне *јачи* вѣтар Б КД, *јачи* побѣди КД, *дѣбљи* Г, нѣтка е *дѣбља*, *вѣшљи* ЦТ;

лѣйши он бѣл ЦТ, *сла̄йши* ђѣк Д/Л, он *шѣкши* (слабији) од њѣга ДП/Б.

Ови облици упућују на закључак да су и ови говори некада знали за синтетичку компарацију.

363. Данас је компарација аналитичка, па имамо: по + позитив = компаратив и нај + позитив = суперлатив. Ево неколико примера за то:

а) Придеви: *ѣблѣи* (слађи) П, *ѣбвеш* (вештији) В/Р, *ѣбвисок* (виши) П, *ѣбдлѣи* (дужи) В/Р, *ѣбдобѣр* (бољи) П, *ѣбјак* (јачи) В/Р, *ѣбкрашѣк* (крађи) ДП/Б, *ѣблѣи* (лепши) Г, *ѣбсӣуран* (сигурнији) Ј ЦТ, *ѣбсӣшна* (ситнија) Д/Л, *ѣбс̄шар* (старији) ЦТ, *ѣбдѣбел* (дебљи) ЦТ;

на̄јвисок П, на̄јлеп Г, на̄јсӣгуран Ј ЦТ, на̄јстар ЦТ, на̄јдѣбел ЦТ;

б) Именице:³⁸⁶ *ѣб-висѣна* ЦТ, *ѣб-ѣѣзда* ЦТ, *ѣб-домаћин* ДП/К Д/Р, *ѣб-душмѣнин* ДП/К, *ѣб-ђѣволи* Бт, *ѣб-јунѣк* Р/М, *ѣб-мѣјс̄шори* Б, *ѣб-ѣијѣница* ДП/К ЦТ, *ѣб-рѣдник* Д/Р, *ѣб-сӣромѣ* В/Р, *ѣб-човѣк* Д/Р;

на̄ј-гѣзда В/Р, на̄ј-ђѣвол Бт, на̄ј-душмѣнин ДП/К, на̄ј-мѣјстор Б, на̄ј-јунѣк К, на̄ј-човѣк Д/Р;

в) Глаголи:³⁸⁷ *ѣб-знѣје* Б ЦТ, *ѣб-ѣма* Д/Л Ј, *ѣб-нѣме* (не уме) К, *ѣб-орѣши* (говори) В/Р, *ѣб-ѣйје* П ЦТ, *ѣб-рѣди* К, *ѣб-слѣша* П; он *на̄ј-знѣје* П, гѣзда *на̄ј-ѣма* Б ДП/К, *унѣк се на̄ј-вѣли* П;

г) Заменице:³⁸⁸ од брѣта нѣма *ѣб-свѣј* Бт В/Р, ми смо *ѣб-свѣји* Ј К, ѣде некѣ *ѣб- свѣј* В/О. Ове конструкције више су са значењем *ближи род*, а мање право поређење;

смо забележили примере који указују на аналитичко поређење код именица и глагола.

385 Исто.

386 395 АБДјј 439; МПЖупа 179; ДБКосово 115, 159, Преш 353-354; ЈМЛГ 40; НБББП 73; ЉЂГЛ 78; НБАП 175.

387 АБДјј 440; МПЖупа 180; БВКГ 163; ДБПришт 213; ВСПољан 416; ДБПреш 354, Врање 404, Гњил 281; ВСЦГ 197; НБББП 73.

388 АБДјј 440; МПЖупа 180; ВСПољан 416; ДБПришт 213, Гњил 281, Преш 355, Врање 404. „Уз

д) Бројеви:³⁸⁹ забележили смо примере за редни број *ѵрви*: *ѵб-ѵрви*, *нај-ѵрви*; *ѵб-ѵрва* се дѣза, *нај-ѵрва* стѣза. Овако је на целој територији.

ђ) Прилози:³⁹⁰ *ѵбласно* (лакше), *ѵоодѣвна*, *ѵбскуѵо*, *ѵбѵешко*, *ѵббрзо*, *ѵбдобро*, *ѵблеѵо*, *ѵбвиш(е)*;

најласно, *најскуѵо*, *најѵешко*, *најбрзо*, *најдобро*, *највише* (овако на целој територији).

Акценат указује на то да *ѵо* + *ѵозиѵив* нису до краја срасли, нарочито не у случајевима компарације иманица, бројева и глагола. Више су срасли облици са *нај-*, а највише компарирани прилози.

364. Карактеристична је компарација придева *добар* и *лош*. На облик компаратива *бѵль* и *ѵрђи* додају се речце *ѵо* и *нај*: *ѵобѵль* је њн К, онѵ су *најбѵљи*; *ѵб-ѵрђи* тѣја *лѵб*, њн је *најѵрђи*. Тако ова два придева имају три ступња поређења у односу на остале.³⁹¹

„Као индиректан траг утицаја некадање компарације могао би се сматрати дублетни облик *сѵарејко* поред *сѵарѵко*.“³⁹² Овај облик налазимо и у говорима на широј територији са истим значењем - стари сват.³⁹³ У пиротском говору налазимо реч *сѵарѵја* као именицу мушког рода са значењем старешина породице, што упућује на постанак од облика компаратива придева *сѵарѵј*.³⁹⁴

На крају, вредно је констатовати да су аналитичка компарација, и аналитичка деклинација, још увек доминантне. Њих, чак, ни школа не успева да истисне из говорне структуре ове говорне зоне.

БРОЈЕВИ

365. У говору ЦТВ бројеви се неким карактеристикама разликују од говора из окружења. Основни бројеви *један*, *два* и *оба* фонетски се разликују по родовима.³⁹⁵ Број *један* јавља се у три варијанте: са сугласником *ј*, са нестабилним *ѵ* и без њега, што је као појава познато на ширем простору.³⁹⁶

глаголе ово нисам записао, а не тврдим да га нема. Код Белића постоји.“

389 НБББП 74.

390 Исто.

391 АБДиј 440; МПЖупа 180; ДБВрање 404; ВСПољан 416; НБББП 74; ЉБГЛ 79.

392 МПЖупа 179.

393 АБДиј 197; МПЖупа 179; ЈМЛГ 17; НБББП 40; НЖРеч 149д.

394 НЖРеч 149д.

395 АБДиј 459; МПЖупа 182; ДБГњил 283; ВСЦГ 197; НБББП 76; ЉБГЛ 82; НБАП 176; ЈДРечн 71.

396 АБДиј 459; БВКГ 172; ВСПГ 417; ДБПреш 355; ВСЦГ 197; НБАП 176.

једџн КД П ЦТ, одбвде у *један* ЦТ. Акценатска разлика овде обележава разлику у значењу: *један* = (сат), према *једџн* = један.

једџн КД П Р/М, *једџн дџн* Р/М, *једџн два* П, *једџн једно* П;
едџн КД ЦТ, *едџн* од другога КД, *едџн дџн* Р/М, по *едџн* месец П;

једна КД ЦТ, има туј *једна* гџрња малá ЦТ;
једна КД П, *једна* чáша ређија П;
една КД ЦТ, *една* у Лескџвац П, *една* кџђа В/О;
једно КД ЦТ, *једно* ѓко Р/М, *једно* детé Р/М;
едно за оснџву КД, *едно* дрвцé КД, *едно* рáди Р/М, *едно* малецко има Д, *едно* пџ-друго (једно за другим) ЦТ.

366. Примере падежних облика записали смо само за број *један*:³⁹⁷

Гсг: из *једноџа* чџвéка ЦТ, од *једноџа* сџна Р/М;

Дсг: *едноџу* свé узéли В/Р;

Асг: *једноџа* сџна имáли Р/М, *едноџа* знáли Р/М, имáла сџм *едноџа* џјку ЦТ, целивџје *једноџа*, другога КД, видéли *едну* КД.

Број *један* јавља се и у одричном облику, али тада поприма значење придевске заменице: *ниједџн* (никоји) В/Р П ЦТ, неће се *ниједџн* жéни Р/М, нéма *ниедџн* В/О, *ниедну* (никоју) јáбуку В/Р.

367. Бројеви од *два* до *десеџ* јављају се у облицима: *два* дáна Р/М, би *два* дáна ЦТ; онéи *двé* КД, *двé* нџте П, по *двé* у брдо КД, блџзне (близанци) *двé* ЦТ; *двé* децá В/Р П, по *двé* Р/М, *двé* ѓчи В/Р П ЦТ, прекрџтена дрвца *џвé* КД, *двé* јужетџја ЦТ, *двé* прасчџна П;³⁹⁸

џба П, *двé* децá имају *џба* П; на срдџње *џба* КД, *џбе* намџтају Ј, одбвде *џбе* (снахе)П, жéнска (деца) *џбедвe* Р/М;³⁹⁹

по *џри* дџнá В/Р П Р/М, *џри* пáра рукавџце ЦТ, *џри* дáна су свирџли ЦТ, да се éде *џри* дáна Д, *џри* децá ЦТ, на *џри* сџна Б;

има на *чџџри* КД, тџј *чџџри* нџтке КД, *чџџри* децá П ЦТ, *чџџри* вилцáна Ј, *чџџри* дџнá В/Р;

џеџ прасчџна ЦТ, *шџс* вéлики ЦТ, не тџримо *шџс* Д, *шџс* децá КД, *шџс* брáта Р/М, по *сџдом* брáта Р/М, по *сџдом* дáна, *џсом* Бџгарина убџли (в. и т. 128) ЦТ, *џесеџ* П;

368. Бројеви од једанаест до двадесет, и неке десетице до деведесет, јављају се у два облика, без вокала *е* на крају и са џим:

397 АБДџј 463; МПЖупа 182; ВСПџљан 417; ДБПришт 217, Гџјл 282, Преш 355, Врање 404; НБББП 77; ЉџГЛ 82; НБАП 176.

398 НБАП 167.

399 Исто.

*јединáес и јединáесе; двáес и двáесе; ш́рíес и ш́рíесе; чéш́íрес и чéш́íресе;*⁴⁰⁰

јединáес/јединáесе П, *единáес* Г ЦТ, *дванáес* К КД Р/М ЦТ, *дванáесе* В/Р, *ш́ринáес* ЦТ, *йéш́нáес* В/Р, *шеснáес* ЦТ, *осомнáес* лáкта КД;

двáес дána Р/М ЦТ, *стой двáес* дána Г, *двáес* Ј К КД, *двáесе* П, *ш́рíес* КД, *ш́рíесе* В/Р П, *чéш́ерéс* дána В/Р, *чéш́íресе* óвце П, *йедесé* гóдине Д/Л КД П, *шесé* брáви óвце Р/М, *седомдесé* В/Р П, *деведесé* ЦТ;

йедесéш́ мéтри Г, *йедесéш́* óвце КД.

До ликова *јединаесе*, *дванаесе*, *йéшнаесе* могло је доћи реду-пликацијом - (с)еш́ < де-сет, онда када се изгубило осећање за формације „један на десет“, те се формирало једанаес(т)-ет, и потом до аналошког упрошћавања отпадањем -ш́ попут: *једи-наест*>*јединаес*, *педесет*>*педесе*. Дакле: *јединаесет*>*јединаесе/једи-наесе* и сл. Овакво објашњење налазимо и код А. Белића.⁴⁰¹ Ови се ликови могу формирати и директно: *једин на(д)есе(т)*>*једи-наесе*.

369. Бројеви од *двaдесетш́* до *сш́о*, сем десетица, и од сто надале могу да се јаве и без вокала *и*, између десетица и јединица: *двáес едán*, *сш́о ш́рíес óсом* П. Међутим, више је примера са вокалом *и*:⁴⁰²

двáес и *једнú* гóдину Ј ЦТ, *трíесе* и *двé* П, *читéрес* и *едán* милиóн П, *четерéс* и *иедán* милиóн К, *четерéс* и *две* говéда ЦТ, *шесé* и *óсом* П, по *осомдесé* и *шес* Ј.

370. Бројеви од *сш́о* до *хиљаду* имају облике:

сш́о дána В/Р, *сш́о двáес* милиóна Р/М, *сш́о ш́рíес* јáганци ЦТ, *сш́о йедесé* милиóна Р/М, *двéсш́а* ЦТ, *ш́рíсш́а* В/Р. Може се чути и конструкција број + иманица: *две* стотин, *ш́ри* стотин, а овакве конструкције као једине чули смо за бројеве 400 и даље, често изговорене као једна реч: *чéш́рисш́óш́ин*, *йéш́сш́óш́ин*, *шесш́óш́ин* йљаде.⁴⁰³

У употреби су и именице *иљадо* и *милион*: *иљадо* (једнина) и *иљаде* (множина). Облик *милион* јавља се само уз друге основне бројеве, а понаша се као имаеница мр: *двá милиóна* несú стизáла П, *чéш́ри милиóна* Д, по *йéш́ милиóна* Р/М.

400 АБДш́ј 401-402; БВКГ 173; НЖРеч 26.

401 АБДш́ј 400.

402 АБДш́ј 463; БВКГ 173.

403 АБДш́ј 463; МПЖупа 181; БВКГ 173; ДБГњил 282, Врање 404; ВСПољан 417; ЉБГЛ 82.

371. Редни бројеви се у деклинацији понашају као придеви. Редни број *йрви* има тројакe облике за мушки род: *йрви*, *йрвњи*, *йрв*, а овај последњи се чешће чује.⁴⁰⁴

а) са значењем редног броја: *йрви* сѝн ЦТ, *йрвњи* кэд е бѝл (рат) Бт, свѝкар *йрв* човѝк бѝл Р/М, мѝј *йрв* мѝж Б ЦТ;

б) облици редног броја са прилошким значењем *најйре*: старѝјка се *йрви* зовѝ ЦТ, *йрво* се жњѝ јечмѝк П, *йрво* почѝња КД, *йрво* се договѝру ЦТ, то е *йрво* ЦТ, са сѝм *йрво* тѝм билѝ ЦТ;

Гсг: од *йрвоѝа* ўзне В/Р П;

Дсг: *йрвоме* однесу ЦТ;

Асг: *йрвоѝа* овдѝ зовѝ ЦТ;

овѝја *дрўђи* комшѝја В/Р, *дрўђи* сѝн КД; *дрўђа* женѝ таква П, ѝма (родила) *дрўђо* детѝ В/Р П; *дрўђи* човѝци П, *дрўђе* девѝјке пѝвају КД;

Гсг: од *дрўђоѝа* КД;

Дсг: дај *дрўђо*му ЦТ, у *дрўђоѝа* (друго*ме*) ѝде В/Р;

Асг: она ўзе *дрўђоѝа* ЦТ;

йрѝћи сѝн КД, *йрѝћи* купчѝк Д/Л ЦТ, тѝја *йрѝћа* чѝрка П;

Гсг: чуло се од *йрѝћоѝа* ЦТ;

Дсг: *йрѝћо*ме** дѝјде ЦТ, на *йрѝћоѝа* се пѝдне П ЦТ;

Асг: билѝ (имала) *йрѝћу* гѝдин Р/М, *йрѝћу* испрѝсу ЦТ;

шѝста сѝм дошла Р/М, она је *сѝдма* Р/М;

јединѝти П, пошла *единаѝта* гѝдина Б, *йринѝсти* ЦТ, *сѝдѝмнаѝсте* К, у *осѝмнѝстѝу* гѝдину В/Р, *дѝѝс сѝдму* гѝдину Р/М, *чѝййрѝсти* П, *чѝйѝрѝс* *йрѝе* ЦТ, *сѝдамдѝсѝ* и *йѝта* Р/М.

372. Збирних бројева нема, сем неких специфичних облика: *дѝѝи* волѝви ЦТ, *йрѝе* сѝне Б ЦТ, *дѝѝја* кѝла Д/Л П, *йрѝји* волѝви ЦТ, *йрѝји* гѝсти П, *чѝйѝѝра* кѝла Д/Л, *йѝйѝра* кѝла В/Р П, *чѝйѝѝре* нѝте КД.⁴⁰⁵

373. За означавање скупова јединки различитог рода користе се бројне именице: *дѝѝйѝца* П ЦТ, *дѝѝйѝца* Б, онѝ *дѝѝйѝца* рѝду Р/М, и ми *дѝѝйѝца* КД, *дѝѝйѝца* напред КД, рабѝту *йрѝйѝца* П ЦТ, *йрѝйѝца* дѝлени Р/М, свѝ *йрѝйѝца* из кѝу В/Р П, *йрѝйѝца* прикѝмци ЦТ, овѝја *чѝйѝѝриѝца* ЦТ;

йѝйѝна сѝнови ЦТ, *шѝстѝйна* браћѝа В/Р Р/М, *сѝдмѝна* лѝђѝе В/Р К П, *осмѝна* човѝци Б В/Р П ЦТ;⁴⁰⁶

404 АБДиј 463; МПЖупа 182; ДБГњил 283, Преш 356, Врање 404; НБББП 77; ЉЋГЛ 82; НБАП 177.

405 АБДиј 464; МПЖупа 183; ДБГњил 283, Преш 356; НБББП 77; ЉЋГЛ 82; НБАП 176.

406 АБДиј 464; МПЖупа 183; ДБПреш 356; ЉЋГЛ 82; НБАП 177.

че̑шворак (предња и задња воловска кола заједно) ЦТ, све такџи нџте *че̑шворка* КД.

374. Количине којима се означава нешто приближно исказују се облицима:⁴⁰⁷

по *еднџ-двџ* недеље Р/М, *двџ-шри* јагњџшта В/Р П, *двџ-шри* дџна Р/М, *шри-че̑шири* човџци К, постоју *че̑шири-џе̑ш* дџна КД, *џе-ше̑с* гџдине Р/М, *џе-ше̑с* дџна ЦТ, *џе-ше̑снаес* јагњџшта В/Р, *двџ-шриес* џвце Б, по *двџсџа-шриесџа* на кџп ЦТ, *двџ-шрисџџшџн* џвце В/Р П ЦТ, *џе-ше̑сџџ* милиџна Р/М, *џе-ше̑сџџшџн* милиџна ДП/К, *десџшџну* гџдине Р/М, има и *десџшџну-двџесџшџну* ЦТ, наше *сџџџшџну* џвце.

375. Уобичајени су бројни прилози: *јџдамџџџ* кудџ нас Р/М, по *двџџџџ* ти га повртам (понављам) КД, *двџџџџ* е близнила ЦТ, *шриџџџџ* се поврта (враћа) да види В/Р П.⁴⁰⁸

ЧЛАН

376. Члан је јџш јџдна битна карактеристика говора јџго-источне Србије коју наводи А. Белић.⁴⁰⁹ У говору ЦТВ редџвно се чује у прџвој (тимџчко-лужнички), а спџрадиџно у другој зџни (сврљџшко-заплањски). Порџд српских говџра, џва је појаџва позната бугарском и македонском јџезику.⁴¹⁰

Морфџлошко џбележје члана представља постпџзитивна чланска морфџема. Она у говору ЦТВ има двџструку функцију: џдређивање присутности/џдсутности и удаљџности џд говорног лица, џдносно *демонсџтрашџвну* и *чланску* функцију.⁴¹¹ За члан у говору ЦТВ важи све џно што је изнеџ А. Белић у Дијалектима.⁴¹² И џвај говор познаје трџстепенџст система чланских морфџема:⁴¹³

407 НБАП 177.

408 Исто.

409 АБДиј 293. „Да је то заиста било показују нам њџхџве зајџдничке џсобине:

- 1) свођење свџх падежа деκлинаџије, у главноме, на два, сем воκатива: *casus rectus* и *casus obliquus generalis* и употреба предлога за њџхџве различите функције;
- 2) употреба удџвојџне личне заменице за наглашену замениџку форму;
- 3) употреба демонстративне заменице у значењу члана. То бива, у главноме, у тимџчко-лужничкоме говору.“

410 БВКГ 146; БКГрам 228; ММРџч 10; НБББП 75; ЈџЪГЛ 80; РБДГ 51.

411 ЈџЪГЛ 80.

412 АБДиј 443-446.

413 АБДиј 443-446; НБББП 75.

Степен де-терминације	Род и број					
	Једнина			Множина		
	мр	жр	ср	мр	жр	ср
	-эв	-ва	-во	-ви	-ве	-ва
	-эт	-та	-то	-ти	-те	-та
	-эн	-на	-но	-ни	-не	-на

377. Члан добијају следеће врсте речи: именице, придевске заменице (присвојне, односно-упитне), придеви, глаголски облици са придевским значењем, бројеви и неки прилози.⁴¹⁴

378. Властите именице могу да се чују са чланском морфемом: *Даницава К, Даницаџа Гр, Даницана Ј, Павлијава К, Павлијаџа К, Павлијана Д/Р; Милево П, Милеџо, Милено Гр; Миленково П, Миленкоџо, Миленконо П.*⁴¹⁵ Карта бр. 18.

а) Именице:

-эв/ав: *вил (кукао, запомагао) по дворав човекэв К;*

-эџ/аџ : *страшно од іромэџ П, пече зельаникаџ К, нбси крсџэџ К, оіџнэџ прегоре П, ймам разбџаџ К, и свекарэџ П, синаџ и не знае Ј К, суџуренаџ мџ П, еј га човекэџ К, печалеше човекэџ П;*

-эн/ан: *покрі лэбэн В/Р, човекан П;*

-ва: *пројде зимава К, полуде кравава П, квџ прџча комџикава Д/Р;*

-џа: *бабаџа ЦТ, куде не девоџнаџа В/О, бче ли девоџнаџа П, немџ ти каваџа истџне (охлади) П, краваџа че отџде П, џрлицџа озгбра КД;*

-на: *бабана си бтиде К, девоџана џутџ Гр, комџикана се наљути Ј;*

-во: *девоџчево ЦТ, дешевџо учџло П, ведрџво старџ В/О;*

-џо: *дешевџо би настрадало П, на броџо П, у сџрнџшџевџо П, џесџоџо за размешување Д/Р;*

-но: *девоџчено га нема П, дешевџо чу бџјем П, склонџ корџоно К;*

-ви: *војнџивџ сэг тџј В/С, џаџивџ ако знају П, мџживџ овде Ј, свираџивџ добрџ Д;*

-џи: *свираџивџи отџше К, стџгоше човевџивџи П;*

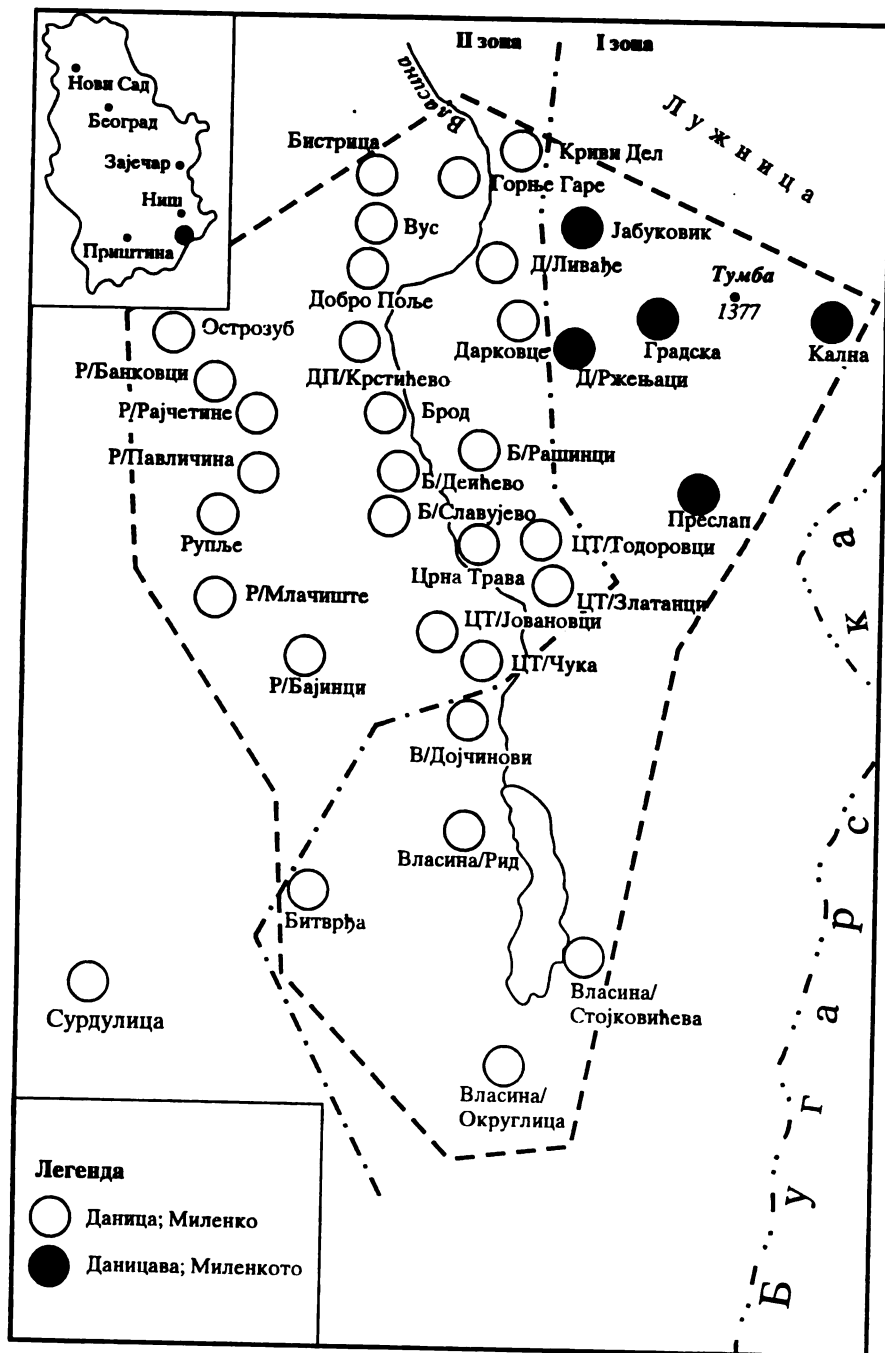
-ни: *људџинџ што йду Ј, волџвинџ у ливаду В/Р;*

-ве: *на женевџе дадо П, комџивџевџе ймају В/О;*

414 АБДиј 443-446; БВКГ 146; БКГрам 228; НБББП 75; ЉЉГЛ 80; НЖРеч 181; ЈДРеч 14.

415 АБДиј 449. А. Белић ову појаву наводи само за етнике: Бугарети, Татарете.

Карта бр. 18



-ше: *їушеше* с матіку сáдимо П, гóре до *семѣнкеше* КД;

-не: *їушене* че згáзи П, *комшіћене* моје К, *семѣкене* очукају

Ј;

-ва: *пасѣм јáтїишїава* В/О, *їушїишїава* зарáсла Бт, чувам *їóведава* П;

-ша: *јáтїишїаша* ка се одвóју П, *їйлишїаша* (птице) га носу Ј; склонѣте *дрвáша* В/Р;

-на: *девојчєйїјана* су знáла П, *корїшана* їмаше Гр.

379. Именице с посебним обликом у ОП добијају већ деклинирану чланску морфему:⁴¹⁶

дáдо на *сїнавоїа* П, утєпáло детє *унукавоїа* К;

знáм *їойáшїоїа* П, сањўјем (сањам) *човєкашїо* П;

женєйїнушїу П, *крáвушїу* да пасѣм П, гóре у *малушїу* їма В/Р, мóта на *мошовїлкушїу* КД, за *оснóвушїу* вáри (кува) КД, у *рєкушїу* бче се удáви П, нємам *слїкушїу* П.

380. б) Придевске заменице

1) Присвојне:

мóјав унўк П; *мóјава* кўћа се распáдла П, *мóјево* унўче чувам П;

мóјаш човєк П, *мóјаш* свєкар К; *мојáша* мáјћа В/С, *мојáша* у Лєскбóвац П; *мојєшo* имáње В/С;

мóјан сїн Ј; *мојáна* сєстрá Гр; *мојєно* телє В/О;

мојїви унўци П; *мојєве* снáе В/С; *мојáва* телчїна К;

мојїшїи рóдови В/Р; *мојєше* чєрће се знáле П, *мојáша* јáгњїшта Ј;

мојїни сїнови К; *мојїни* сїнове В/С; *мојєне* унўквице В/Р; *мојáна* прасчїна П;

твојáв/твојїви сїн Ј; твојáва чєрка К; твојєво детє П;

швóјэш/швóјїшїи човєк Д/Р; *швóјáша* мáјћа В/Р; *швóјєшo* детє П;

швóјэн/швóјїни комшїја В/О; *швóјана* сєстрá В/Р; *швóјєно* сєно Бт;

швóјїви сїнови В/Р; *швóјєве* бвце К П; *швóјáва* телчїна В/Р

П;

швóјїшїи волóве В/С; *швóјєше* зэлве П; *швóјáша* јáгњїшта В/Р;

швóјїни литáци Ј; *швóјєне* црће В/Р; твојáна дечїшта П;

њєїóвиви сїн В/О; *њєїóвава* женá; *њєїóвово* детє В/С;

њеїбвиџи брат Гр; њеїбвайџа сестра; њеїбвоџо причање П;
 њеїбвини башта (отац) К; њеїбвана мајха П; њеїбвоно девојче
 младо Бт;

њбјниви муж Ј; њбјнава сна П; њбјново ткање К;
 њбјниџи човек Д/Р; њбјнаџа сестра В/О; њбјноџо дете;
 њбјнини брат В/Р; њбјнана черка П; њбјноно дете К;
 њњниви људи Ј; њњневе снае П; њњава телци В/Р;
 њњниџи комшије Д/Р; њњнеџе њње П; њњнаџа села В/С;
 њњнини другари В/Р; њњненен куће Ј; њњнана села В/Р.

381. Као и код именица, овде се чувају облици *мбеџоџа*,
џвоеџоџа, *њеїбвоџоџа*, *њиноџоџа* који су вероватно настали спа-
 јањем двеју заменица (присвојне и показне) у једну реч и каснијом
 делимичном редукцијом: *моџа* + *тоџа*, *твоџа* + *тоџа*, *његовоџа* +
тоџа, *њиноџа* + *тоџа* што је дало: за *мбеџоџа* свџкра К, *џвоџеџоџа*
 брата Гр, *њеїбвоџоџа* сина В/Р, *њиноџоџа* башту. Овде за полазну
 форму имамо *моџа*, *џвоџа* итд. Ово само донекле важи и за
 примере који следе.

наџава малá К, *наџаџа* кућа Ј К, *наџана* ливáда Гр;
наџиви комшије Д/Р, *наџиџи* људи Бт, *наџини* волóви Ј;
наџеве ливáде В/Р, *наџеџе* женé Гр, *наџене* њње В/Р;
ваџава кућа В/О, *ваџаџа* сестра В/С, *ваџана* трлá П;
ваџеве слáве К, *ваџеџе* нбшње П, *ваџене* мўње Гр Ј К;
њњниџи мўжи В/Р, *њњнеџе* женé К П, *њњнаџа* дечџшта П.

2) Односно упитне заменице:

којџиџо бџе доодџл П, *којáџо* знáе В/Р, *којџиџо* у Лескóвац
 П;

којџиџо дошлџ К, *којџеџе* знáле да ткáју П;
џџбóво ти причам Д/Р, *џџбóџо* питўјџш К, *џџбóно* рџче он Ј.

382. в) Придеви:

малиџви (млађи) сџн Д/Р, *малиџи* сџн П, *малиџни* котџл В/Р;
кућниџи трóшак К, сви *кућниџи* (чланови) П; где су облици на
-џ-е настали контаминацијом са плуралом на *-е*, какви су: *мўџе*,
сџнове, *Граџње* (становници села Градска), *Дáрковчање*; али су
 овде чешћи облици на *-(j)аџи*, о којима говори А. Белић,⁴¹⁷ *малиџаџи*
 Д/Р, *срџдњиџаџи* Д/Р, *сџариџаџи* Гр К П, а настали су од облика *мали*,
срџдњи, *сџари* + *(j)аџи*, те је тако добијено:
малиџџи > *малиџаџи* > *малиџаџи*; *срџдњи* + *(j)аџи* > *срџдњиџаџи* > *срџдњиџаџи*;
сџари > *сџари* + *(j)аџи* > *сџариџаџи* > *сџариџаџи*;

417 АБДпј 447. „Када се додају (заменице) придевима и заменицама, облик мушког рода гласи *џаџи*, *џан*, *џав*.“

малаша чэрка П, *малава* кўћа К, *малана* ћупрїја Гр; *їусїеве* шўме Гр К, *малешје* знам П, *їолеме*не ливаде В/С;

малошо (млађе дете) му не-знам П, *їредњошо* кроснб КД, уз *сэдњошо* кроснб набрдила кроснб набрдила КД.

383. г) Бројеви:

їеднџш човѣк В/Р, *їеднаша* женá Бт В/Р П, *їеднóшо* детé К П; *їеднїше* лўди В/Р, *їеднѣше* женé В/С, *їеднаша* девојчетїја В/С К П. од других основних бројева нисмо записали члановане облике.

Форме на *-јаш*⁴¹⁸ (в. т. 382) записали смо код редних бројева, настале истим поступком као и код придева:

пóсле тáј *друїїаш* Б, опрбсти му *друїїаш* (кум) Д, *друђїаш* П; *друїїаша* їма двé К П; *друїóшо* детé П;

а даље: на *друїїши* не нбси ЦТ, *друїѣше* пóстаре ЦТ, при *друђешје* П, *друїїаша* су одвáјана П.

Члановане падежне облике записали смо и код бројева:

од *друїóшоїа* ЦТ, *друїóшому* ЦТ, на *друїóшоїа* ЦТ, с *друїóшоїа* мўжа ЦТ.

384. д) Глаголи: Глаголски трпни придеви су често члановани: *вáреношо* млекó В/С, *исїрóсенаша* девóђа В/Р, *їѣченошо* мѣсо К, *срушенешје* кўће В/Р, *сїрóшенаша* сáна Бт К.

385. љ) Прилози: Често се и прилози јављају као члановани облици:

кэкóво/кóво Р/М. У неким другим говорима, који не познају члана, овакви се примари тумаче и као: као оно *коно*, али мислимо да то не треба тражити и у нашим говорима који имају пуни систем: *ково* - *кото* - *коно*; *кудево* - *кудето* - *кудето* итд.; *кэкóшо/кóшо* Р/М, *кэкóшо/кóшо* прїча КД, *кэкóно/кóно* Р/М, *кудево* пролáзу ЦТ, *кудѣшо* велїш дáдеш П, *кудѣшо* да пресавїем К, *кудѣшо* велїш П, *куде́но* КД, *куде́но* растўрено П.

Члановањем придева *овамњи* (овамошњя), *їамњи* (тамошњя), насталих од прилога, добијени су придевски облици којима се одређују просторни односи:

овámњиви крáј В/О К, *овámњиши* дѣл В/С, *овámњеве* малé В/О В/С, *овámњаша* странá В/Р П, *овámњошо* брдо В/С; *їámњиаши* крáј Бт, *їámњиши* пўтови Д/Р К П, *їámњини* брѣгови Бт В/Р, Ј К, *їámњаша* странá Ј К П, *їámњешје* кўће В/Р К П, *їámњошо* брдо В/Р.

418 АБДиј 447. А. Белић не наводи овај завршетак код бројева.

Ово показује колико су демонстративне нијансе живе у „члану“.

Б. ГЛАГОЛСКИ ОБЛИЦИ

386. Глаголски систем говора ЦТВ, као и шире зоне, карактеришу:⁴¹⁹ непостојање инфитива, глаголског прилога прошлог, грађење футура I конструкцијом помоћни глагол + да + презент, двојаки облици имперфекта, свођење облика код неких глагола за сва лица на један облик (помоћни глаголи).⁴²⁰

387. Код глаголских облика, такође, постоје неке посебне одлике као нпр:

а) наставак -у у 3. лицу множине презента скоро на целом простору;

б) -л у радном глаголском придеву једнине мушког рода;

в) -(х)мо у првом лицу множине аориста;⁴²¹

г) непостојање 1. лица множине императива;⁴²²

Уместо инфинитива за основни облик наводимо 3. лице једнине презента.⁴²³

ИНФИНИТИВ

388. Говор ЦТВ не зна за употребу инфинитива. Ако се понекад и чују, ови облици су примљени из књижевног језика, или постоје у устаљеним фазама типа: оће/оче *биџи*, неће/нече *биџи*. Друге примере нисмо забележили. В. и т. 422.⁴²⁴

ПРЕЗЕНТ

389. Прво лице једнине има наставак -м:

зайа́нџим КД, *не зна́м* Р/М, *изле́нем* В/Р, да ги *измузе́м* Р/М, *ка́жем* Р/М, чу ју *нака́рам* (натерам, утера́м) П, *наџре́ђујем* В/Р, *џа́нџим* В/Р КД П, *џобе́нем* В/О, два́пут *џоврџа́м* КД, *џрода́вам* П, *џроду́мам* (проговорим) Д/Р.

390. Наставак -у у 1. лицу јд. имају само глаголи *моћи* и *хџеџи*: *не мо́ју* да о́дим Д, *о́ђу* да ра́дим ЦТ, *о́чу* да џдем П.⁴²⁵

419 АБДјј 478; МПЖупа 188; ВСПољан 418; ВСЦГ 198; НБББП 78; ЉЂГЛ 84; НБАП 181.

420 АБДјј 514; ЉЂГЛ 85; НБАП 183.

421 НБАП 182.

422 Исто.

423 НБББП 78; ЉЂГЛ 84; НБАП 182.

424 АБДјј 478; ВСПољан 418; ВСЦГ 198; ЈМЛГ 43; НБББП 78; ЉЂГЛ 78; НБАП 182.

425 НБББП 78; НБАП 182.

Нисмо забележили примере типа: ја *иду*, ја *раду*, ја *носу*, какви се чују у говору Врањске Пчиње.⁴²⁶

Такође нису забележени ни облици *можем* и *оћем* (в. и т. 404).

391. Друго лице је са наставком *-ш*:

некога *викаш* Б, *видиш* П Р/М ЦТ, да *дариш* (дарујеш) Р/М, кад *заманеш* В/О, *зовеш* сас ракију КД (често и редуковано *звеш*, в. т. 163), *знаш* Р/М, *исџричаш* ЦТ, *искаш да знаш* Р, *исчукаш* ги ЦТ, *мбраш* ЦТ, *нема да мењаваш* (мењаш) Д, *најредеш* вунено Д, *обрчаш* (окрећеш) В/Р, *омесиш питу* ЦТ, *ошесџаш кћу* (основеш, оснујеш, размериш) Б, да *џрошџаваш* П, *шесэ џреџураш* К, *разумиш ме* ЦТ, не да *реќнеш* ЦТ, *размесиш* Ј, ти *џужављаш* људи ЦТ, темелъ да *удариш* Б, *умреш* у кћу Р/М.

392. У трећем лицу јд. нема наставка, а облици се завршавају на *-а*, *-е*, *-и*.⁴²⁷

а) завршетак *-а*: не *доваџа* скрбз КД, *задрџава* К, *засоџа* (навеје) снэг К, *зачува се* ЦТ, *измењава* (мења) Д/Р, *џма сџр* Д Ј КД ЦТ, *ичеџка се* КД, *љула* (љуља) П, *мењава се* В/Р Д/Л П, *неќара* (накара, утера) ЦТ, *нема* ДП П Р/М, *повиш наџура* ЦТ, *обрџа се* ЦТ, *одељка се* (ножом исече, истеше) КД, не *џађа се* овде Д, *смеџка* (измеша) КД, *џрќаља* ЦТ, *уклеќа снэг* (завеје снег) Р/М.

393. Од инфинитивне основе граде се и облици презента следећих глагола:⁴²⁸

дава му П, *нема да досџџа* П, *зайџња се* (напреже се) К П, *зайџча* (суши се замља) К, *зарџча* (зариче, обећава) К, *наврџа* (навраћа) К, *назџва се* (назива се) ЦТ, *насрђа* (навирује) ЦТ, *начџња* (почиње да користи) КД, *окређа се* КД, *џознава* бвце Г, *џочџња* КД П, *џредава* (предаје) на факултет ЦТ.

б) завршетак *-е*: *врже* за њу КД, *врже* крпу К ЦТ, *врше* К, *даде* им се Ј КД ЦТ, *дође* Д/Л, *дојде*, *донесэ* КД Р/М, *жње* В/О, белэг се *засече* ЦТ, *зове се* (име му је) КД Р/М ЦТ, *излезне* К, *добро исџере* КД, да се *исќове* ДП, на мене се *изоџне* П, *измрзне* ДП/Б, *колачи изреже* Д, на вџлу *изнесэ* В/Р, *коња јаше* Д, па се не *каџе* (не трули) В/Р, *кладэ се* бгањ Кд, *музэ* едџн В/Р, *мане* (замахне) с *косу* В/О, основа се *неџреде* КД, *облече* (обуче) П, колкó да се *обиђе* (проба) ЦТ, *џадне* П, *џреде* КД, *расџресэ* КД, *неќи рекне*

426 А БДиј 509-510; ДБВрање 358; ВСПољан 418; ЈМЛГ 45. Почев од А. Белића па до данас, нису уједначена мишљења о распрострањености и фреквенцији наставка *-у* у 1. лицу једине презента. Превирање још траје и неизвесно је када ће се наставка *-у* изгубити под притиском наставка *-м*.

427 МПЖупа 195-197; НБАП 182.

428 А БДиј 478.

Р/М, да *сїа́ше* (да ускисне, стигне за печење) лѣб В/Р, *собу́је* (изује) П, *то́и се уведе́* у нїте КД;

в) завршетак *-и*: *бла́госѡви* В/Р, *бри́чи се* (брија се) К, да *ви́ди* Р/М, *нїкој нас де дїри* (не дира се) ДП/К, *нїкој не дола́зи* ДП/К, *дола́зи сїн* Р/М, *додѣк* (док) се *жїви* П, *сва́дбу ко́й заїра́и* ЦТ, *закѣнїри* врата (затвори, закључа) Д ЦТ, *искрши* ЦТ, *тој се ишўши* КД, *ка́чи се* (пење се) КД, *лежї* П, *сѣно навїлчи* Д, *тој се нанїши* КД, *наїра́и* Ј, *ора́ши* (прича) све Д/Р П, *осїри* кбсу П, *ја́гње се їрелїчи* (промени изглед) Г, *ра́ди пѡље* КД, *свїри* К, *седї* Р/М, *сїу* (спава) *башка́* (одвојено, засебно) К, *сїрчї* дѡле ЦТ, *увла́чи се* на грѣбенци КД, *урѡчи* га (урекне га) ЦТ, *чу́ри дїм* П.

394. У презенту множине јављају се наставци:

Прво лице множине има наставак *-мо*:

жњемо К, *зберемо* Ј, *мие* (ми) се *зовемо* В/Р, *исїечемо* Р/М, *ишчѣшљамо* П, *ицѣйимо* Р/М, та си га *крсїимо* П, *најутро* га *куйемо* П, *пѡсле њи намалїмо* П, *нари́чамо* (намењујемо) Р/М, *ошкарамо* га (отерамо га) П, *нїе* (ми) *очїсїимо* Р/М, *їошквасимо* П, све *јѣсени їредемо* Р/М, *їродадемо* П, *нештѡ їосїїѣламо* (прос-тремо) Д/Л, *їрейришамо* (претресамо) Р/М, *умѣлемо* (самѣлемо) Д/Л.

395. Друго лице има наставак *-ше*:

веру́ше Б, *вѡду донесѣше* ЦТ, *мѣне донѡсише* П, *вїе* (ви) *зна́ше* П, *при њу да їдеше* П, *їрачу́ше* (праћате, шаљете) Д/Р, *їрашўше* (питате) ме П, *їрошїаваше* (праштате) П, *слимаше* (снимате) В/О, *смејѣше се* К, *ви сїише* (спавате) В/Р.

396. Треће лице, према записаном материјалу, даје на први поглед једноставну слику, будући да су уопштена три наставка: *-е* (ређе) и *-у* (скоро на целом простору, в. карту бр. 19) и *-ју*, па имамо следећу слику:⁴²⁹

а) наставак *-у* имамо од:

у1 (основно < *хтг*): *иду*, *краду*, *печу*, *режу*, *сечу*;

у2 (од *-е*; уопштен аналогијом према другим глаголима са наставком *-у*): *волу*, *молу*, *носу*, *раду*;

б) наставак *-ју*;

в) наставак *-е* (само у Кривом Делу, а у другим насељима под утицајем школе и средстава комуницирања).

397. А. Белић за тимочко-лужнички и заплањски говор истиче да имају старе наставке. „У последњој су групи стари ус-

429 НБА П 183. У поређењу са говором А П овде се усталио наставак *-у* безмало на целом простору.

лови само утолико померени, што основа на *и*, поред наст. *е*, имају, готово чешће, наставак *у*. То бива и у другим нашим говорима.⁴³⁰

398. За говор АП Н. Богдановић шире овбјашњава завршетке у 3. лицу мн презента и уопштавање наставка. У говору ЦТВ јављају се слични завршеци, али не и наставци, сем наведених.⁴³¹

а) наставак *-у*: да га не *беру* КД, па га *вржу* К ЦТ, *іребу* на грѣбенци КД, сваком *даду* КД П, куде га *депу* К КД, *донесу* из попа Р/М, *кэд си заврну* (одлуче) Д, *зашечу* на легало ЦТ, *зову/зеву* си К, *зберу се* Д/Л Ј П, *ће му узмру* ЦТ, *исечу* КД Р/М, *искубу се* (ишчупају) КД, *једу* КД, *лећу* П, *не могу* (< преко: можеју) В/О ДП Р/М, *мру* од смѣ Р/М, *музу* Р/М, *навучу* капу КД, *напру* (погледају) ЦТ, на колца *нарежу* КД, *оберу* кајмак ЦТ, *обучу* ЦТ, *одеру* гу КД, *іообіду* гу (обићу је) В/О, *после оііду* П ЦТ, *іозву се* (позову се) КД, *ірбјду* ЦТ, *разіду се* (разићу се) Ј, *оні речу* (рекну) П, *свучу* га ЦТ, *слезну* (сићу) ЦТ, *смuzu се* (овце) Р/М, *после уведу* КД, *узну* В/О ДП Д/Л, *устіану* ЦТ;⁴³²

б) *-у* < *-ју*: *нете ірімау* Д/Р, такој га *вікау* Д, *људи докарау* (дотерају) КД, *ітрау* ЦТ, *исіезау* ги Д, *мећау се* јаја Д, да се *оіурау* Д, *іевау* В/Р, не *ібчињау* КД, да *ірізнау* ЦТ, *дрүкше разіоварау* ЦТ, *скіћау* ЦТ, *оні сіремау* свадбу ЦТ, *сііањау* КД;

да ги *біру* ДП/Б, *нацёйу* тарабе Р/М, *одсійу* К, *іолёйу* ЦТ, ка *іушћу* (пуштају) В/О, *расклатіу* свираечи К, *сви сійу* (спавају) В/Р П;

*разу*му В/Р П, *заштб скійу* (поскупљују) П;

в) *-ју*: *оні вішају* КД, *врљају* (бацају) К, *давају* П, *назівају се* ЦТ, *обалају се* (рву се) В/Р, *оікалају* (опкољавају) П, *облішају* (иду околу) В/О, *ноге оііцају* КД, *очувају* В/С, *іевају* КД, *іодјідају* (једу нечији део) В/С, *іоіерају* Ј ЦТ, да се *іридавају* (да се рађају деца) КД, *іреііцају се* (утрукују) В/С, *іушћају* ги В/О ЦТ, *разоружају се* (раскомоте се, свуку одело) ЦТ, *ікају* П, *слаіају се* К;

слімају В/О, *сііалају* ЦТ, *іерају* В/О;

да ги не *искљују* КД, *казују* ЦТ, *куйују* ЦТ, *унүци ме іоішійују* П, *іуцју* В/Р КД, *верују* Б, *дочекују се* гбсти ЦТ;

г) *-у* (< према *-е* у књижевном језику):

430 АБДјј 512; АП-БМРес 347; МПСтцг 174; ДБКД 118, Пришт 219; ЈМЛГ 45; ЉЋГЛ 85. Ова је појава позната и другим штокавским говорима. Према овоме је јасно да наставак *-у* није уопштен у лужничком говору; СРШум 302-308.

431 НБАП 183.

432 Као и у суседним говорима, овде је уопштен, према облицима за остала лица, палатализован сугласник (в. т. 245).

-*аџи*: побну да *блѣју* ЦТ, *држју се* П, *лежју* П, *џосџоју* КД, *сџоју* КД ЦТ, *џрчју* Г, сви *џуџу* В/Р;

-*еџи*: са^Т *велу* (кажу) П, *неће* да *вѣду* Р/М, *тју живу* П, *болу рѣне* Гр, *камење се врџу* Д, *бвце џреџору* (изгубе млеко) Р/М, *тамо седу* Р/М, *деца седу* П, *не смрду* Ј ЦТ;

-*иџи*: са си *блѣжу* (једу масну храну) П, *бораву* В/Р, *бору се* В/Р, *не брану* В/Р, *весѣлу се* оба ЦТ, *воду је* П, *разно џовору* Р/П, *џоџву јело* В/Р, *не доџу деца* Р/М, *људи се жалу* ЦТ, *заравну га* П, *заусџаву се* П, *заноџу* ЦТ, *коџи се зобу* ЦТ, *изџаџу се* ЦТ, *измеру млекџ* Р/М, *исџрџу* Р/М, *исџовару се* ЦТ, *исџу* П, *куде косу* В/Р, *оџи кџу* (купе) Р/М, *меџу се* (меџе се) В/Р, *стџови накџсу* Р/М, *куде налазу* ЦТ, *носу* В/Р П ЦТ, *несу смеџли облѣжу* В/Р, *џпролет одвоџу* П, *оџкачу* ЦТ, *затоџ џалу* Р/М ВТ, *џобуну се* ЦТ, *са не џџсџу* П ЦТ, *џоџроџу* Р/М, *џраџу* ги ЦТ, *да ме џроџсџу* ЦТ, *џриџоџву* ЦТ, *џосџоју* КД, *џуџу га* В/Р П, *рабоџу* (раде) В/Р П, *све (рану (хране))* Р/М, *да се рџду* В/Р, *па џи сасџаву* П, *тамо седу* Р/М, *деца седу* П Р/М, *сџру млекџ* ЦТ, *скрџу* ЦТ, *заштџ тџлко сџуџу* П Р/М ЦТ, *слѣву* В/Р Р/М, *слџму ју* КД, *сџр сџаву* Д, *сџуру* од бџку Р/П, *побрџо се џџџу* КД, *џраџу лѣб* П ЦТ, *џуџу* П, *џуру* (ставе) *пѣре* В/Р П ЦТ, *увџу* гу ЦТ, *учџну* В/Р, *џчу* П, *људи чџџору* (пролазе) Р/М, *џалу се* ЦТ;

д) -*е* (нормално, као у књижевном језику). У Кривом Делу облици са наставком -*е* су једини. Ретко се, као алтернативни јављају са наставком -*у* (место -*е*), као што су у другим насељима облици на -*е* ретки (алтернативни) према облицима на -*у*:

не брџе ги КД, *доџовџре се* КД, *да доџде* Ј, *исџџакме* гу Д/Л, *каџе се* (окаџе се) Ј, *колаџи се нџсе* Д, *крџџе* КД, *куџе* артџе КД, *каџ налаџе* КД, *да гу не нџсе* КД, *лѣпо оџрне* Г, *мџра да џџнџе* Ј, *колкџ џоџрѣве* (погоде) КД, *џремење се* (свечано обуку) Ј КД, *туџ се џриџџѣље* КД, *џрџсе* гу КД, *и саџ раџе* Д, *да рабоџџе* Б, *сџѣре* тџџ зѣље КД, *сџѣве* кџџе вѣше Г, *сџѣрачи сџѣре* КД.

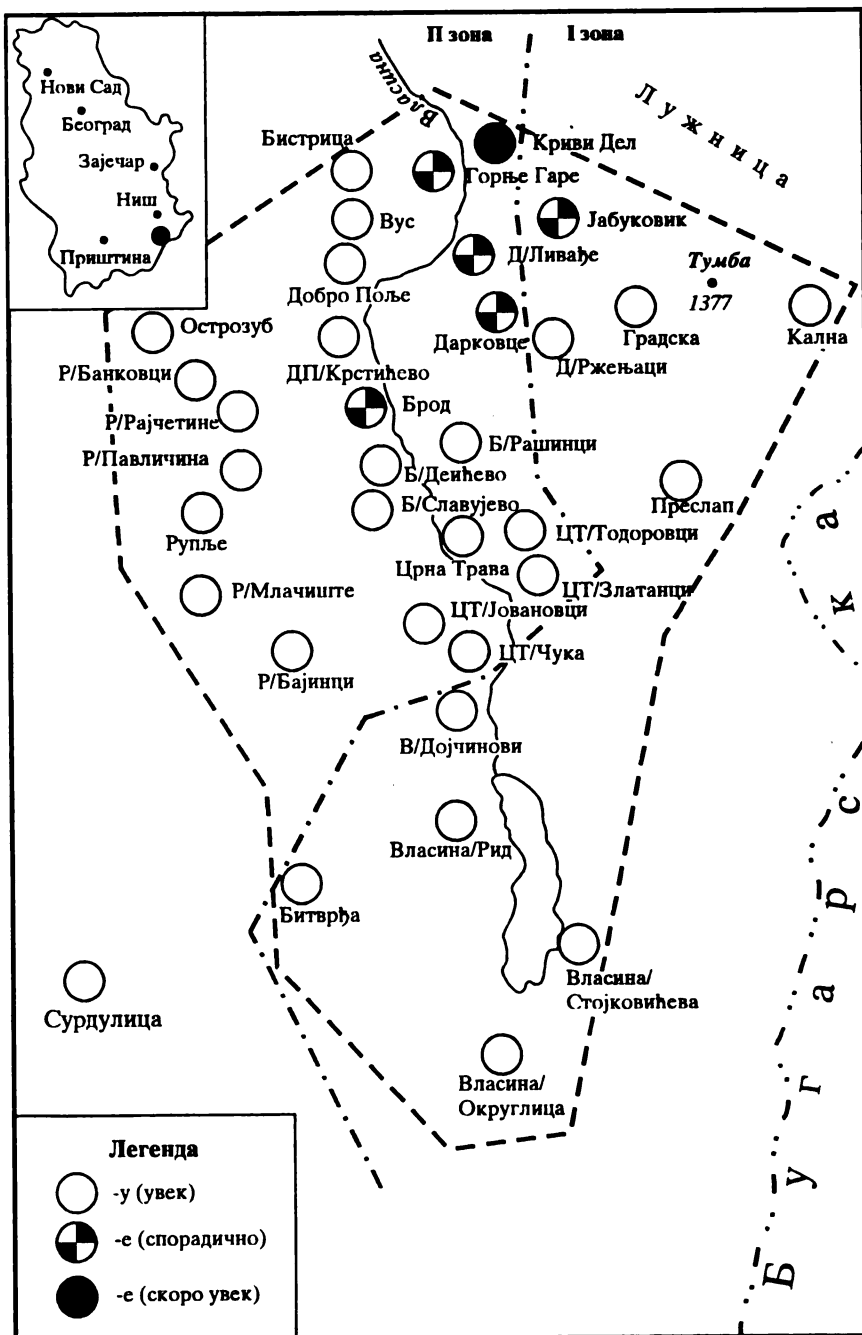
Од 21 примера, овде наведених, са наставком -*е* 9 се јавља у Броду, Горњем Гару, Дарковцу и Јабуковику, а 12 само у Кривом Делу, што указује на то да су у осталим насељима усамљени, и вероватно примљени из књижевног језик и средстава јавног комуницирања. В. карту бр. 19.

ПОМОЋНИ ГЛАГОЛИ

399. Помоћни глаголи у говору ЦТВ неким одликама се издвајају од других глагола. Овде наводимо неке од тих одлика.

400. *Ј е с*. Као и у књижевном језику, има облике само за презент. Ретко се употребљавају пуни облици. Њих смо добијали

Карта бр. 19



од саговорника само на поновљене захтеве: *јесам, јеси, јес/јесџе; јесмо, јесџе, јесу*. Краћи облици су исти као и у књижевном језику.⁴³³

Забележили смо енклитичке облике: носил *сам* В/Р ДП/К, одбтле *сам* Г, тка́ла *сам* П, чу́ла *сам* ДП/К; бѝл *си* ДП/К, кад *си* дошъл К; кад *је* литб ДП/К ЦТ, што *гу је* скројъл ДП/К; носѝли *смо* ДП/К П, сеја́ли *сџе* В/Р, да *су* ослободѝли ДП/К П.

Облик *јесје* ретко смо чули.⁴³⁴

401. Много су чешћи одрични облици овог глагола, будући да су састављени од негације *не* и енклитичких облика: *несам* шкб́лу учѝла В/Р ДП Р/М ЦТ, *несу* имал што П, он *нејѝ* бѝл К; *несмо* месѝле колачѝ В/Р ДП/К ЦТ, *несу* тој имали.

Бележили смо и облике: *нисам, ниси, није; нисмо, нисџе, нису*, примљене из књижевног језика, углавном од мушкараца.

За 3. лице јд. чују се облици (често) *нејѝ/не* што је могло да настане контракцијом: *нејѝ>неѝ>не*:⁴³⁵

нејѝ знала ДП/К П, *нејѝ* добър Д/Р, *не* билб Б, *не* зна́л В/Р, *не* дошъл ЦТ. Облик је акцензован, чиме се издваја од одричне речце *не* (*не* узѝма се од скѝпо) ЦТ.

402. Б у д е. Од презентских облика најчешће се чује облик за 3. лице јд. *буде*: кад се *бѝде* оцедѝло ЦТ, че *бѝде* П. За 3. лице јд. записали смо и облик *будѝје*: *будѝје* дѝверка (деверуша) П, *будѝју* кумовѝ В/Р П. Овај облик А. Белић објашњава утицајем облика итеративних глагола са наставком *-ује* у основи презента, а таквих у говору ЦТВ има подоста.⁴³⁶

Радни глаг. придев има облик *бѝл* и често је у употреби на целом простору: *нејѝ бѝл* Ј, мајстор *бѝл* ДП/К.

Облици аориста сведени су само на облик *би* за сва лица у оба броја, а позната је и измешаност облика аориста и имперфекта.

У имперфекту смо записали следеће облике: млада *бѝо* Г, кад *бѝо* невеста Г, *бѝо* П ЦТ, ти *бѝше* дошъл Ј П ЦТ, *бѝше* га врѝла В/Р, *бѝше* пођинѝл В/Р; *бѝомо* здрави П ЦТ, *бѝосџе* В/Р П ЦТ, децата *бѝоше* Д/Л.⁴³⁷ Карта бр. 20.

433 МПЖупа 192; НБББП 80; НБАП 190.

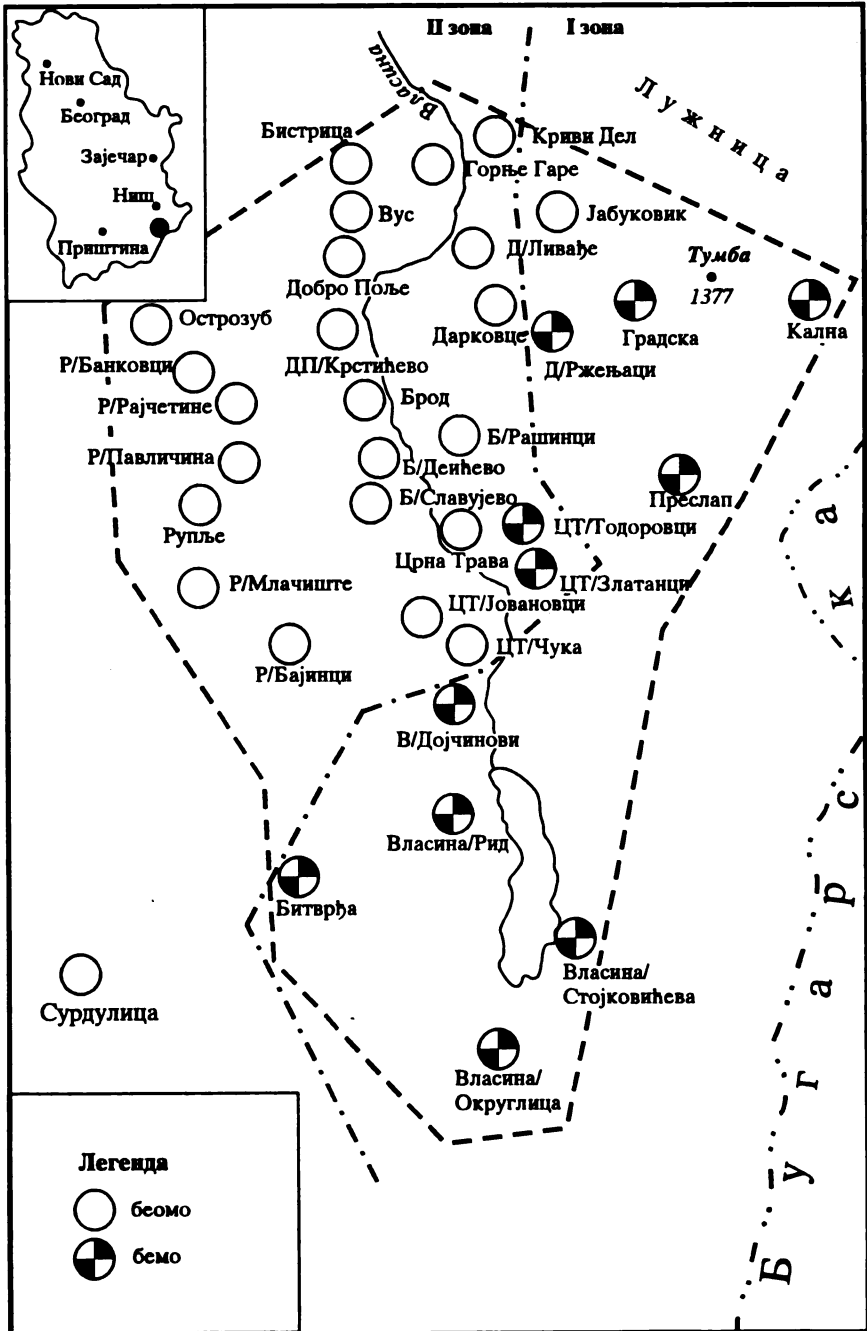
434 НБББП 80; НБАП 190.

435 НБАП 193.

436 АБДвј 496.

437 АБДвј 547. „(...) наставци аориста, пренесени на имперфекат, дали су повод да се образује једна сасвим нова категорија имперфективних говора (...)“ У говору ЦТВ записали смо такве облике: деца *бѝју* К, *бѝју* врзане В/О, које бе у В/С К.

Карта бр. 20



Нешто су ређи облици *бемо* П ЦТ, *бѣсѣ* В/Р Д/Р П ЦТ, *бѣше* В/Р П ЦТ.

За 1. лице јд. записали смо облик *бѣше* који је резултат другог начина грађења: ја *бѣше* рањет ДП/К П ЦТ.⁴³⁸

403. *О њ е/о ч е*. Због већ познатих гласовних промена (в. т. 422) овај се глагол јавља у три облика. Прва зона има ч м. *ѡ*, друга зона само *ѡ*, а у обема сусрећемо спорадичне облике са *ѡ* м. *ѡ*. Карта бр. 21.

Друга зона (сврљишко-заплањски): *оѡу* В/Р П ЦТ, *оѡеш* В/Р П ЦТ, *оѡе* В/Р П ЦТ; *оѡемо* ДП КД ЦТ, *оѡѣше* Б Г КД, *кѡквѡ год оѡеју/оѡу* Б ДП, *ѡзну кѡлко оѡеју/оѡу* Б Ц, *сѡми оѡеју* Д/Л.

Прва зона (тимочко-лужнички): *оѡу* да прѣчам В/Р К П, *аѡо* *ѡеш* В/Р, *што оѡ* В/Р *комѡ оѡе* В/Р Ј, *куј оѡе* В/Р Ј, *куј оѡе* Ј П, *кој кѡкѡ оѡе* К; *оѡемо* П, *оѡѣше* К П, *оѡеју* Гр К П.

Обе зоне: *оѡѡ* (хоћеш) ли двѡјко ЦТ, а *оѡѣ* да једѡ В/О, *оѡѣ* њѣга девојчѣтија В/Р К П; *оѡѣ* да иде В/Р, *оѡѣ* ѡба В/О, *дѡјду кад оѡѣ* В/С, *оѡѣ* да дадѡ К; одрични облици: *нѣѣше* ѡуди В/О, *нѣѣше* снаје П, *нѣѣше* да дѡјде ЦТ Б, (све од старог ХОТѢТЪ). Ови су облици чешњи у I зони, али се чују и у II.

Краћи облици су исти као у књижевном језику, уз познату фонолошку алтернацију ч:ѡ, која обележава I, односно II зону:

којѣ ѡу ти прѣчам Р/М, ти *ѡѣш* да вѣдиш ДП/Б, сам *ѡе* вѣди Б ДП ЦТ;

чу ју наѡарам П, *кѡо* *ѡеш* П, *ѡе* се вѣрне брзо В/Р Гр К.

Поред уобичајених облика: ми *ѡемо* се вѣрнемо ЦТ, ви *ѡѣше* да идете ДП/К, честа је појава да се сви еклитички облици при грађењу футура своде на један (за једину и множину) *ѡе/ѡе*: *ѡе* *кажем* КД, *ѡе* *оѡѣниш* Р/М, *ѡе* *дѡјде* Р/М, *кѡвѡј ѡе* му *омѣсимо* ЦТ, па *ѡѣ* га *крстите* ДП/К, све *ѡе* дадѡ Б ЦТ; *ѡе* вѣдимо В/Р Ј К П, *ѡе* *дѡјдемо* Гр Д/Р.⁴³⁹

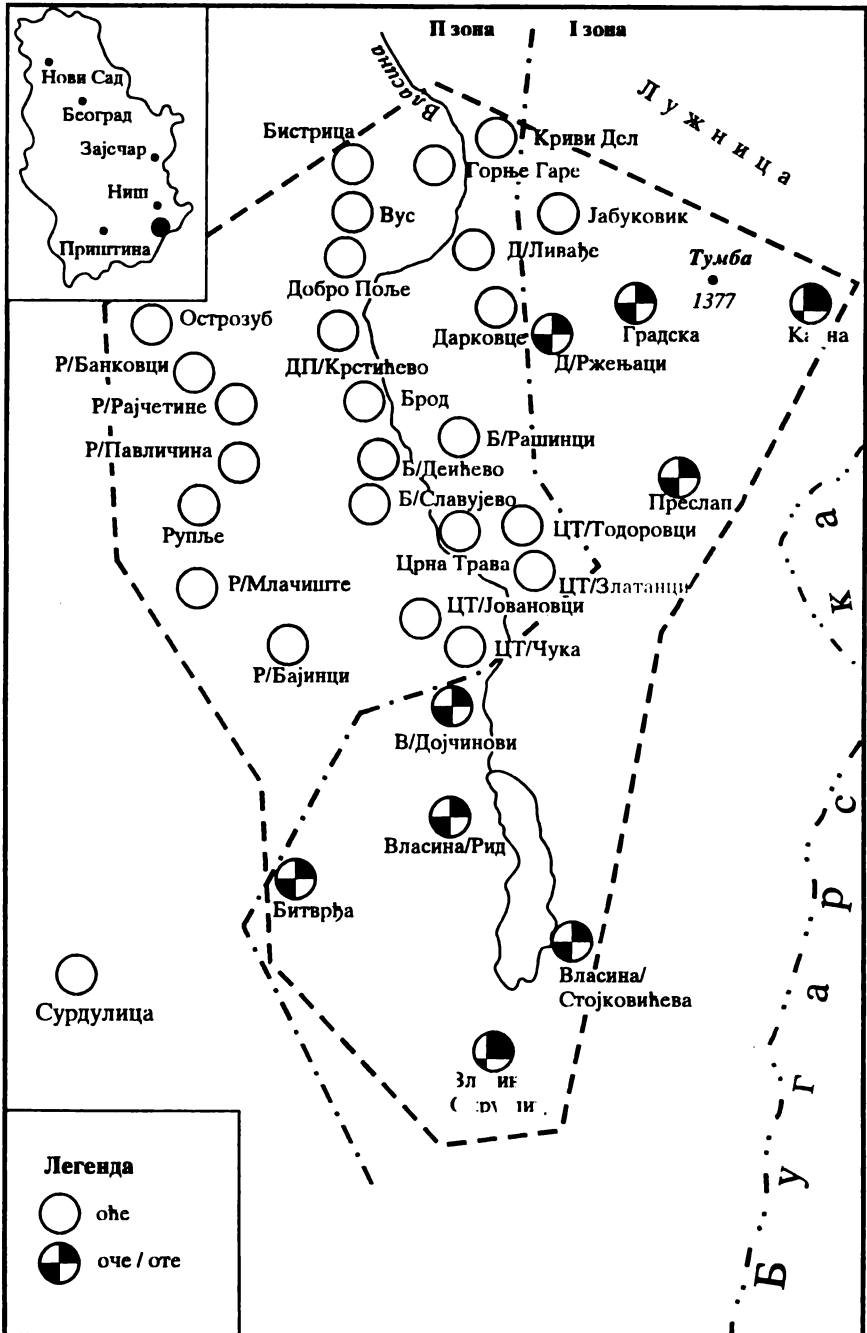
Облици аориста су: *ѡѣ/ѡѡѡ*, *ѡѣ*, *ѡѣ*; *ѡѣмо/ѡѡѡмо*, *ѡѣсѣ/ѡѡѡсѣ*, *ѡѣше/ѡѡѡше*.

Имперфекат има облике: *оѡѣше/оѡѣше* ЦТ; *оѡѣшемо/оѡѣшемо* ЦТ, *оѡѣ^осѣ/оѡѣ^осѣ* ЦТ, *оѡѣшеју/оѡѣшеју* ЦТ;

438 АБДјј 551. „Под утицајем тога што се понекад преношењем облика аориста на имперфекат или образовањем аориста од имперф. глагола учинило да сва три лица једине гласе (...) почео је и специфички наставак другог и трећег лица имперфекта да се преноси на прво лице (...).“

439 АБДјј 511; МПЖула 194.

Карта бр. 21



šé^o В/О ЦТ; *šéше* П ЦТ, *šéомо/šéмо/šóмо* В/Р П ЦТ, *šéосше/šóсше/šéсше* В/О П ЦТ, *š^eóше/šóóше/šé^oше* Б Д/Л Д/Р П ЦТ.

Радни придев има облике: коé си *šéл* Б, не *šелá* да ráди Г (в. и т. 209), онí су *šелí* В/Р.

404. *Може*. Због неких морфолошких обележја (уопштавање истог облика за више лица) и честе употребе у глаголским конструкцијама, овај смо глагол придружили помоћним глаголима.

За 1. лице јд. има облик *моíу*: *моíу* да запáнтим КД, не *моíу* да óдим Р/М, колкó *моíу* самá ЦТ. Ниједном нисмо записали облик *моí*, какав сусрећемо у другим говорима.⁴⁴⁰

У другом лицу чује се облик *мóжеш*: смируј ако *мóжеш* ДП ЦТ, тој *мóжеш* Р/М, не *мóжеш* сам В/Р.

Треће лице је са обликом *може*: не *може* да óди П, не *може* да дójde Б.

Множински облици су:

Прво лице: *мóжео* кад óнемо КД, *мóжетше* сáми В/Р Р/М;

Друго лице: не *мóжетше* без њéга П, *мóжетше* да пítате Гр.

За 3. лице чује се облик *мож/мож^{'''}* за сва лица једнине и множине:⁴⁴¹

мóж да пúштиш ДП/Б, не *мóж* топрв да чува Р/М, не *мóж* без óбјаву ДП/К, ако *мóж*, кудé *мóж* П, не се затíкате (изгубите, залутате) Г, да се *мóж* извучú КД, *мóж^{'''}* дéси КД, *мóж^{'''}* такóј да бúде В/Р КД, да *мóж^{'''}* да се окрéћа Бт.

АОРИСТ

405. У говору ЦТВ аорист је у честој употреби, како од свршених тако и од несвршених глагола. Код многих глагола облици аориста изједначени су са облицима имперфекта у основама за грађење.⁴⁴²

406. Прво лице је без наставка -х. Општа је појава да сва три лица једнине имају јединствени наставак ф и вокалске завршетке на: -а, -е, -и, -о, -у. Само неки глаголи имају завршетак на р (вокално), в. т. 156).⁴⁴³

Прво лице:

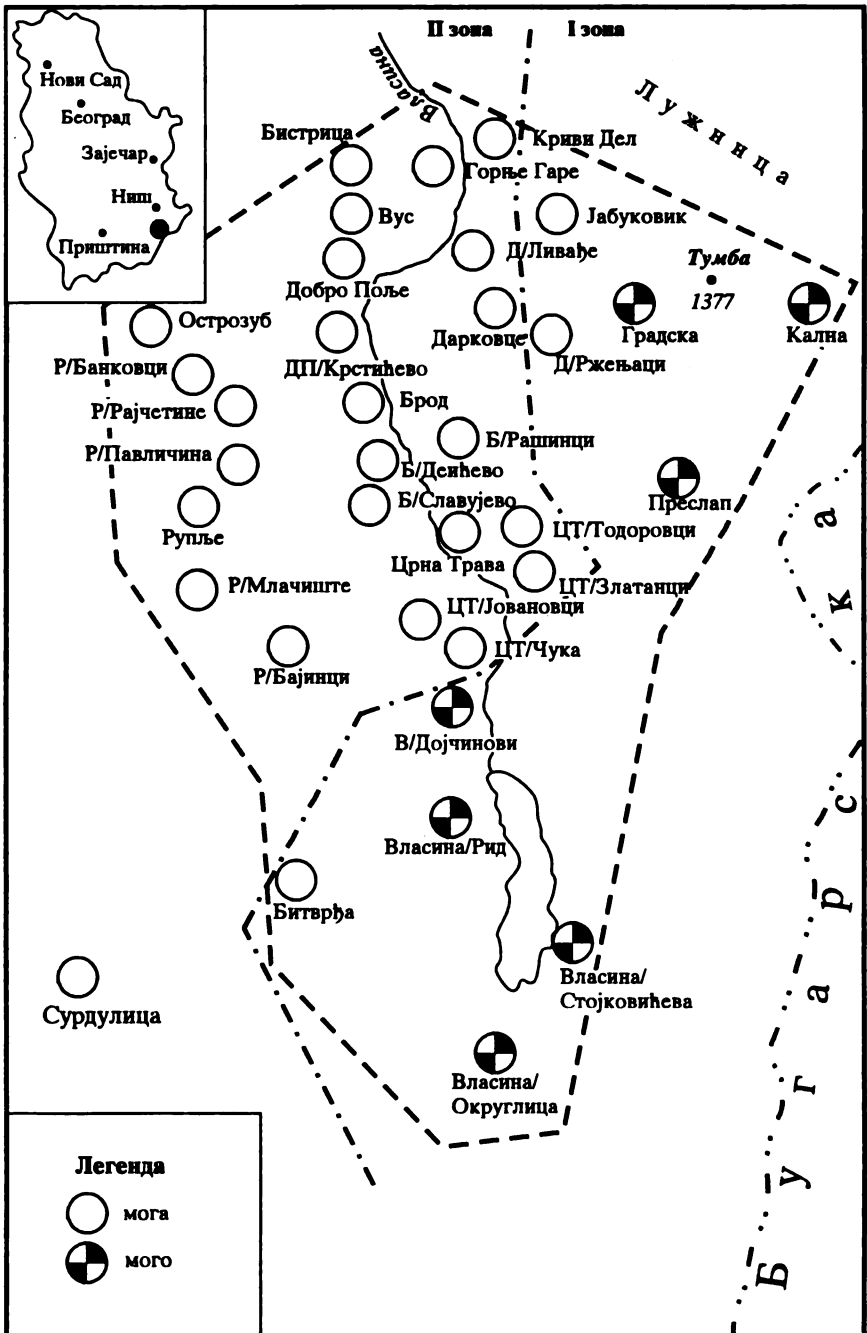
440 МСТимок 419; НБББП 78; НБАП 191.

441 АБДиј 511; РСЛсвач 388-389; НБАП 194.

442 АБДиј 546-548.

443 ДЈТрст 141.

Карта бр. 22



-а: ја *вика́* П, са (сада) *ве* (ево) *закаса́* К, које *зайрича́* КД, ја ти *исџрича́* млого КД, ја ти *казува́* Р/М, не *моја́* Б ЦТ, *нема́* во́ду ЦТ, ја се *обећа́* (пристадох) Г, *ојра́* П, *ојраља́* Б, *џрикука́* КД, *сеча́ се* (сећах се) В/С. Облик *моја́* може да има и имперфективно значење, што не би било необично, али се не јављају напоредо у истим насељима (в. карту 22);

-е: *омле́* (самлех) Р/М, *разуме́* га В/Р П, *зашто́* не *умре́* већем Д, *осџаре́* и ја ЦТ, *узрэ́* и ја (остарих и ја) В/Р;

-и: ја га *вајш́и* ЦТ, *јучер́* си ја *искочи́* Р/М, *исџи́* това́ лекове П, *ошвор́и* врата ЦТ, *џојреш́и* га ја КД, *џошраж́и* ма́сло ЦТ, ја *руж́и* (грдих) Р/М, *сарани́* Б, *сцей́и* овде́ гла́ву ЦТ;

-о: *дадо́* В/Р П Р/М, на *же́неве дадо́* П, па га *исе́ко* КД, не *мојо́* В/Р К П, *наиџо́* ЦТ, *одне́со* и *дадо́* Р/М ЦТ, *осџадо́* сама́ Б, ја *ошидо́* ЦТ, ја *ош́о* за Трн ЦТ (оба облика од истог информатора), *џомбо́* В/Р, ја ти *реко́* В/Р Р/М ЦТ, *узо́* млеко́ Р/М, *узо́* ма́јку из блни́цу ЦТ;

-у: *кэд се в́рну́* оту́д^Т ЦТ, *џомојну́* ЦТ, *обрну́ се* П, *обзрну́ се* (обазрех се) В/Р.

407. Са завршетком на вокално *р* забележили смо примере: *овр́* јамч́иК В/Р, *умр́* од стра́ ДП/К, *сајш́р* се од ра́боту В/Р К П (в. и т. 156).

408. Друго лице:

-а: *вицува́* ли га Д/Р, ти ме *врза́* Г, *задржа́* га ти П, *кова́* га ти П, *ојра́* П, ти му *свирка́* П, *у́клека* ти до колéна (загази до колена) Р/М;

-е: *виде́* ли ти П, и ти *дојде́* В/О Ј ЦТ, *ди́же* ти В/Р П, ти *добрó живе́* В/Р П, *изе́де* (поједе) га П, ти *изле́зе* К, и ти не *можé* ништа В/Р ЦТ, *насе́че* П, *осџа́де* само ти В/О, ти си *ош́иде* П, *ја́де* В/Р П, *ре́че* му ти Д/Л, *се́де* да одмóриш Гр К П, ти *слéзе* низ пут К П;

-и: *џомери́* В/Р П, ти га *си́аси* од би́јење Д/Л К П, ти га *џзмери́* Р/М, *одо́ји* га ти В/Р;

-у: *кэд се ти в́рну́* (врати) ЦТ, и ти се *об́рну* П, ти се *ош́ру* од пуше́ње П, ти га *џомојну́* ЦТ.

409. Треће лице:

-а: Заја́ га *врза́* В/С, она́ си га *држа́* П, он сто́ку неку́ *збрза́* ЦТ, ме́не Срба́ *каза́* ЦТ, *џиш́ува́* ме В/Р;

-е: *да́де* ми све́кар Р/М, *дојде́* све́кар ЦТ, од тигáја га *заболé* П, *зајосли́* се онó П, у шта́лу *џзјоре́* КД, он не *можé* ништа ЦТ, *о́жени* се П, он *ош́иде* Р/М ЦТ, *ош́иде* це́ла малá В/О, *џо́луде* кра́вана П, *џомојну́/џомо́же* он В/Р П, *џоче́* да пц́је ЦТ, *кэд тóј ре́че* ЦТ, *умре́* де́да Јовáн Г, он *умре́* Б К ЦТ, *му́ж умре́* напре́да В/Р, и он *џмр́* Б, он негде́ *ш́џу́че* (нестаде) ЦТ;

-и: он се *ízīubi* ДП, *њега náјури* (отера) ЦТ, тој он *зáписа* Ј К, он *óдвоји* дѣл Д/Р;

-у: он се *врну* ЦТ, он га *й́омоїну* ЦТ.

410. Прво лице множине има наставак *-(x)мо*,⁴⁴⁴ тј. следеће завршетке:

-амо: *вечера́мо* ЦТ, *има́мо* (имасмо) К, *ицрца́мо* дизаећи КД, *й́исувáмо* некэквó В/С;

-емо: *ої́емо* (отесмо) В/Р, *й́очемо* ЦТ;

-имо: *сї́рошї́мо* кбла В/Р, *убї́мо* ви старешину ЦТ;

-омо: ми га *видóмо* КД, *дї́томо* П, *довéдомо* у салó (село) Б, *излéзoмо* К ЦТ, *лéтомо* ЦТ, *ої́идóмо* П, *нїе* (ми) *ої́бмо* ЦТ, *й́áдомо* В/Р П, *сасї́йї́томо* (постигосмо) П, *свúкомо* га ЦТ, *узóмо* В/Р П;

-умо: *врнúмо се* Д, *диї́нумо* П, *изї́нумо* КД.

411. Друго лице има завршетке: *-óсї́е*, *-áсї́е*, *-úсї́е*, *-éсї́е*:

-асї́е: а Бићини (Ђикини фам.) *й́исувасї́е* В/С, *й́оїађасї́е* ЦТ, тој ме *й́рашувасї́е* П;

-исї́е: *влачї́сї́е* К П, *бранї́сї́е* Д КД П;

-осї́е: *видóсї́е* ме Ј ЦТ, *дáдосї́е* ми П, *дојдóсї́е* Д/Л В/Р, *идóсї́е* ли П, *најдóсї́е* ли П, *й́лéїосї́е* П;

-есї́е: *й́оїорéсї́е* П Р/М, *й́очéсї́е* га дїрите ДП/К, *сай́рéсї́е* нас В/Р.

412. Треће лице има наставак *-ше* у завршецима: *-аше*, *-еше*, *-ише*, *-оше*, *-уше*:

-аше: *лéпо вечера́ше* ЦТ, бог ни *дáваше* П, *закoйáше* га ЦТ, партизáни *избеї́аше* Р/М, *имáше* онї Д ЦТ, такóј *настї́радáше* ЦТ, *ої́карáше* га ЦТ, *й́оорáше* њїве П, *й́уца́ше* пушке Р/М, *разбрáше* В/Р, *свиркáше* В/Р, *ї́ерáше* га ЦТ, па га *умешáше* ЦТ;

-еше: онї млади *измрéше* П, *й́оїорéше* П, *й́очéше* ги нóсу ЦТ, *й́очéше* га дїре ДП/К, *й́рецавї́éше* П, *сай́рéше* нас В/Р, *óба умрéше* К;

-ише: *влачї́ше* (вукоше) Д/Р, *долазї́ше* П, *залажї́ше* (заложилше) њїве ЦТ, *извадї́ше* га ЦТ, *избї́ше* ги (поубијаше) ЦТ, две женé *искочї́ше* ЦТ, *исї́росї́ше* ме Р/М, *исушї́ше* В/О, *наї́раї́ше* мїр (помирење) ЦТ, *наї́шoварї́ше* ствáри ЦТ, *носї́ше* га свудé П, *оделї́ше се* П, Вéлу *й́риваї́йше* ЦТ, кад^Т ме *й́росї́ше* Р/М, *й́ушї́йше* П, *садї́ше* једнї цáревицу (кукуруз) В/Р, *кошáре све сї́алї́ше* П К;

444 АБДиј 564. „У 1. л. пл. има, као и имперфекат, наставак *(о)хмо* о којем сам већ говорио.“

-оше: *дадоше В/Р П Р/М, дишоше В/Р П, дојдоше Р/М ЦТ*, таква *донесоше П, идбоше ЦТ, исекоше ги ЦТ, наидбоше Р/М, деца ошадбоше Б, ошидоше П, ошбоше К ЦТ, њренесоше ЦТ, они ми рекбоше ЦТ, схидоше П, ујасоше (несташе) са свадбе Ј, узбоше В/Р П ЦТ*;

-уше: туј стоку негдѣ *денуше (склонише) ЦТ, диинуше П*, такв *изџинуше ЦТ*.

ИМПЕРФЕКАТ

413. У говору ЦТВ имперфекат је у честој употреби, али су облици подоста различити од облика у стандардном језику.⁴⁴⁵

Разматрајући овај глаголски облик, А. Белић наводи четири начина образовања за подручје југоисточне Србије. Исти поступак примењује Н. Богдановић у раду ББП.⁴⁴⁶ М. Станојевић за севернотимочки дијалекат наводи за 1. лице јд два завршетка: *-ао, -ео*, а за 3. лице мн. *-еу, -оше*.⁴⁴⁷

Овде у 1. лицу јд. имамо два завршетка: *-о, -ше*, у две комбинације: *-ао, -ео, -аше, -еше*. Мало је примера образовања додавањем презентског наставка *-м* на облике аориста типа *радешем* (само на граници према јужноморавском говору). За сва лица једнине скоро да су преовладали облици на *-ше*,⁴⁴⁸ те се само на основу контекста може одредити о којем је лицу реч. Ова је појава позната и на нешто ширем простору.

Друго и треће лице јд. имају изједначене облике.

414. Прво лице јд.:

-ео: видео до лани В/Р, њозовео рдове све Г, носео раније П, њредео вуну Бт;

-ао: ја паре шуроао ЦТ, имао све П, коџао самá Б;

-ше: ја имаше волóви Р/М, ја носеше литáк ЦТ, ја њишџеше ЦТ, њеше да напрајим ЦТ, ја шуреше паре ДП/К.

У махали Доброг Поља, Горњој Бистрици, на граници црнотравског подручја према Грделичкој клисури записали смо облик *носешем*.

415. Друго лице има наставак *-ше* и завршетке *-аше, -еше*:

445 НБББП 81.

446 АБДиј 548; НБББП 81. „Општа карактеристика ових образовања била би додавање *-е-* крњој основи (рад-е-о), и постојање *о* између основе и временског наставака у 1сг и свим лицима множине.“

447 МСТимок, СБЗБ 2, 413.

448 АБДиј 551; ДБГњил 286, Преш 360, Врање 406.

-аше: како те *викаше* Г, ти *имаше* ли *сливе* В/Р, *немаше* те *јучер* Бт В/О;

-еше: ти *вџдеше* дисциплину Д/Р, и ти *добдеше* П, видџ те *кџд куйуџше* Р/М, *немаше* те *јучер* Бт В/О, ти *ийџеше* *пџвише* В/Р, ти *славеше* *богџто* ЦТ.

416. Треће лице:

-аше: *кџкџ се он вџкаше* Р/М ЦТ, *онџ вџкаше* Д/Л, *имаше* *пџп П*, *дуван* *имаше* ДП/К, *кџм* *имаше* К, *не моџаше* П, *тоџ немаше* П, *ийџаше* *снег голџм* В/Р;

-еше: *ћџрка везџше* ЦТ, *кџкџ он велџше* В/Р, *кџкџ се тоџ вџдеше* Б, *вџлеше* он да *пџвне* Д/Р, *тџџ се џубеше* ЦТ, *лџб се и тџг едеџше* П, *не знаџеше* онџ, *тоџ се зовџше* *дрџкше* Г В/Р, *боџџ се куйџеше* КД, *пџубаво мџсеше* П, *куде* *не мџжеше* П, *оџийдеше* у *Вршац* Д/Л, *ийџалеше* *чџвџкџт* П, он *ийсџџеше* К, *миџш се удавџеше* ЦТ, он *џчеше* *вџјску туџ* ЦТ.

417. Прво лице множине има двојакџ наставка: а) *-емо/-омо* и б) *-шемо*. Овакву измешаност имамо на целом простору ЦТВ, али је фреквенциџ облика на *-ше* већа у зони П (граничи се са јужно-моравским говором).⁴⁴⁹

-емо: *брџјеемо* В/Р П, *вечџреемо* П, *врџшеемо* П, *живџеемо* В/Р, *млџн га зовџемо* П, *иймаемо* *ветреџџаче* К, *иймаџемо* П, *џвце чџвеемо* П;

-омо: *кџд вечерџомо* ЦТ, *зџбџраџомо се* В/О, *знаџеомо* В/Р П, *ийдеомо* В/Р П, *иймаомо* К, *мџсеомо* П, *седџеомо* В/Р П.

Из наведених примера види се да је стање у превирању те није могућа репартициџ ових грађења и упореџивања односа: *носео-носешем*; *носеомо-носешемо*. Продирање *-е-* уместо *-о-*(мо) могуће је објаснити контаминацијом:

броје-о -мо

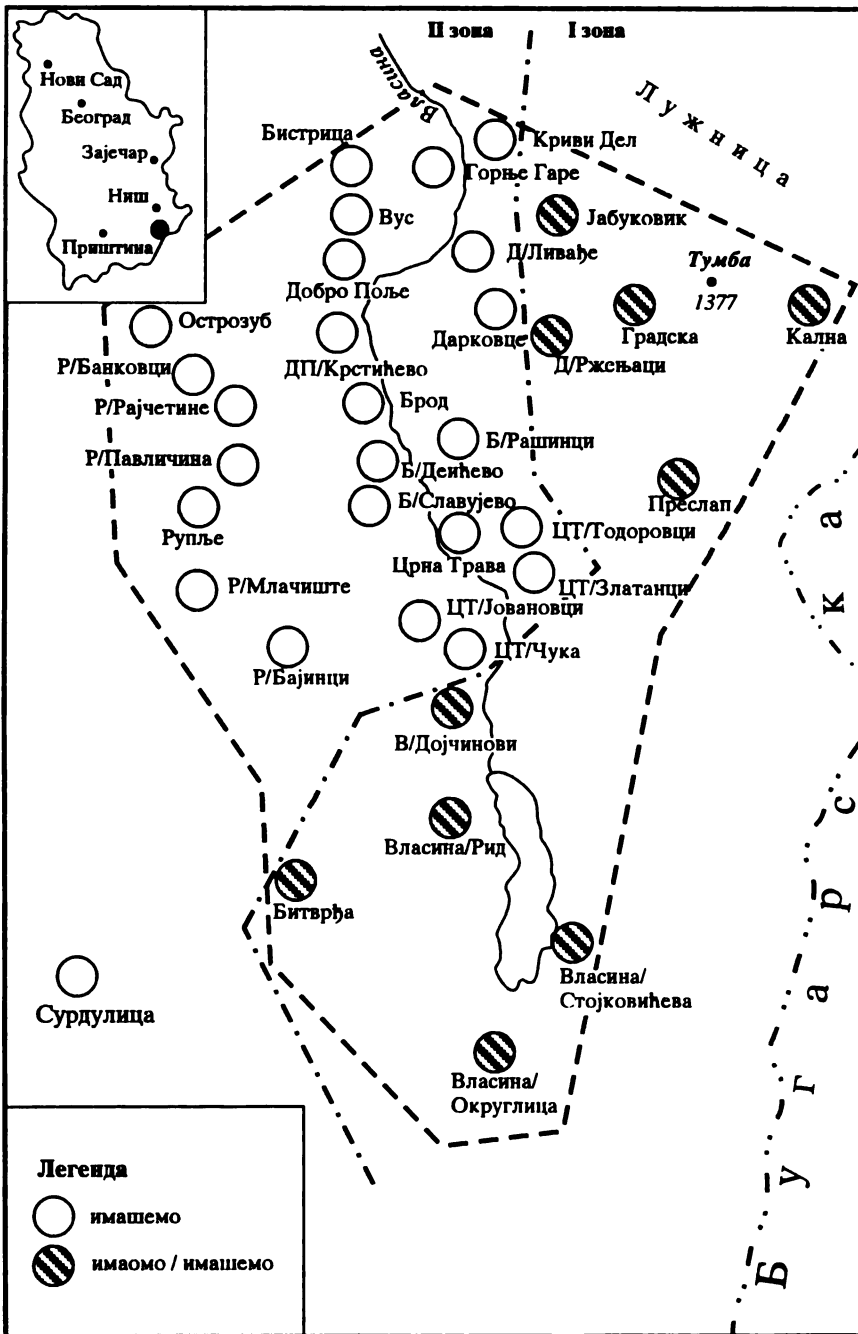
бројешемо.

броје-ше-мо

-шемо: *бџрешемо* *боровџнке* (боровнице) ЦТ, *бџчкашемо* *млекџ* ЦТ, *чџрапе везџшемо* Р/М, *такџџ ги вџкашемо* Г ЦТ, *вџчешемо* Д/Л, *живџешемо* В/Р, *зовџџешемо* ЦТ, *ийдешемо* В/Р Д/Л, *носешемо* *пртено* ЦТ, *ийлџешемо* В/Р, *седџешемо* В/Р, *ийџџлџешемо* В/Р, *док чџвашемо* *џвце* В/О.

449 АБДџј 551, 554-558.

Карта бр. 23



Овакву измешаност имамо на целом простору ЦТВ, али је фреквенција облика на *-ше(мо)* већа у II зони (према граници са јужноморавским говором). Карта бр. 23.

418. За друго лице множине наставак је *-сѿше*, а завршеци на *-асѿше*, *-есѿше*, *-осѿше*:

-асѿше: *наврѿшасѿше* П, *ѿисувасѿше* В/С, *ѿродавасѿше* Бт, *уѿркаљасѿше се* (скотрљасте се) КД;

-^осѿше: *виде^осѿше* В/С, *влаче^осѿше* В/О, *орѿше^осѿше* Гр К П;

-осѿше: *берео^ссѿше* слѿве П, *доносо^ссѿше* млекб Ј ЦТ, *носеосѿше* литаци Ј ЦТ, *ѿлешео^ссѿше* од вуну П, *садео^ссѿше* цѿревицу (кукуруз) В/Р, *седео^ссѿше* пред кѿћу В/С.

419. Треће лице множине, поред наставак *-оше/ше* (*-аше/еше*), има и наставаке *-шеу/шу* и *-шеју/ју* (овај последњи као остатак наставак *-(х)у*).⁴⁵⁰

-оше: кѿкб ђи *велѿоше* (зову) В/Р, такб се *вѿкаоше* Д/Р КД, *доносоше* Г Ј ЦТ, онѿ *идеоше* ЦТ, онѿ *умеоше* (знале) В/Р, *носеоше* П, *селејоше се* љѿди Ј ЦТ, *умеоше* (знали) В/Р П ЦТ;

-аше: кѿкб онѿ *вѿкаше* (зваху) Р/М, брашно *даваше* П, *заробуваше* ли га ЦТ, *имаше* тѿлци ЦТ, *немаше* кудѿ да седу В/О П ЦТ, кѿкб се онѿ *ѿрезиваше* КД, онѿ свѿшто *ѿисуваше* ЦТ, *ѿуцаше* пѿшке В/Р, *ѿераше* ги ЦТ;

-еше: онѿ *добдеше* К П, *крсѿеше* ги ДП, *куѿѿеше* сви В/О, све женѿ *месеше* П, *рабоѿеше* љѿди ЦТ;

-о-, те отуда и утисак као да је реч о посебним завршецима.

-шеу: кѿкб се *кажешеу* ЦТ, онѿ *носешеу* Б;

-шу: кѿкб ги *вѿкашу* ЦТ, рѿбе *најдешу* ЦТ, што *носешу* Рѿсн В/Р ЦТ;

-шеју: партизѿни *носешеју* Б, ѿи *звѿшеју* Р/П;

-ју: онѿ се *звѿју* В/С, (вероватно од *зваху* > *звају*, заменом гласа *х* гласом *ј*).

Како показују наведени примери, нигде се у 3. лицу мн. није усталио наставак *-ев*, иако у другим лицима имамо наставаке који су продрли из јужноморавског говора.⁴⁵¹

ПЕРФЕКАТ

420. Гради се на уобичајен начин, као у књижевном језику. Код одричног облика помоћног глагола *јесам* имамо, са ретким

450 А БДиј 550. „Стога све основе које могу бити пред правим наставком за имперфекат (х)у - могу бити и пред овим наставком.“

451 А БДиј 556; ЈМЛГ; НБАП 183.

изузетцима, доследно спроведен екавизам. Радни придев је, са неколико изузетака, без измењеног -л финалног (в. и т. 214) и полугласником (в. т. 104).⁴⁵²

а) Једнина

мр: туј је *ѳошѳувáл* ЦТ, крај е *дошáл* Б, нѳки *нејé знáл* ЦТ, он е *ошшшáл* нáјпосле Б, *санувáл сáм* (сањао сам) В/Р, *неé сшáлáл* ники Д, *нејé ружíл* (грдио) ДП/Б;

жр: са (сада) *сáм занемоíлá* Б, *нејé знáла* свáка Д, ја *сам изумíла* (изгубила памћење) Б, *несáм ишлá* В/Р ЦТ, *несáм смејáла* П, *несáм шелá* трајим ЦТ, *нејé шелá* да кáже ЦТ, *нúје имáла* КД;

ср: *нејé знáло* ДП, *још не самнúло* Г, *нúе имáло* Д, *не ишлó* В/Р.

б) Множина

мр: *ѳéкли смо јáгње* П, *несмó смејáли* В/О, *ошáдáли су* (оптуживали) лúди ЦТ, *онí се расшшкáли* (изгубили) Б;

жр: *несú имáле* ЦТ, *нáше женé су знáле* В/Р, *несú се разболувáле* П, *чёрне су умејáле* П;

ср: *децá су знáла* ЦТ, *јáгњшта су сисáла* до мај В/Р.

Чест је перфекат без помоћног глагола, релативнога значења (в. т. 527).⁴⁵³

ПЛУСКВАМПЕРФЕКАТ

421. Иако је делимично потиснут доминацијом аориста и имперфекта, овај се облик чује у говору ЦТВ. Гради се на два начина: а) од имперфекта пом. глагола *беше* и радног придева одговарајућег глагола и б) од радног придева пом. глагола *бил* и радног придева одређеног глагола.⁴⁵⁴ Фреквенција оба начина грађења скоро да је уједначена.

а) *ѳисáл ми бéше* Р/М, *не бéше дáл* Ј ЦТ, *бéше ѳроодíл* Р/М, *бéше ми све изóрéло* Р/М, *бéоше ѳошáлíли* Р/М;

б) *брáт ми е бíл ѳошшнúл* Ј, он *бíл чувáл* козé Ј, *мúж^{III} је бíл ѳошшнúл* Р/М, *билá сáм се оженíла* Ј, *билá се ѳоженíла* К, *све је билó исшáлено* Р/М, *билí смо носíли* В/О, *билí га искарáли* Р/М, *билí су избеíали* Р/М.

452 АП-БМРес 357; НБББП 198.

453 АП-БМРес 356; НБАП 251.

454 ДЈТрст 148; АП-БМРес 357; РСЛев 401; ВСПољан 421; ВСЦГ 199; ЉЪГЛ 87; НБАП 198.

ФУТУР I

422. Футур I гради се од енклитичких облика презента глагола *ће*, везника *да* и презента.⁴⁵⁵ Често је свођење енклитичких облика на *ће/че* за сва лица једине.⁴⁵⁶

Из наведених конструкција често се испушта везник *да*, и оне су чешће, али се *да* чува у примерима елизије.⁴⁵⁷

ћу/ћеш/ће: такој *ћу да радим* Р/М, *ћу да слэзнем* Б;

ће *д-идеш* Р/М, *ће* *д-имаш* ДП/Б, *ће* *д-осидвиш* Б, *ће* *да косиш* јутре;

он *ће* *да дојде* Б, она *ће* *да једé* Р/М;

тој *ће* *да буде* КД, онб *ће* *да буде* ЦТ;

онј *ће* *да ошэрају* Р/М, јутре *ће* *да раду* ДП/Б, ми *ће* *да сечемо* ЦТ, када *ће* *да шэраше* Б;

чу/чеш/че: *чу да работим* В/Р, *че да иримиш* пэнсију П, *че да дојде* она В/О;

че да косимо бдма В/Р, *че да иосидвише* Д/Р, *че да работиу* овјј годину К.

Испуштање везника *да*:

ћу *ли месим* погачу Р/М, *којé* *ћу ши иричам* Р/М, *ћу сидвинем* ЦТ, *ће* *ја носим* Б, *па ће видиш*, *ће* *ја водиш* ДП, *ће* *се смејеш* КД, *ће* *шураш* дирэк Р/М, *ће* *ја веемо* КД, *ће* *ју иоремо* КД, *ће* *ираимо* Б, *ће* *ја уводимо* КД, *ће* *му измру*;⁴⁵⁸

чу *ју накарам* (утерам) П, *чу носим* ОП, *чу седнем* П, *че идеш* В/О, *че осиданеш* П, *че ожениш* К, *че дојде* војска П, *че му буде* П, *че се удави* П, *че ја кунé* В/О, *че речé* П, *че се уилаше* П, *че ја жéнимо* П, *че ти закриймо* Ј, *че ја крсимо* В/О, *че ирédемо* В/С, *че очуваше* В/С, *че иошэраше* Ј К, *че се смејеше* П, *че ме шуржу* К.

Овамо иду и примери у којима је извршена једна специфична гласовна промена: *ће* *се>ћ* *се>шсј* *се>шсе>це*, уопштава се облик *це*: *кэко* *це* *зовé* Д, *це* *работиш* Д/Р, или *ци<че/ће* *преко* *ч/ћ* *си*: *те* *ци* *га* *крстимо* Д, *ци* *узнеш* Д/Л.⁴⁵⁹ (В. и т. 403).

Иако није у вези са грађењем футура I, овде наводимо и исказивање инфинитивног значења конструкцијом: *да* + *и́резени*.⁴⁶⁰

455 ДЛтрст 139; АП-БМРес 353; РСЛев 399; НБББП 83; ЉЋГЛ 86; НБАП 198.

456 АБДиј 636; РСЛев 399; ЉЋГЛ 86; НБАП 198.

457 НБАП 198.

458 ДИФутур 357. „За крњи футур постојало је дакле више начина, више ситуација које су могле довести до његовог стварања.“

459 НБББП 84; ЉЋГЛ 84; НБАП 198.

460 АБДиј 475, 645. „Да је конструкција без *да* директно заменила инфинитив, сачували би се ипак

рѣкнү мбра да бѹде такбј Р/М, иде да кбси В/О, мбже да вѹди Р/М, шрѣбе да раббши ЦТ, мбгу да се сѣшим ДП/К.

Једини пример простог облика футура I записали смо у изразу: бѹће добрб В/Р, свакако примљен из књижевног језика.

ФУТУР II

423. Ретки забележени примери футура II исти су као и у књижевном језику:⁴⁶¹ *ћу да идем кэд бѹдем рѣшѹла* J, *ће да му дадѹ ако бѹду имали* Р/М, *млекб да склбниш кэд се бѹде ѿцирило* ЦТ⁴⁶² (в. и т. 422), *че да бѹде лѣко кад бѹду ѿроодила* (деца) В/Р.⁴⁶³

ПОТЕНЦИЈАЛ

424. Енклитички облици помоћног глагола *биши* сведени су на *би* за сва лица једнине и множине:⁴⁶⁴

да смо сејали, *билá би* жѣтва П, да ймам време, *ишлá би* и ја ЦТ, да је пб-близо, *моілá би* да стѣгне Р/М, да не пѣнсија, не *би се моілá* издржѣм Р/М, да је жѣв, он *би све исѣричáл* П, да ми не помбгнеш, не *би се сѣшѹла* Р/М, да је богáт, на држáвно *би бил* П, да нѣма пѣсма, човѣк *би умрл* J, да смо пб-млáди, *чувáли би* и ми ДП/К.

ИМПЕРАТИВ

425. Наставци за грађење постоје само за 2. лице једнине и множине.⁴⁶⁵ Нисмо чули облике за 1. лице множине. Неколико примера за 3. лице једнине и множине записали смо са конструкцијама: *нека + ѿрезенш* и *да + ѿрезенш*.

426. Наставци за 2. лице једнине су: *-и, -ј, -ф*.⁴⁶⁶ Облике, које наводи В. Стевановић за Црну Траву, типа *бѣѣ, ілѣде, коѣе, чѣке* добили смо на инсистирање, што упућује на помисао да су они раније били чешће у употреби и да су се у новије време повукли под утицајем књижевног језика.⁴⁶⁷

и примери са инфинитивом исто онако као што су се сачували са *да*; како њих ипак нема, значи да инфинитива није, по свој прилици, било и онда када се речена конструкција (без *да*) почела употребљавати.; ЉБГЛ 84.

461 ДТрст 140; РСЛев 400; НБАП 199.

462 НБББП 84; ЉБГЛ 84; НБАП 198.

463 ДТрст 140. „Употреба ове конструкције место футура II је релативно честа појава. То је, уосталом, врло стара особина.“; ЉБГЛ 87.

464 АБДиј 649; ДТрст 139; АП-БМРес 357; РСЛев 403; ВСПољан 420; ВСЦГ 199; ЈМЛГ 52; НБББП 85; ЉБГЛ 87; НБАП 199.

465 АП-БМРес 351; РСЛев 392; ВСПољан 419, ЦГ 198; НБББП 84; ЉБГЛ 85; НБАП 200.

466 Исто.

427. Наставак *-и*: *ваи́и* ју за порбжак (кратак конопац) П, *врн́и* ју (врати је) П, *дођ́и* гóre Р/М, *ид́и* Ј ЦТ, *изн́еси* ц́ргу Б, *каж́и* му Д Р/М ЦТ, па ч́ини: *лэ́жи*, *д́ижи* ЦТ, *орай́и* (причај) слободно ЦТ, *óri* КД, *йомб́ини*, ббже КД, *ше́и́и* ју П, *брб́ј* брб́ји Бр В/Р.

428. Мало је примера у којима крајње *-и* као наставак отпада. Такви су: *бэ́ж* одб́тле П, *бэ́ж* у ш́уму ДП/К, *др́ж* порбжак (кратак конопац) П, *ош́рч* до њэга ЦТ. Исте примере наводи и Н. Богдановић за АП.⁴⁶⁸

На крају речи, иза *-и* у основи, *-ј* је отпало:⁴⁶⁹ *зав́и* лэб (замотај хлеб) ЦТ, *ис́и* лэкове П, *ом́и* се (умиј се) ЦТ, *й́и* кáву ЦТ, *йокр́и* млекб ДП/К, *уб́и* га све (истуци га све) ДП/К.

429. Наставак *-ј*: *бé́и*ј П, *лэ́да*ј П, *казу́ј* кво знаш ЦТ, *ко́й*ај ЦТ, *куй́у*ј КД, *немб́ј* се прзб́иш (оклизнеш) Д В/Р ЦТ, *миру́ј*, дéте П, *милу́ј* га Б Ј К, *йэ́к*лај КД, *йомá*иј ти ббг В/Р, *йиш́у*ј ме КД, *рачу́на*ј Р/М, *сй́ре*мај вечéру ЦТ, *сй́у*рај се (силази) В/Р, *чé*кај КД П ЦТ, *чу́в*ај, ббже В/Р;

Аналошког постања су примери: не *йре́ш*и́цај ми рéч (не претичи) Г, *обр́и*чај (обреци) В/Р, ти ме *йош́к*áчвј (подстичи) Ј КД.

430. Једну старину, коју је истакао А. Белић, забележили смо и ми.⁴⁷⁰ Такви су: *ви́ц* йма ли В/Р П, ене, *ви́ђ* (види) ЦТ, *јéц* лэб Ј ЦТ, пóсле *јéц* Д П, *јéђ* Б КД, *изéц* сл́иву П (за множину в. ниже).

431. Друго лице множине гради се додавањем *-ше* на пуни или *-еше* на окрњени облик 2. лица јединице:⁴⁷¹

-ај + *ше*: *обр́и*чајше В/Р, *йрá*ш́и́ајше П, *ш́ер*јше П, *чé*ш́љајше К;

-еше: И овде налазимо једну старину о којој говори А. Белић. То је наставак *-еше* (<џте), чији настанак објашњава и за њега овде има подоста примера:⁴⁷²

*водé*ше К, *идé*ше П, *носé*ше К П, *орé*ше К, *ош́ворé*ше ЦТ, *ош́идé*ше П, *йоорá*ш́éше Д/Р, *йош́ражé*ше мáсло ЦТ, *речé*ше П, *ви сéде*ше ДП/К Р/М, *узнé*ше В/Р П; аналогичом је настао облик *йош́é*ше га (< попијте) ДП/К.

467 ВСЦГ 198. Занимљиво је да их наводи (не увек добро локализоване) и Д. Златковић у дијалектолошкој грађи из пиротског краја (СДЗБ XXXIV, XXXV и XXXVI), уз сугестију Н. Богдановића да су могли настати асимилацијом попут: *бегáј* > *бегáђ* > *беге(ј)*.

468 НБББП 85; НБАП 200.

469 ДЈТрст 138; НБББП 84; ЉЋГЛ 85; НБАП 200.

470 АБДиј 541. Види и НБББП 85; ЉЋГЛ 85.

471 НБАП 200.

472 АБДиј 540. Главно је одступање у томе што се у овом дијалекту генерализовао императивни наставак неких глаголских основа којега је у другим нашим говорима сасвим нестало. То је у глаголској основи на сугласник, нпр: бери, берете (=бер те)."

У примерима на *-ше* типа: *бѣшше* В/Р, *дршше* П, *задршше* га В/Р имамо: *бѣжи>беж+ше>бѣшше*; *држи>држ+ше>дршше*. Код *бежешше бѣшше* мења се и акценат. Управо, овде је после скраћивања у једнини дошло до тога да образовање приђе другом обрасцу, па уместо *бежешше* (како је старије) имамо *бѣжи>бѣж* и додавање *-ше* из образовања типа: *имај + ше*. За *виц*, *јец* имамо: *вицше* В/Р П, *изѣцше* П, *јѣцше* (<јѣц(и)те) В/Р. Карта бр. 7.

432. Треће лице једнине и множине изражава се понекад конструкцијама:

нека чува паре Р/М, *нека живе* оні ДП/Б, *нека узну* и за мене П, *нека њршшу* пздрав В/Р;

да каже сам ЦТ, *да њршна* ДП/К, *да њшшају* Р/М, *да чују* људи К.

Исто стање налазимо и у суседним призренско-тимочким говорима.⁴⁷³

Одрични облик императива *немој* уопштен је за сва лица и јавља се као конструкција:

а) *немој+да+облик презента*: *немој* да причаш КД, *немој* да добди (долази) Ј; *немој* да сечемо Б, *немој* да идете Р/М, *немој* да га плаше К П;

б) *немој+се+облик презента*: *немој* се шалиш ЦТ, *немој* се мајемо (задржавамо) Д, *немој* се распраљате В/Р, *немој* се смеју Ј.

ГЛАГОЛСКИ ПРИДЕВ РАДНИ

433. Овај је облик са завршетком у мушком роду на *-л/эл*, сем ретких примера промене *л > о* (в. т. 214).⁴⁷⁴ Остали облици су као и у књижевном језику (*-ла, -ло; ли, -ле, -ла*). Доста примера дато је и у тачки 209. Овде наводимо неке карактеристичне:

Једнина:

вр: врнул (вратио) ЦТ, *диџэл* В/Р, *диџнул* (дигао) В/Р, па сэм *морал* ЦТ, *ошшшл* В/С, *ошл* (отишао) В/О, *џисувал* (писао) Д/Л, *слџзал* (сишао) П;

жр: врзувала (везивала) Р/М, *ошлá* (отишла) В/О, *џáдла* (пала) В/Р, *џроџáдла* (пропала) П, да сам *слџла* (сишла) Гр, *сџáла* (спавала) К, *сџонúла* (стала) П;

473 ДЛГрст 138; РСЛев 394; ЉБГЛ 85.

474 НБББП 85; ЉБГЛ 88.

ср: заусийова́ло се (осипало се богињама) К, зайа́дло Г, засмуде́ло (опрљило) К, исџркаља́ло се (скотрљало се) ЦТ, наїрзди́ло (нагроздило) В/Р.

Множина:

мр: зова́ли (звали) Ј, зове́ли се (звали се) В/Р, изнакла́ли (запалили) бгѣњ ЦТ, искарува́ли (истеривали) Р/М, налѣзли (ушли) П, одвлѣкли (одвукли) К, џишувáли Г, џрекара́ли (претерали) КД, џройа́дли В/Р, сорџачи́ли (уртачили) ЦТ;

жр: довлѣкле (довукле) П, зова́ле (звале) Ј, налѣзле (ушле) П, сорџачи́ле се Б;

ср: изра́сла деца́ К, деца́ накла́ла бгењ В/О, јагњишта слѣзла на пу́т В/О.

ГЛАГОЛСКИ ПРИДЕВ ТРПНИ

434. Гради се додавањем наставака -н/-ен/ и -т/-ет за мушки род и вокалских завршетака за диференцирање рода и броја. Поред глагола чија се инфинитивна основа завршава на -ну, у говору ЦТВ јављају се и други са наставком -џ.⁴⁷⁵

Бројни су примери у којима се виде фонетске промене и одступања од стандардних облика. Они су наведени у тачки 233, а неколико наводимо и овде.⁴⁷⁶

Записана грађа указује на следеће:

-н: бѣше врзан В/О, чѣсто е даван В/Р, туј закоџан ЦТ, коџан ДП/Б, омџан КД, оџерџсан Д/Р, бран Ј, врзана кравата В/О, коџана њјава Д/П, оџерџсана П;

-ен: вѣзен литак В/О, даден дѣл В/Р, доведен из Јáбуковик КД, исџлѣшен од вџну Г, навлѣчен (обучен) П, накачен на рамо ЦТ, расџурен П, оскџбен ЦТ, оцѣчен В/Р П, свџчен туј П, сџрошен (сломљен) П, сџџан Ј ЦТ, убџчен К, украден Ј ЦТ;

довѣдено из Кáлну Ј, залџчено (зарасло) у траву К;

вѣзени литаци В/Р, дадени на сви Д/Р, онџ зацѣџени П, накиџени свáтоби Р/М;

дџвчене (бушене) цѣвке ЦТ, накачене црџе Гр;

дадена јагњишта П, доведена деца́ КД, наїрѣчена дрвља ЦТ, оцѣчена дрвља Б;

475 МПЖупа 208; АП-БМРес 358; РСЛев 397; НБББП 86; ЉЉГЛ 88; НБАП 202.
476 ПИДџј 113; НБББП 86; ЉЉГЛ 88; НБАП 202.

-*ш*: *даш* на мирáз ЦТ, *ожеш* овáс В/Р, *ошкриш* лiс (пропу-
ница за време окупације) ДП/К, крз дувке *шромуљуш* (провучен)
КД, *рачуњаш* Б, она овде *даша* Б;

-*еш*: он *жењеш* К, *измењеш* Гр, *оцрњеш* (оцрњен) В/С, ту е
рањеш ЦТ, *шрежењеш* (млађи ожењен пре старијег) Г В/Р Р/М,
шромењеш К П;

ћерка овде *жењеша* К, *ожеша* њива П, да није *шоложеша* ДП;
тој *измењешо* Г, *ожешо* све Г, то му *рачуњашо* Б;
сви *жењеши* В/О, туј пёт *рањеши* Р/М, остáли мбмци
нежењеши Р/М ДП/К;

њиве *ожеше* П, *шромуљуше* кроз дувке Ј;
девојчетија сва *жењеша* К, наша сéла *расшршша* (растурена)
В/Р, сэг сéла *измењеша* ЦТ.⁴⁷⁷

Трпни придеви често добијају значење правих придева, па се
неки јављају и у падежним облицима: *жењешога* сина отерáли К,
доведу га *рањешога* Б Р/М.

Код глагола с основом на -ну облици су са наставком -*ш* на
целом простору: *дишнуш*, *збршнуш*, *окршнуш*, *смркнуш*, *сшјкнуш*,
скшнуш.

435. Измењени ликови трпног придева неких глагола настали
су и због фонетских промена појединих гласова или њиховог ис-
падања: *нашраена* В/О, *ошруен* К, *шокршено* ЦТ, *савшено* ЦТ, *сак-*
ршјено П, *шкшен* КД.⁴⁷⁸

Познато је да су у говорима призренско-тимочке зоне ис-
трвени резултати јотовања у трпном придеву.⁴⁷⁹ Такво стање
налазимо и овде. Белић појаву тумачи аналошким образовањем
према образовањима типа *скуб-ен*, *вез-ен* и сл.

Записане примере прегледаћемо по реду:

а) *ш*, *б*, *м*, *в* + *ен* (в. и т. 233):

грснице *шбшјене* Р, такб *шшбшјено* седш Б; све *слшјено* П;

канта *ушубена* ЦТ, стоју *шришубене* КД; *шоршубене* Б;

сана *слшмена* В/Р, слшпови *слшмени* К П;

нашраш^еено Ј, *ошшавено* В/Р, свáдбе *шравене* КД;

б) *ш*, *д* + *ен* (в. и т. 233):

душа *исшшшена* КД, децá *нашшшена* Ј, он е *шризшшен* Р/П,
шовршшен КД, шума *смшшшена* ЦТ, све је билб *смшшшено* Б ДП ЦТ;

477 Слично је и у околним говорима. Види и НБББП 86; НБА П 201.

478 Исто.

479 Исто.

борба *вóдена* ЦТ, *íма заíрадено* Р/М, *извадено* из *ка́цу* П, такóј *наредено* Гр К П, све *осмóдена* бéше ЦТ, *íосáдене* В/Р, *íреíраден* двбр Д/Л, *íреíрадено* пóсебно В/Р Д/Р, од кэкó сэм *рóдена* В/Р, овде сэм *рóдена* К, све *срédено* Р/М, почéмо *увóдено* да тkáемо КД;

в) *-сѣ*, *-зд* + *ен* (в. и т. 233):

зайúсѣне ливáде Г, *исѣсѣен* Р/П, *корѣсѣено* Г, у цркву су *крсѣена* ЦТ, сва *крсѣена* П, такó *найúсѣена* мáјка Р/М, децá *некрсѣена* остáла ЦТ, све *ожалóсѣено* Ј, *íочѣсѣено* КД, ливáде *íусѣене* Р/М, *рачѣсѣено* ДП;

њáва обрáздена КД, *набрáздена* ДП/К;

г) *с*, *з* + *ен* (в. и т. 233):

дрúга девóјка *исѣрóсена* ЦТ, сéно *накóсено* В/О, од тој *нóсено* Г, вúте *нóсене* П;

сéно *вóзено* на сáне В/Р, брáшно *довóзено* П, на пúт *íреíáзено* Б, све *íревéзено* КД;

д) *л*, *н* + *ен* (в. и т. 233):

тóј *баíáлено* све Д, *досéлени* Д/Р, *зайáлена* Д/Л, пúно су људи *изуýáлени* ЦТ, пóсле *одсéлени* Б, *сéлени* су на сíлу Бт.

Записали смо и неколико примера у којима је извршено јо-товање. Очигледно је да су примљени из књижевног језика (в. и т. 233): тад *íрађени* опэнци Р/М, *íреíрађена* Власíна ЦТ, овде сэм *рóђена* КД.

ГЛАГОЛСКИ ПРИЛОГ ПРОШЛИ

436. Сем облика *бívши/бívша/бívшо*, у служби придева, нема других примера: за *бívшу* Југослáвију ДП/К, *бívши* кмёт ДП, *бívши* мýж, служíл у *бívшу* вóјску ДП/К. Исти примери се наводе и за ширу територију.⁴⁸⁰

ГЛАГОЛСКИ ПРИЛОГ САДАШЊИ

437. Овај је облик у честој употреби. Без обзира на то од које се основе гради (презентске или инфинитивне) има наставак *-ећи/-ечи*. Ово се потпуно слаже са Белићевом констатацијом.⁴⁸¹

Овде дајемо део записане грађе:

480 НБАП 203.

481 АБДиј 581. Види и НБББП 86 и ЉЋГЛ 88.

а) *-ећи*: ицрцамо *дизаећи* КД, пропадамо *држаећи* В/Р П, она пројде *кукаећи* ЦТ, од брашно *месеећи* ЦТ, *йишйаећи* ЦТ, расклапу *свираећи* ЦТ, пропадаше *сйремаети* ЦТ;

б) *-ечи*: дотерају га *би(ј)е(ј)ечи* В/С, *идеечи* В/Р П, да се убијеш *једеечи* лѣб Гр, *носеечи* П, *орашеечи* (говорећи) В/Р П, *йадајечи* П, *йрчаечи* В/Р К.

НАПОМЕНЕ О ПОЈЕДИНИМ ГЛАГОЛИМА

438. У говору ЦТВ, многи се глаголи семантички, морфолошки и фонетски разликују од истих глагола у књижевном језику. Неки од њих мењају своје основе по којима граде облике (подела према М. Стевановићу). Оваква одступања већ су регистрована у радовима Н. Богдановића, Љ. Ђирића, Б. Митровића, Ј. Динића, Н. Живковића, Д. Златковића.⁴⁸² Тако сада постоји могућност да се прати простирање појединих глаголских лексема на ширем простору.

С обзиром на то да не постоји инфинитив, за полазни облик користимо 3. лице јд. презента.⁴⁸³

439. Према несвршеном *ваџа* (хвата), стоји: *ваџи* (ухвати).⁴⁸⁴

440. Глаголи: *вика* (зове),⁴⁸⁵ *диза*, *иска*, *леја*, *йродава*, *сйиза* (достиге), граде презент од инфинитивне основе:

викам, *викамо*; *дизам*, *дизамо*; *искам*, *искамо*; *лејам*, *лејамо*; (са значењем: лежим), *йродавам*, *сйизам* итд. (в. и т. 393), а тако и

импф.: *викао*, *викамо*; *дизао*, *дизамо* итд.;

импр.: *викај*, *искај*, *дизај*, *лејај*, *йродавај*, *сйизај*.

Овако и свршени *избеја* (побегне): през. *избејамо* Р/М; аор. *избејаше* Р/М.

441. Са значењем „*везе - везује*“, овде је: *врже - врзује*;⁴⁸⁶

т. прид.: *врзан - врзуван*;

импр.: *вржі*, *вржеше*, несвр. *врзуј*, *врзујше*.

Овако и: *заврже*, *изврже*, *йреврже*.

442. Са значењем „*враши - враћа*“, овде је: *врне - врша*;⁴⁸⁷ т. прид.: *врнуш - вршан*. Неочекивано, чули смо: *врћа* говѣда В/О ЦТ.

443. Са значењем „*баци - баца*“, овде је: *врљи - врља*.⁴⁸⁸

482 НБББП; ЉЋГЛ; НБАП; БМРеч; ЈДРеч; МЗРеч; ДЗПослов.

483 НБББП 78; НБАП 182.

484 НЖРеч 14; ЈДРеч 34.

485 АБДј (регистар). Сва су примери са јужноморавског терена. Види и БМРеч.

486 АБДј 131; НБББП 96; ЉЋГЛ 93; НЖРеч 52; ЈДРеч 98.

487 АБДј (регистар); НЖРеч 17; ЈДРеч 42.

444. Са значењем „*тош*ови“, овде је: *тошви* (јело).
445. Са значењем „*шера*“ и сл. овде је: *кара*; *докара*, *џрекара*, *укара*, с тим што је презент: *карам*, *караш*, *карамо*, али: *докарује*, *искарује*, *џрекарује*, *укарује* итд.
446. Са значењем „*долази*“ овде је: *добди*; импр.: *доодеше*; скоро да се ретко чују облици: *долази*, *одлази*; сврш.: *дојде* (као и: *зајде*, *најде*, *пројде*); импр.: *дојду* - *дојдеше*.⁴⁸⁹
447. Према чује стоји: *не дочува*.
448. У употреби је: *дава*, *додава*, *џродава*, као и: *завива* (превија ране), *навива*, *џовива*.⁴⁹⁰
449. Са значењем „*позајми*“ овде је: *зајмем*, *зајмеш*, *зајме*; *зајмемо*, *зајмеше*, *зајму* П; импр.: *зајми* - *зајмеше*.
450. Са значењем „*заборави*“ овде је *замешне*: *мож нешто замешнем* Б, *замешнул* ДР; *замешнуи* Б; импр.: *замешни* - *замешнеше*.
451. Са значењем „*супи*“ - „*супља*“ овде је: *зберé* - *збира*: през.: *збирамо се* В/Р, *збирау се* В/О; импф.: *збирајомо се* В/О; р. прид.: *збирал* В/О; т. прид.: *збиран*; импр.: *збирај* Бт.
452. Глагол *дира* овде има презент: *дирим*, *дириш*, *дири*; *диримо*, *дирише*, *дири* ДП/К; тако и: *свирим*, *свириш*, *свири*.⁴⁹¹
Карта бр. 24.
453. Глаголи *знаје* (зна), *зрје* (зри),⁴⁹² *иџраје* (игра), *џкаје* (тка), *смеје* (сме), *умеје* (уме) имају облике по IV врсти: *знајем*, *знајеш*, *знајемо*; *не знаје*; импф.: *знајео*, *знајеше*; мн. *знајешемо*; овако и: *беснеје*, (*о*)*сџареје*, *џусџеје*, *скуџеје*.
454. Са значењем „*љушти*“, овде је: *луџи*; р. прид.: *луџил*, т. прид.: *луџен*; импр.: *луџи* - *луџеше*.
455. Са значењем „*мења*“, овде је: *мењава*; през.: *мењавам*, *мењаваш*, *мењава*; *мењавамо*, *мењаваше*, *мењавају*.
456. Са значењем „*навири*“, *нагвири*“, овде је: *наспрне*; р. прид.: *наспрул*; импр.: *наспри* - *наспрнеше*.

488 А БДј (регистар): НЖРеч 17; ЈДРеч 42.

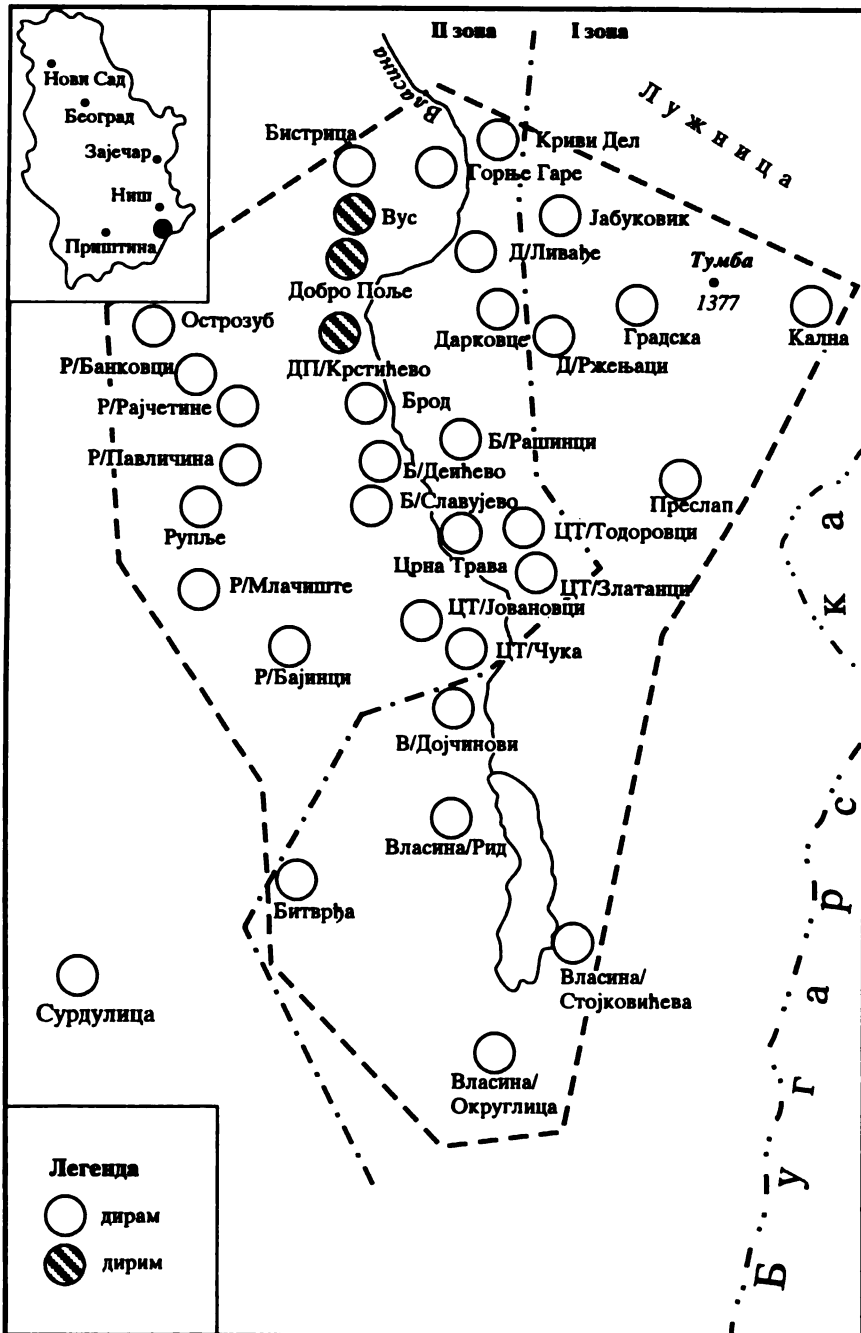
489 НБББП 91; НЖРеч 29; ЈДРеч 63.

490 НЖРеч. Овде се даје друго тумачење.

491 А БДј 532,533. А. Белић за овај глагол даје друго значење (=оставља траг). Иста значења, као Белићева, налазимо и код Н. Живковића и Ј. Динића.

492 А БДј 131; НБББП 96; ЉЋГЛ 93; НЖРеч 52; ЈДРеч 98.

Карта бр. 24



457. Са значењем „стави“, „надене“, овде је: *наї̄шне*; р. прид.: *наї̄ну́л*; т. прид.: *наї̄нуӣш*; импр.: *наї̄ни́* - *наї̄неї̄ше*.

Овако и: *намеї̄шне*.

458. Глагол „обећа“ значи: пристане на удају за негде или за некога: ја се *обећа́* (пристадох) Г.

459. Са значењем „омасти, омрси“ (се), овде је: *обла́жи* (се); 3. л. пл. през.: *обла́жу* В/Р ЦТ; а тако и *бла́жно* (масно, мрсно).

460. Са значењем „прича, разговара“, овде је: *ораї̄ши*, аор.: *ораї̄и́*, *ораї̄и́мо*; импр.: *ораї̄и́* - *ораї̄еї̄ше*; г. прил. сад.: *ораї̄еї̄ећи/ораї̄еї̄ечи* К П; *ораї̄а́* (разговор, садржај разговора), *ораї̄еї̄ње* (причање, разговор).

461. Са значењем „проба“ (јело), овде је: *обу́ђе*.

462. Са значењем „обиђе, посети“, овде је: *ѡобу́де*.

463. Са значењем „прескаче“, овде је: *ѡрері̄ѡа*; *ѡрері̄ѡам*, *ѡрері̄ѡамо*; р. прид.: *ѡрері̄ѡу́л*; импр.: *ѡрері̄ѡај* - *ѡрері̄ѡајше*.

464. Са значењем „пошаље“, овде је: *ѡраї̄ши* (писмо); импр.: *ѡраї̄и́* - *ѡраї̄еї̄ше*; несвр.: *ѡрачу́је*; *ѡрачу́јем*, *ѡрачу́јемо*, *ѡрачу́ју* (унуци) В/О; импр.: *ѡрачу́ј* - *ѡрачу́јше*.

465. Глаголи *ѡридаде́*, *ѡридава́* значе: увећа, увећава (породицу и слично): да се *ѡридавају* људи (да се рађају деца).

466. Са значењем „прозбори“, овде је: *ѡроду́ма*: чим *ѡроду́мам* одма́ ви́че.

467. Са значењем „изнемогне“ (телесно и душевно), овде је: *ѡошї̄ѡкне*; р. прид.: *ѡошї̄ѡкэл* човѣк Д/Р.

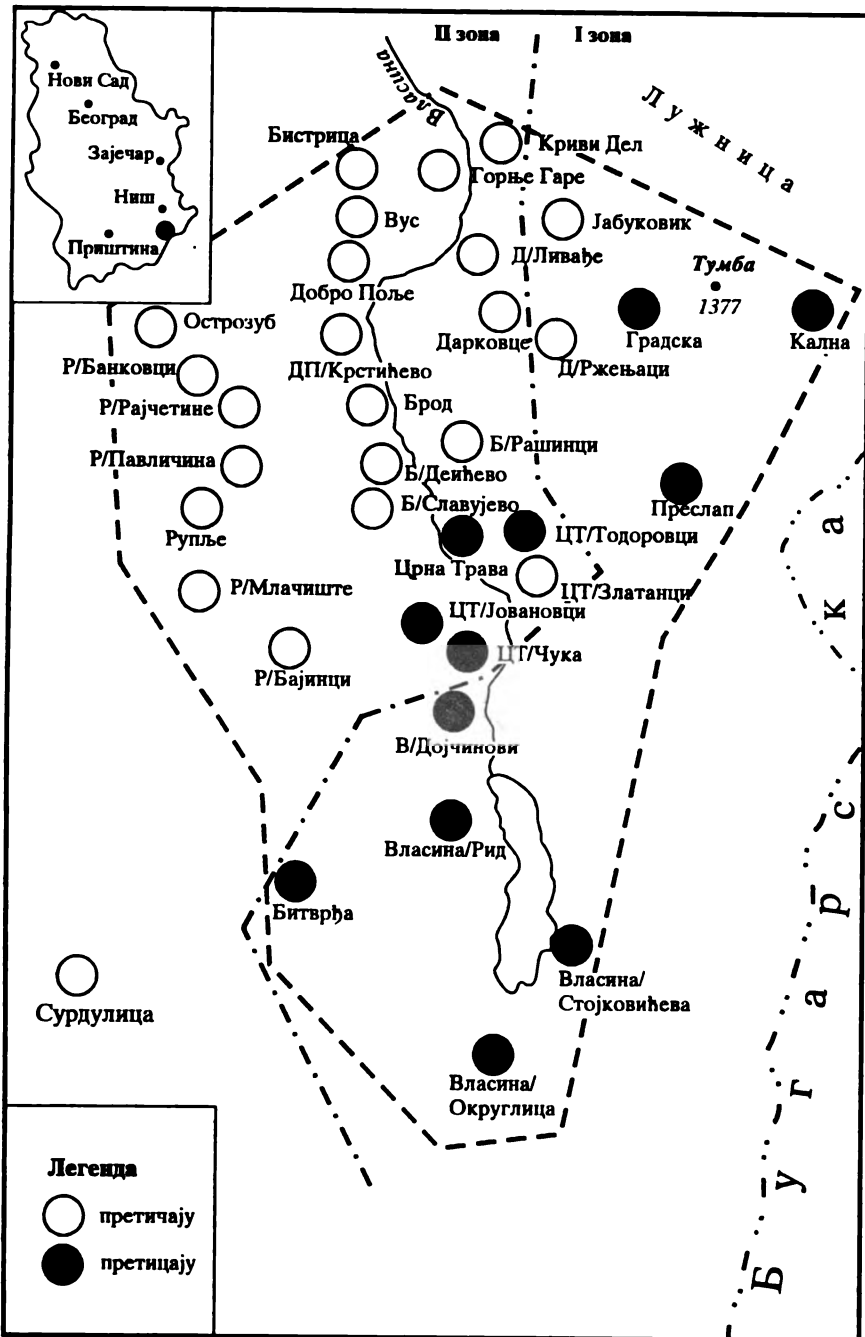
468. Према инфинитивној основи су облици презента: *замеї̄шају* (у гбвору) Б, *ноге ої̄и́цају* КД, *ѡреї̄и́чамо се* В/С, *ѡреї̄и́чају се* ЦТ, (уз аналошко ч из претходног *ѡреї̄и́чем*), *ѡридавају* КД, *слаї̄ају се* (слажу се) К. Карта бр. 25.

469. Глагол *врше*⁴⁹³ има 3. л. пл. аналошко: *вршú*; р. прид.: *вршáл*, *вршáли*; импр.: *вршї́* - *вршеї̄ше*.

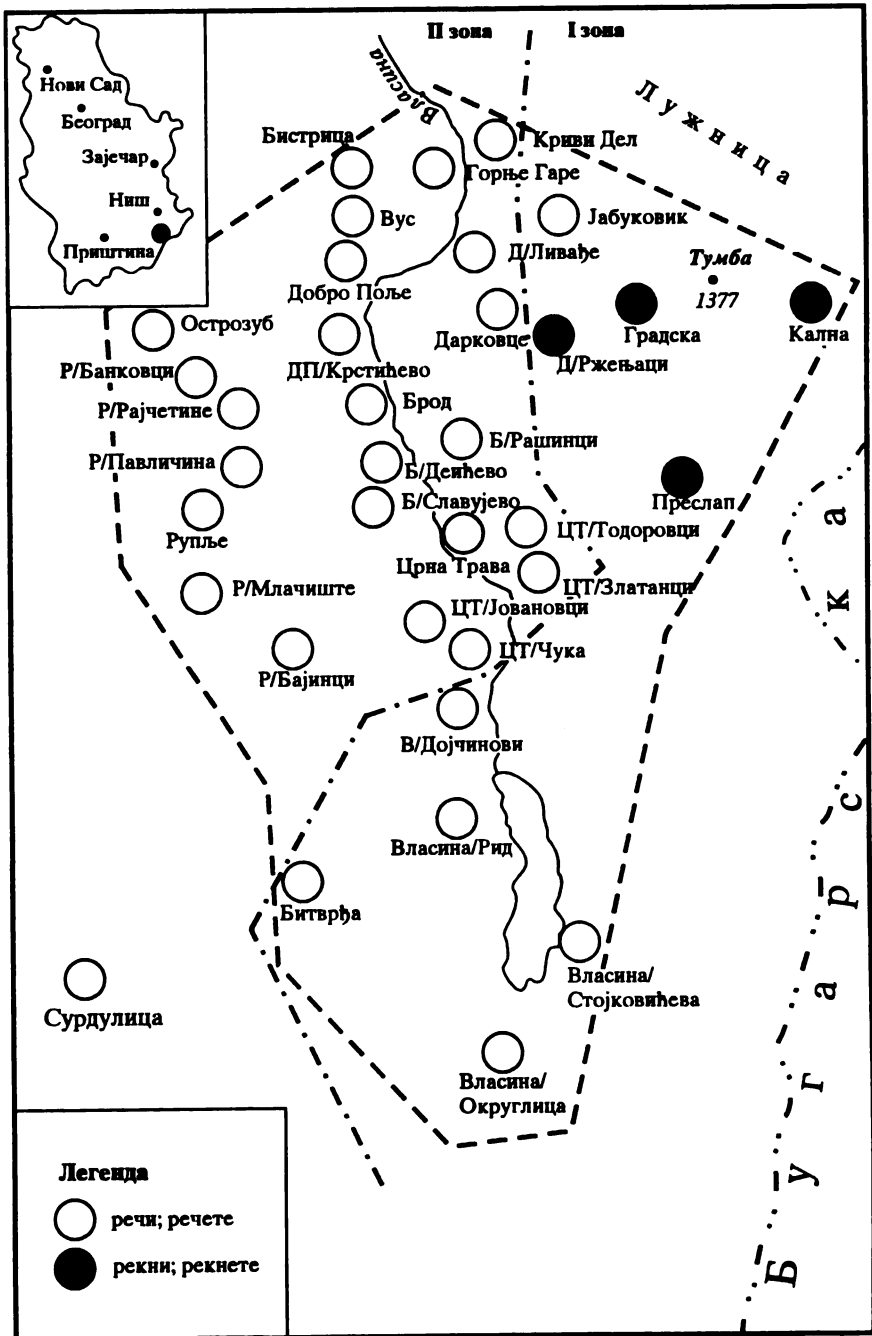
470. Глаголи: дићи, стићи улећи (стандардног језика) имају облике по III врсти: *диї̄нем*, *диї̄немо*; аор.: *диї̄ну́*, *диї̄ну*, *диї̄ну́мо*; р. прид.: *диї̄ну́л*; импр.: *диї̄ни* - *диї̄неї̄ше*; постоји и р. придев: *диї̄эл*, *сї̄и́ѡл*.

Од глагола *излеї̄не/излеї̄зне* аорист је: *изле́зо*, *изле́зе*, *изле́зомо*; р. прид.: *изле́зал*; импр.: *изле́зни* - *изле́знеї̄ше*. Овако је и: *сле́зне* (сиђе), *уле́зне* (уђе).

Карта бр. 25



Карта бр. 26



471. Глагол *речи* има облике: през.: *речѐм, речѐш, речѐ;* *речѐмо, речѐше, речу* (аналогско); аор.: *рекó, рече, рекóмо*; р. прид.: *рекъл, рекла*; импр.: *речи - речѐше*.⁴⁹⁴ Карта бр. 26.

Овако и *зашећи*: *зашечѐм* итд., као и *йодвиче* (подвикне, подвиче).⁴⁹⁵

472. Од глагола *зовѐ*, забележили смо 3. л. през. мн. *зовѐју* га П; р. прид.: *кэкó се зовáл* Ј.

473. Глаголи *зарича, нарича, обрича* (обећава, намењује) имају облике по V врсти: *заричам, заричамо*; аор.: *заричá, заричáмо*.

Овако и *шужавља*: *шужављам, шужављамо*.

474. Познато је: *йојѐм, йојѐш, йојѐ; йојѐмо*; аор.: *йојá, йојáмо*; р. прид.: *йојáл*; импр.: *йóј - йóјше*.

475. Глагол *ошйде* има аорист: *ошйдó/ошб, ошйдѐ, ошйдѐ;* *ошйдóмо/ошбмо, ошйдóште/ошбште, ошйдóше/ошбше*; р. прид.: *ошйшъл/ошъл*.

476. Глагол *узне* (узме) има аорист: *узб, úзе, úзе; узбóмо, узбóште, узбóше*; р. прид.: *узѐл*; импр.: *узнѐ - узнѐше*.

477. Глагол *може* има аорист: *мојá (не мојá), мојá; мојáмо, мојáше*; р. прид.: *мојъл*.

478. По IV врсти су облици презента код глагола: *бележи, йише* и гласе: *бележѐје, бележѐју; исйрачѐје, йисѐје, йишѐје, йишѐје, йлачѐје* (плаћа), *йосийѐје, санѐје/сањѐје, сшуйѐје, целивѐје*.

479. Глаголи на *-овайи, -ивайи*, (стандардног језика) имају облике на *-ува-*: р. прид.: *йошшувáл, бележувáл, казувáл, насийувáл, йишувáл, йисувáл, сийувáл, размрсувáл*.

480. Овако и: *вицѐва* (вића): *вицѐвам. вицѐва; вицѐвамо, вицѐваше, вицѐвају* Д/Р; импф.: *вицѐвá, вицѐвáмо, вицѐвáште*; р. прид.: *вицѐвáл*; импр. *виц - вицѐше* П. Карта бр. 29.⁴⁹⁶

481. Облици: *мећау* се јáја Д, *увек йраћају* Р/М, *обрћају* ЦТ; *найрѐћују* В/Р, *скићају* ЦТ, не *йушћају* ги ВО, не *йушћу* ги Бт, *унишћују* Р, нису обични у овом крају, али је питање одакле су унесени (можда преко печалбарења) јер нису карактеристични ни околним говорима (сем Алексиначког Поморавља и неким другим говорима).⁴⁹⁷

494 ЛБГЛ 97.

495 АБДлј (регистар, 678 и 707).

496 АБДлј (регистар 681). Сви су примери са тимочко-лужничког терена; НЖРеч 15; ЈДРеч 38.

497 НБАП 208. Н. Богдановић наводи више оваквих примера. Види и ДЈТрст 131.

482. Глагол *дари* (дарива)⁴⁹⁸ има облике: през.: *дарим, дариш, дари; даримо, дарише, дару* Б; импр.: *дарí - дарéше*; р. прид.: *дарíл*; т. прид.: *дарен*.

483. *О^днемоїне* (онемоћа) има облике: през.: *о^днемоїнем, о^днемоїнемо, о^днемоїну*; р. прид.: *о^днемоїнал* Р/М.

484. *Скуїи* (поскупљује) чује се као: през.: *скуїи - скуїу* П ЦТ.

485. *Сцейи* (повреди, расцепи, расече): през.: *сцейим, сцейиш, сцейи; сцейимо, сцейише, сцейу*; аор.: *сцейí, сцейи, сцейи*; импр.: *сцейí - сцейéше*; р. прид.: *сцейíл*; т. прид.: *сцейен* ЦТ.

486. Глагол *умре* има облике:⁴⁹⁹ аор.: *умрэ* (1. и сва лица јд.) на целом простору: *умрэмо, умрэше, умрэше* Б В/Р Г К ЦТ, а ређе и облике: *умр* Б В/Р; р. прид.: *умрэл/умрл* В/Р.

487. За глагол *шреба* записали смо следеће облике: не *шребем* Р/П, не *шребеш* ми КД, *шребе* ми КД, *шребе* се женá рани Р/М, *шребе* да рúча Ј ЦТ, *кум шребе* КД, *шребе* се тúри ДП, што *шребе* В/Р, *шребе* се мрэ Д, имање *шребе* ЦТ, колкó *шребу* КД, тој *шребу* милијарде ЦТ. Примери показују да су се, поред других, уопштила два облика: *шребе* (3. л. јд.) и *шребу* (3. л. мн.). На ово уопштавање вероватно је утицало прилошко значење *иошребно је*.

488. Уместо облика *жање* чују се облици:⁵⁰⁰ през.: *жњем, жњеш, жње; жњемо, жњеше, жњу* В/Р ЦТ; *ожњемо* ЦТ; р. прид.: *жэл* В/Р; т. прид.: *йбжейш, йбжейшо* ЦТ; импр.: *жњи* К.

В. НЕПРОМЕНЉИВЕ РЕЧИ

ПРИЛОЗИ

489. У говору ЦТВ постоје прилози као и у околним говорима ове зоне.⁵⁰¹ Уз основне облике често се лепе партикуле и тако ствара утисак као да је реч о новим и необичним облицима. О партикулама се говори нешто ниже.

И овде је порекло прилога различито. Многи представљају окамењене падежне облике променљивих речи, употребљени самостално или у скупу са другим речима.⁵⁰²

498 НЖРеч 26.

499 НБББП 93.

500 ЉЋГЛ 93.

501 АБДјј 465-471; НБББП 98, АП 213; НЖРеч 183; ЈДРеч.

502 АБДјј 465-471; АП-ЗС Лексикон 384.

а) окамењени падежни облици именица (*вечером, зиме, ју-
шром, кулуком, лешје, најоље, наземе, наруке, назор, оцушра, ре-
дом, силом, улейшо, ујесен*);

б) заменице (овамо, овде, онам, онолко, тако, такој, тэг, сэг/саг);⁵⁰³

в) прилози придевског порекла (по *власинци* орати, понаша се *цигански/циганци*, не орати *љуцки/љуци*, *добро, друјојече, лошо, њоубаво*);

г) сложени, комбиновани (*најор, надол, одовде, одонд, одоздоле, одошле, јушрос, сушрадэн, унакрс*);

д) прилози до бројева (од *једнуш, једноман, одједнуш, од њрвин, шойрв*);

ђ) страног порекла (*алис, ѿца/коца, јаваш(лици), бађав(а), сэл, шэмэн*).

490. Све забележене примере разврстали смо на прилоге за: место, време, начин, количину и прилошке изразе.⁵⁰⁴

491. Прилози за место:

овде: *овде* ји чекали П Р/М ЦТ, *овде* близу Б, *овде* је дошла ЦТ, не сэл *овде* ЦТ;

овдева К П, *овдева* дом В/Р, *овдева* ми њгоре П;

овдека В/Р Д/Р КД Р/М, *овдека* мучим Б, беше *овдека* ЦТ.

Партикула *-ка* често се јавља и у другим говорима на ширем простору. Упореди примере у Херцеговини: *одвека, долека, домака, тамока*.⁵⁰⁵

Према употреби партикула *-ва* и *-ка* територија ЦТВ дели се на две зоне, карта бр. 27.

онде: *онде* уз кћу КД П, *онде* низ пџт ЦТ; има *ондева* К;

шу; *шуж*; *шува*: *шу* сам дошла КД. Од основног облика *шу* изведена су још четири облика додавањем партикула *-ј*, *-ва*, *-де*, и двоструке партикуле *-де-ва*: *шуж* доле КД П Р/М ЦТ, *шуж* га нека Г, *шуж* смо вршали Д/Л, *шуж* се приетеље КД (на целом простору);

шува лежџ В/Р Ј П, *шува* га ударило П, има *шува* трошак К П (облике налазимо само у I зони, карта бр. 28);

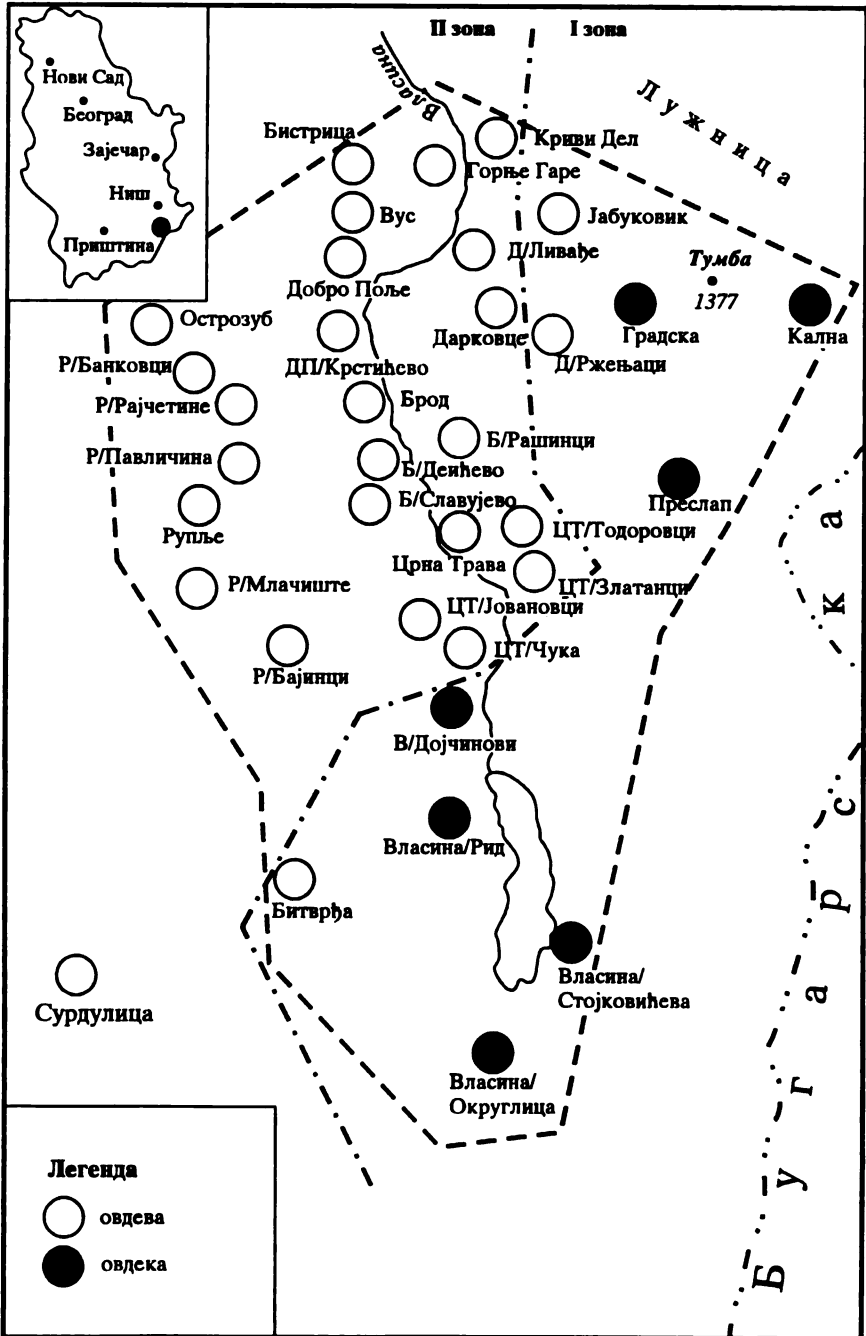
шуде је имало ДП/К Б П Р/М, *шуде* стајали ЦТ (већа је заступљеност у II зони, али се чују на целом простору, карта бр. 28);

503 АП-ЗС Лексикон 384. „Прилози типа: овамо, овамо (...) постали су од заменичких корена *ов(ај)*, *ш(ај)*, *он(ај)*.”

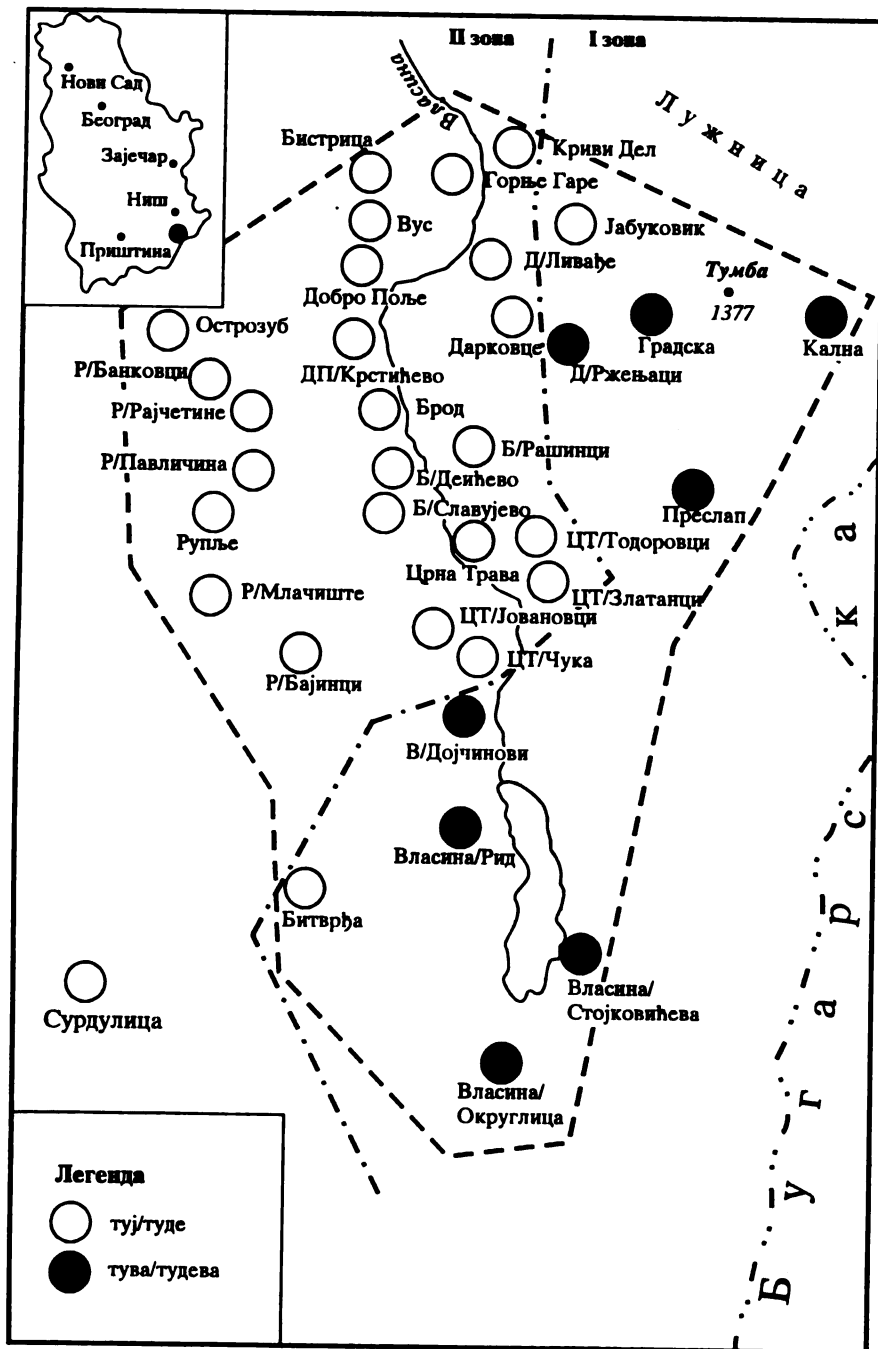
504 НБББП 98, АП 213.

505 АП ГИХ 160.

Карта бр. 27



Карта бр. 28



шудева има П, *шудева* је билó В/Р К, *шудева* смо чувáли (облике налазимо само у I зони, карта бр. 28);

овам(о): *оváмо* се íде КД, *пóјде* се *оvám* П, на *оvám* се крéне Б;

шáмо: *шáмо* седý Р/М, *шám* билó Р/М, *шám* што има Б, *íде* се *нашám* П;

онамо: *онám* попушта Г, *онáмо* попушта Г, *онáмо* што се вíди КД, *прéјде* *онám* у страну П, *онám* су Гáцини В/Р;

íоре: *íоре* седí КД, има *íоре* у Плáну ЦТ; *наíоре* се лóме КД, *наíор* се *íде* В/О, *нájзíоре* тýре једán К;

назем: *вечерáли* смо *нázем* К КД П Р/М, *постéље* се *нázеме* В/Р;

озíор: *покрíу* *озíор* Ј КД ЦТ, па смо носили *озíора* Б, *озíора* донесé КД, *озíоре* слéзли В/О, *напобýсе* *озíоре* Р/М;

доле: *дóле* преградено В/Р, *íду* *дóле* у Предéјане Р/М, у селó *дóле* слéзну Б;

одоздол: *одоздóл* изнóсе КД, *одоздóл* тýру ЦТ, *одоздóле* ишли В/Р;

унушра: *вóде* *унушра* Б, *уведý* *унушре* Г;

одовде: *óбе* су *одóвде* П, *одóвде* сам ја КД, *одовдéва* П;

одокле: *одóкле* су онí КД, *одóкле* дошли Р/М;

одонде: *одóнде* дошла КД, *одóнде* нéма вíше В/Р;

одошле: *одóшле* *пóјду* КД ЦТ, *одóшле* па тáмо Кд, *спроведý* *гу* *одóшле* ЦТ;

одовуд: *одовúд* добди код нас КД, *одовúд* нéма Д/Р К;

ошуд: *ошúд* довели КД, *ошúд^ш* све ишли Р/М, *ошúд* дошли К;

докле: *седí* *доклé* óће КД, *доклé* гóђ има Б;

довде: сáмо *довдé* дóјде П, *нáшо* је *довдé* В/С;

дошле: дошли смо *дошлé* Р/М ЦТ, *дошлé* је негóво Д/Л, *дошлéка* уватíло (руку) Б;

близо: нéма *блízо* КД, сáмо овдé *блíz* Р/М, то је овдé *íо-блíz* К;

долеко: *долéко* се ишли Б Г, *долéко* нóси вóду ЦТ, од нас *дóлеко* П, *íодóлек* је Прéслоп К;

По облику се разликују прилози са значењем *íде*, *куда*:

íде: *кудé* ће Р/М, *некудé* ћеш Р/М, *кудé* слáву Р/М, *кудé* има *úвечер* Р/М;

куде: *кудé* *íдете* КД, *кудé* да крéнеш ЦТ, *кудéно* бéше КД, *кудéшó* се ишли К П.

Прилози састављени од негације и упитног *íде* јесу: нéма *неíдé*, *неíдé* има КД, *нájде* се *неíдé* ЦТ, *донеíдé* се вóзе ДП/К, *нúíде* да се чýје В/Р ЦТ.

Као прилоге за место записали смо још: *далеч* (далеко) Д/Л, *надболе* има села КД П ЦТ, *најбре* Р/М, *најред*^{III} Ј, *насад* ЦТ, *најоље* П, *несу* °*вуде* ЦТ, *свуде* иде П Р/М, *узем* В/Р, сви *узоколо* КД П, *бегам* *усвеи* П, *расте* *врзээм* К.

492. Прилози за време:

кад(а), сведен на облик *кэд*: *кэд* е бил Б, не имал *кэд*^{III} ЦТ, *кэд*^{III} је живел ДП/Б, *кэд*^{III} коџа има ЦТ, (в. и т. 110);

никад(а): *никад*^{III} се не знало Р/М, *никад* не сејано В/Р.

Са значењем *некада* забележили смо и прмере: *некаіа* смо постјли П, *некаіа* се носіле К, *некаде* билó и тóј К, *некиіај* имало К;

саі/сәі: *саі*^к је лако Р/М, *са* га не брану В/Р, баба нóси и *сәі*^к Д, *сәі*^к натам КД, *сај* живи В/Р (в. и т. 103);

Према употреби прилога *шад*(а) дели се говор ЦТВ на I и II зону, карта бр. 29. Друга зона има облике:

шәі^к нће билó ЦТ, *шәі*^к нће имало ЦТ, до *шәі* блага недеља Г, *шәі* се гледало имање ДП/К, *шәі* е видел КД, *шәі*^к дојдоше Р/М.

Прва зона има облике скоро увек са партикулама:

шаіа билó В/О, *шаіај* бeше В/Р П, *шаіај* пóчне В/Р, *шаіај* смо јели лéбац П, *шеіа* неé суділа В/Р, *шеіај* се ишлó В/Р К П, *шеіаја* сэм имала П, *шиіај* је умрл П, од *шиіаја* забóле П;

дәнэс: *дәнэс* нeма луди Р/М (в. и т. 103);

јучер: *јучер* Д/Л П Р/М, *јучер* óткара В/Р;

нeкња: (заменује више прилога): *нeкња* идóмо П, *нeкња* е билó Д/Р;

јушре : *јушре* чeкам Р/М, *јушре* на прázник ДП/Б;

зајшре: *зајшре* Иліндэн П, *зајшре* прázну (празнују) К;

сушрадэн: *сушрадэн* нeма П;

јушрос: *јушрос* вeдро П, *јушрос* откупјују К;

оцушра: *оцушра* отóше В/Р Д/Р, *оцушра* замесі Р/М (в. и т. 248);

јуушру: *јуушру* свадба Р/М, *јуушро* рано се дигне Г ЦТ, *јуушру* од бсам ЦТ, *јуушру* собáјле ЦТ, *јуушру* на Ускрс Д, *најушро* П;

навечер: грeемо се *навечер* ЦТ, зберу се *навечер* В/Р П КД, *нeчэска* П, *нóћу* КД;

најреда (са значењем: пре, раније): *најред*^{III} билі дeлени Ј Р/М, *најре* билé прве Г В/О ЦТ, такóј е од *најреда* В/Р;

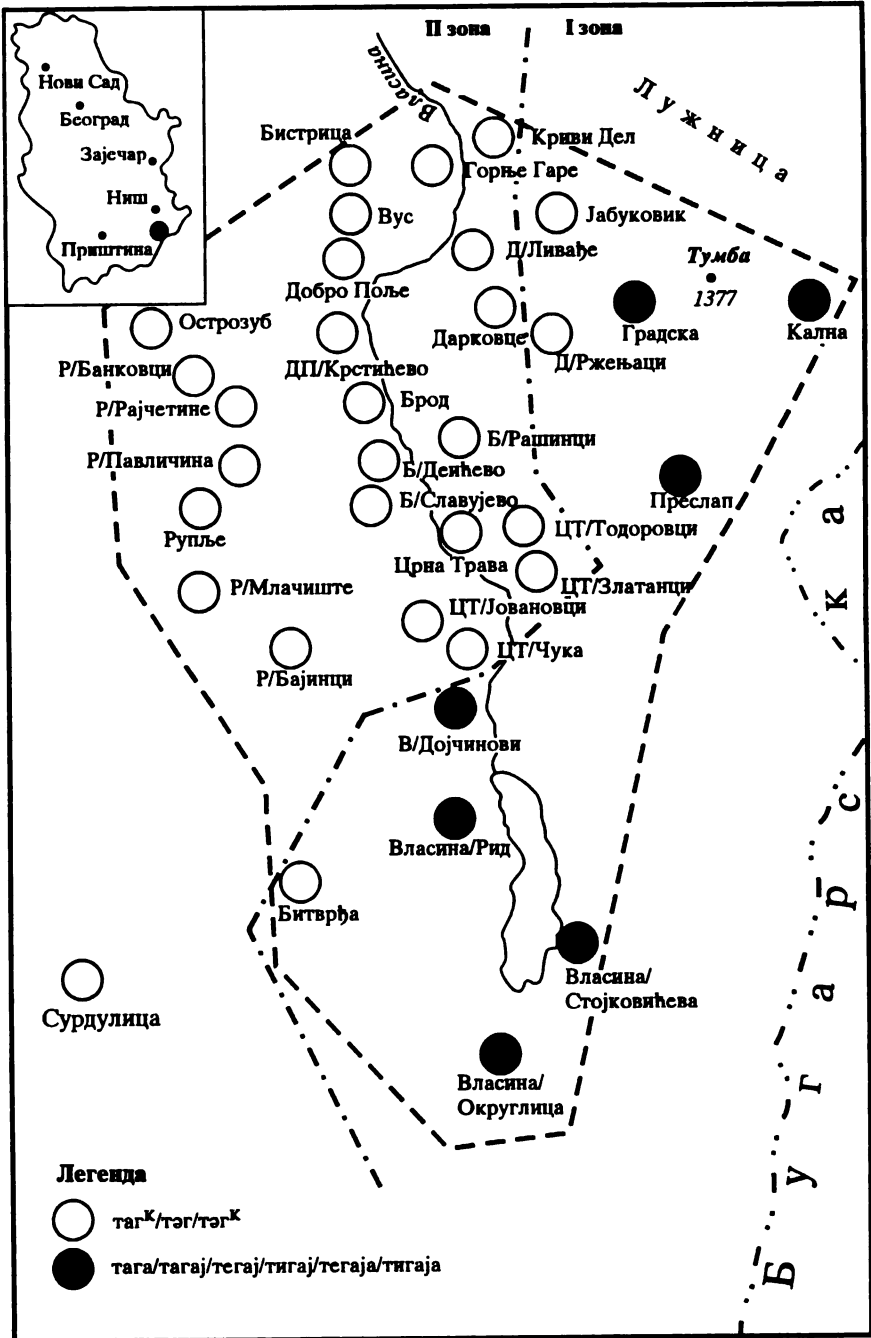
вечером: турим *вечером* Д/Л Ј, *вечером* почіња ЦТ;

увече: *увече* се врату Р/М, *увечер* В/Р Г Ј Р/М;

јушром: *јушром* не мáру Г, *јушром* музу ЦТ;

зими: *зими* се тkáло КД ЦТ, *зиме* се жениле П Р/М, *зимус* латка зимá Р/М, свадбе су *јесени* Г, *јесен* прáву П;

Карта бр. 29



одавна: *одавна* билó Б Д П ЦТ;

ѵрòлеѵи: *ѵрòлеѵи* В/Р П ЦТ, *ѵрòлеѵи* сéемо КД, *ѵрòлеѵос* П, *ѵѵрòлеѵ* Гр К;

синоћ/синоч: *синоћ* срéто Р/М, *синоћ* нéма Г, *синоч* пројде Д/Л, *синочка* турн Гр П.

Као временске одредбе записали смо:

доѵòбдине КД, *додéк* се жíви П, *еднуш* (једном) кíсело млекó ЦТ, *најсад* ЦТ, *најѵосле* отишéл Б, *одмá* мбра Д/Л, *ѵонéкад*^{III} Д/Р, *ѵодòцкан* слéгла Гр, *ѵрѵдвечер* П, *ѵоѵрв* тражи Р/М, *срédзиму* КД, *свѵноч* Д/Р, *ѵноч* КД.

493. Прилози за начин:

спѵ башкá П, *рáди башкá* П, *башкá* смо чувáли ЦТ;

не мóж *друкше* ЦТ, *друкше* се каже КД, *друкше* радéли ДП, само у II зони, карта бр. 30. Прва зона најчешће има облик *друѵојéче*: све *друѵојéче* ѵмаше П, *друѵојéче* носíле В/Р, *друѵојéче* прáвене К.

јédва га угасíмо Р/М, *јédва* стíгомо П;

назóр му дáва П, *назóр* ѵчи ЦТ, *назóр* тéра В/Р;

нáруке су га донéли ЦТ, нóсе *нáруке* Гр;

овáко/овáк се промíца КД, ударíло га *овáк* П, *овáка* дóјду В/Р П;

онакó све ишлó КД, *онакó* је имáло ЦТ;

ѵакó напúстена Р/М, *ѵакó* остáвена ЦТ;

ѵакóј да ѵмре П ЦТ, *ѵакóј* нашлý Р/М, *ѵакóј* се увóди ткањé КД;

ѵакá си бúде В/Р П, пустéје *ѵекá* П ЦТ, ја велíм *ѵекá* П ЦТ, ја велíм *ѵикá* К;

ишлý *ѵéшки* Р/М, ишлó *ѵéшћи* В/Р;

ѵобрзo се тóпу КД, *ѵобрзo* стíгне ЦТ;

ѵолáчка нéма да прýча Д/Р, све тóј *ѵолáчка* (полако) П;

ѵóубавo мéсеше П, тэг бéше *ѵóубавo* В/Р Ј;

ѵнакрс се тýри Кд, протýрено *ѵнакрс* ДП/К;

Прилог *какo* јавља се у облицима: *кэкó* којá мóже Р/М, *кэкó* је ткáно Р/М, *кó-ѵо* (како) баталíмо П, *ка^o* (како) кúпено Р/М.

494. Прилози за количину:

ѵоцá/коцá: *ѵоцá* је билó К П, ѵма *коцá* ЦТ; први облик се чује у првој а други у другој зони, карта бр. 31.

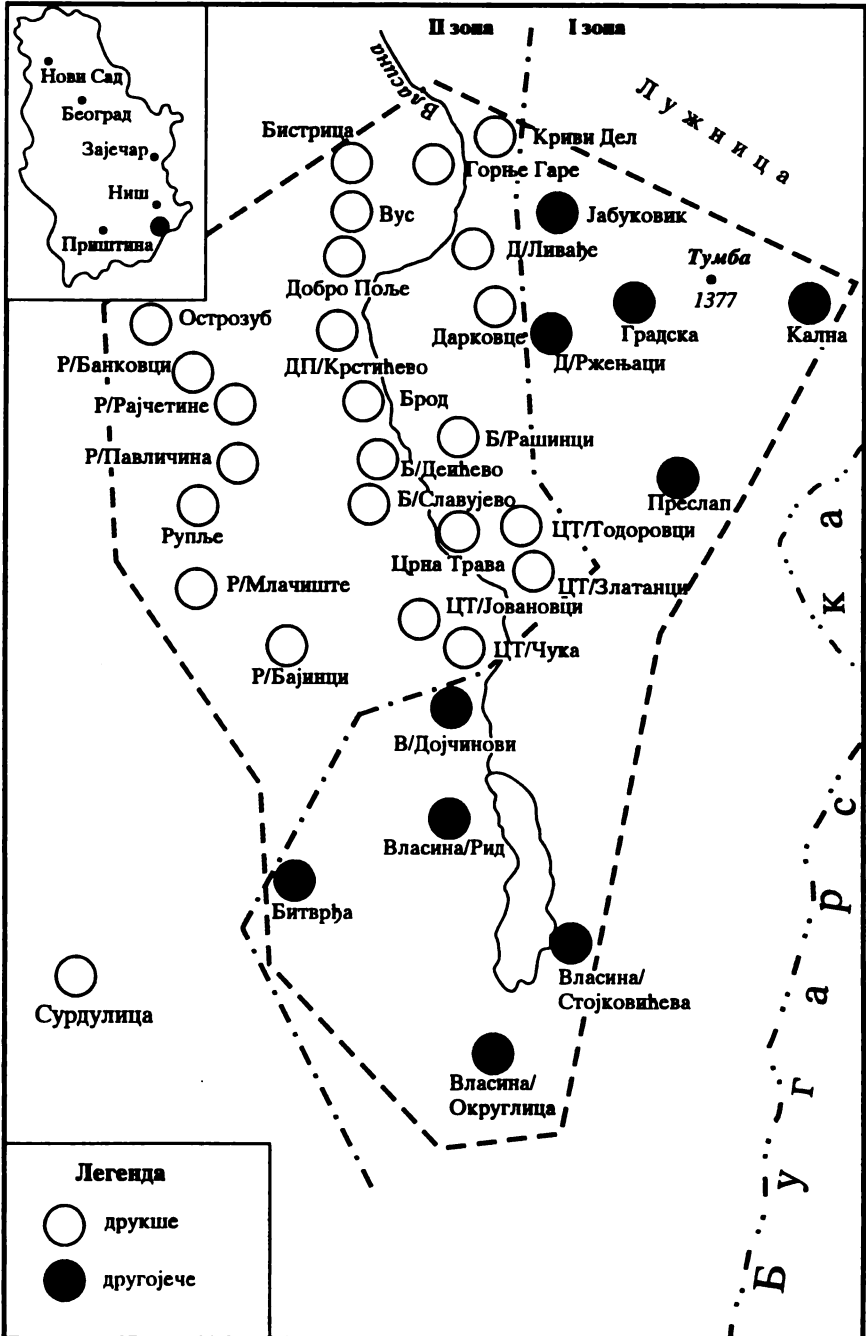
још: *јóш* се налазу Р/М, *јóш* нéма В/Р;

колкó: *колкó* да обíђемо (пробамо) ЦТ, *колкó* тéбе Д, *колкó* скúпу (поскупљују) П;

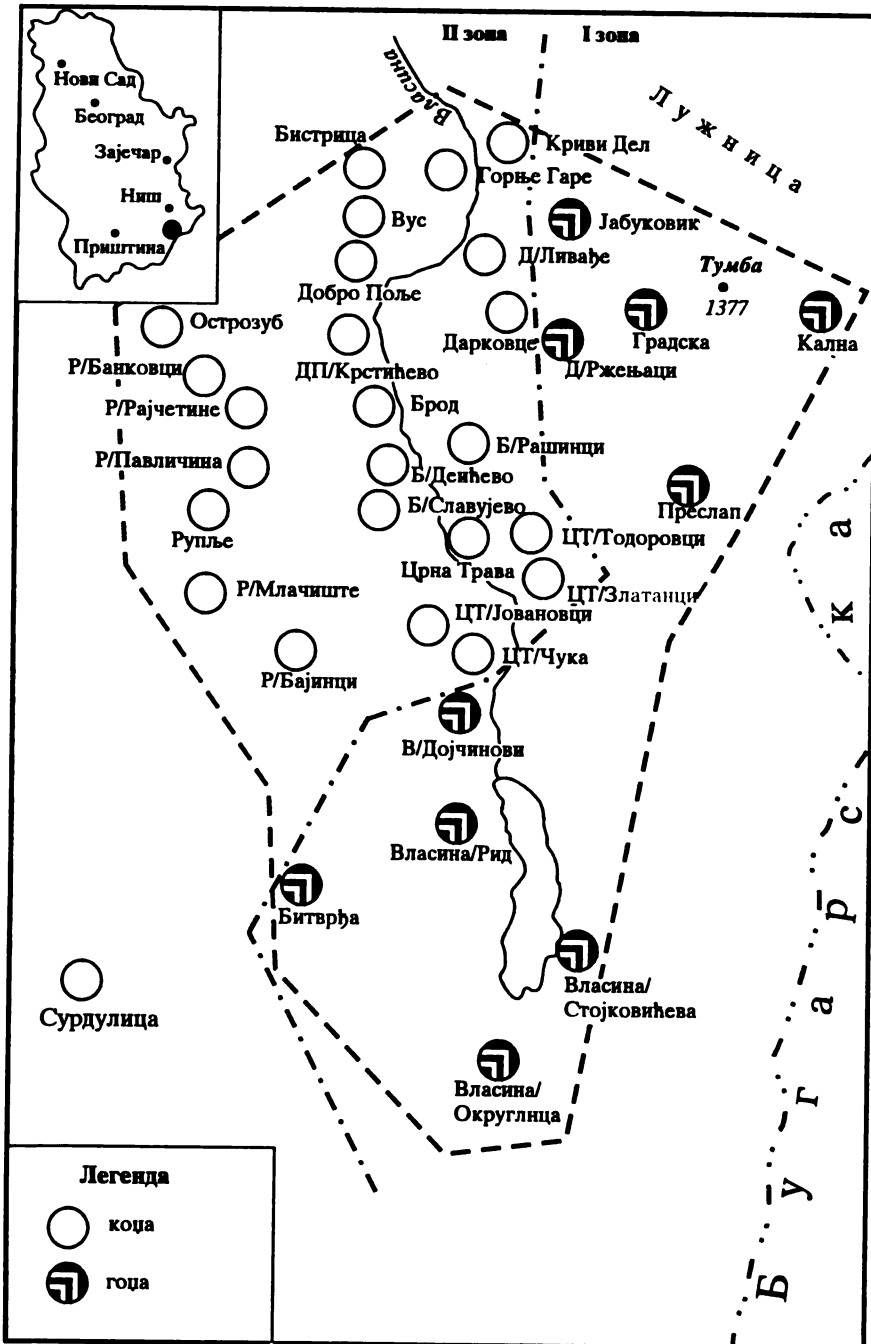
малко: *мáлко* пíју П, ѵмамо *мáлко* Б, *мáлко* чувáли Д/Р;

млòто: *млòто* знáм В/Р Д/Р КД, *млòто* прíчам Ј К Р/М;

Карта бр. 30



Карта бр. 31



йóвише: *йóвише* П, *йóвиш* ймају Д/Р, *йóвиш* доносе Р/М;
йомáлко: *йомáлко* рáди П, *йомáлка* йма Ј К;
йúно: йма *йúно* таквй Р/М, йма ги *йúно* ДП/К.

495. Прилошки изрази:

деси се вйше-йуш ЦТ, билó је *неколко-йуш* Р/М, *неїде-неїде* се најде ДП/К, йма *сáмо óвде-óнде* Р/М ЦТ, *йóшам-óвам* премешта ЦТ, *нóси шáм-овáм* КД, *шакóј-шóлко* КД, *ошúд^ш-одовúд^ш* Д/Р, *шакóј-некэкó* КД;

двайуш-шрийуш ЦТ, *два-шрийуш* В/Р, *йешес-йуш* Б, мóже да бóде *седом-осомйуш* К.

Прилози добијени од падежних синтагми (зајтре, силом) говоре о некадашњем постојању деклинације и у овим говорима.⁵⁰⁶

ПРЕДЛОЗИ

О предлозима и њиховој употреби опширније ће се говорити у делу о синтаксичкој служби речи. Овде наводимо само неке који су типични за ове говоре, а нема их у књижевном језику:

врз (преко, на, поврх - на целој територији): *врз* њéга Б Г В/Р КД, *тúримо врз* снопје ДП/К К П;

крз (крóз - на целој територији): *крз* брдо, *крз* онé дúвке, *крз* онú нáтку В/Р КД К П Р/М;

куд^е (код - на целој територији): *куде* мéне остáла Р/М, *куде* мáлога сйна остáну Р/М, *куде* Панталé стáнује В/Р Р/М, *куд^е* Ацину кúћу Р/М, *куде* њи се чúва В/Р П, *куд* лекáри Д/Р;

йрекај (поред, покрај): пројдé *йрекај* нáс КД, иди и ти *йрекај* човéци В/Р Д/Р, све *йрекај* пúт поставено ЦТ, нéма кúће *йрекај* јéзеро В/С;

йри (уз - на целом простору): *йри* дóктура П, *йри* крéвет Р/М, борáви *йри* óвце Ј;

кэм (према - на целом простору): йде *кэм* њéга К П, обрне *кэм* њéга ДП/К Р/М, појдй *кэм* мéне В/Р;

сэс (са - на целом простору): *сэс* њи работйли ЦТ, *сэс* децá работйла Б ДП/К, не се сружйл (посвађао) *сэс* комшйје П.

Ни овде нема оних предлога које не наводе Н. Богдановић, Љ. Ђирић, В. Стевановић, Ј. Михајловић.⁵⁰⁷

⁵⁰⁶ АБДнј 465-471.

⁵⁰⁷ НБББП 100, АП 219; ВСЦГ 199; ЈМЛГ 55; ЉЊГЛ 102.

ВЕЗНИЦИ

497. О везницима ће више речи бити у т. 508-511. Овде напомињемо само то да је велика фреквенција везника *ѡа*, и да он понекад поприма и друге функције.

УЗВИЦИ

498. Према облицима и функцији узвици се у говору ЦТВ не разликују од стања ове врсте речи у суседним говорима.⁵⁰⁸ Они се најчешће користе за дозивање, изражавање расположења, подражавање звукова и шума (ономатопеја) и вабљење животиња.

а) Дозивање (на целом простору): *ѓј/ѓј̣*, о: *о Сѓнће П*, *ѓј*, Милѓне Д/Л; а може се изражавати незадовољство и негодовање: *ѓј̣*, не мбже такбј В/Р, *о̣*, кѓкб мѓслиш ЦТ;

Одазивање: *ѓј/ѓј̣, о̣ј/о̣ј̣*: *ѓј*, чѓјем В/Р ДП/Б К, *о̣ј*, еве ме П;

б) Подражавање гласова у природи: *ау*, *ву бам*, *баѡ*, *буѡ*, *кр*, *крц*, *ѡљас*, *ѡљес*, *ѡљис*, *уу*, *фију*, *цију*, *зу*;

в) Изражавање расположења: *јао*, *куку*, *леле*, *ау*, *ее*;

г) Вабљење и терање животиња: *мѓц*, *миц куц*, *ѡили*, *ѡудрр*, *ѡис*, *чибе*, *иш*, *ош*.⁵⁰⁹

РЕЧЦЕ И ПАРТИКУЛЕ

499. Број и разноврсност речци у ЦТВ говору сличан је говорима из окружења. По учесталости издвајају се речце: *бѓш*, *бре*, *еве*, *ене*, *ете*, *па*.⁵¹⁰

бѓш: *бѓш* ја ѡмам КД, тбј *бѓш* најстрашно ДП/Б, не *бѓш* одмерѡла Гр, *бѓш* чу покажем В/Р (овако на целом простору);

бре: *бре*, ружѡ (грдих) Р/М, причѡ, *брѓ* КД, мѓни се, *бре* ЦТ, *ћути*, *бре* В/Р (тако на целом простору);

еве, *ене*, *ѓше*: причам ти, *еве* В/Р, *евѓ*, тѓј дбле Р/М; *енѓ*, што ти казѡ ЦТ, *енѓ*, што рѓче Г; *ѓше*, жѓви се Б Д/Р, *ѓше*, такбј В/Р П;

ма: *ма*, рѓније не имѓло Р/М, *ма*, не причѡј Г, *ма*, кѓквб причаш П;

ѡа: *ѡа*, тѓва ѡма П, *ѡа*, нѓма овдѓ, *ѡа*, такб се кѓже ЦТ;

дек(а): *дѓка*, стѓра сѓм П, *дѓка*, билб је Бт (тако на целом простору);

508 НБАП 220.

509 НБАП 221. Н. Богдановић даје шири попис оваквих узвика.

510 НБББП 101, АП 221, 222.

додек: *додэк*, че буде Бт, *додэк*, дојдбоше оні К;

еїа: *еїа* најде П, *еїа* се не деси, *еїа* буде добрo, *еїа* не буде ДП/К;

ич: *ич* ме не брїга В/Р, нѣма *ич* ЦТ, *ич* не брїнем КД (тако на целом простору); ова речца носи прилошко значење и може да се искаже прилогом *нимало*;

оно: *оно* дoле влачара КД, *оно*, чўје се такoј ДП/К;

сал: *сал* такo бeше В/О, *сал* такa да буде П, *сал* тoј да не буде Б.

Чују се и уобичајене речце: *већим/вечим*, *дабоме*, *јок*, *јес*, *кобајати*, *свакако*.

Честа је и партикула *на*: *на* ти, *на* ви (на целом простору) са значењем *изволи*, *држи*, *узми*.

500. Овде су партикуле у честој употреби.⁵¹¹ Јављају се код придевских заменица и прилога у варијантама од једногласних, једносложних и двосложних.⁵¹²

а) Једногласне, неслоговане (без вокала):

-ј: *кoј*, *кўј*, *нїкој*, *некoј*, *онaј*, *онeј*, *шaј*, *шеј*, *шој*, *шакoј*, *шўј*, *сaј* (в. и т. 491);

-в: *шoв*, *шўв* (в. и т. 491);

-к: *овдeк*, *ондeк* (в. и т. 491);

-р: *озїор* (в. и т. 491);

б) Једносложне:

-ја: *овaја*, *овeја*, *овўја*, *овїја*, *нїкоја*, *шaја*, *шїја*, *шеја*, *шаквїја* (в. и т. 491), карта бр. 32;

-јо: *нїкојо*;

-ва: *овдeва*, *онaва*, *онoва*, *шаквoва*, *шўва*, *шудeва* (в. и т. 491), карта бр. 32;

-ка: *овдeка*, *ондeка*;

-ре: *озїоре*, *одозїоре* (в. и т. 491);

-ај: *шaїaј*, *шеїaј*, *шїїaј*, *некїїaј* (в. и т. 491);

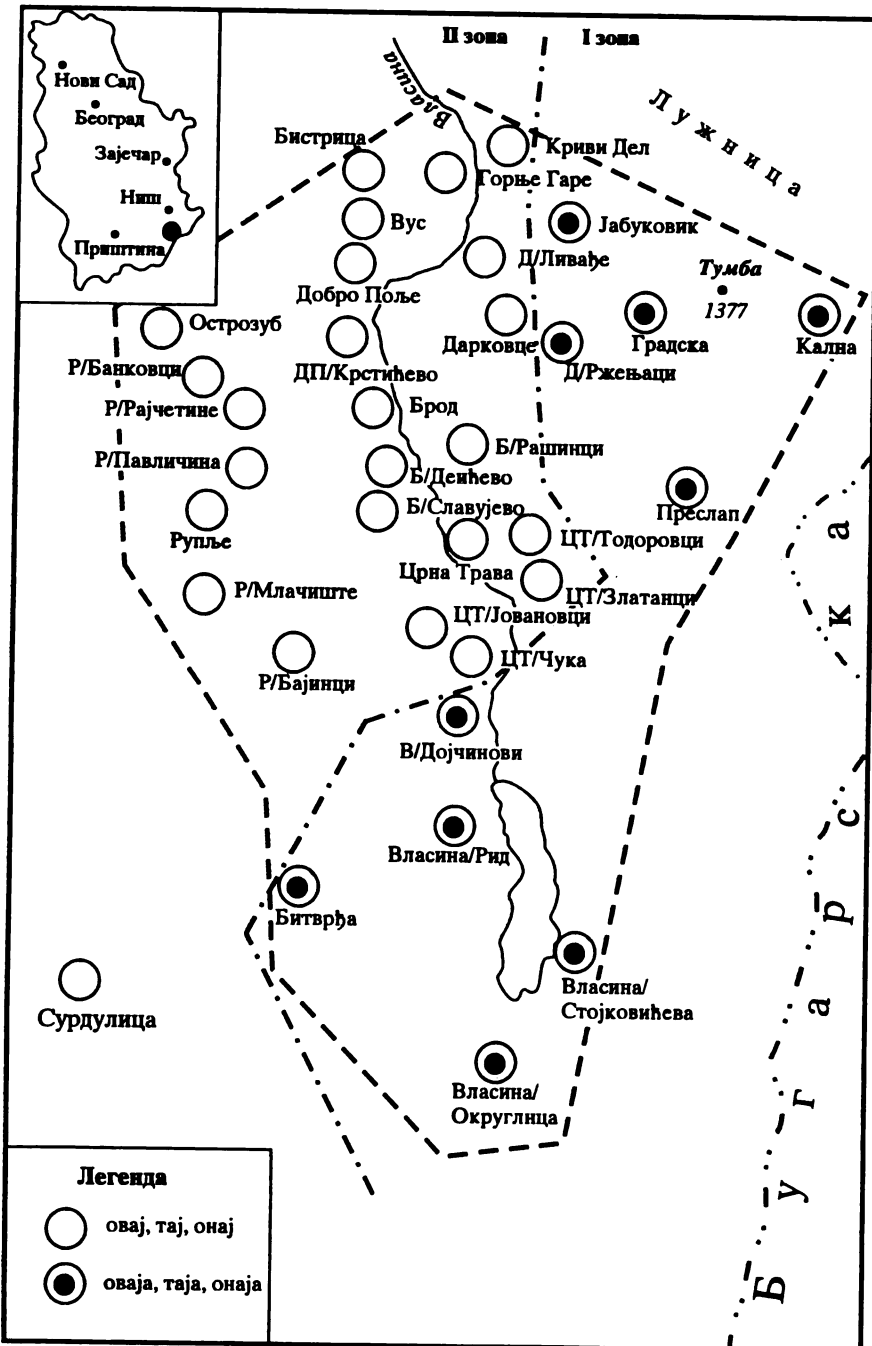
в) Двосложне:

-аја: *шеїaја*, *шїїaја* (в. и т. 491).

511 АБДиј 470; НБББП 101; АП 223; НЖРеч 182-183; ЈДРеч.

512 НБББП 101; АП223; НЖРеч; ЈДРеч.

Карта бр. 32



Легенда

- овај, тај, онај
- оваја, таја, онаја

ДЕО ТРЕЋИ

СИНТАКСА

1. ИЗ СИНТАКСЕ ВРСТА РЕЧИ

501. У овоме делу рада биће говора, углавном, о неким посебним функцијама појединих речи у говору ЦТВ.

502. а) Именице. Облици падежа јављају се као прилошки изрази. Такви су примери: *узиму, ујролетш, улетшо, ујесен, зíme, лéтшос, ѝролéтшос* на целом простору (в. и примере у т. 319-321).⁵¹³

503. б) Заменице. Код заменичких облика указујемо на ове синтаксичке функције:

а) честа је употреба еклитичког облика датива једине: *брáт ми* е бíл Ј, *дéвера ми* убíше Р/М, *лíчна кáрта ми* је билá ДП/Б, *мúж^ш ми* је погинúл Р/М, *штó ми* мúж бíл П, *мúж ми* работíл В/Р, *чёрка ми* е нáјстара П, *сíн ми* е слабуња́в В/Р, на *сýна ми* П, *унúка ми* Р/М, *човéк ми* е бíл у Бúгарско Р/П, *јетрва ми* е из Црну Трáву В/Р у служби присвојне заменице *мој*. Тако и: *он ши* (твој) је, *он му* (његов) је, *он нам* (наш) је, *он ви* (ваш) је, *он им* (њихов) је;⁵¹⁴

б) обична су удвајања личних заменица (пуних и енкитичких облика):⁵¹⁵ *мéне ме* дáдоше ЦТ, *мéне ме* стрá б, на *ши шéбе* П, ја *ши шéбе* дéл дáдém Р/М, бéлимо *ја* и *њéја* íсто КД, да *ја* вржу *њéја* ЦТ, па *íсто ја* и *њéја* навíвамо КД, да *ја* и *њéја* увáљају К, онé *ћи* íма млóго *њи* П, острижéмо *ји* и *њи* КД. На почетку исказа имамо: пуни облик + енклитички, често, а унутар исказа могућ је и обрнут ред, па и такав да се између заменица стављају и друге речи;

в) дативска енклитика *си* је у употреби и кад не значи *себи*.⁵¹⁶ *девóјка си* остáне Р/П, *íма си* појáте Р/П, ја *си* га жњém К, довóзимо *си* дóма К, којí *си* íмају К, лéти *си* рáде К, мéсе *си* женé К, од óдма *си* предé К, пóсле *си* пођинúл К, тíа кúћните *си* íду К, па *си* пíју онí ДП/К, кэд *си* íма врéме КД, па *си* га зовé домаћíн КД,

513 АБДиј 255, 339, 342, 465, 470; НБАП 225.

514 НБАП 226.

515 АБДиј 400, 401; НБББП 127, 128; НБАП 226.

516 АБДиј 405; НБАП 226.

има си лѣб^п за пѣчење Р/М, имало си шнајдери Р/М, краве си чувамо Р/М, па испемо си у наћви Р/М, има си деца В/О, ја си моје музѣм В/О, донесу си погаче В/О, он си побѣгне В/О, брашно си правимо В/О, онѣ си имају П, добро си бѣше П, што си ми пуштѣла П, којѣ си кога воли П, та си га крстимо П, па си кусамо П, има си повиш мѣсто КД, идемо си онако КД, мѣсимо си све В/С, онѣ си хѣту Д/Р;

г) показне заменице често се додају уз именице као појачање одређености: кудѣ њѣга горе онај шѣбер Б, па си онѣја војниѣци отидоше ДП/К, оно грђи шѣја лѣб П, тога мојѣта домаћина В/Р;

оно шѣј деѣ П, шѣј шѣкаѣ несѣм умејала П, овѣја сѣн на државно П, шѣвѣј овѣс сѣјемо П, по овѣја Голѣму Боѣторѣдицу П, здѣнемо онѣја шѣму КД, бѣје онај вода КД, шѣѣсѣје шѣја од бакар Р/М, овѣј корѣша плѣкана Р/М, где овѣја ѣресѣдник В/Р, шѣја ѣлавња бѣдњѣк В/Р.

504. в) придеви добијају функцију властитих именица када означавају:⁵¹⁷

микротопониме: *Доброѣбљско Б, Злаѣанско ЦТ, Млѣчишко Р/М, Прѣслајско ЦТ, Црноѣравско П;*

државе: *Буѣарско Р/П, Македѣнско ЦТ, Нѣмачко В/Р.*

505. Уобичајена је појава да се бројеви јављају у функцији неодређених заменица:⁵¹⁸ *јѣдѣн човѣк, јѣднѣ човѣци, јѣднѣ женѣ, јѣднѣ детѣ; нијѣдѣн сѣн не бѣл, нијѣднѣ комшѣка, нијѣднѣ сѣло* (в. и т. 366).

506. Прилози се, сем уз глаголе, у служби одредбених речи чују и уз:⁵¹⁹

именице: *млѣто* гѣдине прошлѣ В/Р, *ѣѣца* ѣвце имало Р/М, *млѣко* млекѣ од ѣвце В/Р;

придеве: *мало* бѣлесан сѣн В/Р, он *млѣто* ѣран (добар) П, *више* дѣбар Р/М, *мање* радан он ДП/К, *ѣѣвише* бѣлан Д/Р;

прилоге: *дѣма ѣѣсле* извѣде невѣсту КД, *ѣѣсле рѣдом* целивѣје КД, *ѣѣре висѣко* тѣрена В/О.

507. О функцији предлога биће више речи и примера у одељку о синтакси падежних облика.

508. Од везника често су у употреби следећи: *ѣа, ѣа* (те), *ни*:⁵²⁰ *ѣа* напредѣмо, *ѣа* смѣтамо, *ѣа* свѣримо, *ѣа* се опѣре, *ѣа* се

517 НБАП 227.

518 НБАП 227; НБББП 129.

519 НБАП 228.

520 НБББП 130; НБАП 229.

исуши Ј (довољно су илустративни ови примери, изречени у једној реченици од истог информатора), *ѡа*, да проштаваш П, *ѡа* си онѡја војниѡи отидѡше ДП/К; *ѡа* си онѡ заклопи Д/Р, *ѡа* смо косѡли П, *ѡа* онѡ си га дрѡа, *ѡа* га крстѡмо П; (редуцирани везник нити): није однѡл крѡвет, *ни* крѡденац, *ни* пандѡљ (черга, покривач), *ни* лѡб^п, *ни* парѡ (новац) Д/Р (оваквих примера има на целом просто-ру).

509. Поредбени везник *као* јавља се у три облика: *као* (ретко), *кѡб* и *ко* (често): овѡј *као* сѡг КД, сѡпа *кѡб* сѡг КД, *кѡб* на машинѡ Р/М, бѡл *кѡб* тѡкничар В/О, *ко* што јучѡра П, ја си *ко* раније П, *ко* свака девојка КД.

Само једном смо чули и забележили везник *кај*: једна жена *кај* мѡне удавиѡа П. Примљен је од дела породице који живи у лесковачком крају.⁵²¹

510. Често се чује и везник *дек/дека* (=где): ја, *дек*, сѡм стѡра П, такѡј се, *дека*, каже Бт, *дека* несѡм писмена П.⁵²²

511. *Где* (прилог у служби везника) чује се само у облику *куде* у означавању релације: *куде* мѡж да жѡви П, овѡј дѡктур *куде* је Р/М, *куде* се налазу партизѡни ЦТ, *куде* да га сакриѡу ЦТ, *куде* ми је брѡт ЦТ, *куде* је командѡ мѡста ЦТ.⁵²³

2. ИЗ СИНТАКСЕ ПАДЕЖА

512. Сви падежни односи, сем ретких изузетака (в. тачке 316-322), изражавају се конструкцијом: предлог + општи падеж. О тим облицима в. и т. 286, 291, 297, 298, 311.

Наравно, остаје проблем како представити падежне односе. Описивање сваког односа довело би до ширења описа и раздвајања круга једног предлога и општег падежа. Могуће је да се занемари које је значење изражено (акузативно, генитивно, или неко друго), без обзира на то да ли је значење синонимно или није неком другом значењу и какву паралелу има у стандардном језику.

513. Општи падеж чини акузатив без предлога.

У реченици врши службу објекта. О ОП в. и тачке наведене у т. 512. То је општа слика и одлика говора ЦТВ, уз неколико примера:

521 НБАП 229, 231.

522 АБДиј 649. „(...) фонетски свеза представља прилог *ѡдека*. Томе се не противи и његова синтаксичка страна.“ НБАП 230. Н. Богдановић за овај везник наводи да носи значења *збоѡ ѡѡѡа*, *зѡѡ ѡѡѡа*.

523 НБАП 230. У АП постоји само облик *де*. Н. Богдановић наводи три функције: узрочну, експликативну и релативну. АБДиј 468.

нема мужа П, заклóпиш лéб В/С, нападе мужа В/О, поведе свирача́ КД, принесé ца́к В/О; ймам два́ сына П, носйли овй́ја качкéши П, мэсимо лéбови Р/М, нóсим лиш́а́ци П, здéнемо сй́бóви ДП/К;

мэсимо бáницу (питу) П, имáли воден́ицу Р/М, убйше ми де-веричну́ Р/М, навучу́ кáйу КД, вржемо лелéјһу П; они позову́ женé ЦТ, нóсе рáзне кáйе П, врзýју лелéјһе В/Р, палйли су кúһе Р/М;

самá нóси деш́е Р/М, свáри млекó ЦТ, мýчимо йовéдо В/Р; онá не́ма децá П, уведéмо йовéда КД.

514. Ретки су облици ОП без предлога са значењем генитива. Такви су примери:

нема млекó ви́ше Р/М, пúно селó младй́һи Р/М, пй́је ўместо вóду Р/М (сви из насеља на граници са јужноморавским говором).

515. Општи падеж с предлозима изражава разне односе зависних падежа.

а) Генитивна значења:

врз: врз њéйа тýре КД, врз човéка тýре П, шýма пáде врз мéн ДП/К, пáде врз деш́е В/Р, тýре врз снóй озгбр́ Ј К (в. и т. 317),⁵²⁴

изнад: изнад јéзеро В/Р, изнад Прéслой ЦТ, изнад Плáну П;

исйод: мáло исйод Крсйиһеви ДП/К, исйод њéйóву кúһу сэм Р/М, потéгнем исйод нй́ ДП/К, Алeкйнци су исйод Сýрдулицу ЦТ, исйода цркву стáн ймају Р/М;

иза: тáмо иза Плáну ЦТ, иза Тéйошницу ДП/К, отóмо иза Сóфију ДП/К;

исйред: исйред Сáсйав Рéка ЦТ, онóј исйред кúһу П;

између: између Гра́цку и Кáлну Гр, између нáс ЦТ, између хош́ели В/Р;

куде (=код): куде Дóбро Пóље ЦТ, дојдó ја куде нй́ ДП/К, идó куде нáчелника ДП/К, куде Прочóловце ЦТ, куде һéрку мóгу Р/М, куде Панй́алé йма стáн Р/М, напрай́ли куде Нй́шку Бáњу Р/М, збéремо се код нй́ В/О;⁵²⁵

куде (=око): куде Бойорóдицу П, куде Цýрцовдэн П;

йоред: туј йоред вáшру Р/М, йоред вóду йма лукá ДП/К, йоред йуш́ стáне ЦТ;

йреко: йреко Бýйарску ДП/К, йреко зй́му Р/М, прáве се йреко лéшо ДП/К, билá сэм йреко малé ЦТ, онó е йреко йру́й КД, стан доби́ли йреко йредузéһе Р/М, йреко кравáјче КД;

524 АБДиј 653. За овај предлог А. Белић наводи да носи значење *више себе*. У говору ЦТВ има значење *йреко*. Овакво значење наводи и Н. Богдановић у ББП 109 и АП 219.

525 АБДиј 468. В. нап. 488.

йосле: *йосле Бурђовдан* КД, *йосле раїш* К;

йре: *йре Боїородицу* Р/М, *йре овај раїш* ЦТ;

око/около: *облітамо око кўћу* В/Р, *тэраш око сїшбжер* Гр, *све около језеро* В/Р;

срѣд/усрѣд: *срѣд зиму* КД, *од срѣд зиму* Гр, *срѣд шуму* ДП; *усрѣд онуј їужву* ЦТ, *усрѣд весѣље* дојдѣ Б;

до + ОП (означавање близине и завршетка радње): *седї така до бїењ* В/О, *тўва до око* П, *до вбду* дојдбмо ДП/К, *дбјде до їлѣжњ* КД, *некї до Крсїшбвдњ* музу Р/М, *дошли до Москву* Д ДП/К, *бўта (гура) до некў жѣнїшїну* ДП/К;⁵²⁶

од + ОП (ограничавање времена и простора): *од шїї вршїдбу* пбсле ДП/К, *кэд дбјду од раббш* ДП/К, *од Дўкови* се стрижу Гр ДП/К, *од селб* на селб ДП/К, *од нїшїа*, *нїшта нѣма* ДП/К, *носїли овдѣ од кўћу* на кўћу ЦТ, *Лѣбед^Т* (село) је *од Млїчишїе* ЦТ, *од санашбрију* рѣдом ЦТ, *од Млчкшїцу* надбле ЦТ, *вїкају од кўћу* на кўћу Р/М;

од + ОП (узрок): *че се смејете од мѣне* П, *укисѣли се од квасѣц* В/Р, *нѣма живбт од њѣїа* ЦТ, *не мбж да га извдїте од їаре* П, *прлзник од їрбм* П, *ја се преплдо од шѣбе* ДП/К, *погїнул од їаршїзлнї* ЦТ, *нај-плзе од млчк* К;

од + ОП (потїцање, порекло): *кршїмо кллсје од њїву* ДП/К, *тб све од кўма* їде КД, *од дѣвера* сїновї Р/М, *од моју шѣшк* ЦТ, *од Турци* смо купїли ДП/К;⁵²⁷

од + ОП (материја): *тепсїја од блкар* Р/М, *брлна од бўкове їруће* В/О, *плетѣмо од вўну* В/О, *од їсїшб жїшб* Гр, *од жїшб јўжица* К, *да нлјдем нештб од жїшб* ЦТ, *їсто од кллшње* Р/М, *од орл кбра* Р/М, *тклмо од кучїна* Р/М, *слрмица од куїус* В/О, *спрѣма се од мѣсо* П, *донѣсоше ми од їѣшлїцлнї* П, *лѣсе од шлрлбе* П, *од цлревично* (кукурузно) *брлшно* КД, *скрїпцї од длску* КД;

од + ОП (издвллње из целине): *од њї* само он отишл В/Р, *од свї нлјбол* ЦТ, *од сїновї нлјмлд* КД, *од чѣрће* онл нлјстлрл П;

из + ОП (место): *из кўћу* да искбчїм Р/М, *из шїуї кўћу* В/О, *из кўћу* їзнѣли све ДП/К, *остлше из Блїнци* Р/П, *да га извдїте из Лескбвц* П, *дојдѣ тлј из Лескбвц* П, *Вїтбмїрл из Слвлковци* ЦТ, *мўзїкл из Сўрдулїцу* Р/М. Са знлчѣњем предлогл *из* је и предлог *од* у конструкцијлм: *отбше од Блїнци* Р/П, *дојдѣ тлј од Лескбвц* К;

526 НБАП 237. Оवलкв знлчѣњл нлводї Н. Богдлнлвїћ зл ББП 107 и АП 237.

527 Слїчно знлчѣње нлводї Н. Богдлнлвїћ у ББП 109 и АП 237.

ради + ОП (узрок): *ради* њу поносни ЦТ, мўка *ради* њѣѣ Б, све *ради* унўка Р/М;

без + ОП: *без ѿоїаче* (мн.) свадба нѣма В/О, *без свадбу* да је билб В/О, *їде без свирачи* КД;

из (=од) + ОП: донесў ти молїтву *из ѿоїа* Р/М, *из браїшанца* узб млекб Р/М.

516. б) Дативска значења

Нисмо забележили облик датива са предлогом *к(а)*.⁵²⁸ О ретким остацима старог датива без предлога в. т. 318. Дативска значења често су исказана следећим конструкцијама:

на + ОП (намена): она си *на деїше* даде В/О, кошўљу *на кўма* дадем В/О, *на кумїцу* кошўљу Р/М, *на млადу* кўпи ћїтку В/О, билї смо *на еднў Сїану* старбїје П, *на мене* се избтне П, *на момка* кошўљу КД, дадў *на снашку* (невесту) В/О, *на сїшарбїку* сэм дала кошўљу Р/М, *на свѣкра* дадо Р/М, *на снаў* вїкам (кажем, говорим) Р/М, родїтељи *на онбїа сїна* (нама се чини да се овде осећа и генитивно значење) КД; крбимо *на деца* КД, држале гóвор *на женѣ* ЦТ, *на женеве* дадо П, кошўље *на човѣци* дадемо П,⁵²⁹

їрема + ОП (правац): крѣнем *їрема Лѣбед*^{III} ЦТ, појдем дбле *їрема Рўїје*;

їри + ОП (све са значењем *код* + ОП, али овде и са значењем датива без предлога): да је ишлб *їри дбкїшур* П, мбже *їри* њў да їдете П, нбсимо *їри ѿоїа* В/О, привўкло се *їри шѣлифбн* Р/М.⁵³⁰

517. в) Акузативна значења

Најчешћа акузативна значења с предлогом су:⁵³¹

а) означавање места:

за + ОП: вржемо *за осїбжу* Р/М, закáчи *за їлўї* ЦТ;

кроз/крз + ОП: пробїду *крз Бўїарску* ДП/К, разрїпа се *крз бвце* П, просѣїеш *крз сїшо* В/О, *крбза Сбфїју* пројдбмо ДП/К;

на + ОП: тўрај *на врáша* В/О, *на дўвар* (зид) укачимо П, сметемо *на кўї* КД, тўримо *на свáку слїву* ДП, дѣнемо *на сїббóви* В/О;

528 АБДїј 253. Уместо *к(а)* А. Белић наводи *кам*. „(...) *кам* је постало предлог у тимочко-лужничком дијалекту и означаје правац кретања, циљ, место.“ НБББП 114; ЉЉГЛ 103. Љ. Ђирић са сличним значењем наводи предлог *комїшо* (настао од *камїшо*, који се чује на овом простору). Овај предлог нисмо чули у говору ЦТВ.

529 АБДїј 307; НБББП 116; НБАП 240.

530 АБДїј 654. „(...) *їри* има, поред обичног значења, и значење *к*, особито *код* (ређе *око*)...“; НБББП 120.

531 НБАП 241. Н. Богдановић за АП наводи слична значења предлога уз акузатив.

над + ОП: *црепуља над оћањ Р/М, турсмо над оћњишије В/О, излэзне над селó В/С;*

йод + ОП: он ме *вати йод рuku ЦТ, склонй се йод йуњу ЦТ;*

йред + ОП: дојде *йред мене К, стану йред кућу ЦТ, кросно йред њу турй КД, стану йред Мирка ЦТ, туре йред кума В/С;*

у + ОП: турсмо *кóлци у верйје КД, турй се у кошáл В/Р, меље се у јесен КД, слабо долази у кућу П, тој се целивује у рuku ДП/К, турим у шорбу лёб ДП/К;*

(завршетак кретања): откарамо га *у болницу П, отишли у војску ДП/К, укачим се у камен ДП/К, дојдоше Бугари у селó П, змија улэзе у рују ДП/К;*

уз + ОП: укачимо *уз дувар П, прислони уз дрво В/Р.*

б) правац, усмереност, циљ:

за + ОП: да ни *водиш за Појóви ЦТ, йде за Предэјане Б ДП/К, старй пут за Власóшинце ЦТ;*

на + ОП: право *йду на нас ДП/К, йдемо на собóр В/Р, йдемо на рабóшу В/С;*

низ + ОП: *низ брдо спуштили ДП/К, низ двóр течé Р/М, низ йраво мéсто КД, пóјду низ йуш ДП/К;*

йод + ОП: *йду йод ладовину Б, отидóмо йода крушку ЦТ;*

уз + ОП: *уз комин поглéда КД, дйза главу уз óцак В/О;*

в) припајање:

йри(=уз) + ОП: турй *йри срёдњи лёб Гр, сёдне йри сйáрца ДП/Б;*

уз + ОП: *уз шáј срёдњи лёб Гр, уз шуй чорбу КД;*

г) време:

за + ОП: *за навечер рйбу спрэми В/О, за зйму спрэми сéно ЦТ;*

йод + ОП: *йод јесен се спрэми ЦТ, йод йрóлей нестáне сéно Р/О;*

у + ОП: *у јесёнину се праву свáдбе Д/Л, у йрóлей се одвоју П;*

д) намена:

за + ОП: даду *за кума КД, ја сэм за најмалоћа (најмлађег) бра́та Р/М, плéвња за товеду П, йма за коњи ЦТ, за њéта ме дyша бóбли ЦТ, за шйја йрáзници спрэмамо П.*

518. г) Инструментална значења

Облици инструментала без предлога налазе се у окамењеним конструкцијама прилошког значења (в. т. 319). Ово потврђује и податак да смо од једног саговорника записали облике: *праве неки недéлом, неки чешвршком* (свадбе) КД. У говору ЦТВ инструмен-

тална значења, најчешће средство и друштво, исказују се предлогом *с/са/сас* и општим падежом.⁵³²

с + ОП (средство): *с врцу* се врже КД, *с ложицу* га рани П, *с лојбџу* очисти Гр, *вбзи с камибн* Р/М, *умџтамо с мейлицу* КД, *с маз^с* неслан измасирамо Р/М, *с љейел* га испечемо П, *ору с љлуї*, *с ралице* ся оремо В/О, *с дрџу сламу* увџаш Гр, *овак с чешаљ* П;

са + ОП (средство): *кџпемо га са лаџку* (топлу) *вбду* П, *са сџрхе* истрљамо Р/М, *за зейџин* запрџимо ЦТ;

сас + ОП (средство): *сас вбду* жешку П, *сас врцу* врже за куделу КД, *сас маџку* се кбпа К КД, *сас жар*, *сас љейел* покрџје Р/М, *сас цџџ* насипџјемо Р/М, *сас цржљачину* повџвамо П, *ичџтка* се *сас чешку* КД;

с + ОП (друштво): *с комџку* саставим КД, *с девбјке* си љду П, *отишла с мџжа* ЦТ, *не срџи се (сваџа) с човџци* П;

са + ОП (друштво): *са друџари* ишџл Б, *меџу се са Брбџани* ЦТ, *са Лескбчани* се не дрџу Ј К;

сас + ОП (друштво): он љде *сас женџ* ДП/К, *седџ сас мајку* КД, да љдемо *сас њи* ДП/К, *сас свџшови* ббедве доведене В/С.

519. За означавање места забележили смо следеће конструкције:

џо + ОП (=за њим): *син џо њџа* љде КД, *пбјду сви џо њџа* ЦТ, *пбјду џо Мирка* ЦТ, *овчџр љде џо бвце* В/Р;

над + ОП: *над џлаву* вој слбме (погачу) КД, *стојџ над оџњџшџе* ЦТ, *брџг над селб* В/Р;

џбд(а) + ОП: *џбд џуњу* џутџм ЦТ, *џбда џуј крџшку* ми рџче ЦТ, *џбд кџћу* Б, *џбд Плџну* П (=под Планом).

520. д) Локативна значења

Нисмо забележили употребу предлога *о* уз ОП са локативним значењем. Уместо њега јавља се предлог *од* + ОП.⁵³³ Предлозима уз ОП изражена су најчешће значења одредбе за место.

на + ОП (најчешће место): *врџ на вейрџнџчу* В/О, *на џрањку* га свџкли (човека) ЦТ, *ту на џввно* (вршемо) ДП/К, *нејџ на дрџавно бџл* П, да затџчу *на лџјало* ЦТ, *пресвљачџле на њџву* ДП/К, *била на Меџне* шкбла Р/М, *заустџву се туј на брбџо* П, *на џојџшу* ги ранил Р/М, *пџт на овуја рџку* П, *лџгамо на џрлџ* П, *нбсимо на лџџа* КД, *размџсимо на месџљ* Р/М, *на месџа* се и *дџда траџи* КД, *лџгамо (лежимо) на њџве* П, *рану некџ на џојџше* Р/М, *на џрле* се *лежџ* (спава) Р/М;

532 АБДџ 654. Види и Н. Богдановић у ББП 120 и АП 242.
533 НБАП 244.

у + ОП (најчешће место): општина у *Добро Поље* ДП/К, имају стај у *Душанову* улицу Р/М, бни у *задрују* млого ДП/К, ми смо горе у *камен* (са значењем на камену) ДП/К, у *кућу* над огњиште КД, има и да умреш у *кућу* Р/М, немам никога у *кућу* Б, седу у *мошѐл* Р/М, живи у *Паланку* П, ја сам била у *Приновци* ЦТ, само је Србин бјл у *раш* ДП/К, имала воденицу доле у *реку* В/О, имало у *селó* Р/М, онј су билј у *Сшејановци* ЦТ, и лебац у *шорбу* има В/О, однесе лебац у *шорбу* В/О, сва крстена у *цркву* П, у *ушрину* бвце чуване Р/М, у *цреју* испечеш В/О, у *њиве* се загради В/О, у *руке* смо деца крштајали Р/М; забележили смо и неколико примера који су примили прилошка значења: *уноћ* побјемо КД, *уруке* си радим Р/М, узда *уруће* В/О;

йо + ОП (место): *йо Београд*, туде ради П, *йо долњу малу* ЦТ, *йо њиву* денемо Р/М, *лупа йо ирòзори* В/О, мбже да има *йо Рид* П, после вати *йо селó* (поћох) Р, бди *йо сòбу* П, ишэл *йо улице* П;

од (=о) + ОП: *од бóлесѝи* не знам П, *од ирѝчу* да ти причам ДП/К, *од рáne* ништа не знам П, што знам *од раш* ЦТ, само *од Срби* се пѐва ДП/К;

за (=о) + ОП: да ти причам *за нашу свáдбу* КД, има *за Рáдмилу* да се прича ЦТ (у овим се примерима може осетити и акузативно значење).

521. Удвајање предлога

Мада није честа појава, забележили смо и удвајање предлога: *за* у *њину кућу* ЦТ, *потѐрају за* у *Деићеви* ЦТ, *до ирѐд* селó Р/П, *до ирѐд* Божјч Гр, *до ирѐд* Петрòвдан ДП/К.⁵³⁴

Мешање значења акузатива (правац) и локатива (место) постоји у говору ЦТВ.⁵³⁵

3. НЕКЕ ОДЛИКЕ ГЛАГОЛСКИХ ОБЛИКА

ПРЕЗЕНТ

522. Употреба презента сусреће се у служби индикатива, релатива и модално.

а) индикативна значења: *коѝам* па *сѝуѝим* КД, колкó ти *рѐкнем* В/О, *мѝшне* брашно ДП/К, *чувамо* говѐда ДП/К, не *шкáемо* више Д/Л;

б) приповедачки презент (често у употреби): после *рат* ја *ошѝдем* Р/М, полиција *ириберѐ* ча-Мѝтка В/Р ЦТ, тэг се партизани

⁵³⁴ Исто.

⁵³⁵ НБАП 245.

йобуну ЦТ, пре све нџсим у воденїцу КД, пџсле се йомїру В/Р, онї га там зашџчу па йреїресу ЦТ,⁵³⁶

в) модална значења: мїслим да їдем у Лесковац ЦТ, бче да йродїва сїр В/Р, нџче да му оїрџшї Р/М, бче да једу, нџче да рабџше В/О;

г) да + презент (за грађење футура):⁵³⁷ љу у дрво да кїцнем Р/М, кџд ље да бїде свїдба КД, да бче да дџбїде В/Р, че пїкос (штету) да ми учїни П (чешња је употреба без везника да, в. т. 422);

д) да + презент (исказивање инфинитивног значења⁵³⁸ и допуна глагола непотпуног значења⁵³⁹): не мџїу да изрџдим (изређам) В/Р, їскам (желим, хођу) да йобџнем В/О, мџра да йџбїде В/О, мџрам да шїрађим П, не мџїу ти све исїрїчам ЦТ, не мџїу се ја сџшїм КД, не мџїу ју увїшїм П, совџлку шїребе да йрокарїђе ДП/К, шїребе да се рађи Р/М, мџра да ми дївају П, мџже да бїде и такџј Г.

523. Забележили смо примере безличне употребе облика за 2. л. јд.:⁵⁴⁰ па говџда шїџраш и вршеш ДП/К, сџно да берџш, да кџсиш Р/М, колкџ љи шїїриш В/Р, дадџш кошїљу Р/М, мџже се йџїрџши ДП/К, главњу па бїциш КД, па чїкаш, чїкаш, па исшїрїсаш КД, одџтле па се сїїусшїш ЦТ, па пџсле сновџш, па шїкаџш, па црнїш, шїџш, окрџш КД.

524. Безлична употреба доводи до уопштавања:⁵⁴¹

їма/нема: їма да бїде едїн војнїк ДП/К, їма там да се разрїпа П, їма кџлци побїени КД, їма навџј се напрїн КД, їма и да їмреш у кїђу Р/М, лїмпа нџма, гїс нџма ДП/К, нџма нїшта ДП/К, нџма да нїјдемо В/Р, нџма се растїву Б.

АОРИСТ

525. Најчешће се употребљава у приповедачкој функцији:⁵⁴² ја идџ та се оїра ДП/К, оїџ за Трн, и узџ мїјку, и врнї се ЦТ, однџсо и дїдо пїре ЦТ, ружї, ружї (грдих) Р/М, једїн слџг

536 МССхј 561; ПИГТС 368-369; ЉЉГЛ 105.

537 НБББЦ 121; НБАП 248.

538 АБДїј 508; МССхј 575; НБАП 248.

539 МССхј 575. „(...) где се овај облик с везником да јавља као допуна појединих облика медијалних глагола (хтеги, мођи, морати, требати) непотпуног значења (...)“

540 НБАП 249.

541 Исто.

542 МССхј 608. „(...) аорист је у приповедању сваке врсте, па и у свакодневном разговорном језику приповедачког карактера, врло обичан.“; НБАП 249.

ѿромину ДП/К, *ѿобѣто* дбле ДП/К, пбсле ја *ѿосѿави* и лѣпо *вечераше* ЦТ, што *ѿрича* за клашње КД, *муж ми умре* напредѣ В/Р, па *ѿбѣину* и *Руска*, па *ѿбѣину* и *Цана*, па *ѿбѣину* и *Вѣра* ЦТ, *одведе* ги и *врну* се ЦТ, и туј *ѿсѿиѿа*, *ѿсѿиѿа* ЦТ, до вбду *дојдбмо* ДП/К, *ѿосѿадомо* ми људи ДП/К, *дојдбше* два партизана ДП/К, *зайалише* ми шталу и тбга свѣкра *наѿераше* Р/М, *шѿукоше* онѿ, *оѿидбше* ДП/К.

Аористом се исказује радња истовремена са неком другом радњом:⁵⁴³ *једн наш рѿи* да бѣга ДП/К, кад *би* на пѿт да слѣзнем ДП/К, та она *мѿчи* та га *лечѿ* ЦТ, не *шѣмо* ми да ѿдемо ДП/К, *ѿочѣмо* да разговарамо ЦТ, онѿ се одмѣ *ѿочѣше* вѣтају у кбло ДП/К. Код већине примера реч је о глаголима непотпуног значења.

ФУТУР I

526. Иако футур I у значењу има нијансу модалности, постоје и значења која се сматрају индикативним, релативним, и модалним.

а) индикативно значење (без везника *да*):⁵⁴⁴ *че видиш* Бт, са *че ѿде* у вбјску П, *јутре ћу зберѣм* Р/М, *ће те извѣсѿимо* ЦТ, *ће ожеѿиш* Р/М, *пѿста че осѿанеш* П, *че се смејѣше* од мѣне П;

б) релативно (приповедачко) значење: *видим че ме вѣѿију* В/Р, *рѣшим ћу да слѣзнем* ДП/К, *рече ће оѿвбри* ббрбу ЦТ, држим ббмбу и *ћу гу одврѿѿим* ДП/К, *запретѿше да ће све зайалу* Р/М;

в) модално значење: *кажѿ ако ће да ѿдеш* ЦТ, ако мбже, *че се зайбсли* П, *ће ѿомбѿне* ако замблите ЦТ.

ПЕРФЕКАТ

527. Од синтаксичких функција перфекта указујемо на следеће:

перфекат без помоћног глагола (исказивање приповедања):⁵⁴⁵ *бѿл* душбван човѣк ДП/К, тблко и *бѿла* стѣра ДП/К, *самѣ билѣ* и такбј гу *нашлѿ* Р/М, доклѣ *збрѣла* књѿге ЦТ Р/М ДП/К, тѣшко му *ѿадло* Р/М, мој свѣкар *ѿраѿл* ЦТ, он *ѿријавѿл* ЦТ, онб *ѿришлб* и *умрлб* Р/М, *ѿраѿла* премѣну, *ћилѿми шкѣла* В/Р, он све *шужѿл* ЦТ, он *убѿл* Ђѿћка, па *слѣзал* и *ѿријавѿл* ЦТ, *узѣла* пѣре В/Р, *набѿли* слѣму и *зайалили* ДП/К, пбсле женѣ *ишлѣ* ЦТ, сѣмо гѣзде *носѿили* ДП/К. Видети о овоме: Јован Вуковић, *Говор Пиве и*

543 НБАП 249.

544 НБББП 121; НБАП 249.

545 МССхј 592; ДБГњил 291, Преш 366; ЉЂГЛ 105; НБАП 251.

Дробњака, ЈФ XVII, 1938-1939, стр 91; Асим Пецо, *Говор ишточне Херцеџовине*, СДЗБ XIV, 1964, стр. 181.

528. Уобичајена је употреба безличног облика глагола *има* у р. прид. средњега рода јд:⁵⁴⁶ *имало* је друга жена П, *имало* је и дрвени П, однапред је *имало* овчари В/О, неје *имало* струја В/О, кад би *имало* ракија ДП/К.

529. У вези са овим је и употреба р. придева у случајевима уопштавања и обезличавања:

а) уопштавање: *тамо* је глэд *билó* ДП/К, *дешавало* се често ЦТ, све *бежало* ЦТ;

б) безлично: од *вуну* се *радело* млого Д, *имало* се Б. Видети о овоме: Асим Пецо, *Икавскошћакавски ѿговори зајадне Босне*, БХДЗБ III, 1982, стр. 174-175.

Радни придев глагола *буде* понекад има безличне облике: *мене* нее *брига билó* В/Р, сабор е *билó* В/Р, свашта е *билó* ЦТ.

530. Одрични облик глагола *није/неје* јавља се као редуциран *не*:⁵⁴⁷ *мајна* ми *не* билá умејатна П, *кэко* да *не* ни билó Ј, онó *не* имало ништа Ј, *не* имало два месеца КД, *не* нигде имало КД, *не* имало пút КД, *не* имало сýпа КД, *стáри* свát ми ништа *не* донел Ј, *не* ми недеља, *не* ми ништа Р/М, *не* још ни одýло (ходило) П, најчешће уз глаголе, али и уз именске речи.

ИМПЕРФЕКАТ

531. Овај се глаголски облик често чује у говору ЦТВ. Његова синтаксичка функција је двојака. Њиме се означавају радње лично доживљене или као лично доживљене и напоредне са неком другом радњом, те се зато јавља у приповедању.⁵⁴⁸

свекрва млада *беше*, па *месеше* П, Немци *беоше* у Бело Поље КД, и *цѣмпири* *беоше* излезли Д/Л, швѣрц дувán *имаше* ДП/К, кад *кóљеоше* у Кóсово Р/П, *куче* бпасно *имаше* В/Р, *некэко* не *мојаше* П, он *учеше* туј војску ЦТ.

зълву сэм имала, девојка *беше* Д/Л, не мóгу да знам куј дáтом *беоше* Д/Л, *постý* *беоше*, у април он умрѣ ЦТ, онí га *викау* асуре, а ми га *вичешемо* рогбже Д, па трлú *шýрајемо*, па лéгамо на трлú П.

546 НБАП 252.

547 АБДиј 633-635. „Разуме се да је *не* овде двојакога постања: од *неје* и од старог *не* (исп. т. 353); према томе само у другом случају имамо стварно пропуштање споне.“, ДБГњил 291.

548 МССхј 631; ЉЋГЛ 105; НБАП 251.

ПЛУСКВАМПЕРФЕКАТ

532. Овај се глаголски облик почесто чује у говору ЦТВ а означава радњу која се извршила пре неке друге прошле радње.⁵⁴⁹

беоше бсам Бугарина *убили* и онџ *одма* сѣбрали ЦТ, *жито* *беоше* ми све *узели*, па *зађо* по село Р/М, *кэд* дојдо *беоше* се *збрали* цѣла малá ЦТ, *осѣаила* *ѣа* *бѣше* женá, та *попѣмо* *ракѣју* ДП/К, *бео* *ѣонѣла* сѣрење та *јѣдомо* ЦТ, *онѣ* се *билѣ* *ѣресвлагѣле*, та *копáле* ДП/К, *добѣ* *пѣсмо*, *ѣисáл* ми *бѣше* унѣк Р/М, *сѣн* сал *бѣше* *ѣроодѣл* *кэд* ми *је* мѣж *погинѣл* Р/М, на *Чемѣрник* *бѣше* *ѣођинѣл* па се *увапирѣл* В/Р.

ИМПЕРАТИВ

533. Чује се у приповедању као безлични облик, при исказивању савремености и у узречицама.⁵⁵⁰

а) Приповедање: *лѣжи*, *дѣжи* ЦТ, *рáди* *пóље*, *кóѣај*, *óри*, *сáди*, *ѣѣкѣај*, *мѣчи* КД, ми у *стрá* *ѣрчи*, *ѣрчи* КД, *дáј*, *шипцѣ* (клинови) *ѣѣрај* на *врáта* В/О;

б) Прави импр.: *излáзи*, *излáзи* В/Р, *кажѣ*, *кажѣ* му ДП/К, *сѣрѣмај* *вечѣру* ЦТ;

в) Узречице: не *дáј*, *бóже* Р/М, *сачѣвај*, *бóже* Р/М, *чѣкај*, да се *сѣтим* *ја* КД.

ГЛАГОЛСКИ ПРИЛОГ САДАШЊИ

534. У записаним примерима најчешће врши службу одредбе за узрок и начин (в. и т. 437).⁵⁵¹

а) Као одредба за узрок: *ицрцамо* *дизáѣћи* КД, *онó* *цркло* (дете) у *лелѣју* *ѣишѣáјѣћи* Р/М, *ѣма* да *пѣкнеш* *јѣдѣѣчи* В/О, *девбóјка* па да *пѣкнеш* *ѣледáјѣчи* В/О;

б) Као одредба за начин: *онá* *пројдѣ* *кукáѣћи* ЦТ, *расклáпу* *свирáѣћи* (свирачи) ЦТ, *дотѣрају* га *би(ј)ѣ(ј)ѣчи* В/С.

ТРПНИ ГЛАГОЛСКИ ПРИДЕВ

535. Као саставни део пасивних реченица, овај се глаголски облик често чује:⁵⁵² *кэд* *је* *бóрба* *вóдена* ЦТ, *невѣста* *довѣдена* *дóма* *Ј* *К*, па *закáчено* на *онѣа* *колáц* КД, *све* *је* *билó* *исѣáлено* Р/М, *дѣша*

549 МССхј 640; ЉЂГЛ 106.

550 МССхј 682; ДБГњил 292; ЉЂГЛ 105; НБАП 252.

551 НБАП 253.

552 МССхј 699; МПЖупа 216; ДЈТрст 213.

е *исцѣшена* КД, па како су *кршѣвана* Д/Л, и ту је *лечен* ЦТ, па после *накачена* *шај шрлицаша* КД, па има *пирѣјка*, *најравено* од дрво КД, па *вѣтал најравено* КД, па доле *оцечено* КД, крз оне дѣвке *ѣромѣушѣ* (провучен) КД (в. и т. 434).

КОНГРУЕНЦИЈА

536. Именице уз основне бројеве имају предикате који се слажу према роду:⁵⁵³

али онѣ два *билѣ* ЦТ, њѣга су четѣри човѣка *изѣли* ЦТ, око четерѣс човѣка су у едѣн ноћ *убѣли* Р/М.

537. Бројне именице имају уз себе атрибуте и предикате у мушком роду:⁵⁵⁴

двоѣца добрѣ мѣжје *дошлѣ* В/О, *шроѣца ишлѣ* у печалѣвину П, *четѣворица млѣди ѣоѣнуѣли* Р/М.

538. Предикате у мушком роду имају именице на -а ако означавају мушкарце:⁵⁵⁵

најравѣл се голѣма *ѣроѣалица* ЦТ, *билѣ* су нѣши *комшѣје* па се *оцѣлѣли* В/Р.

539. Збирне именице имају уз себе предикате у мушком роду: сѣтни *камеѣни навѣљани* В/С, голѣми *камеѣни се срушѣли* К П ЦТ, *класје* *израслѣ* Г, црни *трѣви изѣорѣли* Б.⁵⁵⁶

540. Именице женског рода на сугласник, које су пришле именицама мушког рода, имају атрибуте у мушком роду:

сѣг е тој *највеѣи* *радѣс* (роѣендан) Д/Л, то е за *ѣѣѣв* *будѣћнос* П.

541. Именицу *брѣћа* записали смо и у облику *брѣћи*: ја и ти смо *брѣћи* В/Р, мојѣ се *брѣћи* оцѣлѣли Бт, он и ја смо *брѣћи* од чѣчу В/О.⁵⁵⁷

542. Именица *деца* остаје увек у истом облику:⁵⁵⁸

ѣмам шѣс *деца* ЦТ, ѣма *деца* Р/М, такѣј смо нѣша *деца* чувѣли Д/Л, остѣла шѣс *деца* сирѣчѣта ЦТ.

553 НБББП 132; НБАП 266.

554 НБББП 133; ЉЪГЛ 108; НБАП 266.

555 НБББП 132; ЉЪГЛ 107; НБАП 266.

556 АБДѣј 624; ЉЪГЛ 108.

557 АБДѣј 624; ЉЪГЛ 108; НБАП 266.

558 НБАП 266. „Именица *деца* има атрибуте и предикате и у мушком и у средњем роду (мн.), али је њихов распоред географски видљив: у југозападном делу, који иначе показује живље везе са осталим делом јужноморавских говора, чешћи је мушки род.“

543. Неслагање имамо у вези са бројним именицама *двојица*, *џројица*, јер се њихов облик не мења нити конгруира: од *двојица* један иде ЦТ, куј од нас *џројица* остањује ДП.

544. Постоји извесно уопштавање, односно обезличавање, при којем се предикат употребљава у средњем роду, без обзира на род субјекат:⁵⁵⁹

тџг^к *није билó* пóp Д/Л, лека́ри не *има́ло* Д/Р, *има́ло* јабука на Брџз (топоним) Ј, не *има́ло* на́ше селó пóp Д/Л, рупа *иско́йано* ДП/К, *месило* се зеља́ник Д.

559 АБДиј 624. „У овим се говорима често part. praet. употребљава и у причању и, уопште, у говору, безлично у средњем роду, без обзира на то каквога је рода и броја субјекат.“; ЉЋГЛ 108.

ДЕО ЧЕТВРТИ

ЗАКЉУЧНЕ НАПОМЕНЕ

546. Говор Црне Траве и Власине, врлетног подручја и висинске површи на крајњем југоистоку Србије, данас у расељавању, целином својих одлика припада призренско-тимочкој дијалекатској зони српскога језика.

547. Обједињује га више заједничких особина, међу којима и неке штокавске иновације (развијене до 12-13. века):

Ж > у: зуб, пут, рука;

А > е: десет, месо, пет;

Ђ > е: брег, дете, место, река (т. 161);

ы > и: риба, син, четири;

ѡ, ѡ > ѡ: вѡшка, дѡн, сѡн;

**дл*, **ѡл* > л: рало, плела;

вѡ (у почетку речи) > у: удовица, узети, унук;

вс > св: сва, све, сви;

**скј*, **сѡј*, **зїј*, **здј* > *шї*, *жд*: пишти, пушта, мождина;

чр > *цр*: црвен, црн (т. 66 под а);

-л: бежал, бил, имал;

-јд- (код глагола на -*иѡи*): дојде, најде, пројде;

императив на -*еѡе* (< *ѡѡе*) (т. 431).

548. Постоји низ новијих особина које су заједничке говору ЦТВ, с евентуалним ређим изузецима у једној или другој зони. То су:

вокално *р* у свим позицијама (т. 156, карта 6); уз делимичну девокализацију: *ѡрж*, *ѡѡрви* (т. 156, карта 7);

скоро потпуна девокализација вокалног *ѡ* > *лѡ*, у (т. 157);

нестанак гласа *х* из говора или његова честа замена другим гласовима (т. 186-194);

честа замена гласа *ф* гласом *в* (т. 203);

истрвени резултати старог јотовања у трпном придеву: *куѡен*, *љубена*, *сломен*, *славен* (т. 233); т, д: *смлаѡен*, *їраден*, *најден* (т. 233); с, з: *кѡсен*, *їреѡазен* (т. 233);

неизвршено ново јотовање: *ѡ*, *б*, *м*, *в+је*: *сноѡје*, *їробје*, *Ломје*, *здравје* (т. 236);

именице жр на сугласник пришле су именицама мр: *ми́лос, ѿећ, цѣв, жалос, крв, радос* (т. 288 под в);

скраћени облици личних заменица у ОП (=А) и Д (т. 324-328);
изједначени облици номинатива јд именичке заменице *ко* и односне заменице *који* (т. 334);

заменица *шѿа* замењена је заменицом: *какво/кѣкво/кво* (т. 337-338, карта 16);

заменице *овај, ѿај* имају исте облике за Нсг и Нпл: *овѿја, ѿѿја* (т. 349);

облици показних заменица за количину су са синкопом, без вокала *и* између *л* и *к* (т. 352);

односно-упитне заменице за одређивање каквоће имају облике: *кѣв, ква, кво; кви, кве, ква* (т. 355);

уместо присвојне заменице *свој* чешће се чују облици других присвојних заменица (т. 356 под 8);

изгубљена је разлика у придевском виду (изузети у т. 358);

сем придева, компарирају се још понеке именице, заменице, бројеви, глаголи и прилози (т. 363);

бројеви од једанаест до двадесет и неке десетице до деведесет често су са вокалом *е* на крају: *дванаесе* (т. 368);

из глаголског система нестали су облици инфинитива и глаголског прилога прошлог;

футур I гради се конструкцијом: помоћни глагол *ће/че* + (*да*) + *ѿрезенѿ*;

у 3. л. презента уопштен је наставак *-у*, са изузетком села Криви Дел (т. 398);

уопштавање облика помоћног глагола *хѿеѿи* (*ће, че*) и глагола непотпуног значења *моћи* (мож) (т. 403-403);

облици помоћног глагола *биѿи* у имперфекту сведени су на облике *бео, беомо, беше* (т. 402);

аналогско *-ува-* код глагола на *-оваѿи/-иваѿи* и сл.: *куѿували, казували* (т. 479);

честа употреба дативске енклитике заменица сваког лица (*себи*) *си* (т. 503).

549. Неке особине настале су на овом терену, под утицајем несловенских (супстрат), бугарских и македонских говора који су их раније развили, и називамо их балканистичким цртама (балканизми). То су:

аналитичка деκлинација (т. 283-312);

аналитичка компарација (т. 361-363);

удвајање личних заменица (т. 333);

губљење инфинитива (т. 388);

свођење акцента на један гласовни удар без опозиције по квалитету и квантитету (т. 259-281).

550. Ипак, подручје ЦТВ није у свему јединствено. Може се посматрати као I зона (тимочко-лужнички) и II зона (сврљишко-заплањски).

За I зону (тимочко-лужнички) то би биле следеће одлике: постојаније чување полугласника (т. 96);

ретки примери чувања вокалног *д*: *кдк* (т. 157);

групе **шј*, **дј* дале су *ч*, *џ*: *ноч*, *веџа* (т. 215);

умекшани задњонепчани пловиви *к*, *т* > *ћ*, *ђ* испред *е*, *и* и *к* иза *ј*, *љ*, *њ*: *јабуће*, *бриће*; *девојћа*, *копаљћа*, *грањћа* (т. 217-219);

уопштав. морфеме *-е* код многих именица у мн: *говедар*, *козаре*, *овчаре*; *Грујинце*, *Ђоринце*, *Жутине* (т. 288 под *в*, *г*); а множина именица има само један падеж у ЦТВ;

именице *мр* проширују основе у множини морфемама *-ови/-еви*, *и*, *чешће*, *-ове* (т. 288 под *д*);

придевске заменице, посебно показне, имају партикулу *-ј(а)* (т. 240);

показна заменица *шо* за *ср* јавља се у облику *шова* (т. 343);

поред аналитичких, у дативу се јављају и облици: *овијам*, *шијам*, *онијам* (т. 345-348);

облици показних заменица *мр* су: *овџквие*, *шџквие*, *онџквие* (т. 350);

показне заменице *жр* су са партикулом: *шџквеја*, *оваквеја*, *онаквеја* (т. 350);

глагол *моћи* у 1. лицу аориста има облик *моја* (т. 406);

имперфекат типа: *имао*; мн. *имаомо* (т. 417);

стари облици императива типа: *виџ*, *јеџ*, *изеџ*; *виџше*, *јеџше*, *изеџше* (т. 431);

један број глагола II врсте образује презент по V врсти, задржавајући измењен сугласник основе: *заричају*, *обричају*, *йреџичају* (т. 468); уз ширење на облике: *йечу*, *йечеше*; *сечу*, *сечеше* и може се сматрати општом одликом;

глагол *речи* у императиву има облике: *речи*, *речеше* (т. 471);

партикула *-ва*: *овдева*, *ондева*, *шудева* (т. 391);

прилога *шад(а)*: *шаја*, *шајај*, *шејај*, *шијаја* (т. 493);

прилог *дружчије* јавља се у облику: *дружојече* (т. 493);

партикуле *-ја* и *-ва* (т. 500);

доследна употреба члана (т. 378-385).

Као претежније и типичније за II зону (сврљишко-заплањски) јесу одлике:

слабије чување полугласника, односно његово веће прелажење у *a*;

развој **šj*, **đj* као *ћ*, *ђ* (врећа, међа);

африкатизација (и упрошћавање новонасталих) група: *ȳc > ŷc* = пцета; *šc > ц* = крвацки; *šc* (<дс) *> ц* = поцири; *ȳш > ŷч* = пченица; *ȳш* (<дш) *> ч* = почишан; *ћс > ц* = нец; *ж > ц* = цандари; *жб > цб* = цбунове (т. 248);

показна заменица за ср *šo* јавља се у облику *šoj* (т. 343);

показне заменице за жр имају облике: *овакве*, *šакве*, *онакве* у мн (т. 350);

спорадично јављање члана, али чешће него што је то у литератури до сада регистровано (т. 378-385);

имперфекат у 1. лицу јд има на једном ужем простору наставак *-шем*, а у 1. лицу мн *-шемо* (т. 417);

глаголски прилог садашњи има облике на *-ећи* (т. 437);

у императиву наставак *-е* у 2. л. јд (на ограниченом простору): *їледе*, *коїе*, *чеке* (т. 426);

глагол *дира* у презенту има обл.: *дирим*, *дириш*, *дири* (т. 452);

облици презента: *обрицају*, *їреїицају*, *їриїицају* (т. 468);

чују се, иако нетипични за ово подручје, облици глагола: *мећау*, *їраћају* (т. 481);

ретки падежни облици датива заменица и придева: *овому*, *сїшарому* (т. 489);

партикула *-ка* код прилога: *овдека*, *ондека* (т. 491);

прилог *šад(a)* има облике: *šáí^к*, *šáí* (т. 492);

прилог *друкчије* има облик: *друкше* (т. 493);

шира појава удвајања предлога (т. 521).

551. Обе се зоне на северу укључују у шире подручје тимочко-лужничког (I зона) и сврљишко-заплањског говора (II зона).

На западу (зона II) и југозападу (зона I) наслањају се на говоре јужноморавског типа. Од њих се одвајају непостојањем битних јужноморавских одлика (*-л>-(j)а*): *бија*, *имаја*; *л>лу*: *слуза*, *слунце*; *-јд->ђ*: *дође*, *нађе*, *їође*; заменички облици *њума*; 3. л. презента: *имав*; непостојање 1. лица јд презента типа: ја ћу *раду*, познатих у говорима Пчиње и Врања).

552. Савремене тенденције, под утицајем школе и средстава јавног комуницирања, огледају се у:

потискивању *л* на крају речи и његовом преласку у *о*: *био*, *радио*;

све мањем броју речи у којима се чују гласови *ч*, *ц* < *ћ*, *ђ* < **šj*, **đj*;

смањеном броју речи у којим се чује умекшавање *к*, *џ* испред *е*, *и* (руке, ноге);

чешћем изговору речи са јотованом групом *-јџ-* (дође, нађе, прође);

један број речи већ се чује на целом простору говора ЦТВ без полугласника (дан, јџдан, квџасац, кџнац), а са тим са јавља и преношење акцента на претходни слог.

ДЕО ПЕТИ

ТЕКСТОВИ

Зона I

Прэслап

Мбра да ми давају. Ѐмам два сына. А, одвојена сам ја. Самá сам, самá. Овдэ, овдэ сэм се родила. Етэ, са дрúга гóдин^а, дрúга гóдин^а. Бóлан, бóлан, срамóтно што га ора́тим, од крв. Башы́ка, па све крв је ишэл по ўлица. Ра́к добыл, ка́жу. Казува́ли до́ктури, ра́к. Одвојени смо, одвојени смо си све. Оба, оба. Дечы́шта ако ўчу, квó чéш. Ѐма једэн два, једэн једно́, по две деца́ оба. Н-умеја́ ти ка́жем. Деца́ йду по сэно там па бэру. Учы́ла су у шко́лу. Не-зна́м кво су учы́ла, што га зна́м? Ја, де́ка, несэм пýсмена, па и не разу́ним ништа. Ода́вна смо се одво́йли. Не́те сна́је сэс нас, па се одво́йле ода́вна. Па дóбро, ако не́мам, оны́ паж мбра ми давају. Одóвде обе, обе. Не ра́ду ны́где, до́ма. Сыно́ви ра́ду. овы́ја на држа́вно, Милéнко. И он бóлан, и он не мо́же. На држа́вно је он. А дру́жыјат не́је на држа́вно, на прыва́тно је. По Беóград, тудé, тудé.

Чу́вају, чу́вају по две кра́ве. Ја сэм чува́ла две кра́ве. И про-даде́мо телé, кра́ве, та ймамо за једéње ле́б, таквó йма, млекó имáло. Се́јемо, о^д ко баталы́мо, са не се́јемо. Па се́јали смо по мóлко. Са^т ли велу́ да се се́је. Па това́ йма. Једны́ човéци јечмы́к се́ју, та за сто́ку. Ржено́ жы́то, ржено. Ржено́ жы́то и јечмы́кэт, и това́ј овэ́с. Евé, са^т жош мóлко па жéтва билá. Са^т сэно да се обéре и жéтва о́дма. Кудé Богорóдицу, овýја Голéму Богорóдицу. Това́, етэ, прво́ се жвé јечмы́к па пóсле ржено, па овэ́с. Прóлети се́јемо, пýсто, прóлети. Са^т скупéје бра́шно, четерéс и једэн милио́н бра́шно. Зна́јете ли ви? Зна́јете! Па за това́ ли йдете, мо́же ова́ка да нештó...

Ти ли си, Са́нхе? Не́ка прéјде, там, ега ли се зама́је у стрны́штето. Пýста ровáла. Па да ју мо́гу ва́тим. Фáла ви што ми да́досте. До́ма имáло по једна́ чáша ра́йыја. Дрúго не́мам ништа.

Прéла сам и ткáла сам. Евé, овéк сам ткáла. Разбóји, това́ је. На, Зóко! Не мо́гу ју увáтим, лóм че напра́и. Идо́сте ли овдéва до́м. Оны́ ли рекóше с кра́ву. Па, това́ с кра́вуту, не́ма, мбра да ју пасéм.

Тудева ју пусти. Чу продавам са^д, не могу више да одим. И болна сам и не могу ни да одим. Па разбóј смо ткали и брдо, ните, све. Од вуну од овце смо стрíгли, али са^д немамо овце. Продадемо све. Па това, ете, плели цемпири. И ткали смо, това. За жéнско, това, литаци смо ткали.

Паталóне за мýжје, а са^д баталили смо ткање. Паталóне смо прели и, това, цемпири, и литаци^е ве, и паталóне за мýжје. И това смо работили. Дрýго несмó ни ткале. Плетемо. Не-знам од конóпле. Ја пај, чэрће су ми умејале ткају. Ја тој баш несмó умејала да ткајем. А чэрће са^д оженíле, онé су ткале. Три чэрће: една у Азању, една у Лескóвац, една у Паланку. Долазише са^д, па ми донéсоше од петлицањí, од шушпе. Таквова донéсоше. Дбоди тај од Лескóвац. Учена она мálко и две дечица íма. Рáди дóле у това... Тóва из Лескóвац. И он помálко рáди. Но нéче, деца две, на плáту жíву, све на плáту. Íмају кýћу. Билá сам, са^д не íдем, дéка, остарéла сам, па не могу.

Да ју мóгу вáтим. Па íма да побéгне там кр^оз пусти пáкос. Че ме тóжу пóсле. Немó^ј ју уплашиш, чу те мóлим. Че се уплаши, па че се разлетí там по гóте, по цвеклó. Че ме тóжу пóсле човéци. А идбóсте ли при неку жену? И она удавица, пéнсију нéма и она. Íма сíна и снау, но онí си íмају. Рáду вој унóк онáм у зáдругу. И сна вој рáботи, онава унóквица рáботи. Рáботу тројца, íмају пáре, íмају.

А ја, тика сам остáла удавица и туј. И додéк мучíмо говéдо, та смо косíли по-мálко. Сéно докáрамо и продадемо телé, та смо тагај јéли лéбац. Па това кóси по-мálко, сéно тéрамо. Море, ишáл је, но на прíватно. Вíдиш, нејé на држáвно бíл. Бóље да је на држáвно. Евé, íма свáћи пéнсију, а ја нéмам.

А, па кво, спремáли смо зељáник, пасуљ, ете, онóва пај ђувáч. Вóчће ка^д íмамо, круше, неквó. Спрéмамо по пéт. Вечерáли смо све нáзем. Вечереéмо нáзем. Са^д обрнуше на астáл. Све смо си постиљáли нáзем. И дор постиљемо, ббг ни дáваше. А са^д, вíдиш ли? Сýтрадэн грéемо рећíју, едемо, мéсимо бáницу. Морé, пéкли смо ка^д íмамо јáгње, ка^д смо имáли јáгње, пéкли смо, али са^д нéмамо.

Мóре, несмó постили, прáво да ти кáжем. Овée велиће пости смо постили. Некага сéдам нéдеље смо постили. Овíја Велигден, Ускрс што је. За тíја прáзници, ете, постили смо. Сéдам нéдеље пóстимо. А са^д ни дэн не пóсту. И све смо постили, свí днí, у тíја сéдам нéдеље. Славíли смо по једну вéчер. Рáнцелов дэн, а са^д не славимо. Ни онí не славе. Лéтња, лéтњо, овá са^д, Илín-дэн. Тóва íмаше óро на Стóга-Илíју, Свéти Рáнцел. Па се збéру, телé

закóљу, па купу́јеу. А са^д, ништа и ни́где. Це́ло селó, е-па, тегáј је Илiн-дáн. Са^д евé, два-три дáна, па Илiн-дáн. Тигáја лити́је су нóсене. Све је у́баво билó, а са^д ништа. Па iду младоже́ње, девојчети́ја. Нóсу и опка́љају жи́то, све. Ова́ка, све на́поље, па заустáву се туј на оро́то. Оно сви́рачи, па бро крчи́. Доодiл је и по́п. Не-зна́м ода́кле је. У Кáлну, дóле. Па жи́в по́п. Ту́ру венáц на-гла́ву. Прашу́ју: - Во́лиш ли га? Во́ли се, и неквó, зна́м ли? Несáм ни пи́смена, не разу́мим ништа, несáм пи́смена. Оно пи́смен човéк.

Они́ се, с ко́је им ми́ло, оти́ду па тра́жу. Па прашу́ју бче ли дево́ђната, доведу́. Ни́е смо свáдбе тера́ли. Све човéци издóбјду, па рећи́ју, па дáрове даде́мо, кошу́ље на човéци. Сва́тове, па сви́рачи. Ја сам са^д таквá. Тегáја сам имáла све у ку́ћу: си́рење и све. Па свáдбе напра́имо, па кúпимо, закóљемо телé, етé, јагњи́шта. Сва́дбе су напра́јимо. Две свáдбе сам тера́ла. А за че́рхе несáм тера́ла свáдбе.

Оне́ дóбро. Једнáта, дете́ не мóже, неје́ здра́во. Парали́зу ли е, не мóже се ни поди́гне. Лежи́ у бдар сéдам гóдине. У Азáњу та́ја. Она́ се бжени у читéрес гóдин^е. Некэ́ко не мога́ше, па ју овде́ пронéсоше нева́љашно, та се овде́ неé ожени́ла, та се ожени́ла тамо у Азáњу. Оно па, да проштáваш, дете́ се роди́ло не́покретно. Сéдам гóдине са^д у бдар лéга. Носи́ше га с^вудé и нéма да помáга ништа. Другáта iма две децá. Ова́ја, па овде́ва iма једáн Мили́сов, е она́м Мили́сов што жи́ви, за њéга је билá. Па ју iскара, та се там о́цели, па ку́ћицу направи́ло. Жи́ви самó, самó там у Палáнку. Те жи́ви са^д, лéбац iма. Ради́ла је, па са^д не мóже са слáбо срце. Па су гу отпусти́ли, те вој пéнзију дáвају, дáвају љу по-мáлко пéнзију. Нéма ни мýжа ни децу. Та такá, еднó сам накасáл натáм. Но та́ја што-то не́покретно дете́ чу́ва, товá је стра́шно. Лéгне, па да га поди́гнеш све. Не мóже да óди, а орати́ све.

Нóсу кревáји же́не. Пу́ста че остáнеш. Не мóгу да ју увáтим, па да ју во́дим да вр́жем. Па такá кад си доби́ју децá. Донесу́ кревáј. Са^д и не нóсу човéци. По-мáлко седимó. Кúм iмаше. Не-зна́м са^д iма ли кумовé. Са^д и нéмају децá, по еднó. Во́де дóма. Кúпемо, кúпемо га ова́к са лáтку во́ду. Iма по едáн мéсец, па батáлимо. Пóсле нáјутро га кúпемо, ви́ше ништа. Iмаше лелéјња, ова́ка се лúла. Вр́жемо лелéјћу. Па сáс, да ти при́чам, сáс цржљачи́ну повiвамо. И уцрви́ви се, а са^д све свучу́ју. Нéма да се умóча. А тигáј је све цржљачи́на, кво бóде, кво је имáло.

Ржен лéб еде́ше и по́сно, и здра́ви билí, овá, ржен лéб, па здра́ви бéомо. А са^д, дéка, iде́мо овíја лéб, оно́ ти́ја лéб грђи. Не ти́ја лéб, но сва́ко. А кúку, крáвате че оти́де. Имáло ли је дру́га

женá таквá којá по-неписмена. Па íмаше, мóже да íма по Рíд гóре некојá. По Рíд једнá Ѐка íма удавíца. Че потрајите ако нештó за пóтребу. Ја па мислим за помагáње нештó, да ме помóгне. Речете: - Тáја женá нéма пáре! Ете, ја не мóгу. Нéма кој крáвуту да пасе па мóрам. Да сте сврну́ли дóле да напрáју кáву. Не мóжете да пијете, што рече. А лéбац куде једете? Па дóбро, ја са^д и не мóгу да урабóтим нíшта, остарéла сам. Ѐма у Рíд једнá женá кај мéне удавíца. Мóже и при њу да идете, еј, там у Рíд, долéко. Ква си бéсна. Не мóгу ју вáтим, па чу ју накáрам. Нéче о^нá вíше да беснéје. Вáти ју, ако мóж, вáти ју за порóжак. Вíш, бéга. Че да пáкос ми учíни там. Ѐма там да се разрíпа кр^оз онó, кр^оз пáкос. На Зóко! А што не мóж да ју вáтиш. Држ, држ за порóжак! На мéне се изóтне. Да ју вáтим ја да ју вржем. Стáни, Зóко! Са^д чу ју продадем. Вíше не мóгу да ју чувам. Несэм кáдар вíше да ју чувам. Стéлна је. До кóлко милиóна трéбе да трајим за њу. Текá, текá, прáво казúјеш. Ка^д се разрíпа. Де да сéднемо, ја не мóгу стојím. Нáти тéбе. Кво ме прашúјеш, ка којé знáм чу кáжем, којé ме-знáм, знáм ли ђи?

Дóбро си бéше. Овáка, ржен си лéб едемо, мéсимо. С пéпел га испечéмо и здрáво бéше. И ржен лéб, и овá рабóтимо, жвéмо, вршéмо. А вíдиш ли са кэко се бáтали. Читéрес и едэн милиóн брашно, и мéне узóше нéкња. И куде мóж да жíви? Да ли че на тикá да бóде? Кáжу двéста милиóна че стáне. Па и ја велím тикá. Кво че да рабóте? А зашто ли тóлко скúпу? И, дéка, се нéче рáди пóље? Па, ели тикá? Нíкој не. Евé, са^д поорáше овá, па не мóже да га... окосíше га. Немóј тоvá да једé на женетíнуту, снау. Теглí ју, теглí, мóлим те. Че ме, не се знáје, че рече: - Што си ми пуштíла? Етé, њíве сам ји далá, од са^д да рабóту. И ако óте да ми дáвају да једém. Кэквó чу, мóрам. Па дóбро, унúци дóбро ме пóштују.

Онó, на сíна ми. А пóштује ме онó мнóго áрно. Звóнко, са^д че íде у вóјску, ако је здрáвје. Од мáлога сíна. Велí, мнóго си áран. Да си áран па да кáжем и дрúђи пút. Дóбар је он и áран је за све. Ја не-знáм којú шкóлу, ја несэм пíсмена. Ако је здрáвје да о^дслúжи вóјску, па че га жéнимо. Па, óте њéга девојчетíја. Море, и áран је, прáво да ти кáжем. Знáш, он ме нај-чува. Улэзне код мéне. Ја самá јáдна. -Бáбо, кво рабóтиш? Ако не мóгу: - Де испí тоvá лéкове! Нéче да једé. Полудé крáвава. Па појдóше та ју уватíмо. Вáшата, најдóсте ли?

Велím, да су сврну́ли да напрáјите кáву. Онí мéне, свé, дáдоше. Чувáла сам ги. А човéкэт, што ми је мýж бíл, мнóго је децá чувáл. Рáни га с ложíцу, ако нéче назóр му дáва. Ја по-несэм.

Он је áран бíл. Он, могéл је да живи још неку́ гóдину, али га úвати °вá бóлес. Он и стáр човéк, гóдину је по-стáр. Тóлко.

Чёрка ми е најстара, што-то там у Палáнкну. Евé, детéво учíло. Тэмэн онó на држáвно íде. Тíја, Милéнкото, по-мáлко плáта, нéма да достíза. Онó све је носíло по пуно пáре за учéње. У Црну Трáву íде. По двá милиóна несú му стизáли. За Црну Трáву свáћи дéн одóвде је ишлó, не одíло, но возíло се. Не ли Црна Трáва, вíе знáјете. Ви и там íдете тикá. К^во си је нарéдено, кој к^во си нарéди. Па ли тикá? Ега нáјде пóсэл. Он си овáка и áран с човéка. Нéма да се срúжи. Па издулá се квá си! Пролéтос ка^д смо га орали с плúг, с плúг. Еј, које ускáчено уз дúвар. Видé ли на дúвар укáчено?

Тикá га зовéмо, рáлници, плúг. А имáло је и дрвени, али ђи не пáнтим, прáво да ти кáжем. Несú билí у моје врéме. Напрéда су по-билí. Зарáвнимо сáс грáње. Напрáју брáну и зарáвну га. И пóсле нíкне жíто. А гúтете с матíку сáдимо. Ечмíк товá, стрнíште га зовéмо. Стрúк едэн, товá не-знáм. Ја дéка, несэм пíсмена, па не знáм нíшта, нíти знáм кво га зовú. че се смејéте од мéне. Звóнко ако знáје? Несú ми децáта јáко будáле. А ја, некéко по сам, нúмем. И мáјћа ми не бэш билá умејáтна. Билá сам момéк дванáес гóдин^с. Баштá ми дóле, па сиромáси смо билí. Несэм имáла ни лéб да íедém. Па дванáес гóдин^с овáка слúжим та ми плáту. Па пóсле сэм се ожени́ла, та несэм пај патíла. Бáвола је богáт. Да је богáт бíл, он би на држáвно бíл. Онó да је богáт, бóље би билó. Етé, говéда да несмó чувáли. Требáло је да íде на држáвно, он не тé. Он, тигáј кáже, пóвише плáта íма. А са^д па ђáвола. Вíе товá знáње знáјете. Па не ли с овá íде плáта? Кој вíше знáје, гоцá му плáта íде.

Етé, дóбро је, жíви се. Íдем си по рáботу. Толико бэш не íдем. Овám гóре у Рíд, што је Рíд. Товá си нóсим ја од одáвна литáци. Ја, али ка^д сэм по-млáда билá. Ова ли мани́ста? Купувáло се, са^д нéма, са^д манúше товá. Са^д су сúкње. Ја сэм си научíла, па си нóсим литáци. Товá шíнда ли, катáнка? Дóбро, мéне прашúјте.

Па обúче овá са^д сúкњу, обúче, некадé овéквó. Бисéран литáк обúче. Тканíцу опáше и, етé, íде та ју вóду кóли, тáнац íграју. Нá-главу крпу, а марáму нóси. Ѐма, и белé су билé, и оваквóва што овáја нóси. И úбаво све. Ѐмаше бисéр, па литáк се сјáјí. На нóге ципéле. Па товá је рáније, товá је билó рáније. Којá нíје имáла, опéнци оваквóва. Но другојéче, мáлко другојéче опéнци, по дрúкше опéнци, по дрúкше опéнци.

Па оваквó су облачíли úбаво одéло, црнó одéло, таквóво мómци су облачíли úбаво. Носíли су овíја качкéти. Ѐма и качкéти

су нођили, а и овéја па кáпе. А зíми таквó, кáпе неkwé. Не мóгу бéш да знáм којé су. Мóјат човéк је све овáк качкét. Чу сéднем ја при њéга. Качкét је носíл. А мој човéк кэквó је знáл. Да је он жíв, све би ви он напричáл. Он је ђáвол бíл па све је умејáл, а ја несéм. Ја сам будáла. Он, знáјеш, кэкэв је бíл човéк. Човéк је бíл, све је разумéл. Али, етé, умре од крв. Па је ђáвол бíл. Са би он, мáни колкó би он, напричáл да се чúдите.

Кво тој, несéм чúла товá? Не знáм, товá не знáм да се прíча. Ја си самá лéгам. Нíшта нејé имáло. Спíм пúсто је остáло, спíм. Не спíм дóбро, но етé, мóрам. Нејé имáло, нејé плашíло нíшта. Зáправо, нејé ме плашíло. Па не знáм, несéм чúла. Товá да ви кáжем несéм чúла. Не знáм нíти квó товá, квó да ви прíчам. Па сањúјем човéкатога. Дóјде по сóбу, па óди по сóбу. И ја вíкам. Та сањúјем човéкатога, што си мој човéк бéше. Па разговáрам с њéг. Нéма да прíча, сáмо óди по сóбу. Он је млóго ђáвол бíл. Знáјеш, нéмам слíкуту да ви изнесéм. Не знáм слíката...

А идóсте ли при дрúжете, тáмо у Рíд. Ѐка, једнá је имáла удавица. Оне по знáју да испрíчају. Ја по-не-знáм. Не знáм кэквó чу прíчам. Кэквó ме прашúјете. Ко што јучéра за Божíч. Ја ви казá, зељáник.

Свáдве смо спремáли, мéсо. Етé, закóљемо јáгњишта, па смо úбаво спремáли. Па óро, па свирачи. Кланéта, и овá бáнде и тупáни. Одóвде си нáши, нáши свирачи. Па úбаво је билó млóго. Несу гáјде свирíле, несу. Свирачи. Зíме су се женíле. Али са нéма. Ће доведу и нíшта. Нејé цéлу зíму, нејé цéлу зíму. Па ли тикá? Нéма свáдбе. Започиња се у недељу, у понедељник, таквó. Завршáвају трí дána. Са двá дána свáдба, óро.

Двé вéчери свáдба, па пóсле онó, пóсле завршу свáдбу. Дóјду, óкну којí су својí мáлко та пíју. И загреје ређíју, и растуру се, и вíше нéма. Кој ли први? Напрéда ли? Па кум найде. Напрéда íду па се венчáвају. А са, евé, нéма нíшт и нíгде. Устáне и íде и растуру се. Не знáм товá. Ја и не разумим товá. Ѐма и старóјка, íма. Имáло је и старóјка. Нај су кумовé, кумовé. Дрúђи, па старóјђа, ако íма. Па úзне којí си когá вóли. Рóдом, којí си когá вóли. Па íма, евé, ја сам билá онáм на тигáја. Човéкат печáлеше по-мáлко, ако не пéнсија. Билí смо онáм, еј у Бóишину малу, на едну Стáну старóјђе. Однесéмо, цргу, однесéмо ћебе. А онí ни па даду овáк кошúље, и јóрган ни даду. Пóсле слáбо долáзи у кúћу. Повóјницу донесу овáка, кúпи на детé кво бче. Пáре му дадé и крсти га.

Крстеше га, али са нéма пóп. Дóле у Кáлну, кудéто велиш дí-деш. Тúва смо у цркву ишли пaј смо крштавáли. Сва децá су

дóле. Едно дете, којето у Леско́вац, оно нејé. Тагај једна бéше, с бчи овака, некви бéше, та она си га држа, та си га крсти́мо. А дру́гата су сва у цркву крстена. Не зна́м попáтога ода́кле је. Само има́ше по́п. Не зна́м, дóле у Ка́лну и до́деше у цркву. А са не зна́м да те лóжем. Па нéма ни́где, па ели тика́. Нéма овде́ва никвó. Овде́ва са нéма ни́шта. Само доведу́ и ни́шта, нити пра́ју сва́дбу. Ако бче, неко́јé до́де.

Те, ја уну́ци има́м, још несú се жени́ли, несú јоште. Морé, Звóнко, зна́јеш ли, деца́ га утепа́ла. Нечéска држа́ло га неко́јé и утепа́ло га овде́ у окó. Па ја велíм да је ишло́ при до́ктура. Не ли, дете́то би настрада́ло и оно́. Уби́ло га овде́. Не зна́м има ли га? Да идеш да ви́диш колкó га је уби́ло. Нечéска га уби́ла дечи́штва. Отишло́ по село́ дете́. Зна́еш колкó га уби́ло? Ја и вика́. Стра́ ме че му бу́де нешто́. Бэш ту́ва до бко. Удари́ло га ова́к. Е ли мóже оно́ да оти́де при до́ктура да га друго́то дете́, не зна́м отиде́ ли? Ајдмо там да ви́димо отишло́ ли је.

Ти́ја ма́лич прс, ти́ја голéмич, ти́ја сре́дњи, ти́ја по не зна́м. И ти́ја ма́лич. Ја и нуме́јем, несéм пи́смена. Пéт прста. Ова́ка: едэн, па два́, трí, чéтри, па пéт. Пóсле пéт на овúја ру́ку, дéсет. Нуме́јем ја, несéм пи́смена, па и не зна́м кво да ора́тим. Понеде́лник, па то́рник, па сре́да, па четвртáк, па петáк, па субóта, па неде́ља. Ви́ше не зна́м. Ви́ше не зна́м.

У неде́љу се нејé работи́ло и ова́ка ка је пра́зник не рабóти се. Јучéра је Огња́ва Мари́а. Несú работи́ли човéци. А данéс дeл-ник, рабóту. У вели́ће пости́ смо пости́ли. А °ви? пéтак се је пости́ло. А са не по́сту, са си бла́жу.

На мртви ли? Па ста́ља се. Омéсу леб жéне. Ова́ка, са до́јду та нóсу бомбóне, леб, ба́ницу нóсу на грóбје. Го́дину иде́мо. Тува́ пуно́ трбшак. Иде́мо на сва́ку суботни́цу. Иде́мо, ете́, го́дину му, па полови́н го́дину, па четирéсница. Колкó је трбшак ту́ва? Спрéма се од мéсо, од све. Ка је по́с, пасу́љ се спрéма, зе́ље за́пржу оно́. А са сла́бо. Нeгде-негде по́сно, са по́више бла́жно рабóту.

Кој бче трí го́дине нóси, кој бче го́дину, кој колкó бче. Па, еве́, ја велíм чу нóсим трí го́дине црнó, крпу. Па пóсле по човéка-тога трí го́дине. Чeрће ми схи́доше и си́нови, за го́дину, па схи́доше. Па онí мóра, онí су мла́ди, а ја ста́ра.

Еве́ са, Или́н дэн што иде. Ти́ја је најгла́вэн пра́зник. Па нóсу се. Нека́га се носíле лити́је, што велéсте јучeр. Та ти́ја је пра́зник млóго пра́зник. И од грóм и од све. Пра́зну га. И б́ро је напре́да крчáло, а са нéма б́ро. Товá, ете́, ова́к ли га, пра́зник си је. Неквó Прокóпице, та́кво. Има пра́зник и од товá. Тро́јца ка до́јде, ти́ја су пра́зници б́пасни. Ете́, ти́ја тудé Спáсовдэн. Па текá од грóмэт, од

град, од грџм. И това Трџца, све од това. Од блџести не знам. А, исцркале кокџше! Нека улази пустиња. Ја па несџм ни мџла.

Ќвце, па несџ се ни разболуваџе... Ќвце смо музџи. И вуњу стрижемо, та ова плетемо. Од прџлет ка дџџде. Зиџи се ојагњу. Јагњиштата ка се одџџу ўпролет, продаду, еџ кудџ Цўрџовдџн, ако знајете Цўрџовдџн? И тигаја ѓвце пџчну да музу, а јагњишта продаду. Сваћи чува, па џи саставу. Па трлу турајемо, па легамо на трлу гџре, на џиве там. Ќремо жџто, а са нема. А за това скупџе. Сџс лџсе, од тарабе све. Заграџимо трџе и легамо нџчу. Овчџр дџма дџџде, а ниџ идемо старџ чџвџци та колибу напраџимо и легамо на трлу. Морџли смо. Ѐмаше жџто, а са ништа жџто, ниџи ништа. Кад веџим снег, тигај прџстају, у јџсен, кад дџџде Рџнџелов дџн. Дџма џи докарамо, па појџте йма. Ймајемо појџте ниџе, е ондџ, е виш кудџно растурено, аџ кудџ ветрењаџа.

Имаџи смо ѓвце, и краве сџм имаџа, и све. А са јџдну краву. Ќвце чувџемо напреџа и по четџресе. Па пџсле џи намалимо. На женџве даџо по две-три. Одеџише се ѓџџи, па џи даџо и распродаџо. Неџче нијџдно да чува. Чуваџи смо краве по две и вола два. Чувџемо та гнџј тџрамо гџре за кџмпири. Ова што саџдимо кџмпири. Имаџо је. Не знам имџена, свакекве имџџија имаџе су ѓвце. Црне, зџве се кџкџ бџде. Ја и не знам са. Са, вечџм, остарџла сма, па и не знам. Рџгуша, па Буџуџица, свакекве се зџве. Рудџица, не знам бџш џу кво смо зџвали. Заборавџла сам. Одавно џи баталимо, све сџм забаравџла.

Овија сџдове што, лџнци и котлетџија. Нејџе имаџо дрвџно, нејџе. Даду џи тамо, купимо џи там по Туџмбу, па у качџ дрвџно. А са не. Па това сџрење и това дрџго ништа. И поткџвасимо та кџсамо, дрџго ништа. Познавамо џи по лик, искрштџвамо џи. Па тика: којџ Буџуџица, којџ Рџница, свакако. Белџжџне, ўши смо резаџи. Виџе све знајете. На Цўрџовдџн, ка зимџва прџџде, па Цўрџовдџн дџџде и Марков дџн. И у недељу умрџл, нејџе грџшан ништа. Тигај је умрџл, тигај. Овдџва је виџл по двџрав, та маџи. Дрџва је сџкџл до Бџжџч, до Бџжџч је мучџл та дрџва је сџкџл. И ѓг тигаја забџле, забџле. И да прџштџвате пун лџвор крџв изнџсим све у долину. Раџ ли је? Ништа му нејџе напреџа билџ.

Од гџдину вању и отидџ, откарамо га у бџлницу. Тџрајте га дџма. Не мџжете да га изџваџите из Лџскџвац, из бџлницу. И дџма га докарамо. Морџли смо. Ѓџрка ми је та у Лџскџвац ишла при џџга. Рекџи: -Тџрајте га дџма, йма да ўмре. Не мџџ да га изџваџите од пџре. Несџмо имаџи, трџбе пџре да ймаш. Тџшко, он осамдџсе гџдине. Оно и ја, еве, веч осамдџсе гџдине, и ја сџм за мрџшку. Дџдџк се жџви, мџра.

Река га зовемо, река. Па това велимо да се не удави. Но јако нема река, пај нема дете да се удави. Долеко река, там чак од куће. Па може, може у реку. Ако иде, че се удави. Там, там, надбле, има река голема там, неје плитка. Може би се дете удавило ка иде ћиша. А овака са нече се удави. У рекуту може ка отиде, куде је, што велиш, по-длабокб.

Комиње, комиње, па служи та искаруже дим. Това, ете, комиње. Онова не знам како се зове, не знам ја са. Па дим, дим излази, чури дим, чури.

Она је плевња за говеду. Това си за исушу месо. Такво стасују, прашина, тува лежу. Мојата се распадла, че ју растурају. Ја овдева имам собу. Е, ова је моје, сутуренат. А на синавога је горе. Заједничка је кућа. Морé, таја грóзна, све се распадло, па нема ништа. Погáнци налэзли, закасá. Немам óтров да турм. Па сутурен зовемо. Рáно смо си звáли сóбе. Пóдрум, ете, видиш ли ко знајеш.

Това кбла, но онб нече, строшила се, стрóшено. Собљак ништа онб, куку распадло се. Не могу од срáм. Врáта, строшило се, нема ништа. Праг, това врáта, това кука, това запиња се. Това шархе, прбзорче, тика. Не знам дрúго. Прбзор úвек, стрéа, стрéа. Чекај, да íдем да тражим по једно чашче.

Па, не ли тика. Мéне донóсите. Ја синóчка, онí кажу млобо úбаво испричала. Това ли је појáло? Да сипем по једно чашче рећíју да испíјете. Нече, нече. Онí велу, но ја несэм кадар и каву би напрајила. Чекај, имаше овáм máло да пívнемо. Да ви је срећно. Пíјем, дéка, лéкове пíјем, па не смејем да пíјем. Но ја не умéјем, не знам.

Кóсу ли? Мијемо се овáк с чéшаљ. Ја и са си овáк. Мóра, немаше сапún, немаше сапún. Сэс воду жéшку, па с чéшаљ ишчéшљамо. А са голóглаве. Сплíта се. Ја си ко рáније. Рубав. Морé, неје смејáла. Башкá у сóбу, не смејáла, не. Евé, ја сам имáла свéкра. Несэм се смејáла мијем при свéкра за бóга, несэм се омíла. Бéгам од свéкра úсвет. Па ако óче, сви слúша. Све стáре се слúшају. Са стáрога уóпште не глéдају. Ако си óче, од това, глéда, ако не глéда.

Нíе смо билí млобо, млобо у кућу. Трóји, трóји, сви у паницу голéму, па си кúсамо сви заједно. И децá седу уз сóвру. И свéкар ми седí и свекрва. И мојá децá и на дéвера Јóса. И он је умрл. Млобо је он лéп, úбав бýл. И Милáн једán, сви су тројца умрли. Úбави су сви билí, али млáди измреше. Сви си сéднемо. Сóвра има напраена и сви úзокол. А она децá сítна башкá у тањíри. И сви смо заједно јéли. Први свéкар почиња. Прекрсти се: - Áјде, ббже,

помогни. И онда почиња и свекрва. И ние тагај почнемо. И слушамо онијам квб они речу, слушамо.

Три смо јетрве биле. Па ова идемо та при говеда изринемо кошару и изметемо. Дрва беремо. А свекрва ни меси леб и готви да једемо. Несмб, после месеомо. Свекрва ни млада беше, па месеше. Она пубаво месеше. Чиста је била, па мани, млого је чиста била. И свекарет ми је аран бил.

Стевка Богдановић

81 г, неписмена

Власица (Округлица)

Добро, како мој деда може да коси у осамдесет године и ја могу у седамдесет да пасем говеда? Он је седам годин од мене старији. Како ја могу ова говеда да пасем и овце да чувам? И дружи викају овака немам. Све тој отишло у господство. Не ли може сваки да копа, да оре, па да има? Па бога-ми, зашто нече? Ко ја могу да работим, мож^е и ^онија млад да работи дупло, ма квб дупло, тродупло од мен^е. А они неће људи да раду, а оће да једу. Епа, са викају нема, нема. Па зато нема, што нече да раду. Са отишло све на плату. Па не може све на плату.

Однапред^а је имало овчари, па не идем је у говеда, но дадемо говеда на ак, па њи пасу љуђе, деца има. Платимо му и оно си чува стоку. А сга нема това, но некоја кућица има по две говеца, он брзи. Не кадар ни да њи искара, ни ништа. Млад ниједн нигде нема. Више домаћина има си деца пе-шес човек, па си узимају стоку та си чувају. Пе-шес говедара искочу ондека и овчари и сви терају стоку и платимо ти колко си узне на говедо, на овцу. Ја си моје музам, он неговце, и такби. Изјутра њи он отера, увече си њи ние прибемо. Само му платимо што њи чува. Тако и говеда, тако и овце. Зове се говедар и овчар.

Имало је неки-неки. Овако си њи чували, по једну козу, па си гу свак чува, домаћин. Слабо је имало козе. Више је имало овце. По триесе овце љуђе чувају, па по седам-осам говеда чувају. А са камо говеда? Овце појата, а говеда кошара и ако је тамо овлија, трла. Ако је у поље негде, на трле, овце на трле. И тој је имало. Заграде се у њиву, у њиве се загради и туј се направи колиба. Туј си лега човек при њи. И јутру си ги пусти. Да нађубру њиву. Јесен ка дојде, ка^д се покупи, да се обже, да се окоси. Око... овлија август, сетембар. У сетембар се жње увек овде код нас...

Збирајомо си се на записи. Ка дојде Свети-Илија, зберемо се, скупимо се у некоју кућу или на запис, или где било. Има једна бука, па си се зберемо код њу. Пуно љуђе, снесемо си остали.

Испечé си гáзда печéње, спрéми си јéло. Лéпо си поста́ви, пи́ће, раки́ју, ви́но, више раки́ју.

Детé се рóди. Ка бче поп да дóјде, бче, дóма га крстимо. Ка нéче да дóјде, нóсимо си га онáмо у цркву па ће га крстимо на Рíд, при попá. Ја си га нóсим. Ја сам га родíла, ја ће га нóсим, кој че ми га нóси? Вржем у лелéјћу, па намéтнем на рáмо, па однесém онáм. Пóјде си свекрва, пóјде ми зéлва и крстимо си онáм и дóјдемо. Поп крсти, па кумíца. Па дóјде кумíца и кэкó му је íме онá кáже. Онáм ка^д га крсти, ја си вој дадém кошúљу, њóј кошúљу, кошúљу на кúма. Подáрим ги. Онá си на детé да што је спремíла. По једну кошúљу му даду́, је ли по једно вистáнче кúпу и тóлко. Тагá је таквó врéме билó. И ја по једну кошúљу на кúма и на кумíцу и више ништа.

Па кад бче, дóјде си. То ништа нејé забрáњено. Долази, бóга-ми, и на слáву долази. Он се највише поштúје. П^о кад бче мóж да одрéкне. Кэд одрéкне, он ти опрóсти, изљúбиш му рúку, и он ти опрóсти. Прóсто неká-ти-је, више не мóгу да ти кумúјем, и тóлко. Тражи си дрúгога кúма. Зáто не сме, че га кúне. Па кум че га кúне, децá че му кúне. Па áко си је у жáлости, он мóра децá да држи. Мóра децá држí, мóра на свáдбу д-íде, на венчáње. Кум íде и на венчáње, мóра да íде. Свéче држí, нéче да пéва, нéче да íгра. Он си је кум, па ако је у жáлости. Не íду свира́чи, не мóж да прíми у кúћу, ако је у жáлости. Онáко си дóјде. Па íде за кúма ка^д се жéну љúће, па за кúма íду свира́чи. Збéру се љúће, па íду. Па и за старóјћу íсто. Рóд, бóга-ми, брát кој... Óкам, позовém брáта за старóјћу, кој је стáријí, кој пó-млад на дрúгу сестру́.

Па пóчну си на једну недељу. Пóјде си младоже́ња, понесé се рећíјицу, окэни́цу и још једáн дрúћи сáс њéга. И прóјду којí си позíвају. Позовú си за свáдбу, и етé свáдба. Па пóчну на ред^т, па си зóву свúде. Кој је последњи тíја си остáне. Íде се прво у кúма. Напрé^д се íде у кúма та се пíта да лј бче он да прíми свира́чи, да лј бче онáко. Прво се с њи споразúму, па пóсле си позовú на свáдбу и свáдбу си напра́ву. И за кúма íду и за стáрога свáта кад^т се зберú за свáдбу. Весéлу се óба. Па, пóга-ми, кáко да ти кáжем, нéче се љúће покóру ниједэн. Óте óба да су óзбиљни. Óба ћи тáко пóштујемо. Óба се људи весéлу. Е, па, стáри свáт заповéда. Кáко он кáже, тáко свáдбу опрá^вљају. Ка^д че пóјде, у којé врéме да пóјду на венчáње, у којé врéме да дóјду, то стáри свáт заповéда.

Дáрове: на мóмка сáмо чорáпе, девбóјне не ћíту ништа. Пра́ву стáри свáт и кум, бáшче напра́ву од артíје. И онí нóсу тој и даду́ на снашку, на млáду ка úвечер завршáваиу прву вéчер. Донóсу пóклони и товá си онí забоду́ у пóклони и теја бáшче даду́. Без

погаче не́ма сва́дба. Донóсу си погаче, да́рове на сна́шку. Она́ да́је кошу́љу, ћили́ми, чора́пе. Тако́ је билó напрé куд^с нас. На старóјһиницу литáк, кошу́ља, тканíца, крпа, исто чора́пе. А онí њóј кúпу некí јóрган, нештó... тањíричи, ложице, тепси́ју некú, ако óче и тóлко. И на мláду кúпу ћитку крпу, не́ки рукавчíчи. И тóлко се дава́ло у нáше врéме. Све́кар и свекр́ва: даде́ кошу́љу на свекр́ву, литáк, чора́пци, крпу, ткáницу, све такá. Їсто и на свéкра ћили́м, кошу́ља, чора́пе. Од напрé^д се купова́ла кожушчети́ја. Понесе́ кожушчé на ба́бу, па ако óче и на дéду кожушчé кúпи. Илј по крпу им понесе́ којí йма ова́ка шурња́је, понесе́ им по једну́ крпу на сва́ку шурња́ју. И тако́ се дава́ло.

Чéка гу на врата и ле́бац у торбу́ йма. Тúри си тóрбу на ра́ме и ле́бац у торбу́ и једна́ пúна стóвница вода́, стóвне су билé, једна́ пúна стóвна вода́. И чéка ју. Пáрче ше́нер држí у рúку, и сна́шка отúд а свекр́ва одовúд и тако́ га прегризу́. Е па да жíву áрно, да се не сва́ђају. Па пóсле мláда наметне ту тóрбу на-гóр. Подíже гла́ву, дíзај гла́ву уз оцáк. Однесе́ ле́бац у торбу́, тúри га у нáһви и áјд гóтово, слóбодна је сна́шка. Нíшта нíје тој, обр́һали су се. За дево́јһу и зéта ка дочéкују, шурња́је се збéру, уздá úруће, уздú држí ú-руће од коња́ и на зéта че тúрају уздú. Чéкају на врата. Он се мúва, мúчи. Ко је кра́бар да протрчí, он си побéгне, прóјде. Кој не мóже, мúчу га, уздú на гла́ву.

А не тагá. Кад^т се завр́ши сва́дба, гóсти дóјду отúде и онí се, зéтове, кáчу на кúһу. Гóсти дóјду отúде, кудé је дево́јка. И овí зéтове што су на туј, туј бре, на тóга óца кудé је дево́јката ошлá. И онí се кáчу, зéтове, на кúһу, па ако му не даде́ кошу́љу, онí пáлу слáму гóре, мúче да му даде́у кошу́љу, нештó дáр, што бíло да му да. Ако му не даде́, све открију кúһу и кладú óгањ на кúһу, пíју раки́ју, мúчу. Вр́љају шурња́је сва́шта оздóл, и стáро и сва́какво. И шáле во́ду. И тој зна́м да ти кáжем, ви́ше дрúго... не зна́м да ти казу́јем од сва́дбе.

Бóга-ми, вапíри су мéне напрайли некí слúчај. Правíли смо едну́ кúһу, и кад смо гу направíли, ја сэм породíла, имáла сэм едну́ дево́јчицу, жéнско детé. И тако́ је дóшло нештó у туј кúһу чим се детé родíло. Не́ки је дэн прóшо и лúпа, и лúпа по прóзори и по тáван, и не-знам ви́ше шта рáди. Ми смо ишли́ по не́ке вражалíце. То онó, кој ти што кáже. Дáј шипци тúрај на врата, дáј овó, дáј онó, дáј на прóзори. Све смо турáли. И тој детéнце мојé јáдно, и једну́ вéчер ја йскам да побéгнем из туј кúһу кудé свекр́ву. Свекр́ва не да́ва, стрá гу да се на ставíмо да седíмо заједно. Кáже: -Немóј! Ја чу да дóјдем, ја и Вéрка че дóјдемо код вас úвечер. Немóј да се пла́шите. И још еднá мојá јетр́ва дојде́.

И онé дóјду, и онó си тáко лúпа. И тáј мојá јетрва принесé цáк сáс жíто па зáпне врáта. Што добди, онó све на врáта улáзи. И туј вéчер лупáло, лупáло и прошлá вéчер. Дрúгу вéчер ја па íсто пíтам њу. Вíкам: -Мáмо, да донéсем детé и да си дóјдем кудé-тéбе. -Не, кáже, не мóж да донóсиш детé код мéне. Нíе че па да дóјдемо. И дошлá ми је зóлва и свекрва и још íдну јетрву сэм имáла. Зáједно смо нíе билé. Онó си óпет прóдужи. Лúпа, лúпа, али не нíе врáта да зáпнемо. Тáко је билó.

Кад се детé рóди, женá, онá вíше врéме седí такá до óгењ, до кúбе. Седím си такá до кúбе, и онó одíедном óтвори врáта. Крап на врáта нештó и нíшта се не вíди. И úгаси ни вíделче и тој детé úгуши ли ми, штá нáправи, нé-знам. Ја не да се сéтим да си úзнем детé у рúке, но још сэм млáда билá, нéсам се тој ни сечáла, ни ме свекрва научíла. Да рéкне: -Довáти га! Онá се јáдна нејé сетíла од тој. И до úјутро детé ми умрé.

Пóсле несмó мóгли да седíмо у туј кúћу. Бíје, лúпа, бíје, лúпа. Мúж ми бíо у рабóту, па дојдé и он и дéвер ми дојдé. И он је имáл три децá. Али пóсле напáде мојéга мúжа па нíкога не дíра, све њéга притíска. Гњáви, мúчи, нíкако он не сме да зáспи. Чим зáспи, óдма га притíсне. И нíсмо мóглу да остáнемо у ту кúћу, па гу растури́мо и дрúгу направíмо.

А товá Мíлосава. Ја се чúдим којí су. Гледá одбóвде. Некојí лúди дојдóше. Рекó, сím ми је дошéл. Некóјí °вој с њéга пошéл. Едног^к, у Бéоград^т, рáди тáмо нештó. Бíл кáкó тéкничар, па пóс-ловођа је бíл. Рáди там нештó по зáдруђе. Нé-снам ни ја да ти кáжем.

Нíе вíкамо та је ајдúчка трáва, ми гу текá вíкамо. Товá катранић. Товá нé-знам, трáвчица. Тáј, товá равунíка. Ово нíе вíкамо равунíка. Ти ју познáјеш дрúкше. Ја текá, туј вíкамо равунíка. Тој је билó све жíто, дéте. Сејáли смо јечмíк, овéс, рженíцу. То је све жíто билó тúва, бóже мíли. Некá орнíца остáне, па ће гу побремо. А са нéма, отидé чéљад, нéма нíкој нíгде. Сал, вíдели сте мојéга дéду и још некóлко човéка. Тој су двојíца, тројíца остáли. Вíше нéма нíки. У туј малú је имáло пúно лúђе, кáмо ћи? Младињá све отидé. Стáри, íднí мрéше, íднí јóште мáлко се вртú. И тíја ако úмру, вíше нéма лúћи. Дóбду децá отúд^т та кóпају. Сíнове дóбду, ћерће кудé су, дóјду та закóпају па си отíду. Па дóјду нећí пúт кад^т óте, кад^т мóгу. Алí са, бóга-ми, тéшко да дóбду и ка мóгу. Прéвози скúпи, па кој úмре текá ће седí. Нéма сýбота, нéма нíшта, нéма ни сýбота ни недéља. Виш кáкó скупéје све, па не мóже.

С ралице си бремо, волóви смо има́ли, па си кра́ве чу́вамо. Сва́ка ма́ла, сва́ка ку́ће волóви по једнѝ, по двóји. Говéда, па пу́но, по сéдам-óсам говéда једѝн чу́ва. У прóлећ, све у прóлећ се жѝто сéје. Сче да спрéмамо? Пóјдемо на ора́ње и вр́же ста́рац по једѝн кончѝк на прс. И на волóве вр́жемо по једѝн кончѝк црвѝн и то́лко. И пóјдемо и оре́мо. Понесе́мо мѝлко жѝро, па у тре́ћу бразду вр́ламо жѝто по-мѝлко. Пóсле ништа ви́ше. Ка побре́мо, сéје га́зда и завла́чимо ора́ње. Вла́чимо, има си брану́, па волóве ва́тимо и завла́чимо. Влачѝли смо и сѝс ко́њи, но ви́ше с волóви. Бранá од прѝће, од бу́кове прѝће си набéремо и напра́вимо си брану́. И дѝшчѝца има напре́да. И с ла́нац зака́чимо и вучу́ волóве. И нѝкне жѝто. Ка стѝгне јесен, пóжњемо и оврше́мо и то́лко. Па óжњемо, па свезе́мо и дeнемо на сто́гови. И пóсле узне́мо та побѝјемо, има си једнó дрво, сто́жер побѝјемо, па заве́жемо конóпѝц. Па напра́димо на ко́њи áмове, па по двá ко́ња. Ју́ри, те́рај и зга́зу ко́њи. Навр́ламо сла́му у плéвњу, а жѝто одвѝјемо и то́лко. Ѐмамо си ве́јалице, ветрења́че. Ветрења́ча си има напра́вена, па окрѝнаш и онó се ве́је жѝто. Едѝн вртѝ на ветрења́чу, едѝн озго́ре пу́шња и онó се ве́је жѝто. А едѝн сипу́је.

Има́ли смо си водени́це, па си уме́ламо, па си ле́б ме́симо од њéга. Бра́шно си пра́вимо. Од р́жено и од јечам ка^д омѝсиш ле́б, има да пукнеш једе́чи, у цре́пњу ка га испече́ш. Па сол и квѝсѝц, има́ли смо си квѝсѝц, од на́ш квѝсѝц, чу́вају же́не. Чу́вамо си на́ш квѝсѝц. Омѝсимо ле́б и оста́имо си квѝсац. Ни́шта не ра́ди. Просе́јеш бра́шно крз сѝто и ту́риш си парче́нце квѝсѝц и вóду и сол, и замѝси, и то́лко. Стојѝ та ста́ше. И кѝд ста́ше, размѝси пече́ си. Ле́б, па да пукнеш једе́чи. Ме́симо си од ѝсто жѝто. Кола́чи, омѝсимо си ле́бац, а кола́чи си испече́мо двá. Ни́е сла́вимо Сéтога Никóлу. Óба дѝнѝ^а прере́жемо едѝн кола́ч. И у́јутру на дру́ђи дѝн си омѝсимо по едну́ пога́чу. Купи́мо си по еднó ѝло бра́шно, па ка има́мо гóсти, ме́симо си по едну́ пога́чу од у́баво бра́шно пчени́чно. Ни́је, не ни куку́рус. Тој, ни́је има́ло, нејé ни́кој сеја́л овда́ у на́шу околи́ју.

Ни́е Сéтога Никóлу сла́вимо. Пасу́љ, кóпус си свáримо, напра́м си сáрмицу од кóпус, напу́ним папри́ке. И това́ спрéмам. И ри́бу си купи́мо. Ни́е зóвемо зе́ље, ста́ри љу́ђе, та́ко га зóвемо.

За Бжѝић сѝм спрeмáла ова́ко. Дѝгнем се у́јутро и замѝсим си ле́бац. И испече́м си ѝсто кола́чи двá. Пóсле је Бѝдњи дѝн. И ту́римо си пасу́љ ѝсто и тај кóпус су приста́им. И купи́мо си ова́ка понѝшто, ова́ка јабу́ке, кру́шке, ора́си, за на́вечер ри́бу. У́јутро се дѝгнемо на Бѝдњи дѝн, кој има́ прáсе за́коље си, спрѝми си. На Божѝч се дѝгнемо ра́но, око три са́та, испече́мо си прáсе, гре́жемо

ређије вруће, свашта лепо. Пóстимо си, како да ти кажем, једн мéсец си пóстимо, ако не више. Од Свéти Рáнђел па до Божич све пóстимо. Пасуљ, кúпус, чóрбица од кúпус, лúчак дрóбен, паприће. Тако си га зовéмо - кúпус вáрен, зéље. Није си викамо зéље. Зéље си пристáимо. Ресóлница, тој се тóра у кáцу. Туршиáа, паприка туршиáра. Ма сáдимо по-мáло, сáдимо лúчак, кúпус који мóжда. Са слáбо. Паприће не сáдимо, сáмо лúк и компíри. Паприће си кúпимо у Сурдулицу, тáмо дóле. Пристáви се пасуљ, оцече си сланинку, тóрају си у њéга. Сушенице у нáјбоље јéло, то е нáјлепо. Пристáимо си кúпус, тóримо си сланину у њéга.

Одећу, ^еве што нóсим ја, па још лéпше, тој си није све рúкама рабóтимо. Овó си напредém све, па поткáем, па оцрним лéпо, па то си све ја навезém. Што ја нóсим, тоvá смо носили. Ја старинско нóсим. Овó литáк. Ошишамо óвце, па опéремо, па учéшљаш, нóсиш на влачáру, увлáчиш, па прéди. Испредéмо вуну, по пóсле сновéш, па ткáеш, па црниш, шиéш, окрбиш па шиéш, везéш, па купуéш шáре, па зашивáш, па пúно рáбота. Овé, то си плетéмо. Плетéмо чорáпе од вúну. Ши́ли смо све на рúће: огрљáци, óшвице, нарúквице. Све смо рúкама ши́ли. Пóсле некí почéше на машинé. Бóже, то се тéшко ши́ло.

Ка пóјде на сáбор, има тíја нáши литáци, има некé лéпе лéске. За свáки Петрívдэн мóра девојка литáк да направи. То се купуéше. Навéзе, па си тој зашиé, па гóре лéше, па нанíже, па све хíтове зашиé. Ѐма па и туј хíтове. Па купу́ју свíлени рукаве. Кошуља онако а рукави свíлени. А на нóге чорáпе и опáнке. Па пóсле се мáло почéле ципéле нóсе. Прáву ћи жéне. Свíње закóлемо, па си ймамо конóпле, грснице. Па си од тоvá очúкамо, усúчу врце и направу си тíја опáнке. Кад ћи направу, неће жáпће, па кэд напреду од туј вúну опáнчэље, па ћи омéсту сáс плáве бóје, па кэд се обу́је, пúца. Крпа, па све овдéка, нéка нóси овáка бóје, ми ји викамо бóје, нéка па маниста пúно туј. Бóже, да видиш девојку, па да пúкнеш гледáјечи. Нóси овáка, ймаоше си бисéр. Купу́ју, па овдé су по пúно наврже. Којá има парíце врже, свáшта. Па нéке дúbле викају. Ја тој несэм носила. Девојке су носиле. Којá има нóси, којá нéма, нéма. Па нéке нáше другарице, онé помрéше. Туј у дрúго селó. Тáмо је Вúчино селó, óдма ка^н пројдете овдé, Вúчини се зóву. Па сви смо йсти. Па имáло је некí гáзде, некí сирóптиње.

Кэко стáри рéкну, неé кэко сэгá, кэко стáри рéкну. Где ти рéкну, ту је дóбро. Ако те бче дадé, туј че идеш, ако нéче, нéма да идеш. Кад ми тáтко рéкне туј је дóбро, тај је човéк дóбар, ја знáм да је дóбро и туј йдем. И такó свáка девојка. Више су бегáле. Ка говóру дóбра је, она ди отíде за тóга мóмка, не пíта ништа. Пóсле

иду та се помíру, и гóтово. Пóјду си одóвде, кудé је девојка ошлá, по два-тројíца човéка и там онí ћи прíму лéпо. И помíру се, целивúју се там, мíру се и тóлко. И пóсле свáдба. Гóсје се па врáћа там, онí добду овáм. Морé, лéпо је билó, ја ти кáжем. Са нéма то. Са, ако óче нéко прáји свáдбу, ако нéче, шта че му. А без свáдбу да је билó пре, то би за укóр билó. Отúде си свéкар, па отíде си, ако íма брáта пó-старога. Отíде си та си пíтају пр́во. Понесú си вла́шицу рећíју и пíтају си да ли óче та девојка, да ли нéче ту. Па пóсле пíју ту рећíју. Ако рéкну сáс свáтови, онí се збéру, коњí, свáтове пúно, и íду за девојку. Подíсају гу отúда. Обáрају јáбуку. Тýру јáбуку на висíну, гóре у дрво, па пúшка. Íде си кóј гáђа. Па пóсле свáтове пúсту у кúћу и девојку уведú. Трéба дáрове, и порúчају и одведú си девојку. А са не. Бóга-ми, тéшко, нéгде-нéгде. Не, девојка да одрéкне, нéго овá^око, кэд отíде там па не поднóси некомú. То је тéшко билó. Кэко са што је, тој не билó. На Рíд онáмо, у цркви.

Радмила Крстић

73 г, неписмена

II зона

Млáчишт е

Па пéкли смо лéб^п, па смо мéсо сушíли. Закóлемо свињú, говéче. Крóмпир вáримо за свињú. Па тýј огњíште вíкамо, тóј огњíште вíкамо. Сáс црепúљу, вршњик, па смо пéкли лéб^п, сáс пéпел, сáс жáр. Лопáтица, ене гу, тóј су, па мáше. Евé и онé накáчене. Тóј верíђе, то је веригњáча, чáђе. Тóј оцáк. Вáтру лóжимо, пачéмо лéб^п, крóмпир вáримо за свиње. Сáмо котлóви су билí, па тéја од бáкар. Тóј су нáћви. Па месíли смо лéба неки-пúт кад^т смо билí мнóго. А са^п сам сáма па у тепсáче. Ене, íмам фáнглицу, омéсим лéб^п у фáнглицу. То долáп, грнци овí земљáни. Вáримо купýс, мéсо.

Па у Предéјане на Горéшњак у Сýрдулицу. Тáмо су рóдом из Грдíлицу, из Лескóвац. Сви лéпи, из Лескóвац и Сýрдулицу. Па већ íма четерéс гóдине. Црни, црни шпóрети су имáли. Íма си лéб^п за печéње. Све вика сам овíја, на прíлику, да га чíстим, сáмо јúтрос немá врéме. Íма-си све за печéње. Сáмо су црни билí шпóрети, нéсу бéли.

Па тáван, па грéде, нéма нíшта, грéде. Трíес човéка, сáмо смо имáли па и ондé је кúћа билá. Имáла сам пéт дéвера и ја сам шéста билá. Имáла сам свéкра и свекрву. И децá на јетрве су билá. По четíри, по пéт децá. Онé, сэг жéне не рáђају. По еднó детé, па

ствáрно. А тэг по четíри, по-пéт деца́ жéне. По трéс човéка смо билí у ку́ћу. Па свéкар ми Јовáнча, то је бíл мнóго фин човéк. То је бíл прв човéк у Млáчиште. Пéт сíна је имáл. Ја сам за нáјмалога дошла шéста.

Муж^ш ми је погину́л. Ту́ су га Бугари убили. Дéвера ми од стрíца ту убише на врата. Дрúгога дéвера рођéнога ми убише. Едну́ деверíчину ми убише. Зéта су ми убили, све тíја дэн. Запалише ми штáлу и тóга свéкра натерáше у штáлу, та у штáлу изгорé, Бугари га натерáше. Мéне су шéс-пут искарувáli на стрéљање.

Што не повлáчи вагóн да ти пóчнем прíчам, мнóго. Ја сам остáла удави́ца у двáес шéс гóдин. Ѐмам сíна, он је машински тéкничар у Нíш. Он је остáл без оца гóдину, а ћерка билá трéћу гóдину. Уживам по стó двáес милиóна. У град не би се могла́ издржím. Овдé воду не пла́ћам, стáне не пла́ћам и такó па помíнем.

Нéма, нóге су ме издáле, испрскáше ми вéне. Не мóгу да óдим. Тóј ми нáјвише. Ѐдем дóле, поседím мáлко. Већíном кудé ћерку седím. Снаá, знáш какó је, слúжбеница. Знáш сэг^к снаé кэквé су. Че вíдиш. Дај, бóже, нек ти је жíв и здрав, и ти да си жíв и здрав, па ће ожéниш, па ће вíдиш то кэкó иде.

Шéс јетрве, па недељу једна́, дрúга недељу. Све на недеље мéсимо. Кад ми пáдне стóка, имáli смо по шéсé бра́ви óвце. По сто-двáес óвце смо имáli, кра́ве, волóви, коња́, по две свíње, по тру. Ѐјесен ка^д бóде по једно́ говéче закóлемо, мнóго лúди, и такó. Једна́ си знáје та си иде у óвце, која́ си иде за коња́, која́ си у ку́ћу спрéма вечéру, лéб^п. Оне́ су слóбодне, нíшта. Дэнáс нíшта не рáдим, слóбодна сэм. Не ми недеља, не ми нíшта и ўруке си рáдим. Плетém ли, предém ли, прéпоставка.

Острижéмо óвце, опéремо вúну, па влáчимо на грéбенци. На грéбенци влáчимо на рúке. Па подéлимо све, измéримо, прéпоставка. Ако йма коца́ вúна, по три-ћíла, по пéт, по дéсет. На сваку по тóлко. А, не! Члáнови ймај си ти кóлко óћеш. Ја и ти смо бра́ћи. Ја ти тéбе дéл дадém и мэн дéл, ти што ймаш деца́ коца́ тој се мен не тíче нíшта. Од-напрéд такó је билó. Тéбе пéт кíла вúна и мéне пéт. Ако си ймам ја коца́ деца́, што се тéбе тíче што ја ймам. Па и свекрва дéл узíма, йсто кóлко нáс. Па ка^д се подéлу бра́ћа, па све подéлимо, и стóку кóлко ймамо. Ако су óвце, кóлко су, по две, по три, кóлко ми пáдну. Кад је човéк мéне погину́л, тројíца су напрéд билí дéлени, а пóсле нíе се поделíмо тројíца.

Кудé мéне свекрва остáла. Па муж^ш ми погину́л, па она́ кудé мéне остáла. Кудé мáлого сíна, то је свúде тáко бíло. Али то кэкó је која́ сна́ја, знáш, инáче, остáни си ти, ако си мáli, кад не вáљаш.

И ја несам нека цвећка билá, али ето, па кóлко-тóлко. О, по кáко поштување. Ўјутру се дигнем, све срабóтим, кáву напрајим на свекрву. Кад ми је мýж^ш погинул бíл, принесем, на столицу при кревет тýрим вóј. Попíје, дигне се. Дóручак, све, ништа нејé радéла. Она стáра бáба билá у осомдése гóдин.

Кýде Свéти-Сáву, зíме, тэг^к дојдóше Бýгари од рýдник отýд^т. А партизáни су па билí овдé, овдé ји чекали. Ја искочí и казá им:
-Вóјска ће дóјде бýгарска!

-Нíе чекамо њу да дóјде, кáже.

Доклé наидóше, óтвори се бóрба, партизáни избегáше. Бýгари се врнóше, па све испалише. Све је билó испáлено. И штáла мојá, и кýћу запалише па гу једвá угасíмо. Па овдéка нáше кýће су, овáј дóктур кудé је, вíна кýћа је изгорéла. Мојá кýћа, угасíмо гу. Па íма, несý, млóго кýће изгорéле. Штáле мнóго испалише, а кýће несý млóго, а штáле све испалише. А кáко да нејé, кáко да нејé. Ма рáније тéшко да су палили, напред кад^т је бíл рáт. Сáмо сэг^к, дек, партизáни да несý билí тóј не би билó нијéдно. Али партизáни, рáните партизáни. Ти накýде ћéш. Дáњу Бýгари, нóћу партизáни дóјду.

Клáшње смо радíли, овé што кáжемо вýте, ткáли смо, па све: црге, ћилими, постéлке. То рáније све такó смо викали, па ствáрно. Па ткáли смо ћилими, постéлке, црге, све смо ткáли. Тóј ткáли смо све од вýну. Ткáли смо кучíна. Грснице смо сејáли, па смо чукáли грснице, па смо прéли. Трлица, пуздér, па влáчу се кучíна, загрéпци, повéсма. Повéсма, онóј тáнко, дугáчко. Платнó смо прéли, па смо платнó ткáли. То платнó билó мнóго фíно. То кад^т га изаткáјеш, па то ка^о кýпено. Па шíли смо кошýље, и жéнско и мýшко, све. Крагна, огрлáк, óшвице, тáслице. Све на рýке смо шíли. Па мýшка по-тéшка за шíјење, мýшка је тéшка за шíјење. Па дабóме, па чарáпе везéмо, па тóј све бóдови цéпени, па смéсе, па кэд навезéмо черáпе кáко на машíну. То мнóго лéпо.

Поубучéмо се лéпо, па опáнци тад^т грађени. Ципéле тад несмó носíли, нéго опáнци грађени, па вýте, па ћенáри, па кошýље. Дотéрамо се све, марáме и такóј отíдемо на слáву. Носíли су онí све клашњéно одéло, од клáшње што смо ткáли. Панталóне од клáшње, дип нéки-нéки нóси кýпено. А, инáче, већíном су све носíли клáшње, па оцрнимо. Íма шýма, карá-бојá, шýма па се стипсóше. Свáри се шýма, па се стипсóше, па карá-бојá, лéпо. Па тэг^к кад оцрниш тóј нíкако не попуста, мнóго лéпо. Бојá си исýри, од бојý кад^т мэстиш, а овóј не. И јáсен и гáбар, али бóље у јáсен не у гáбар кад^т се црни. Е, па нé-знам за то, нé-знам ја. Углáвном то, од орá кóра, па тóј тýрају по-мáло, овáј кáмен мóдри што за

лѳзје. Е, то не-знам. Панталѳне носили, чешире викају. Ао, кѳку, те ме ти подсећаш, ја не-би се сетила. Шнајдери си имало у селѳ тѳг^к. Шнајдери, тѳј не мѳж^ш кѳће свака машину. Мѳжи си имѳ шнајдери па си шију. Несѳм тѳј несѳм. Гѳње, исто од клашње. Голѳвка ѳнај.

Чувѳле су једнѳ две кѳће, дрѳги не. Говѳда су чувѳали, кѳњи и говѳда. Свака кѳћа коѳа ѳма, волѳви, краве, ѳвце, свака кѳћа. Волѳви за рад^т, краве чѳвамо за музење. Кѳњи па у Предѳјане ѳдемо. Донѳсимо кукѳруз оздѳле. Компирѳ снѳсимо, кукѳруз донѳсимо. Кукѳруз се не-рађа код нас нѳкако. Са^л нештѳ сеју тѳмо овѳја. Раж, овѳс, рженица и крѳмпир. Неје јечѳм. Ти да ме не по^лсѳтиш, не би се сетила. Сеје се у Јеремѳју. Јечѳм се у Јеремѳју мож^ш сеје. А ѳвај сејемо по прѳви мај, ѳдма сејемо све. И пре прѳви мај сејемо. А у Богорѳдичине постѳ. Евѳ сад^т Богорѳдица кад прѳјде, Госпођин дѳн, на-тѳм ѳдма се жње. Рукѳљка, снѳпје, јѳжица. Јѳжица ставимо и врзѳјемо снѳп. С кѳњи, уведѳмо кѳњи. Врѳжемо за ѳстож^у, вршемо. Конѳпац, гѳвно, ѳстожа. Јао, кѳкѳ се сећаш, кѳку бѳже. Ја би забаравила све. Је лѳ право све казѳјем. Врѳ, одвѳјимо које је увршено. И онѳј чѳкамо и претрѳшемо па уведѳмо па вршемо. Па сметѳмо жѳто и вејемо с решѳто. Којѳ ѳма ветређачу, којѳ не. Нѳе смо имѳли ветређачу. Вѳтер кад пирѳ, онѳ сѳс решѳто. Па ти бѳље знаш од мене, бѳље знаш, ѳчи ми. Овѳс, јечѳм, тѳј успева овде мнѳго лѳпо, па крѳмпир. Тѳј рѳдно мѳсто овдека нѳше, тѳј мнѳго рађа. А, иначе, пшеницу, кукѳруз, тѳј неће, дѳвљѳ мѳсто. Млѳго, по иљадо кѳла рженицу, по две ѳљаде кѳла, па овѳс, по пуно. Стока тѳг билѳ, па ѳѳubre истѳрамо. Лѳб^п смо месѳли, раж^ш и кукѳруз. Смѳљемо, па кад омѳсиш бѳли кукѳруз и раж^ш, па у црепѳљу опечѳш, кѳки. Мешѳли смо. Па ѳма си воденице. Свака је кѳћа имѳла воденицу дѳле у реку. Исто тѳј кудѳ је Жѳжа, овѳј дѳктурка нѳша. Њѳјан је дѳда воденицу имѳл. Па ел у цакови, вреће. Па ткали смо, вреће ткамо од кучѳина, вѳнено, кѳј ѳма кѳкѳ. Па ѳма деведесѳ кѳла, сто, осомдесѳ, која кѳкѳ. Млѳво тѳј нѳе све очѳстимо си жѳне и тѳг збѳремо и натовѳримо и свѳкар откѳра у воденицу. С решѳто, па у цакови, па исѳпемо си све у нѳћви. гмамо прѳграде, у нѳћви си исѳпемо. Па сол, нѳшта више. Квѳсац, јао, лѳле! Да стѳше лѳб^п, он кѳкѳ ће. Па размѳсимо на месѳлѳ лѳпо. Па мѳло постојѳ и тѳг печѳмо. Црепѳља над-ѳгењ, вршњик. Не да се угрѳје, неѳго дѳбро се угрѳје и тѳг стѳримо, тѳримо лѳб и печѳмо. Тѳј мнѳго пријѳтан лѳб. Што ми не сѳг^к такѳј да ѳма да испечѳм лѳб^п. Овѳј на струју брѳшно горѳ, па нѳшта. Ја ти кѳжем, али сѳг^к нема тѳј.

Па утрину, са^д све ливаде пустене. Тэг у утрину овце чуване. На трле, на трле се лежй. Заградено сас тарабе. Колибу направу и напобусе озгоре, и такó. Бусје еве, од ливаду накопају, па побусају, па туј лежy на трле при овце. Од тарабе, ене, ондека, онакој тарабе нацепу се. Па се искове баскије, па се колци побйју. Кад знаш бóље од мене, што ме питујеш. И колци се побйју, и такó помера се. По једну недељу па се помери. И туј се нађубри, и после јечам кад^т насеју, па раж, жито ли ће. Стављају, ставу на недеље.

И ружй, ружй. Још једно дете да си имате. То је, там билó, там остало, нека је глубота, ћу у дрво да кучнем. Туј мој комшyја, одóкле сам ја, па једнога сина, ислужил војску и све. И ланску зиму, онй жйву у Смедерево. Тóј су дóле мојй родљаци. И дете привукло се при телифóн, мlóго му тешко падло, та зóве óца и мајку. Онй на посао. Док онó пришлó, и умрло. Какав младйћ лéп! И тóј једно имају и онó умрло. Зáто човек трéба да има две децá. Нé-дај боже, бóг нека чува, али ето, слепóц! С једно óко мóж^ш ли да глéдаш? Не мóжеш!

Од сина ме срамóта, но на снау викам: -Живáно, рекó, још једно. Он дваес године сина има, не-мóж топрв да има деца малéчка. Блэсави и ^они те једно дете имају. У војску у крвацки Карловац, далéко. Сваки мéсец куде њéга йду, сваки мéсец. По сто, сто педесé милиóна потрóшу. Тáмо седу по два трй дáна у мóтел. Знаш, са^д све скýпо. Ружй, ружй, па не-врéди. Праћам ўвек по пéт милиóна. ^оно што-су па пет милиóна? За једну чоколáду. Долáзи, свако лéто долáзи.

Чува ме. Имају стáн у Душáнову ўлицу, кyћу су напрайили куде Нйшку Бању. Какву ми је син кyћу лéпу напра^вйл, мlóго лéпу кyћу напра^вйл. Но и он нйје дóвар, сас срце нйје дóвар, син ми. Чис вáздук овде, мlóго здрáво мéсто. Овде сýв лéб да једéш, прéпоставка, такó рéч дóјде. Куде ће сýв лéб, алй такóј рéч дóјде. Али ёто ти, дóле се уватйл, па којé ћеш. Рáди и он у фáбрику, машински тéкничар. Женá и она му рáди йсто туј. Рáди, он четерéс и сéдом-óсом гóдин^е, рáди одáвно.

У Нйш жйви. Не, не рáди. Мyж^ш вóј је шóфер, а син вóј је мекáничар. Па свýде йде: Нéготин, Смедерево, Бéоград. Свýде вóзи с камйóн. Стáн, знаш куде имају, испóда цркву, куде је онај што је дóм. Где шкóла што је, куде Панталé. Туј им кyћа куде Панталé. Знаш то, затó ти ја и прйчам. Туј им стáн. Мlóго им на фйно мéсто стáн. Ђерка се не мóже запóсли. Седй си шéс гóдине. Дваес сéдму гóдин девојка, седй си. Завршйла шкóлу, ликовни тéкничар. Не мóж се нйгде запóсли, унýка ми мојá. А син на мојy ћерку трйес и једну гóдин, седй си. Сви младйћи, неће се ниједн

жéни. Трéбе се женá рáни, да се облáчи. Па нéће нíки, седú си сви. Пуно селó младíни. Овдéка пуно, туј éте. Едно рáди, едно си дóм седí туј. По печурке íду.

Па измéру млекó. Прéпоставка, мојé десéт-óвце, твојé пéт. И ја си музéм по двá дáна, али по трí. Ти по једáн дэн, по двá, ка^д те кáкó пáдне. Измéру млекó све и смузú се. Па којá кáкó овцá. Некí до Крстóвдэн музú, некí пóсле по Богорóдицу, којé кáкó. Па дабóме. Прекíну, óвце прегорú, нéма млекó вíше и гóгово. На појáте. Дáље, некí дом ги овдéка ко^д кúће рáну, некí на појáте. Бэш мој свéкар је на појáту ги ранíл. Ѐма око шéсе брáви. Имáли смо по шéсе, по седамдéсе óвце, кэд-кáкó. Нíкад^т, нíкад^т. Жéне све јéсени ткáјемо, предéмо, зíме, прéко цéле зíме. А сэг^к све купúјемо, а тэг^к све ткáјеш. Ѐма рúчно да урадиш па да нóсиш, инáче. Разбóј, нíтке, набр́дила, кроснó, пóдношке, совéлка, повратáла.

Лелéјке. Па изаткáјемо, па ткáли смо све на һилíми. Слáму па озгór покрíјемо, слáму тúримо па покрíјемо. Па у кошúље, и^сцéпимо па повíвамо. Не ко сад^т тој. Пелéне, пелéне се звáле. Корíта имáли смо си. Корíта си кúпимо овáј плéкана корíта. Саг^к купúјемо овáј корíта. Тэг плéкана корíта. Па прáјимо и цéђ. Цéђ напрáјимо и сапúн, па пéремо. Сапúн, сóду у котéл па мáс, сланину тúримо и напрáјимо сапúн мераклíјски. Сэс цéђ га насíпујемо, úместо вóду с цéђ га насíпујем. Сапунí смо си имáли, сапúн. Не знáм ја тóј, не. То не знáм, несéм прáла с тóј.

Па брáшно кúкурузно, с ракију и такó. Брáшно кúкурузно, па га сэс ракију, са сíрће наквáсимо и стáвимо му на нóге, на грúди. И вáтра се скíне. Бéли лúк несмó. А такóј с мáс нéслан измасíрамо га. Па прóјде, јéсте, прóјде. Ма квí лекари тэг. Сэг^к íма дóктури свúде кудé óнеш. Тэг, кáкви дóктури, нéма. Óвце сам чувáла, квá шкóла. Билá на Меáне, шкóла је билá, Меáне, Млáчишке Меáне. За Предéане, Црна Травá, Власíнско јéзеро, Чемéрник. Ѐшла сэм. Свéти Илíја, на Чобáнац дóле.

Прéма Нíшку Ба́њу празнá му кúћа стојí. Нéма, кáки трí сóбе. Па то је све средéно цáкум-пáкум, и нáмештај. Онí двојíца рáду, и женá му рáди. Он је машински тéкничар. Шта һу ја овдé по овéј сидíне самá да седím. Вíш, све се распáло, зéвња, неорúжано. Муж^ш ми је погинúл у двáес и шéс гóдине. Четерéс трéће ми је мýж^ш погинúл. Ја сам билá двáес сéдму гóдину, он је бíла двáес-шéсту. Рачúнај, па ће вíдиш кáкó се мúчим. Све се, дúшу сам измучíла, све. Заштó гóре њéму кúћа празнá да стојí, áјд кажí ми? Рéци ми! Ајд! Али шта мóгу. Од марáк да кáже:

-Мáмо, дóћи си ти гóре, па си сéди!

Њојна мајка си туј. Оно у њу кључеви, она близу. И она једнога сина има. Она близу, кључеви у њу. Оти́де, ку́ћу им отвори, излутира се. Заклопи, па кључеви ту́ри у џеп. А ја овде́на седим сама́.

Па сэг, сине, арно. Али зими кад укле́ка овде́ мећава. Две недеље ја зимус несэм могла́ из ку́ћу да искочим. И то је била́ по́тка зимá. А кад^т снэг напа́да, туј има и да умреш у ку́ћу, нема ни́ки ни да види́ има ли ме, нема ли ме. То сад, ете́, људи чу́бору, иду, ле́то. Зимá кад је нема ни́ки. Сам видиш да сам сама́ овде́. Ку́ће тој све празне. И да се разболи́ш, куде́ ће ди́деш? Не мо́ж^ш ни́где. Еј, а ку́ћа му до́ле пра́зна стоји́. Мо́жда би те́о он, али же́на не́ће. То је гла́вно и че́му се ра́ди. Па мо́же, али сэг^к, видиш ли, та́ква вре́мена су дошла́. Поне́ки такóј, али поне́ки же́на кэ́ко му ре́кне такóј рабóти. Ди́дем да пра́дим он да се сэс же́ну раздва́ја. Он не́ка си жи́ви, ја докле́ мо́гу. Шэс ме́сеца су одлежа́ли у Борови́к једни́ за ма́јку. Ма́јка нема́ли куј да гу гле́да. Сама́ била́ и такóј гу на пу́т нашли́ куде́ умре́ла. Искочи́ла из бо́лницу и умре́ла. По шэс ме́сеца два́ бра́та су лежа́ла. Тужи́ли ги комши́је. Један шэс ме́сеца и дру́ги шэс што је такó напу́стена ма́јка.

Тој си ја све са́ма, сама́ спре́мим. Зéт до́јде, помо́гне ме. Којé је пра́во, он до́јде туј. Са́мо родите́љ кад без ће́рку тој си је све ни́шта. Да си има́ родите́љ и ће́рку, без ће́рку ни́шта. Ти ли са́мо има́ш си́на, ће́рку нема́ш? А да си има́ш још једно дете́. Ни́кад не тре́бе чо́век да има́ једно дете́. Увек две деца́ да има́. Ја сам мло́го ружи́ла моју́ сна́ју.

Туј је кад се иде́ за Си́ћево, наго́ре. Па ја ви́ка из Ни́ш. Дóбро, тој око́лина, прэ́поставка. Дома́ћница, чувáтелник, са́мо за њу, то за ме́не ни́шта не ва́жи. Кра́ве продалá, па кро́мпире овде́ нако́пам. Два камио́на је компи́ри откарáл те до́ле продал ку́ћу кад је праи́л, па ста́н купу́је. Помага́ла сам колкó сэм могла́. Но, ма́ла пэ́нзија, ко́је не́ш. Да је ве́лика пэ́нзија, да има́м пе-шесто милно́на. Којé не́ш? Ма куде́ ће́рку мо́гу, не́го нема́ју ни онí, ста́н нема́ју. Трбóбан ста́н, ће́рку има́ју, си́на има́ју. Оно́ деца́ да су на па́р, елј да су мушка́ри, ели же́нска обедве. А оно́ куде́ ће, нема́ куде́. Ку́јна им малéчка. Ста́н је доби́л ми зéт преко прэ́дизе́ће.

Спре́ми се је́стиво, је́ло, па све на́род се скúпи. Ви́кају од ку́ћу на ку́ћу. Кој о́ће оти́де, кој не́ће. Пре го́дину да́на. Па мо́жеш на кад о́ћеш, нема́ ве́зе. Па исто́ такó људи ви́кају на са́крану. Да до́дете у два́наес са́ти кад сакра́њују. И људи се скúпу, све́ће па́лу. Увечер куј о́ће баш си оти́де. Па однесу́ људи. Кој оти́де, он однесé, прэ́поставка, купи́ си за пружáње шта би́ло. Једáмпут куде́ нас. Па

нема људи да се разиду. Ја јучер си ја искочи, после сви по мене. Па то ништа није. Неки рекне такој и то тако остане.

Па тако месимо, леб месимо. Па наричамо, па стоку ако имаш, па овце, па говеда. Као, залудњице једне, смешке. Па испечемо је ли прасе, је ли јагње испечемо, тако на Бадњу вечер. Туј порад ватру, порад огњиште. Сэг ништа то не радимо. Па и она, играју се деца. Па бадњак унесé, овај шумку унесé. -Добро јутро, дошла Бадња вечер. Па стари који су. Ако су синови туј, синови очевé, ако не стари куј је кући. Буку, раније бучово дрво. Сад^Т су овде матљике нарасле. То све бучово беше. Не имало метљике. Нема куде нас габар. Негде-негде шумаво такво, малечко. Само бучово. Увече се сечé, јутро се унесé. Па прича:

-Дошла Бадња вечер сас живот и сас здравље.

На Бадњу вечер се печé, а јутро на Божић се једé. Ништа тэг нема. Туримо да ручамо и нема ништа. Сваки у своју кућу. Куде нас тако. Ники не ишэл. После кад на Мали Божић таг иду, грејану ракију пију, и од кућу на кућу иду. Голéми денс, сутра Мали. Мали Божић па одма Стéванов дэн. Куде нас нема да славу то. Свети Ранђел славу. Спрéмамо си пите, рибе купимо, поприке напунимо, пирíнач, црни лук, и тако. Пијемо ра ракију, пиво, вино, које куј бће. Раније медена ракија, јок шићер. Има неки је чувал, алј слабо. Па кэко су покладе, по седом недеље. Тој све постимо, све смо постили. А сад ја тој пост и не знам кад су. Купус, пасуљ, чорба, ђувéк. Салате направимо и тако. Направимо, пасуљ сваримо па сас зајтíв запржимо. Бувéч, паприке напунимо, црни лук, пирíнач. Па кревај и јаја. Неки ббји, неки не, кој како. Па куде нас нема ништа, јаја за Ускрс, колачи рекнемо. Велигден.

За Бурђов(дан) јагње кољемо. Оћете шићер у коцку? А ручал ли си негде је лј ниси? Нембј да си глдан! Потражи, то ништа није. Све сэм, сине, работила ја. Овјј, и шталу сэм и греде сэм сékла. И све сэм работила што се гој тиче мушкá раббта. Са^Д не мбгу, седамдесé и пéта година. И три године сэм косила. Орала сэм, косила сэм, снбпје сэм врзувала, све што се гој тиче. Извбл, седете. Јао, мајко, да си нашэл неку жену младу па да ти прича. А ја које ћу ти причам.

Кэко мислите, свадбе ко су правене? Девбјку ли, сине? Мене кэд^Т су просили, доодили су дéвер једн, и он је погинул. Кэд је мене муж^Ш погинул, тэг је и он. Ја сэм у пéт дéвера, ја ти казува, ја сэм шéста. Свéкар и дéвер дојдбше и испросише ме. Па тој тако било тэг^К. Даде ми свéкар напаљибн и испросише ме. Младйћ не ни доодил. Добро, ја сам блíз, ја сэм одáвде, доле мáло, куд^Е Ацину кућу. Вили сте јучé^Р куд^Е Ацину кућу? Овај испод његову кућу сэм.

Ја сѐм туј, одатле сѐм ја. Дадѐш кошуљу, ћилим. Јок, куде нас сѐмо увечер, кад^Т дојду дадемо. Ја сѐм далá кошуљу и ћилим на свѐкра дадо. На дѐвера сѐм далá сáмо кошуљу кад^Т ме просише. Па кума, па старѐјка, па овде си наши родљаци. Бѐш то старá жена била, најстарија била од браће. Шѐс брата, она је сѐдма. Ја сѐм за најмалога брата. Она је најстара била у сви браћу њојни. Па дођу увече свирачи, па ујутру свáдба. Па мýзика млого лѐпа из Сýрдулицу. Увече дојду свирачи, а ујутро свáтови пóчну да добду од óсам, од дѐсет сáти. Кад^Т испрóсу, па прóјду два-три дáна, па честито прáву. Свáдба, па прóјде, који кáко је спрѐмен. Ако је неки спрѐмен, једну недељу, па свáдбу прáву. Ако се неки неје спрѐмил, по едно две недеље девојка седí, пóсле свáдбу. Прóшена девојка, испрóшена девојка. Па пúшке пúцају. Пуцáше пúшке, тај и тај испрóсена тэг^К.

Па свекрва гу чѐка на врата. Или мáсло, или шта било, сретне гу, погáчу вој стáви на рáмо, у тóрбу кáжемо. И она улѐзне, и добро-јутро, máмо, и пољуби гу, и тáко. Прво дарује старѐјка, пóсле кума. Пóсле кућани, свѐкра, свекрву, па дѐвери, па јетрве, па ако има зáлва, све такó по рѐд^Т. Давáла сѐм, на старѐјка сѐм далá кошуљу, черáпе, ћилим, чáршав. На кума, и њѐга исто такó. Кэко на старѐјка такóј мóраш и на кума. Неје да мóраш, неко такó је лѐпо. Не мóжеш да дáриш старѐјка а на кума не. Подједнако. Па кúпу, тэг се купујеше тепсије, тањирí, ложице, свáшта. Старѐјко пóвиш донесé. Бил мој свој, прѐпоставка, такó. Донесé тепсију, па тањирí, па на девојку кúпи, те марáме, те накупује пúно. Комбилизбн, те свáшта. Па који су ти своји и они кúпу, донесу. Те који тањирí донесé, који тепсију, који кáко. Који кэко могућан. Оно је тэг^К било прóсто куде стáри лýди. Тэг је било прóсто куде нас. Сэг^К давају јóрган, кэкво не давају, па шпóрети. Тэг куде нас тој не имáло.

Нисам у Ниш. Куде деду је била свáдба. А ја сѐм однѐла прáсе. Купи тэг^К трѐс кила прáсе, трѐс иљаде дадо. Тој такó било. И однѐла сѐм пѐдесé кила ракију прѐпѐчену. Па ћѐрка је моја била дóле у Ниш. Па има дóле који су тија моји били. Ѐмам дѐвери. Онај Нóце, он је у СУП. Он ми је дѐверичић. Станóјло, мѐне њѐгов тáта ми је рођен дѐвер. Знаш ли га? А Рáнка знаш ли? Рáнко је млого дóбар. Он, и онија дóбар, сáмо ћутí, некэко ћутí, не прича. А Рáнко млого прича. Тој су ми дѐверичини, од дѐвера сíнови. Нóцетов тáта и мóј мýж^{III} браће рођени. Ѐсто онамо си је била куде свѐкра, из онуј малу онамо, викамо га Миљковци. Овдѐк^а, викамо Миљквоци, тóј. Па ту, комшијѐ су.

Па ништа није. Однесемо, у руке смо деца крштеваљи. Омесимо питу, погачу, по једно кило ракију. На кумицу кошуљу, на кума. Њој кошуљу и њему. Тако тег^к било. Ја сам си носила, свекар ми сас коња. На коња тури дете. Држи си овакој. И наkáчимо ствари на коња и у Рупје отидемо. Крстимо дете и оздол се врнемо. Ја сам си носила. Ништа, његово си тој, не-знам.

Дете се роди. Ако је свекрва туј, бће ако је добра, свекрва узне, окупа га. Ако неће, мајка си га купа. Постељу ти сламу ко на куче. Легнеш у застрно назем и лежиш. Па молитву кад ти донесу. Донесу ти молитву из попа. Ујутру се дигнеш, увече ако се породиш. Па иде туј неки. Јетрве кад које има, које не, комшија отиде неки, који било. Па кад има рабóта, по једну недељу, па умóта у пелене, па тури тамо. Жње, компирí ли вади. Куј га гледа? Тури, постеље, компирí ако вади, лóзе тури, па озбор му напраји мáло заветрину. Па љуљашка, вржеш га у буре и седи у љуљашку. По годину, по две, по три. Која кáко женá. Ако нéма деца, она дóј га по две године, по три. Оне са^д жéне не дóју деца. Са^д си и све рáну, неће да дóју деца. Па куде не тешко. Остáвим га туј, па кад дóјдем, онó плаkáло, плаkáло, па се лелéјка, па се све у вóду претворило. Ја отидем горе, фáрме што виkáмо, óвце да музém. По стó двáес, по стó педесé óвце доклé да ги измузém, кад дóјдем онó цркло у лелéјку пиштајећи. Не кáко саг^к. Који не га, самó. Свекрва ако бће, бће, ако не дóле у сóбу седи си. Кад бће, бће, кад неће, неће. То је сáг моја снаја дóјде, ја рéкнем: -Живáно, које хéмо, хéре, за дóручак? Ђу ли мéсим погачу, питу ли? И она које ми рéкне тој и тој. Нáучи тóга што је са^д у вóјску, јучé ти сlíку износí.

-Бáбо, нумéје овај да мéси лéб^п. Ти, бáбо, лéб^п да месиш и да га печеш у црепуљу.

Она га нáучи. Ја нећу њóјан лéб^п да једém. Ти убав лéб^п мéсиш. Бáбо, млóго слáтак твој лéб^п, млóго. Чим отóд^т иде:

-Бáбо, туј ли си? Бáбо, ти знáш ја шта једém! Ајде, не тураш ђувéк да прáвиш! Писáл ми бéше: -Бáбо, чим дóјдем, ђу дóјдем гóре.

Саг^к, чéк крај мéсец кад искóчи овај там. Рекнем:

-Бóбане, сíне, кáко сáг^к они мéне чóвају, такóј, сíне, и ти да пáнтиш па њи да чóваш. -Такóј, бáбо, такóј ђу и да рáдим ја! Они кáже: -Дóбро га учиш!

Виkáм: -Ја га ништа лóше не учим. Кáко ви мéне чóвате, сýтра не и он вас такóј.

Они мру од смé. Тáква су врéмена саг^к. Мој Љубá не знáје кад му је тáта погинул. Он је годину дáна билó дете. Што знáје

детé гóдину данá? Ништа! Сал бéше проодíл. Бóже, мили Бóже, кáко е се премучíло, дóбро се жíви. Па нéгде такóј, за говéда, кэд некí да ми помóгне нештó. Па íмаше волóви, па све изгорé и штáла и сéно у штáлу, и жíто што је имáло. Жíто бéше ми све изгорéло: рженíца, кукурúз^с. Пóсле ватí по селó, та óвде-óвде, дáдоше ми сви по-мáло, та два-трéс кíла та однéсо у воденíцу, та га омлé за децá. Јок, имáла сам ја. Евé, десетíну гóдине кáкó сэм крáве продалá. Па не мóгу више, сíне, да чúвам. Штáла ми пáде, не мóгу, којé нéш. Трéбе се накóси, да се прекáра, нéма кој. Косíлба, трéбе лúди за косíлбу. Сéно да бéреш, да кóсиш. Ја сэм косíла три гóдине. Сэг кудé ћу кóсим. Не мóгу, несэм кáдар, не мóгу. Косíлба млóго тéшка, то убíство. Ја би пристáла дрвá да нóсим, не да кóсим.

Жéтва, дэнэс мóгу да жњém. Јúтре што óжњем ћу збéрем, завéжем снóп и здéнем на крстíну. Па дрúги дán па помáло си жњí, нíки те не јури. Али косíлба тéшка. То све сíне, кóсено. Сэг, ете ги на фáрме óвце. Да дóјду овдéка, косáчица мóже да кóси кудé је рáвно, те Блáто гóре. Кáква трáва па да накóсу. А онí? Па, евé, овдéка, прéма Црну Трáву. Да дóјду да накóсу.

Васка Радивојевíћ

76 г, неписмена

Крíви Дéл

У Тáзинци сэм рóђена. Казúјте ми, ја не-знáм. Онде сэм одрáсла девóјка двáес две гóдине, те два мéсеца не имáло, пúне. Па сэм дошлá овдé за Богóслова, сирóче доведено из Јáбуковик. Овдé га е чувáл óчув. И мáјка му е овдé билá, оженíла се.

Па сэм ту мучíла, пеклáла. Не имáло нíгде нíшта. Рáди пóље, кóпај, óри, сáди, пéклáј, мúчи. Не имáло ни слíва, ни крушка. Мучíла сэм, створíла децу. Рáботíла, па дóбро, и рáдила. То све íсто, али селáчки овáко, рáботíла. Па сэм орáла сэс крáве. Нéе имáло плúг, овáј, нéго рáлник, рáло. Па јерэм дúгачак, па онó брэг. Једán óре, дрúги вóди, трéћи кудé јáко се закáса, тéра сэс прúт: - Ајде, Бúлоњо, Сíвоњо!

Косíли смо сéно. Дéнемо, згрíбавмо, побíвамо стóже, нóсимо лемéзнице, завршимо стóг, тúримо врз нéга озгór онé лемéзнице. Цáревицу сáдимо сэс матíку, крómпир и закрíвамо ћубре. Не имáло овóј као сэг^к, него óвчо. Чúвамо óвце, кóзе. Тéрамо по долíну, пасú по бучје, по трње, грмење. Сечéмо јесени шúму. Здéнемо у горún, четáлес горún, здéнемо онúј шúму, па завршимо гóре. Па побíемо колéц да гу не нóси вéтер.

Па кэ^ада б^уде з^ими, ми ј^уже под м^ишку, рукавице н^а-руке, н^оге ум^отане у св^ињски оп^анци, и вр^це и в^унене чор^апе. Сн^ег дотл^е г^азим^о, пр^тимо. К^ачи се ј^адан м^уж, вр^жемо, н^атнемо на л^еђа, н^осимо. Р^анимо ст^оку, ои^о м^рзло, сн^ег, л^ед. Зашт^о н^оге от^ицају? За-т^ој! И ср^це прошир^ење и сл^або. Обол^ела с^ам скр^оз. Па с^еемо п^чени^цу. Исто так^ој б^ремо, с^еемо п^чени^цу, с^еемо ов^с.

Д^ојде од с^аг^к на-т^ам ов^ој, од Петр^овден на-т^ам смо ж^ели: р^жени^ца, т^олка в^елика, п^чени^ца се изм^еша. Па поб^иемо, ст^оже га в^икамо, на лив^аду. Од др^во поб^иемо ст^оже, па вр^жемо вол^ови, к^раве, кв^о б^ило за он^ој ст^оже, а вр^лимо ж^ито око ст^оже, нат^уримо он^ој што се сеч^е д^упиње нас^ад, а кл^ас око ст^оже. Па увед^емо он^ај гов^еда, па т^ерамо. Д^изамо на в^иле, д^изамо, д^изамо, иц^рцамо д^из^аећи. И п^осле одб^ацимо он^уј сл^аму све, па ^узнемо та смет^емо он^ој ж^ито, па зб^еремо. Па с к^акв^о ће га в^еемо, с^ас раш^ето, та одв^обимо од пл^еву, од сл^аму. Ум^итамо, ум^итамо с мет^ли^цу од гра^њке. Одв^обимо пл^еву, па п^осле ^узнемо он^ој ж^ито та смет^емо на-куп. Па с раш^ето св^у-ноћ изд^изам та в^еем он^ој ж^ито. Па га м^ељемо у вод^ени^цу.

Н^оћу д^изамо га па на т^аван. Н^емам га куд^е, сирот^ињка. Ко-пр^иве се б^еру и пеп^ељуга, та се м^еси з^ељ^аник, та де^ца да ост^ану ж^ива. Н^ема што да јед^у. Ако ^има, т^уримо м^аз^ак у теп^си^{ју} и браш^ан^це ун^утра. Кој н^ема, он н^ема, него с^амо пеп^ељуга и коп^риве па см^ешка, см^ешка, см^ешка, па пропеч^е у цреп^уљу, па ед^е.

Д^игнемо на т^аван ж^ито, па га н^емам с ког^а ст^урим од т^аван з^ими. Сн^ег дотл^е. Па га м^ељемо у вод^ени^цу од он^уј ^нупр^ију н^ашу. Па он^ој расп^адлиште т^ам, вод^ени^ца што ^има г^оре. Не ^им^ало п^ут, него вр^ви^нка, ете, т^ол^цка. Па с тој^ашку, ете, к^опам, к^опам та да ст^упим ст^упку по л^ед, да м^огу да иск^очим да се не тр^колим. Ту^ј га м^ељемо. По т^ри^ста к^ила снес^емо и изнес^емо с^ред з^иму.

Л^ед на к^оло се д^оле нав^ата. Д^рвено к^оло, н^ема г^оздено. Па к^амење, јед^н озг^ор, јед^н озд^ол, бајтон^иран. К^амење што во пр^аве за сп^оменик. Ете т^акв^и к^амени. Ун^утра папр^ица, жел^езо провр^тено на ср^ди^ну. Одозд^ол к^оло, па ^он^ај папр^ица т^урена у ^оној к^оло, а д^оле га б^ије вод^а и он^о се окр^ећа. Низ б^уку, напр^аена б^ука ш^уп^ла, и б^ие ^он^ај вод^а и окр^еће се ^оној к^оло та га м^еље.

Св^у-ноћ леж^им у вод^ени^цу. Ако тр^асне нешт^о там, ја се под^игнем. Б^аволи ће ме разнес^у сам^у у вод^ени^цу. А тр^асне нешт^о, ја иск^околим там. Да ли се расип^ало ж^ито, да ли га пог^анци разн^осе? Да ли су ^ђаволи? Па су п^атене м^уке, п^атене... Па е д^уша исп^атена. Ед^но г^ладно, ед^но ж^едно. А с^аг н^арод ж^иви, с^аг уж^ива.

Б^или смо у Криви Д^ел. Он^де, он^ам се к^аже Кр^иви Д^ел. Б^или смо на св^адбу. Де^ца нес^у веру^вала, ^ђаволи н^икако. И п^ојдемо ми,

ете, Ббрко гбре жив, и мбј старац и мбј стари син, појдемо из Криви Дел од свадбу, из Стојлка, кэкб се презиваше, жени сина Драгбслова, а сна му е из Добровиш. И прекарали смо свадбу, све свирачи свире, поклони се ломе, невеста се преводи у круг. Целивује у-руке једнога, другога, по ред^т свакога. И сваки вој пружи по пару. Без пару не целивује никога. Тој се целивује у-руку обовезно. Невеста дојде, превез на-главу, закитена там-овам, и овде китка, и венџ на-главу. И кондир. Несам започела свадбу од крај, но добро, ајде. За тиа ђаволи, и прејдемо у нашу страну. И нешто се стркаљало. Ја држим старца под-руку. Ббрко иде напред^т, овај ми стари син по њега. И ја и старац идемо. Беше ми и ћерка, тај што е у Власотинце. Ја и старац идемо си онако. Пинул онако старац, па стари људи, оно тавно, ноћ, не види се. Па си идемо. Оно се стркољи некви, неква алосија, некви чудо озгор, викамо га Стара кућа там, Златовска стара кућа. Оно се стркољи неква алосија прекај нас, те надоле, само што мене и старца нее закачило. Децата беоше прошла. Да ни однесе у долину. Не би остало ништа од нас. И ја прикука, пуштим старца. Јао, децо, изгинумо!

-Кекво е, не бој се, и ми га видомо, неква алосина, некто страшнјло!

И ми у стра трчи, трчи, дојдемо овдека. Душа испаде од стра. Баволи има обовезно, тој има ђаволи. Баволи, кад смо у воденицу, ако нешто притраска негде, причука, осетим га, има нешто, доватим глављу и, с-опроштењем, галатимо, псујемо. И глављу па бацаш тамо.

-Иди одатле, не трбеш ми овде, шта-ћеш ми!

Да ми извинеш, галатимо. Пцују, исто такб и они. Навучу капу, па такбј. И ми исто жене, навучемо крпу и прекрстимо се: -Помогни, Ббже!

Свадбе су правене у јесењину, преко зиму. Прае ги од Гмитровден на-там. Од Покладе, тај времена којј си кад бће, кад си има време да си ги прави. Неки недељим, неки четвртком. Баш ја кад сам се женила, ми смо свадбу правили у Ранђелов ден. А Бугари су налезли проблети, а ја ко будала, ко свака девбјка неразумна, а ја се дигнем одбнде из Тазинци па дојдем овде у Анђелковци. Овој се каже место Анђелковци, а мојј Тазинци. Деда ми е Таза. И кад ће да правимо свадбу? Јесени куде Ранђелов ден. Тег смо правили свадбу. Свирачи су били Јабуковци. Ја млого знам да причам. Тој ће млого да буде историа. Којје заприча? За нашу свадбу, за нашу свадбу сам запричала. И Бугари су налезли проблети. Ја проблети потегнем па дојдем овде. Да извинеш, кажу

девојке, пази Бугари силују. Тој срамбта да се изразим, али, ёто мбрам. Нејё морáње, но глупости мой причам. И погбдимо свирачи из Јáбуковик: Ўроша, Анáнију, Викéнтију, још неки су билí там, који су не мбгу и сви запáнтим.

Иде се у Власбтинце за премéну. Купуе неvéста премéну: капут, аљйна неё имáла тэг, но капут, сукњицу, тел, мрежу, венэц што има на главу, шимшир, тој се па цвёће купуе. Овáj ббр, онэј на реске, не овэј што има овде планински. И укíте неvéсту девојке, укíте гу, и друге пéвају. А °нај свекрва, којá дбјде, °но нбси крвáјче умбтано, омéсено крвáјче лéпо, па умбтано сэс белу прёђу и áлену прёђу, па замбтано унакрс онбј крвáјче овáко, па се окрéне, па овáк унакрс онáј прёђица дбјде прéко крвáјче, и шише ракија. И донесé си па онá на неvéсту, којё донесé, дэрчэк. И крсте се око неvéсту, пéвају и онбј крвáјче вој слбме над главу, кэд гу кíте. Онé се збэру, онéј којё певáле певáчице девојке, па унакрс једнá отуд, одовуд и над главу вој слбме крвáјче. Набрé га лбме да растé неvéста, да се придавају.

И пбсле свíре свирачи туј, и постáве, не имáло сýпа, дéте, ко сэг. Ти си мéне по гбдине и по рођење сйн. Нејё имáло сýпа кáко сэг што йма, па колáчи, па тбрте, па трйста чýда. Нёго закбљемо овцý, па узну та напрае, одэру гу, па очйсте све лéпо онбј, па исечý парчетйја, па напрае чбрбу. Ако йма компирчйћи, йма, ако нéма, али компирй имáло е. Напрае чбрбу, напрае зáпршку, зельце извáде из кáцу, туршйа, парадáјс и паприка. И тој е мезé. Ако йма и зéље, постáи мезé. Кој нéма, нéма па нйшта. И свáре тој зéље, тој јéло уз туј чбрбу свáре зéље, тој па јéло, и напрае ђувечэк прбс. Напуне паприке, пирйнач и лук, и компирй нарежу мéлко на кблца и теј паприке натýрау у тепсйју лéпо и то им е јéло.

Кондйр укíте, кýма причéкау, свирачи свíре, кýм се весéли. Кйтен кондйр и кој кэкб найде, за девојку кэд йде, онй свáкоме дадý ракиицу, та се прекрсти и пйе тој. Мбра да се прекрсти, Ббга да помбли, не као сэг. Сэг се слáбо крстимо сви.

Йма си, одрéди се домаћйн. Едэн се одрéди домаћйн, едэн кýвар, едэн се одрéди подрумчйа. Он па вбди рэд од ствáри. Љбди донбсе пбклони, погáче, бáнице, куд си кэквб йма. Качамáк напраи па донесé, кáшу напраи па донесé. Па и кýм такбј. Закбље шиљежé, донесé бáничку и погáчку там. Ако йма мáз, йма, ако не, зејтйн, сэс зејтинчэк. Кэквб йма, тэквб напраи: бáничку, погáчку. Ја сэм бэш гледáла, качемáк направе од цáревично брáшно, па нбсе на свáдбу. Па кýм и старбјко, онй су овэк, на свáдбу најстари. Кýм, па кумйца, па старбјко, па стáри свáт, па йма туј дéвера, па йма

барјактарá, па си поведé свира́чи ко́й има, ко́й не́ма он си́ иде без свира́чи. Не́ма свира́чи, армуника́ш.

Тако́ј е тој. Нешто́ мож и да сэм грешíла. Несэм бэш све оприча́ла. Иде све́кар и свекр́ва. Наја́ве, си́гурно наја́ве. Али пре кэд^Т е билó, тој до́бро па́нтим. Моја́ ма́ти кэд^Т дошла́, кэд су гу довэ́ли, мој та́та гу и не зна́л ко́ја е тој дево́јка и кэ́ква е. Да ли е до́бра, да лј ни́е он не́-зна. Запросíли гу и кэд да́ иду сэс свáтови, тэг е видéл дево́јку, кэд гу извэ́ли да се ру́ке у кру́г сэс љу́ди. Зна́чи, пóзву се та́мо код дево́јку. Дома́нин пóзве не́гову фа́милиу. А ко́й иде па за дево́јку, он си поведé свáтови, три́ес читерéс, педесéт. Ко́лко пóзве, не брóе ги. И тэг е видéл мој та́та дево́јку, у ста́ре го́дине.

У цр́кву се иде, кэд се иде за дево́јку, не, кэд гу прóсе. Онí гу прóсе па пóсле иду на кítку, па иду на до́говор, да се догово́ре кэд, не да б́уде сва́дба. И не́ки тра́жи свáтови под брóј, а не́ки не тра́жи под брóј, не́го ко́лко си она́ј дома́нин поведé. Тэг укíте дево́јку и приетéље се код дво́јкин до́м. Приетéље се приетéљи, овíа што во́ди момка́ и приетéљи се дево́јкин о́тац. На ме́ста се и де́да приетéље, али ве́ћном о́тац. И ту́ј се приетéље и сэс свáтови иду код по́па да се ве́нчају у цр́кву. У цр́кву по́п че́ка. Ја сэм ишла́ у Сэ́лиште. Та се ве́нчају и тэг си́ иду код мо́мачки до́м. Од венча́ње па код мо́мачки до́м во́де дево́јку.

На мо́мачки до́м е бíо обича́ј, свекр́ва спрэ́ми, сэг^К ко́ја ко́лко има, кашíку ли, вр́чу ли ма́с и пога́чу и у сíто пшени́цу. Мло́го ти ја исприча́, де́те. И у сíто пшени́цу, и иду једно́ дво́йца напред^Т да вíде да ли су она́а спрэмíли код^Т ку́ће тој. А о́вамо е тој спрэ́мено: ба́ница, она́ј пога́ча, кítен кондíр и сíто. По два́пут ти га повр́там ја. И у сíто пчени́ца, и свáтови кэд налáзе, дево́јка е насáд и мо́мак, ру́ка под ру́ку. Ко́й кэ́ко наила́зи онó се ба́ца о́нај пшени́ца и онí ва́тају у́-руке, ту́рау у у́ста и једу́.

И дево́јка кэд^Т улэ́зне у ку́ћу, онí вој даду́ пога́чу та на́качи на ра́мо сэс то́рбу, старíнску то́рбу, од ко́зе то́рба. И даду́ вој вр́чу. Свекр́ва, кудé не́ма свекр́ва, одрэ́ди се дру́га, ели јетр́ва, ели зéлва, па држí ону́ј вр́чу. Она́ узне мэ́зэк мéлко па о́вако зама́же на врата́ гóре. И пога́чу унесé и погле́да уз комíн у ку́ћу над огњíште. Ту́ј јело се ку́ва и она́ уз комíн погле́да нагóре. Па да во́ј несú де́ца хóрава. Погле́да уз комíн и даду́ вој води́цу сто́мну. Не ко сэг^К, не́го сто́мну во́ј даду́ у сва́ко јело да сíпа мéлко води́цу. И пога́ча там, кудé гу де́ну, несэм запамтíла. Си́гурно је слóму, мо́ра да слóму.

Свáтови насéдау узо́кол, око оста́л. Дадé им се ка́фа, даде́ им се раки́ја, поста́и им се качема́к. А мо́мэк и дево́јка си у дру́го

оделёње там. И тој почиња прво, па куде спí, там си дабоме, у друго оделёње. И прво почиња, тој све од кума иде. Од кума иде кафа, од кума ракија. Нема слатко ко сэг^к, кэкво слатко, тэг^к никој није видёл, није па знал. Исприча млого. Оно е преко труп, не е тој све љуцки.

Чували смо свйње, кољемо, мучимо сас травицу.

Од свадбе прво иде кум, па по њега кумица, па старојко, па старосватица. Има ту барјактар, па има овамо си она други кой си кад оће. Едэн од другога се пазе, али кум е озбиљни. Мора да буде озбиљан, он е стари.

Чекај да се сетим ја. Кум се зна, кум е кум. А старојко се узима фамилија, е ли брат, мање-више, него се узима шурак. Погрешí ја. Ујка се узима, док се сетим ја.

Па кум требе да донесе већи поклон. Али сэг негде и победи старојко. По могућнос. Највећи поклон шиљејенце, у заструзи дрвени сирењце, сирењеце и баничка и погачка и дэрчэк ко е си има. Комбилизончэк на невесту или марама, на момка кошуљку. Она од овој американ платно или пртена, пртена од кучишта.

Дадé и она такој. У старо време ткаено, пртену кошуљку, ткаен естэк, ми га викамо подглавница. Такој и на кумицу. По три дарчића су се давали: чорапе и рукавичка и тканичка. Ткана тканичка, плетене черапе, вунене плетене рукавичке или пешкирче, тека. На крај шарчица, на едэн крај, на други крај шарка и изэтокэн пешкир.

Већином е пр^вена четвртком и недељом. Трай три дна. У суботу не почињау, него почињау петком, средом, недељом, кой кад^т, понедељником. А торник и суботу не почињау. Субота е задушница, а торник заборник.

Ките, па ја сам заборайла, не могу све по ред да причам. Па почисти се лепо, па се поасте капије лепе, па кад се свадба праи, нису овакви распадољци ко наше. Па донесу врбу, па цвеће, па артие исечу. Има си, купе се артие тэнке онéј за китење. Па напрау криво, па туре на капију там лево и десно, и укитено онóј артие, цвеће, бел и ален конэц. И тој замотано и туре на капиу. Па се праи барјак од бело платно.

Да е месен. Не могу се ја сетим по ред. Погача, стаљау од цвеће, ките собу. Код нас не имало тој да ките, не сехам се, не имало. А по собу ките куну, на врата, у собе ките, напра^ве китке. Тури се пешкир на кондир, па се с алене конци пронйже, закрпи.

За свадбу зове, кој има оца и мајку, фамили, оно дете ко е иде да зове. Иде већином момак и кой е по фамилиа. Ако има оца и

мајку, да неé сирóче, да има родитељи. Тај иде да зóве. А овако којá е кума, кой какó. Јáбуковци га зову старéјко, а ми старóјко.

Иде си па си га зóве домаћин. Жéни сина и домаћин иде, родитељ на онóга сина. Кума и старóјка зове и глáвну фамíлију. Ако има шурака, пријетеља. Послédњи, тике, кой си бóде у селó. Цéло селó зóве, код нас се цéло зóве. Кой неће, неће.

Чувáли смо и óвце и кóзе. Имáли смо од трéс па нáвише. Били смо ја и човéк Богóслов и свекрва Рустéна. Јовán е бíл, али он неé му рођени брат. Били смо шéс децá и ми двојца. Стрижéмо, па ли збéремо у цáк, па однесéмо у долину. Попáримо гу прво код^Т кúће с врéлу вóду, што онó прљаво, сéраво. Па ју попáримо, па испéремо дóма с онúј вóду, па однесéмо у долину. Па од кáмењи, има чисти кáмењи, водá, долина. Па опéремо дóбро онúј вúну, испéремо лéпо, па донесéмо код^Т кúће, па прóстремо, вржéмо конóпац па се ишúши. Па збéремо у цáкови, искíдамо за на влачáру. Кóја је по-дóбрá за клáшње за панталóне, којá е по сítна, она јíсто за панталóне, за преткáвање.

Однесéмо у влачáру па гу увлáчимо. Онó влачáра у Тéгошницу код Драгóслова. Туј влачáра, њина дóле воденица. И увлáчимо гу. Нéкад дóјдемо дéњу, нéкад нóћу. Лежéмо дóле, увлáчимо, донесéмо па седéњеке се збíрамо код еднú ноћс, код дрúгу јúтре нáвечер, код трéћу зáјтре нáвечер. И по свú-ноћ предéмо. И знáмо за коé тој предéмо. Еднó за оснóву, сновé се за клáшње. Оснóва се напредé од вúну. Увлáчи се на цигáнски грéбенци. Ја ги имам и сэг. А ^онај ситњéвина што за нáтку, што се сúче на цéвке, она се влáчи на рúчни, тој се викау рúчни. Па се напрáи кудéља од тáрабу, па се врже врцá на њу. А увлáчи се на прáмење у Тéгошницу. Заборáлам па прéјдем. С врцú се врже и свú-ноћ предém. Некá напредé три вретéна, некá, којá си е пó-врédна четíри, пет. И пéвамо си, седењкúемо. Па тој смóтано на мотóвилку. Мотóвилка се напрáи, четáлесто дрвцé, па гóре се зашýљи, па се напрáи дрвцé па дрúго се оцéче такóј-тóлко, па се провртí на средíну и одéљка се, одéљка, па се на онúј мотóвилку начíни. Па се на њéга мота онóј од вретéна, на ^онúј мотóвилку. Мóта се, па се преврже прéђица на кончáк, рáмце.

Ене, прéђу му показúем, рáмце, жíчка, конáц. Узнемо та накóпамо кóрке од ораси, је ли па, кой има ораси, па онéј кóмине. Огули онí ораси, па ^онéј кóмине тóри у голéми котэл. Па побíемо кóлца над огњíште, некí побíе сбе ги викамо, дрва тáмо и овáмо и дрво препéчи. Кáче онíа котэл, сipe вóду, тóри тáмо и овáмо и дрво препéчи. Кáче онíа котэл, сipe вóду, тóри онéј кóрке, кóмине та се дóбро свáри. Па пóсле ўзне ^онеј кóмине та извáди, па додадé

воду, па нагњетé онуј прéђу. Па се тој вáри, вáри и тýри карá-боју. Карá-боја се купуеше, сáг тој нéма. Дóјде онакó, овáк модри́каво. Па узнемо, па тýримо ту карá-боју та се повáри. Па извáдимо прéђу, па гу оперéмо. Па íма витáл напрá^вен од дрво. Дóле ко столíчка, па провр́тено, па шиљáк.

Млóго íма да прíчам ја. Па вíтал направéно, прекр́сте дрвца такóј двé, па овáм еднó дрвцé за нагóре на сва четíри мéста. Накáчимо онóј рáмце прéђицу и мóтамо на клупчи́ни. Па пóсле заши́лим кóлци, тој оснóва, а пóсебно нáтка, заши́лим кóлци, четíри кóлца трéбе, пéт. На лáктови се мéри прéђа, на лáкат, одóтле, па дотлé, па дóјде до глéжэњ. То едán лáкат, по нáшински, старíнски, а некí га вíка мéтер. И ми измéримо такóј, измéримо прéма прéђу. Од кíло тýримо, да не слáжем, дéвет лáкта ли бéше, такóј некáкó. Од двé кíла осомнáес лáкта. И на кóлци го основéмо на ливáду. Ја сэм сновáла и у кúћу зíми. Коцá децá па не мóж^ш се постíгне. Пóље се рáди, па зíми у кúћу побíем кóлци, па основéмо, па по снéг. Узнемо кроснó па íма навóј се напрáи. Íма кóлци побíени на кроснó, íма там и овáм четáлесто. Понесé онај навíјáлка, којá ўме да навíва, женá свáка не знáе. Ја сэм си навивáла. Столицу па сéдне, па онóј кроснó прéд њу, па отéгне онуј прéђу. Стéжемо онíја кóлци у верíге.

Па гу развучéмо низ ливáду, низ прáво мéсто. Једán отéгне па држí онуј прéђу, а једán вртí кроснó. Колáц едán, колчáк обичан, па на кроснó онóј íма дýвке на едán крај. Окрéћа, онај навíјáлка начíња онуј прéђу, начíња да е прáва на кроснó, да се на смацíња, не умрси. И такóј тој навíємо. Па íма нíтке, пóсле пýно рáботá. Четíри нíтке, четíри мýченице се викáло старíнски. Па навíе онóј, не га увóдимо. Па се напрáи разбóј. Све да прíчам по рéд^т, онó млóго.

За мéне млóго. Имам проширéње срце и слáбо срце. Разбóј, ја сэм га чувáла до скóро па га исéко та га изгорé. Напрáи се разбóј, па íма прво кроснó прáзно, кудé седí женá да ткáе. А онóј се тýри нэзáд, тој се вíка сáдњо кроснó, онóј прéдњо. Па и прéдњото íма дýвке, па íма повратáлка, тојáшка се мýва у онéј дýвке и кэд се уведé онáј прéђа у теј четíри нíтке. Она се увóди од сáдњу нíтку па до прву, па од сáдњу па до прву. Тој су четíри нíтке. Сáдњу, па дрýгу, па трéћу, па у четвртý. Све се такóј увóди, четвóрка за клáшње. Па се пóсле уведу́ по две у брдо. Па на онóј прéдњо кроснó íма врце, негдé три, негдé две. Завíси, којí кáкó одговáра онај рад^т. Па се тýри сукáлка што се сýче бáница. Па се тој брдо, онај прéђа истрза. Онамо се зáпне сáдњо кроснó сáс тојáгу колкó мож женá да довáта тојáгу овáмо та онамо сáдњо

кросно зaпне. И поврже се овамо на туј сукаљку. Намбта се на цевку прѣђа, па има срдэц, па има совелька. Па се тури тај цевка у совельку на тија срдэц. Па се поврже онај прѣђа на туј сукаљку. Кэд се уведэ, онб се скупи прво на обе средње нитке, не на прву и трѣћу него на средње обе.

Подношке, а има и скрипци од дэску напра^вени. Стари људи, они су већном на подношке ткали, па после смо ми кэд смо постигли скрипци. И ја сам ткала на подношке. Па се после изнесэ дэсна ногá од средњу подношку па на дэсну подношку последњу, то е зэдња нитка. Па се па изнесэ дэсна ногá. Такој се ткало на средњу подношку туј. Па се изнесэ па лева ногá у средњу, исто у леву подношку. Све се тој тако ткало четворка клашње. И старинске црге и гуње, онé су се ткале све такој четворка.

А ми после кэд смо настали, ја сам ткала нитено. Па немам одбкле, па заткаем на дванаес нитке се тој нанити. Па има на шес, има на четири, има на десет, које кэквб. Има на дваес и две нитке сам ткала. Тој се уведэ у нитке прво онéј две. Па се после ните наново на врце, тојашке па врце, па се броје жице све колкб трéбу. А у две нитке си се ткае, с дэсну ногу, с леву, дэсну.

А после почéмо уводене (увођене). Тој се уводи у нитке под број. Сэг^к кудé ко зависи, колкб кудé трéбу. И тој такој смо ткале платно од кушиста. Тој се сéју грснице, пúсте. ^онај се земља побре, па се клэца, клэца, клэца. Ми викамо чúка, некí клэца, некí чúка. Сэс матíку млáтимо, млáтимо та иситнимо онуј зэмњу, па посéјемо ^онеј конопље. Купимо га доклé да га запáтимо. Па га посéемо, сéме на грснице се вика. После ўзнемо та га па чúкамо. Кој нема говéда, с трн завлáчимо, с грањке завлáчи, па натура плашила, зáкрпе, кэквб има пободé у зэмњу та да га не бéру пилетíја, пилишта. Па тој никне, па се бéру белбјке се викају грснице, па се бéру посебно онé, онé немају сéме, па се набéре на снопáк, па се врже на две мéста, и гóре до семенкéте и пбдолшке. Искувэ се изэзем, искубу све тој. Па кэд узрéју онéј црнбјке, онé остáну теј што су за сéме, онé се викају црнбјке, црне грснице. Ўзнемо па њи обéремо последње, па ги вржемо и њи такој, па ги здéнемо, овакбј здéнемо у дéнке на купчáк, па ги покрíемо с нештб да ги не бéру пилетíја, да ги не искљúју. Па постоју ендб чéтири-пет дána доклé се дозбри ^оној сéме. Па туримо нештб нáзем, цргу, које има, цáк. ^оно не имáло цáкови, но врѣе, сэг цáкови.

Па прбстремо онíа пэндилчáк, или па нáзем, па трљамо, трљамо. Туримо грсницу, с-опроштéњем, међу-ноге, па трљам, трљам с-руке онбј сéме. За догбдине онбј сéме. А ^онеј грснице увржем на грбíну у јúже па ги нбсим у топíла. Искбпано при вбду

топило па наврнута вода, па ги натурам, прекрстни, врљам на-там, на-вам да се слбже лепо. Па натурам камење, па воду наврнемо, па ги покрпе вода. И стоју некэд недељу, некэд две. Белбјке се побрзо топу. Па си ги затече и снег^к. Па ги извадимо по снег, па оперемо у воду, онб студ, укаш на-руке, переш. Па наврљамо по камење, по трње та се ишүше, па ги однесемо дом. Па йма трлица. Ја сэм трлица. Побйено онам четалес колэц на едну страну, а овамо побйен едн колэц, сэмo по-дебел,-па онйја колэц расечен горе сас тестеру тамо и овамо, па доле оцечено та остал четалес. Па провртен сас сврдел на обе стране, па направено исто колчэк, па крз онé дүвке промуљут. Па напра^вена на средину па друга траскалица, трлица. Па закачено на онйа колэц, на шильэк, крз ^онуј дүвку. Па после накачена тај трлицата да се млати озгбр, па тэг па крз онйја колэц, крз онуј четалку. Тури се грсница преко онéј две тарапке, па се с онбј озгбр млати, што-то накачено на средину, трлицата. Озгбра се чука, чука, истриса онйа пездер. Па чукаш, чукаш па истрисаш онйа пездер. Истресé се и остане повесмо кучйшта. Па тај кучйшта после, пүста остала, дүшу су ми изела. Тај кучйшта се после гребу на тйја цигански гребенци.

Седне женá, врљи пандиль пода-дүпе, па седне нбһу у күһу, па децá пбспе. Дадэм лебац с лебац, које йма, па она пбспе, а она үзне та ^онај повесма вучém, вучém на онйја гребенци два. Па турим тојагу одонүда, запнем с тојагу, с нбге на онам, а одовүд вучém. И огребу се повесма. Онйја отпадак после. Које кэкб повесмо огребém, ја га превржем на средину да се не би мрсйло. Тој се после мбта на кудељу и предé се. Ичétка се сас четку, а онйа отпадак што е, онб се ичétка сас четку тој певесэмце, па се намбта на кудељу. Напраи се кудеља четалеста од грањку. Надбле еднá грањка за у појас, на на-горе пуно грањке, четйри-пét, кудé се колкб потреве. И ^онај повесма се растресé па се намбта на кудељу, намбта и предé. Ми га викамо кудеља.

Отпадак од тај повесма, њéга па влачимо рүчно, овакб с едн гребен. Накачимо, накачимо кучйшта па с дрүги вучém, вучém. Па кэд се увлачи дббро, помéри се с едн на дрүги и тој се увлачи. Па се после вучé онај повесма и тура се на купчэк. Кудељица се тој вика. И тој се предé на кудељу, на ^онуј кудељу што се предé вүна. Тој на туј кудељу предéмо. А онај певесмо на туј грањку.

Па се мбта на матавилку, где се мбта ^онај пређа од бвце, на матавилку се мбта која за оснбву, да се сновé, а йсто и за натку се мбта. За оснбвуту се вáри, и за натку и за оснбву онб се посéбно вáри. Па се избрбе онéј жице кблко лáкта трéбе да се насновé. У сéдам пáсамца тој пбмэлкo, у бсом тој пбвише. А тој се брбе по

три жице до десет. Кад^Т избрбим десет, то е пасамце, кад^Т избрбим па десет, тој су две пасамца. Кад избрбим до десет тој су десет пасамца. Па се после тој вари у пепел у котл. Неки имају каче. Натурома ону пређу мокру, кад се извари у пепел, па гу туримо у каче. Тој се па залужи пређа у каче, па ред пепел, ред пређа рамце. Ред тој, ред пепел. И тој стој по недељу дэна, три дэна, четири дэна. Овај кэко које зависи да е бэло. Ако стој више, онб е по-бэло, по-лэпо. Ако стој мање, онб по-дојде жуткаво. Па после тој извадимо из тја пепел, из каче, па га тэрамо да пэremo, па га основемо, мбтамо на клупчетика. Па турома у крошњу, па га сновемо исто и њэга ко клашње на колци. Не мбже онб на дувар да се сновэ. Тој на дувар се сновэ калэм и памук. Па исто га и њэга навивамо кэкто штó прича за клашње. Кад^Т то изаткаемо, бэлимо га.

Бэлимо га исто и њэга у пепел, па га туримо у корито. Па има пирајка, направено од дрво ко тараба, ми га викамо пирајка. Збэremo га, збэremo на преборчице, на купчэк, па млатим све такóј док се зберэ од крај до крај. После га па поврнемо, та добро тој се испере, да се избэли, па га простремо, неки на тарабе, кој кудэ. И ишуши се тој, па узнемо после па крбимо на деца, викамо крбимо га.

Мушка се тэже шиэ. Огрљак, бшвице, таслица, тэже мушка кошуља затбј. Ткали смо, ко да нэсмо, црге пртене. Загрэпци сучемо на шиљэк. То онбј што óтпада од онйја грбенци, од ^онеј кудэлице. То е па трећина. Па тој се па суче, праимо шиљэк, па на шиљэк се суче, суче. После кад се ткае, онб се исто сновэ такбј, алј се увбди по една жица. Тој се вика единичаво. И онйја загрэпци на кањурчицу на клупче се мбтају онй кэд се сучу. Па се после од клупче смацйња онај кањурка га викамо, и провлачи се крз ону натку и ткае се. ^Ене моé крпар од крпе. Па шире се тој ткае.

Ја ако не-знам, ти ме поткачај, питуј ме. Нбсе се. Ја сэм ги носила у Љубераћу, па сэм ги носила у Црну Траву, па сэм ги носила у Дарковци горе, у селб. У Љубераћу сэм ја носила одбвде клашње. Изаткаемо ги. Не мбгу да знам да те слажем колко е далéко. Појдемо одбвде неки у један сат, осэмнемо у Лескарски рид^Т. Уноћ појдемо од један сат. На Лескарски рид^Т осэмнемо. Онб долéко онам онб брдо што се види, крадњо брдо. Одбтле на-там има си пбвиш мéсто, нéго одбвде до Лескарски рид. Пэшки идемо. Теј клашње изаткаемо па ги смбтамо на трубу. Смбтамо и вржемо им белэгу од закрпу, па на едэн крајчэк ушыемо да не бй ги ни ваљавичар, не мбгу га згбдим, у ваљавицу да не бй ги ни променили. Промéне, туј има пуно клашње.

Стевана Банковић, 72 г, неписмена

Црна Трава

Одóтле се спустиш па доле на Мања́к, па овџ́ рудник, па све то́ј по ре́д^Т, све пѣшки, рудник у Мачка́тицу. Од Мачка́тицу, па она́м на Бѣло По́ље излѣземо на онб́ј, па по́сле надб́ле се спусти-мо. Надб́ле има се́ла ко́лко б́неш. Па одáтле по́сле ва́тимо, па сэм ја била́ у При́новци по ж́ито, па Алакíнци, па Сурдулица. Све то́ј пѣшке сэм ја прошла́. Коња́ водим, негд́е се по́пнем та ја́шем. Кэд Нѣмци бѣоше у Бѣло По́ље. Па ту испод рудник Бѣло По́ље, па Сурдулица, па по́сле там има, овџ́ санатб́рија ста́ра. Тој мо́ј свекар пра́йл. Од санатб́рију ре́дом се про́јде, па там отíдем у Масури́цу. Све пројдó да на́јдем нештó од ж́ито, па не мога́. Па одóтле се врнем пѣшћи. Алакíнци су па испод Сурдулицу. Кэд се иде у Сурдулицу па с лѣве стране, тој су Алакíнце. Ту је Сánда, еве гу плóча, он је ту ра́њет. Ене́ му гу плóча, Сánда Стоја́новић. Ту је ра́њет у Мла́чиште. Онí су билí у Сте́пановци су зано́ћили. Па кэд занóћу у Сте́пановци, Сте́пановци зна́ш куде́ су? До́ле, не́е на Рíд, куде́ Прочóловце, у Јова́новце. И око чѣтири са́та онí по́крет. А ја сэм била́ бэш пре́ко ма́ле на-та́м.

И онí се дíгли у чѣтири и крену́ли за Мла́чиште. И кад до́јду у Мла́чиште, све се ски́ну, разору́жају се и полѣгу. И одједэмпу́т стража́р, пу́кла пу́шка: тау! Према до́ле, туј, ја ти рекó, према Лѣбет. Лѣбед^Т је од Мла́чиште. Туј одоздóл по́јде во́јска б́угарска. Јавíли ве́ћ куде́ се нала́зу партиза́ни. И стража́р испáли пу́шку: ђао! И она́ побуна. Сánда не имáл кэд^Т да се обу́ва, да се облачи. Но тэкáв истрчí и ўзне пушкомитрóлез и порѣд-пу́т ста́не. И не́колко Б́угари је ту убíл и онí су њѣга рани́ли. Па одóтле по́сле ра́њетога овде́у на Чемѣрник, па од Чемѣрник на гра́њуку га свучу́. Дотлѣ га носíли, одóтле на гра́њуку га свучу́ та до́ле у Јова́новци, Прочóловци. И по́сле овде́-онде́ питува́ли су, па по́сле овде́ су га чувáли. Туј бѣше ста́ра ку́ћа, туј ўмре. Па он је деверíчић мо́ј. У бешíку га негд́е погоди́ли. Не мога́л... Са́ша је лека́рка ту га лечíла. Зна́ш Са́шу, чу́л си за њу. У Бѣоград^Т, она́ је гла́вна била́ на лека́ри.

Ко је билó? К^во зна́м, кэкó да ти испри́чам све? Тре́бе дýго вре́ме. По́сле, кэд су њѣга озгóр довели, донели, па овде́-онде́, па га нíки не-сме́ прíми, па га овде́ близу до њíну ку́ћу, ту́ј га прíму и ту је лѣчен. Са́ша дојде́ у мене, дојде́ из Власóтинце, пребацíли гу. Па она́ мучí да га лѣчи, па не може́ нíшта. На дан, по́сти бѣоше у апри́л, он умре́, на средпо́сницу. Па га закопа́ше, еј овде́ гóре. Кэд га закопа́ше, онó зóр Б́угари да га не на́јду. Онí су затрпа́ли

у шуму, па после га извадише, па га пренесоше доле у гробље. Тој требе три дана да ти причам ја све што знам од рат. Па неје малко да ти причам. Не могу ти све испричам, све на туј плочу тија.

Дојдоше Бугари. Идџмо ја и Руска, Сандина маџија у Предџане, па дојдомо из Предџане и пита Руску где је Нада. И туј испита, испита и ујутру собажле полиција. Ја сџм там прво билá, после сџм овде дошла. Поженила сџм се овде. И полиција прибере ча-Митка: -Дџдичко, да ни вџдиш за Попџви! Још не сџвнуло, онџ да затечу на лџгало. И ча-Митко гн доведе и врну се. Когá тражу? Наду тражу и Цану тражу. И он се врнул ча-Митко. Онџ дојду овде: Нада Стојáновић, Цана Стојáновић! Нџма! Кудџ-је? Не-знамо! А Вџра, најмлада ћџрка, што је се на овџ детџ крстила, Вџра, не-знам. Мáти кудџ-ти-је?

Онџ узну па Вџру потџрају за у Дџић^сви. И откарáше гу у Дџићи. После она, Цана дојде озгџр. Нџма гу Вџра. И она пројде кукáећи и отидџ у Дџићџви и више се и не врну. Онџ гу там затечу, па претресу Вџру, па најду пџсмо. Нада некџ пџсмо написáла, Руска да даде пиштољ Санди. Затџ што он умрл, Руска, маџија га чувáла. Онџ пронајду тој пџсмо, па пџгину и Руска, па пџгину и Цана, па пџгину и Вџра, па пџгину и једнá Загџрка од моју тџтку из Самчџкинци. Све ги избџше у Дџићџви. Такџ онџ изгинуше, нџвене изгинуше. Па јес! Чџјеш, ти кáжем, затџкли су се.

Бугари из Лџбед^т оздџл најду, а стражáр на пџт партизánски. И он опáли пџшку. Кџкџ он опáли пџшку, партизánи се побџну и устану санџти тџкџви. Ма јџк, одбџли су Бугари. Санду су ранџли, па су онџ гледáли та Санду су извџкли. Све нáруке су га до Чемџрник донџли. Па одџтле су га на граџку свџкли у Јџвáнчу једнџга у Прџчџловци. Па после су га носџли овде од кџћу на кџћу, кудџ да га сакрáну. Ёма једнџ двáес дáна и дојде Сáша да га лџчи, па не можџ ништа да учџни, па умрџ на, овџ, сџрд постџ, овџ кџкџ га вџкају, средџпџсница, у април. Туј се поклáдује за онџ, средџпџсница ёма, средá, Руса средá. Некџкџ гу такџ вџкашемо, не знам.

Мџрка, к^џо не-знам. За њџга ме дџша болџ. Он, дојдоше кад^т Ѓџћко пџгину, дојдоше на дán Ёскрс у Обрáдовце. Ја сџм прво там билá удата, па тџг овде. И џтиде вџјску да распџреди. И би некџ време, он дојде. -Све сџм вџрата изразбивáл. Нџе да отвáрајџ, па сџм морáл све да разбијџм вџрата по дџлњу малу. Ёма туј једнá гџрња малá. -Спремáла ли си вџчџру? Јџсам! Ёмашџ, попржџ мáсло, кџсело млекџ. -Што с овџ мáсло несџ напрајџла качамáк? Пџсто, жáлно остáло. Имáла сџм брáшно. И мáсло сџм имáла, бџчкашемо. Али далџко ни водá, нџћу да ёдем сáмá не сџмџ. Рекџ:

-Па нема вѡду! Тѣше да напáјим качамáк. Он кэд пѡдвиче на овíја дрúги: -Зáшто нестé ишли вѡду да донесéте?

И пѡсле ја поста^вí и лѣпо вечерáше све. И рече: -Ти íма да пѡјдеш сáс мéне да íдемо. Прво га ја пítам: -Мој брáт је погинул од партизáни, знáш! Па ди ти ја кáжем, Мíрко на врáта, рíпну. Отвѡрите! Рекѡ: -Не-мѡже! А што не-мѡже? Да ми кáжеш кудé ми је брáт. Откарáли га еј онáм, у Златáнце затѡј и затѡј.

-Чу ти кáжем, отвѡри!

Ја отворí врáта и он ућé. Ја га ватí за рáмена па држím. Прво да ми кáже па тэг^к.

-Чéкај, љу ти кáжем!

И кэд вечерáмо, он ме вáти пѡд-руку, одѡтле па кудé је комáнда мéста, кудé је Ђíћко. Кэд отѡмо там, он Ђíћко, шумадíнско одéло, прáвене опáнци, шáјка кáпа, овéј знáш, што онé, нѡси. Лéп, чѡвéк, тѡлки колкѡ тéбе.

-Здрáво! Здрáво!

-Шта је, другáрице?

Рекѡ: -Ја би телá да ми кáжете брáта да ли сте убíли илí је жíв?

Кáже: -Нé-знам ја! Ел си ме видéла до сэг овдé? Ја сэм сэг^к дошáл. Кэд нас комáнда извéсти, нíе ће тéбе извéстимо. Негѡ, људи се жáлу ти тужáвљаш!

Онѡ бéоше се збрáли цéла малá. Кэд зинúше:

-Нíје íстина, онá нас штíти! Сви радí њу нíе смо пѡносни и штíти нас.

И он: -Дѡбро! Бúди добрá.

И дрúго нештѡ. Íзмакну се он. Пѡсле Мíрко ме дѡвати. Излéзово там, та под еднú крушку. Почéмо да разговáрамо. Рече: -Кэѡ бí ти казáл, не мѡгу ти нíшта кáжем, јер не-знáм ни ја. Ја сэм бíл овдé на тéрен.

-Тáчно, рекѡ, знáм да си туј бíл на тéрен. А нéга су онáм, преко Плáну, откарáли.

Тэг^к из Млáчиште, тэг је увáтен кэд је бѡрба вѡдена. И, чéкај да одáнем мáлко и да се сéтим. И он кáже:

-Ти бúди дѡбра ко до сэг^к и од сэг^к, па се нíшта не секíрај!

И отѡше у чéтри сáта. Туј су ноћíли у Обрáдовце. Отѡше на Дéл. Туј су ноћíли у Обрáдовце. Отѡше на Дéл. И кэд, не у чéтри, вáљда, úвече. Вечерáше на дэн Ёскрс. И отѡше у Дéл и кэд úвечер, кэд бí око едáнаес сáти, онѡ почé: та, та, та!

А рече Ђíћко, мéне рече, не, Мíрко ми рече:

-Твојéга брáта су четíри чѡвéка изéли. Вíдећеш, кáже, огрéш. Пѡда туј крушку ми рече.

И кэд почé пуцање, почé, почé. Онó све се ўзбуни малá. А Ђићко ми рече:

-Ја ћу отвóрим бóрбу ако пријáвите.

Онí кáже: -Онá неће пријáви, а нíе...

-Ви ће пријáвите, ја ћу бóрбу да отвóрим, туј сви да изгíнете.

Кэд тој Ђићко рече, пóкрет војска. Отóше у Дéл. Јутредан овдé нíе отóмо. Онí гóре изнаклáли óгэњ, печу компирí. Огњíштета пóтам-пóвам, свуд^Т. Нíе, некé óвце ги нéмаше, па с моју јетрву потражíмо. И отóмо си нáвечер. Вечерáмо и лéгомо. И кэд бí око јédан сáт, не око јédан, око едáнаес. И онá се бóрба óтвори дóле. Онí óдма сáбрали и бéоше óсом Бýгарина убíли у Тóцину авлíју. И убíли Митóдију, мој зéт од ўјку, и убíли Душáна пíсара у óпштину што рáдеше, и убíли Трэнчу из Ливáђе, и убíли Витóмира из Славковци. Ко што ми рече Мíрко, чéтри човéка су изéли твојéга брáта. Тој се óдигра, дрúгу вéчер се óдигра. Избíше ги. И ўјутро нíшта, сá^Вну. Све потануло. Изгивули дóле. Сэг^К ће Бýгари... Бýгари óсом изгивули на кúп.

И онó кэд^Т бí некó врéме, онó авибни... Партизáни избíли и одступíли прéма Златáнце. И авибни... онáм по Плáну. И пратíли ги, па јавлáло кудé се налазу Бýгари, прáту ги, овбј, партизáни. И кэд дóјду онí на Стрезíмировци, Ђићко је туј дошáл. И некí ишáл с нéга. Онí кáжу, мéне су реклí, да је га убíл тíја што је ишáл с нéга. Ја па, по пуцање, мојá мáти у Трн се затéкла у бóлницу, а ја идó та ју извóдим. Ѐдем у Трн за мáтер. И ја пóјдем, и кэд дóјдем у Стрезíмировци óткрит лíс да поглéдају, да ме пропúсту да íдем. И ја ўђем тáмо и покáжем. А тí ли си из Црну Трáву? А, убíмо ви старéшину.

Кэд пројдó у Златáнци, кáжу Љуба Пúда ишáл и он све тужíл. А ја пројдó, нíки нíшта не рече. Љуба Пúда дошáл па ви кáзáл, та сте га убíли. Кудé? Љуба нејé, нéго рáдио стáница из Дéнñеви на јáви кудé се налазу партизáни. И тој испрíчамо нíе, ја њíм, онí мéне. И пуштíше ме и ја си отó за Трн и узó мáјку и врну се у пúт. Рекóше ми тэг^К. Енé, вић да вíдиш, енé га на грањку! Ја ствáрно поглéдам. Свúкли га, знáш кóлко су га свúкли долéко? Па несí бíл у Стрезíмировци. Бíо ли си? Па гóре онáј шúма, густáк онíја сítни. Али гóре брдо, онáј ситнáк, онбј над Стрезíмировци што има. Тој, туј óн је бíл и онó... из авибн га, вáлда погодíл. Али, па кэд^Т је у Трн онáм, мéне мојá мáти рече: -Ђéре, ти једáн партизán, брзо нашлí. А óн, тај партизán, íзглед он убíл Ђићка. Па слéзал и пријавíл. Кэбó су онí мóгли да га нáћу кудé је он погинул? Нéго он пријавíл да га убíли. И овíја војска и потéгну из Стрезíмировци та гóре. Он прéd њи ишáл.

-Заштó си везан?

-Па партизани ме тѣрају на силу да идем. Затóј сэм везан.

Тој бчима моја ма́ти гледа́ла у бóлницу и о́ни прича́ли. О́не тој бн пријави́л. Он је га убил. Онó кажу да га је бн убил. Нејé га погодило озгбр, но га бн убил и стрчи́ доле и пријави: -Погину! Етé га туј и туј старéшина!

-Зна́ш мéсто да ни вóдиш, да пока́жеш?

-Зна́м!

И бн прѣд њи, о́ни по њéга и дóјду гóре и на́јду га у туј шóму. И на гра́нку свúкли га. На гра́нку га ја видó. Па кэд се врну́ из Стрезимировци, о́ни га закопа́ли порѣд пúт ова́ко, кэд се иде за Трн, пúт ова́ко иде прáво, о́ни с овéј стране га закопа́ли. Ја сэм им каза́ла, те га о́ни пóсле донéсоше. Нíки нејé зна́л кудé је он закопан. Али ја тíја момéнат, сэм билá, у Трн сам билá, и кэд се врну́ отúд^Т он закопан. А кэд^Т па да идем у Трн, ја видó кудé је свúчен на гра́нку. Рéкоше ми кэд^Т óткрит лис да ми потпи́шу и да прóјдем, о́ни ми рéкоше:

-Свúкомо га, ене́ га ондé старéшина.

Мíрко је погину́л у околíну Вра́ња. О́не је био туј кэд је послéдњи тэг пúт билó на Ёскрс бóрба се водí. И о́ни пóсле, отíде на-та́мо, и та́мо бóрба кэд се отвори́ла, бн је та́мо погину́л. Он, Десимир одбвде Рáдмила, Рáдованова ћéрка, моја пáсторка. О́ни су ту у околíну Вра́ња погину́ли и тој пóсле Ђурђовдан, пóсле трí да́на. А покóјна па На́да у Вúс гу увáту. Оне́ држа́ле гóвор сáс Дóбрицу из Млáчиште. Овáј, Синадíнова ћéрка, држа́ле гóвор на жéне. А једán, онó што нејé билó, дíгне се једán и пријави́ доле. И дóјду двá војнíка. О́ни пóсле кажу Бúгари. О́ни Бúгари, али двá билí. Тóј ми пóсле једán рекáл. Довéл ги уз Бáру. И Дóбрица побéгне Синадíнова из Млáчиште. Ёзне тестíје, ка́же:

-Ја отидó по вóду!

Алј ова́ј држа́ла гóвор. Дóкле збрáла књíге, док да изáђе, о́ни етé ги туј. -Рúке ўвис, рúке ўвис! И увáту гу и ўзну докимéнте, све ўзну. Њú вéжу и спроведú гу одóтле у Бабу́шницу. И та́мо у Бабу́шницу она́ је млóго мучена. Све су вој íгле, тој су војнíци прича́ли на жéне из кудé Дóбро Пóље, та́мо не-зна́м кэкó се вíкаше мéсто. Па ишлé за жíто. Еј што нéма жíв да гу спáси? Могла́ би се спáси, алј нéма кој да гу спáси. Све гу питивáли одóкле је. Нејé телá да ка́же да је одбвде.

-Ѐмаш ли бца?

-Ѐмам!

-Кудé рáди?

-Не зна́м!

-Покажи Брку!

-Главу дајем Брку не издајем!

Па туј, па неку струју туде су вој стаљали. И тија војници су нашли ове жене, питали ги: -Има ли неко живо из Млачиште? Каква овде има партизанка, каква лепота? Да има неко живо, могла би се спаси. Неку пару да јо даде.

И оне дојду и кажу. Он, ту један Цветко, он је жив, уместо да јави да се најду паре, докле он тој пријави, да каже, они гу стрељали. Тамо си је она, тамо си је и Радмила. Такој настрадаше.

Па ту је седел. Он је жив. Ја отидем у Београд, па немам више моћ, ја би ишла при њега. Још четерес прве сам ја ишла у Зеленичје кад још несуд смејали на нигде при њега. Бблесан, па он си има године. Он је, ваљда, старији од мене. Он учеше туј: Лежи, дижи, лежи, дижи! Шеснаес њи, две женске и Саша је била, лекарка. Саша, она је туј била у Зеленичје. Ко овца. То је сила божја била. Кад ступје, оно крца, крцају ноге. Учи војску у Зеленичје, па чини: -Лежи, дижи! Црвену заставицу носи, онеј, знаш, што носешу Руси кад дојдоше, па и наши ги почеше носу. Ја сам туј Брку видела севте сас заставицу четерес прве.

И после он дојде, ја му кажем. Бео понела сирење, леб. Ја сам дошла да видим за брата. Жив ли је негде?

-Па добро, видећемо тој. Овој, ће те извистимо!

Ја не-знам да ли он тег^к беше погинул. Тераше га, после да дојде, па га умешаше људи. Та по други пут га откараше и тег погину. Тег^к кад^т је Мирко рањет, тег је погинул мој брат од партизани, онам, еј на брдо, куде Станикин крс. Убију га, па три месеца не могамо наједемо. После жене ишле куде... и нашле га. Свучен туј и тако лежи. Али оно знаш како иде тој? Али ја право сам работила, право све и данас. Опадали су људи, ко што знаш. Била сам отворена, била сам способна, била сам све-могућна. Ја туреше у самар паре. Има један, Циганин беше, у фиолину свира, дванаеста бригада. Новица командант бригаде, па ме натоварише ствари, па паре у сомар. Па ги растури стелу. Знаш што је сомар? Па у стелу паре, а његов цемпер, блузу. Он се преобукал у енглеско одело, Новица па крца. А онда паре, па жена и деца ће му измру гладни, да однесем. И ја прејдо на бугарску границу у Дадинци, не на Лопушњу. И однесо и дадо паре. После дваес године он у аутобус ме препозна.

-Ти ли беше тетка Вела? Ти си ми жену и деца остајила да не умру гладни.

Па ти дај овој, дај оној... Ја несам тела ништа тражим. Даде си ми правдина, а могла сам да добијем како год бду. После један

генерал, он је сэг^к у пэнсију, он ме тражи да њдем на Окрицко језеро, тамо напрайл вѣлу. Ја куде љу њдем? Несам више за нѣгде. И он дбоди сас жену, сас синови. Овде седe два-три дана, два сина и жена... Он је туј гоштувал. Кад је севте оружье спуштило, он је бил. Заноћше у моју кућу у Обрадовце. И босѣ и да прају опанци. Туј нека крава липцала бeше па кожу им продал једн комшија. И исekoше ги и прају сви за себе, а ја њему напрајим опанце. Ја му напрајим опанце, па кад ги он обу с врце, па кад заигра то је чудо билб. И после тој ја га више несам видела од ко си отиде.

Кад после дојде вбјска, полигон овде на Дел. И дојду дбле, истовару се куде ваљавицу. И он туј, мбј зет је бил секретар, а Десимир је, ваља, бил преседник, и туј они запричају.

Вела Стојановић

78 г, неписмена

THE DIALECT OF CRNA TRAVA AND VLASINA

Resume

The paper comprises the accentual, phonetic, morphological and syntactic features of Crna Trava and Vlasina dialect, the area of which is bounded by Bulgarian speech communities and Ruj Mountain on the East, by Tumba Hill and Gorge Vlasina on the West, and on the South and Southwest by the River Vrla and Vladičin Han - Surdulica - Vlasina road. This speech area is enclosed by two municipalities. The lesser part is within the municipality of Surdulica and the greater part within Crna Trava municipality. There are 6000 inhabitants and 32 settlements in the area (in 1948. there were 17000 inhabitants), in part indigenes and in part older settlers from the neighbouring regions. The dialect of Crna Trava and Vlasina is Serbian, in two types: Timočko-Lužnički and Svrljiško-Zaplanjski. The most important phonetic features of the dialect are: $\bar{x} > u$, $\bar{x} > e$, $\bar{b} > e$, maintenance of semi-vowels (ə) and the final l , devocalization $l > l\text{ə}$, u , hardening of \check{c} , \check{d} , ($< *tj$, $*dj$) to \check{c} , $d\check{z}$, and softening of k , g preceding e , i , and k after j , lj , nj in the Eastern zone, non-palatalised group $-jd-$ ($-id-$), affrication and simplification of consonant groups, see p. 270: $ps > pc$, $tc > c$, $ts (< ds) > c$, $p\check{s} > p\check{c}$, $t\check{s} (< d\check{s}) > \check{c}$, $\acute{c}s > c$, $\check{z} > d\check{z}$, $\check{z}b > d\check{z}b$, loss of phonemes f and h , expiratory stress.

Morphological features: omission of a type of nouns ending in i , analytic declension (Nsg and formative common case = Asg or Npl), $-el$, $-jel$, $-ove$ in Nmn noun mr , analytic comparison. Syntactic features: common case functioning as oblique case, redoubling of personal pronouns, maintenance of the imperfect aspect, redoubling of prepositions. The older features link the dialects to the Stokavian dialect, and the new ones, known as Balkan, separate them.

* * * * *

Key words: dialect, Timočko-Lužnički, Svrljiško-Zaplanjski, semi-vowels, softening of k , g , expiratory stress, analytic, common case.